Національний університет «Одеська юридична академія»
Південноукраїнський центр гендерних проблем

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Заснований в 1997 р.

Випуск 55

Головний редактор – доктор юридичних наук,
професор, академік НАПрН України,
академік НАПН України С. В. Ківалов

Одеса
Фенікс
2015

УДК 32(082)

Засновники:
Національний університет «Одеська юридична академія»,
Південноукраїнський центр гендерних проблем

Редакційна колегія:
д-р. юрид. наук, професор, академік НАПрН України,
академік НАПН України *С. В. Ківалов* (гол. ред.),
д-р. іст. наук, професор, академік УАН,
академік УАПН *Л. І. Кормич* (заст. гол. ред.),
д-р. політ. наук, професор *М. А. Польовий* (відп. секр.),
д-р. юрид. наук, професор *Ю. П. Аленін*,
д-р. політ. наук, професор *Б. П. Андресюк*,
д-р. філос. наук, професор *В. С. Богданов*,
д-р. політ. наук, професор *К. М. Вітман*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. В. Додін*,
д-р. політ. наук, ст. наук. співр. *Р. Н. Жангожа*,
д-р. політ. наук, професор *І. М. Коваль*,
д-р. юрид. наук, професор *Б. А. Кормич*,
д-р. юрид. наук, професор *А. Р. Крусян*,
д-р. політ. наук, професор *С. М. Наумкіна*,
д-р. політ. наук, професор *А. О. Сіленко*,
д-р. філос. наук, професор *Т. В. Розова*,
д-р. юрид. наук, професор *Є. О. Харитонов*,
д-р. політ. наук, професор *Г. П. Шедрова*,
д-р. політ. наук, професор *Д. В. Яковлев*.

Рекомендовано Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»

Збірник «Актуальні проблеми політики» внесено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних та політичних наук (Постанови президії ВАК України від 09.06.1999 р. №1-05/7 та від 10.02.2010 р. № 1-05/1)
Свідоцтво про реєстрацію КВ № 7364 від 02.06.2003

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2015
© Південноукраїнський центр
гендерних проблем, 2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

УДК 327.8:32.019.51

Дашевська О. В., Дніпропетровський університет імені Альфреда Нобеля

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ВПЛИВ НА ГЕОПОЛІТИЧНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ КРАЇНИ

В статті визначено провідну роль інформації та інформаційної парадигми в геополітиці. Обґрунтовано розуміння інформації з позиції структурного підходу як базису та продукту геополітики. Показано вплив інформації на зміну геополітичного устрою держави. Охарактеризовано перехід на наступний етап історичного розвитку через появу інформаційної зброї, яка є новітньою безконтактною зброєю масового ураження. Доведено безпосередній вплив інформатизації на геополітичне самовизначення держави. Запропоновано ряд пріоритетних напрямків формування засад національно-державного самовизначення країни. Виділені перспективи подальших досліджень інформаційного впливу на геополітичні процеси.

Актуальність. Сучасною характеристикою геополітичного процесу у світі є інформаційне забезпечення. Інформація виступає одночасно базисом, інструментом і продуктом геополітичних дій міжнародних акторів. З розвитком технологій та переходом суспільства в еру інформації, реалізація будь-яких геополітичних рішень неможлива без відповідного інформаційного супроводу.

Наростання локальних регіональних конфліктів, збільшення градусу політичних протистоянь на міжнародній арені, залучення

© Дашевська О. В., 2015

до цих процесів нових акторів – транснаціональних медіа корпорацій – остаточно закріплюють нову інформаційну парадигму в геополітиці. Дуже влучно даний стан охарактеризував М.Маклюен: «перо день від дня стає могутнішим за шпагу, а на місце солдатів і танків все частіше приходять друкарська фарба, фотографії та електронні засоби комунікації» [2, С.245]. Глобалізація розширює контекст інформаційної парадигми геополітики – боротьба переноситься з географічного об'єкту на людину, тобто йде бій за ум, світогляд, цінності людини. У разі виграшу, переможець отримує лояльне до всіх його ідей суспільство.

Тотальна інформатизація світу викриває нові проблеми світопорядку та ставить перед геополітикою нові завдання, вирішення яких потрібно «на вчора»:

– зміна геопросторових відносин між акторами, насамперед, державами;
– зміна форм і методів геополітичної боротьби;
– розширення сфери дії геополітики, перенесення її у віртуально-інформаційний простір;
– руйнування усталених міжнародних інститутів, які до останнього часу контролювали геополітичні трансформації;
– актуалізація феномену граничного прискорення політичного часу та інш.

За останні два роки (2014-2015 рр.) проявилась неготовність багатьох країн, насамперед країн Європи, до подібних змін. Внутрішньополітична боротьба всередині ЄС та конфліктогенність на її кордонах обумовили формування політики інформаційної безпеки в даних країнах, актуалізували розробки в сфері інформаційних технологій та змусили переглянути роль ЗМІ. Неготовність же України до нової інформаційної геополітичної реальності вилилася у масштабну соціальну, політичну, економічну та культурну кризу, розгортанню бойових дій (Донецька та Луганська області) та втрату частини території (АР Крим). Нехтування основних тенденцій світового розвитку, плекання корупційної системи, та, нарешті, геополітична невизначеність призвели до внутрішньої неповноцінності України, що достатньо широко і глибоко підтримувалось в інформаційному полі не тільки всередині країни, а й за її межами.

Огляд літератури та виділення невирішених проблем. У світовій геополітиці проблемі інформаційного впливу на геополітику присвячено доволі багато досліджень, зокрема роботи Дж. Аркілла, П. Бурдьє, Ж. Еллюля, Р. Даля, М. Маклюена, М. Лібіккі, У. Ліппманна, Х. Рейнгольда, Д. Ронфельдта, Р. Шафранскі та інш.

Українська ж геополітика значно відстає від світової. Багато уваги науковці приділяють питанням місця держави в геополітичному просторі (Д. Базів, О. Василевський, М. Вегеша, А. Гальчинський, О. Гринів, М. Гончар, М.Михальченко, М. Требін, Ю. Шмаленко та інш.), геополітичній стратегії та самовизначенню України в цьому просторі (М. Кулініч, Г. Ситник, П. Черник, М. Шевченко), акцентуючи увагу на трьох можливих варіантах: інтеграція з Євросоюзом (О. Воронова, О. Снігир, Ж. Панченко, О. Яхно); інтеграція в рамках пострадянського простору (Ю. Павленко); самостійність та розвиток дво- та багатосторонніх міждержавних відносин (В. Вдовенко, Ф.Рудич). В контексті саме цих трьох варіантів розглядаються фактори впливу та засади формування зовнішньої стратегії держави. Окремі дослідження присвячені національній безпеці (С. Бодрук, М. Пендюра, А. Семенченко, Г.Ситник, В. Смолянюк), інформаційному протиборству країн та інформаційній війні (В.Остроухов, Г.Почепцов, В.Петрик, М.Присяжнюк, Є.Скулиш та інш.), ролі ЗМІ у політичному виборі суспільства (Я. Жарков, Л. Компанцева, О. Литвиенко, В. Розумюк та інш.), кібербезпеці (О.Леонов). В цілому, відмічаючи значну роль інформації у міжнародних відносинах, більшість вітчизняних досліджень присвячена констатації фактів та загальним пропозиціям щодо реалізації інформаційної парадигми у геополітиці. Поки що поза увагою науковців залишаються питання визначення ключової ролі інформації в розбудові геополітичної стратегії України.

Мета статті – визначення інформаційного впливу на геополітичний розвиток держави та виділення на цій основі пріоритетних напрямків формування національно-державного самовизначення України.

Основні результати. Загальновизнаним є факт того, що сучасне суспільство є інформаційним. Сама ж концепція інформаційного суспільства виділилась з теорії постіндустріалізму, і її основною характеристикою виступає масове виробництво знань та інформації за допомогою глибокого впровадження інформаційних технологій в усі сфери життя. Згідно Дж. Мартіну, інформація та рівень її використання обумовлюють якість життя, а також перспективи соціально-економічних змін суспільства [3]. Дана теза є досить актуальною: приклад провідних країн світу (США, Німеччина, Японія, Китай) яскраво демонструє переваги саме інформаційної концепції. На противагу – Україна. Відсутність розуміння засад світового розвитку, небажання влади дивитись вперед і постійне озирання на «могутній Радянський Союз» призвели країну до межі свого існування.

Важливо відмітити, що в становленні тієї чи іншої концепції суспільного розвитку держави провідна роль належить владним

інституціям: вибір та обґрунтування стратегії, нормативно-правове забезпечення державна підтримка і державне регулювання, формування пріоритетних сфер наукових досліджень тощо. Марнування усіх цих можливостей відкидає країну на узбіччя світового прогресу та робить легкою здобиччю для інших більш розвинених держав. Саме це ми і спостерігаємо в Україні.

Для геополітичного дискурсу важливим є розуміння інформації як геополітичної категорії, яка дозволяє ввести в аналіз таку змінну як інформація. У загальному розумінні, інформація – це певні знання про предмети, факти, ідеї, якими обмінюються між собою люди, люди і машини, машини і машини, тварини, рослини, клітини і т.д. Згідно з міжнародних стандартів ISO/IEC/IEEE 24765:2010 інформація є, в першу чергу, інтерпретацією уявлення (даних) про предмети, факти, ідеї [8]. Одні з теоретиків інформаційних війн – Дж. Акрілла та Д.Ронфельтдт, розглядаючи інформацію з прикладної точки зору, окрім процесуального розуміння (інформація як процес передачі повідомлення), виділяють структурне – інформація як базис, тобто вона виступає основою будь-якої структури [7, С. 25]. Г.Почепцов уточнює, що структурне розуміння інформації робить акцент на цінностях, цілях та принципах. При цьому мова йде про знання, а не про факти, тому що факти не можуть визначати суть системи [5]. Ми погоджуємось з існуванням структурної складової інформації, адже в геополітичному процесі інформація виступає базисом геополітичної структури. Водночас, інформація є і продуктом цієї геополітичної структури, який споживається. Такий інформаційний геополітичний процес ми можемо спостерігати в Україні: прорадянські цінності, які формувались за часів СРСР та підтримувались російською пропагандою, замінюються проєвропейськими за допомогою інформаційних повідомлень. Так, динаміка зміни настроїв населення України щодо напрямів розвитку зовнішньої політики держави демонструє на практиці дію інформаційного впливу (рис. 1).

Як бачимо, російський вектор зовнішньої політики зазнав значних втрат в підтримці населення України, водночас наростив підтримку курс на ЄС та США.

Можна привести вже хрестоматійний приклад Холодної війни, результатом якої став розпад Радянського Союзу. Ключову роль тут зіграли саме інформаційні технології (в широкому сенсі), адже за допомогою просування західних цінностей та масової американської культури відбулось руйнування ідеології СРСР перш за все в умах певної частини керівництва на чолі з М.Горбачовим та населення (молоді, інтелігенції). В цьому протистоянні були використані і фізичні речі,

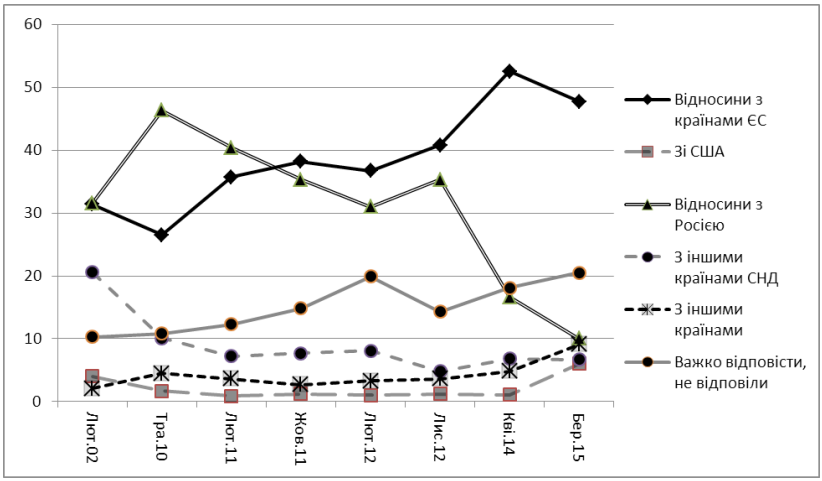

Рис. 1. Результати відповідей на питання «Який напрям зовнішньої політики має бути пріоритетним для України?» (2002-2015 рр.)

(Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 березня 2015 року. Було опитано 2009 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Вибірка опитування будувалася як багатоступенева, випадкова із квотним відбором респондентів на останньому етапі. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95 [6].)

які несли інформацію про західну культуру (наприклад, джинси, автомобілі, Pepsi-cola, Coca-Cola), і технічні засоби, які безпосередньо транслювали необхідну інформацію (радіо «Голос Америки»), і, власне, самі інформаційні повідомлення.

Після закінчення Холодної війни питання про інформаційний вплив та/або значення інформації в геополітиці вже не стояло, воно переросло в інше – інформаційне протиборство. Тобто, при збереженні суті основних завдань геополітики, змінились умови їх реалізації. Поряд з суто географічним фактором, який лежав в основі геополітики, відбулось становлення інформаційного, який стирає географічні та політичні кордони між державами та суспільствами, вводить до геополітичного процесу нових міжнародних акторів – від транснаціональних корпорацій та міжнародних організацій до невеликих спільнот

та окремих людей. Розвиток інформаційних технологій формує новий несиловий інструмент геополітичної боротьби, доступ до якого мають всі охочі – інформаційну зброю.

Зауважимо, що перехід до нового етапу світового розвитку обґрунтовано в багатьох дослідженнях, однак ми наведемо лише одне – це періодизація історичного процесу за І. Д'яконовим. І. Д'яконов поділив історичний процес на вісім періодів/фаз з відповідними фазовими переходами. Найчастіше, він пов'язував фазові переходи з появою нового виду або якісного оновлення озброєння. Так, перехід від шостої на сьому фазу обґрунтовується появою броньованих кораблів, літаків, танків, хімічною зброєю; перехід від сьомої на восьму фазу – появою ядерної зброї. І.Д'яконов у своїх дослідженнях доводить експоненціальний розвиток або прискорення історичного процесу [1], останнє корелюється з феноменом граничного прискорення політичного процесу. О.Панов розвинувши дослідження І. Дьяконова розрахував коефіцієнт прискорення та запропонував датування фаз історичного процесу, де перехід до дев'ятої фази визначений приблизно у 1989 р. [4]. Даний період найчастіше пов'язують з розпадом СРСР та руйнуванням всієї тоталітарної системи. Однак саме на цей період приходиться і оформлення інформаційних технологій як виду зброї або інструменту ведення боротьби. Саме починаючи з 1990-х рр. з'являється високоточна безконтактна зброя, яка управляється за допомогою комп'ютерних систем через супутниковий зв'язок. Інформаційно розвинені країни у своїй державній політиці від початку 1990-х років і до сьогодні приділяють основну увагу відслідковуванню і, по можливості, контролюванню суспільних змін, спричинених інформаційними технологіями.

Для України важливо не залишитись осторонь цих процесів, а активно до них долучитись. Необхідно пам'ятати, що інформаційні технології створюють можливість «скачкообразного» переходу до нової якості життя і на цій основі формування потужної геополітичної позиції у світі.

З відкриттям вільного доступу до інформації українське суспільство зіткнулось з проблемою неструктурованого масованого потоку різнонаправлених даних. З одного боку, дозована радянська пропаганда, з другого – прозахідні заклики до демократії та свободи; з третього – вихід з підпілля націоналістів та просування ідеї радикальної «українізації України». Виокремити з цієї маси раціональне зерно свідомість українця була неготова і, навіть, неспроможна, у зв'язку з історичними обставинами. В таких умовах та з урахуванням міжнародного тиску, формувати засади геополітичного самовизначення

було неможливо. Нова влада вже незалежної України, яка виховувалась в найкращих традиціях СРСР обрала шлях нейтралітету та вичікування певних преференцій від Росії чи Європи, а український народ це підтримав, адже був у стані занепокоєння через сприйняття нових для нього систем цінностей та загальної мети існування держави. Напевно, така позиція до останнього часу задовольняла обидві сторони – і владу, і суспільство. Але, як ми бачимо сьогодні, така позиція спостерігача та споживача геополітичного процесу призвела наростання соціальної кризи, кризи державності. Неможливо жити в одній державі, не виробляючи спільних цінностей, єдиної мети та завдань спільного існування, не розвиваючи власні культурні особливості, не формуючи інформаційного поля сприйняття. На нашу думку, саме відставання в інформаційному прогресі (насамперед, ідеологічному) стало на заваді ефективній реалізації того потужного геополітичного потенціалу, який отримала Україна у спадок від своїх пращурів.

Ґрунтуючись на засадах інформаційної парадигми геополітики та визнавши пріоритетну роль інформації як базису та продукту сучасного геополітичного процесу можна окреслити основні напрямки формування національно-державного самовизначення України у міжнародному просторі. Серед таких напрямків необхідно виділити:

1. Вироблення єдиної (для всіх громадян країни) мети спільного проживання в державі;
2. Вироблення стратегічних засад розвитку держави та конкретних завдань, зрозумілих для всіх громадян держави;
3. Розробка геополітичної стратегії держави, яка раціонально поєднувала б в собі внутрішні стратегічні пріоритети та зовнішні реалії сучасного світопорядку;
4. Впровадження проривних інформаційних технологій та стимулювання інноваційної діяльності в інформаційній сфері, що забезпечить новий якісний рівень соціально-економічного розвитку держави;
5. Розробка та масштабна реалізація проекту інформаційної безпеки держави;
6. Формування національно-державної інформаційної політики та реалізація її не тільки всередині країни, а й поза її межами.

Даний перелік можна продовжити і деталізувати, включивши до нього окремі складові наукової та освітньої політики, економічної політики, нормативно-правове забезпечення та інше. Але тут хочемо зазначити, без визнання на державному рівні, у владних колах необхідності спиратись на новітні наукові досягнення не тільки в технічній та природничій галузях, а й гуманітарній (геополітика, соціологія,

економіка, філологія, культурологія тощо) неможливо досягти будь-яких помітних результатів в покращенні соціально-економічного життя країни, а тим більш – зміцнення її геополітичних позицій.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз ролі інформації в сучасному суспільстві показав наявність значного впливу інформаційних факторів на геополітику країни. Серед таких факторів особливу роль відіграють інформаційні технології як засоби передачі повідомлень та сама суть подібних повідомлень. З початку 1990-х років інформація перетворюється з суто процесуального елементу на структурний базис та продукт геополітики, формується новий тип зброї масового ураження – інформаційної. В даний період розвиваються теоретичні та практичні дослідження форм та методів ведення інформаційної війни, окремі результати таких досліджень апробуються в локальних регіональних конфліктах, зокрема і в Україні. В таких умовах перспективними та необхідними є дослідження протидії інформаційним атакам, забезпечення інформаційної безпеки країни та використанні інформаційної парадигми при формуванні засад геополітичного самовизначення держави.

Бібліографічний список:

1. Дьяконов И.М. Пути истории. От древнейшего человека до наших дней / И.М. Дьяконов. Изд. 2-е, испр. – М. : КомКнига, 2007. – 384 с.
2. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер. ; пер. с англ. В. В. Львова ; послесл. Г. А. Арбатова. – М., Ладомир, 1997. – 848 с.
3. Мартин У.Дж. Информационное общество : реферат / У. Дж. Мартин // Теория и практика общественно-научной информации : Ежеквартальник; АН СССР. ИНИОН. – М., 1990. – № 3. – С. 115–123.
4. Панов А.Д. Универсальная эволюция и проблема поиска внеземного раз ума / А.Д. Панов. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 208 с.
5. Почепцов Г. Первые исследования в сфере информационных войн: от прошлого к современности / Г.Почепцов // MediaSapiens, 14.06.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/trends/1411978127/pervye_issledovaniya_v_sfere_informatsionnykh_voyn_ot_proshlogo_k_sovremennosti/?media=print
6. Соціологічні дослідження // Соціологічна служба Центру Разумкова, [Електронний ресурс]. 20.03.2015. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=305
7. Arquilla J., Ronfeldt D. Information power and grand strategy: In Athena's camp – section 2 // Preparing for conflict in the information age. – Santa – Monica, 1997. – p. 25.
8. ISO/IEC/IEEE 24765:2010. – Vocabulary. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iso.org/obp/ui

В статье определена ведущая роль информации и информационной парадигмы в геополитике. Обосновано понимание информации с позиции структурного подхода как базиса и продукта геополитики. Показано влияние информации на смену геополитического устройства государства. Охарактеризован переход на следующий этап исторического развития в связи с появлением информационного оружия, которое является новейшим бесконтактным оружием массового поражения. Доказано непосредственное влияние информатизации на геополитическое самоопределение государства. Предложен ряд приоритетных направлений, направленных на формирование основ национально-государственного самоопределения страны. Выделены перспективы дальнейших исследований информационного влияния на геополитические процессы.

In this article the leading role of information and informational paradigm in geopolitics is outlined. The recognition of the role of information from the position of structural approach as a basis and a product of geopolitics is revealed. The influence of information on the change of geopolitical structure of the country is proved. The transition to the next stage of historical development due to the emergence of the newest unconventional weapons is described. The direct impact of informatization on the state self-determination of the country is proved. The set of priority-driven directions, which are aimed at formation of the basis of the national-state self-determination of the country is suggested. The prospects of futher investigations of informational impacts on the geopolitical processes are outlined.

Стаття надійшла до редколегії 24.02.2015

УДК 327.56(519.5)

Кан Д. С., Киевский национальный лингвистический университет

ПРОБЛЕМА ДЕНУКЛЕАРИЗАЦИИ КОРЕЙСКОГО ПОЛУОСТРОВА

В данной статье идет речь о проблеме денуклеаризации Корейского полуострова, которая является ключевым фактором в обострении отношений между странами Северо-Восточной Азии. Проанализированы первый и второй ядерные кризисы и Женевское соглашение 1994 года. Статья дает возможность более глубоко понять суть ядерной проблемы в Северной Кореи и оценить степень важности ракетно-ядерной угрозы со стороны КНДР.

© Кан Д. С., 2015

Мировая история знает немало случаев разделенных народов и государств, и не все они остались в прошлом, а имеют продолжение в настоящем. Одной из таких стран является Корея.

Корея, история которой насчитывает более 5 000 лет, – это страна с одним самых ранних государственных образований (более 1 300 лет), страна с мононациональным населением и единой культурой разделена вот уже 70 лет на два государства.

По оценкам экспертов, сегодня в мире больше наблюдается процесс сецессионизма, чем объединения. В случае с сепаратизмом Кореи, скорее всего речь идет не об объединении, а о воссоединении некогда единой страны с единым народом и культурой. Все чаяния и стремления разделенного корейского народа направлены на воссоединение Севера и Юга.

Уже известно, что Корейская проблема непростая. Этот узел не может быть разрублен мечом, то есть он не может быть решен военным путем. Иными словами Корейская проблема носит сложный многоэтапный характер и её решение возможно только путем последовательной, поэтапной реализации межкорейских и международных соглашений, а также требует максимального участия других стран и международного сотрудничества. При этом необходимо учесть долговременное сосуществование двух корейских государств, являющихся полноправными членами Организации Объединенных наций. Одним из главных препятствий к решению корейской проблемы является ракетно-ядерная угроза Северной Кореи.

Когда говорят о денуклеаризации Корейского полуострова, все понимают как денуклеаризацию Северной Кореи, но это ошибочно. Проблема денуклеаризации Корейского полуострова стоит с 1958 г., тогда как первое испытание ядерного оружия Северная Корея провела только лишь 9 октября 2006 года. Ядерное оружие было завезено в Южную Корею Соединенными Штатами в 1958году и в 1967 году мощность ядерного арсенала достигла своего максимума. Но к средине 1980-х годов он был существенно сокращен, а в 1991 году президент США Джордж Буш-старший дал указание о выводе ядерного оружия из Южной Кореи.

Мало того, в середине 1970-х годов южнокорейские ученые вплотную подошли к созданию ядерного оружия. Южная Корея решилась на этот шаг в связи с намерением Соединенных Штатов сократить военный контингент, а со временем и полностью вывести войска с Южной Кореи, а также ввиду резкого обострения межкорейских отношений. Однако разработка южнокорейской ядерной программы была прекращена под давлением Белого дома. В обмен Сеул получил гарантию защиты в случае возможного нападения [1, с. 121-122].

Что касается Северной Кореи, то мечта о разработке собственной ядерной программе зародилась сразу после окончания Корейской войны (1950-53гг). В 1956 году Советский Союз и Северная Корея заключили соглашение о сотрудничестве в развитии северокорейской ядерной энергетики. Этим самым положили начало ядерной проблеме Северной Кореи.

Как известно, Северная Корея 9 октября 2006 года, несмотря на протесты со стороны ООН и других международных организаций, провела испытание ядерного оружия и стала девятой страной, обладающей самым мощным оружием. В настоящее время официальный статус ядерных держав имеют пять стран: США, Китай, Россия, Великобритания и Франция. Ещё три страны обладают ядерным оружием, но не входят в официальный «ядерный клуб» – это Индия, Пакистан и Израиль. Кроме того предполагают, что Иран практически тоже имеет ядерное оружие. Согласно данных Международного Агентства по Атомной энергетике (МАГАТЭ) около 20-30 стран активно занимаются разработкой технологии, которая может быть использована для создания ядерного оружия. Как уже говорилось, Северная Корея разрабатывает собственную ядерную программу, представляющую непосредственную угрозу для Южной Кореи и Японии. Кроме того ядерная программа Северной Кореи является дестабилизирующим фактором для всего региона Северо-Восточной Азии и всего мира, а также грубым нарушением международной конвенции о нераспространении ядерного оружия. К тому же никто не может исключить тот фактор, что Северная Корея может экспортировать технологию производства ядерного оружия в другие страны.

Когда говорят о проблеме ядерного оружия Северной Кореи, то подразумевают только ядерное оружие. Однако это неправильное представление, так как надо говорить о ракетно-ядерной проблеме и том, что наличие ядерного оружия предполагает обладание ракетами, способными донести оружие массового поражения до цели. Северная Корея одной из первых среди стран Азиатско-Тихоокеанского региона развернула секретные разработки ракетных технологий. Сегодня Северная Корея способна самостоятельно производить даже межконтинентальные баллистические ракеты. Это практически означает признание за Северной Кореей статуса ракетной державы. По некоторым данным Северная Корея обладает арсеналом в более тысячу ракет различного класса, в том числе и межконтинентальных, а также примерно двумя сотнями транспортно-подъемных пусковых установок и с этим приходится считаться всем.

По оценкам американских и южнокорейских экспертов радиус полета баллистических ракет «Ынха-3» составляет 10 000 километров,

а в случае уменьшения веса боеголовки и до 13 000км. Это означает, что эти ракеты могут достать материковой части США. В отличии от Северной Кореи, Южная Корея пока не может сама производить космические ракеты.

Одним из самых крупных и тяжелых вопросов «корейской проблемы» является денуклеаризация Корейского полуострова. Мировое сообщество приложило усилия для решения этого сложного вопроса. Поэтому для правильной оценки причины возникновения нынешней ситуации на Корейском полуострове, необходимо проанализировать категорию и эволюцию ядерной проблемы Северной Кореи.

Ни для кого не секрет, что камнем преткновения на пути воссоединения Кореи является ядерная проблема Северной Кореи. Данная ядерная программа начала реализовываться Северной Кореей с момента, когда в марте 1955 года на общем собрании Национальной академии наук было принято решение об учреждении «научно-исследовательского института атомной и ядерной физики». Затем в марте 1956 г. между СССР и КНДР было заключено соглашение о сотрудничестве в области мирного использования ядерной энергии, и в связи с этим несколько сотен северокорейских ученых прошли обучение в СССР. В июне 1963 года был введен в действие исследовательский ядерный реактор советского производства ИРТ-2000, мощностью 2МВт. Таким образом, Северная Корея начала накапливать опыт в области ядерных разработок. В 1970-х годах КНДР увеличила емкость исследовательского ядерного реактора, и это позволило ей развивать возможности самостоятельной ядерной программы. В марте 1974 г. Северная Корея приняла «Закон о ядерной энергетике» и в сентябре того же года, вступив в международное агентство по атомной энергетике (МАГАТЭ), получила доступ к законному приобретению оснащения и материалов по ядерной энергетической тематике. В конце 70-х годов в центре ядерных исследований Йонбене началось сооружение ядерного реактора мощностью 5МБт для выработки плутония, а с января 1985 года этот реактор был введен в строй. Таким образом, Северная Корея планомерно продвигала основную ядерную программу и к концу 80-х годов в Йонбене соорудила ядерный реактор мощностью уже 50МВт, предприятие по изготовлению ядерного топлива и предприятие по переработке отработанного ядерного топлива [2, с. 131-132].

С тех пор как в начале 1984 г. Йонбенский ядерный реактор мощностью 50МВт был обнаружен западной секретной разведывательной службой и запад узнал о мощности секретной ядерной программы КНДР. США начали оказывать давление на СССР с тем, чтобы

Советский Союз убедил Северную Корею присоединиться к Договору о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО) и заключить соглашения с МАГАТЭ о соблюдении полномасштабных гарантий. Вследствие этого СССР заключил с КНДР соглашение об экономическом и технологическом сотрудничестве для строительства атомной электростанции и намеревался оказать содействие в строительстве четырех блоков атомной электростанции советского образца мощностью Н40 МВт, а КНДР по требованию СССР 12 декабря 1985 г. присоединилась к ДНЯО.

После присоединения к Договору о нераспространении ядерного оружия в течении 18 месяцев КНДР обязывалась заключить соглашение с МАГАТЭ о соблюдении полномасштабных гарантий, однако в связи с тем, что в июне 1987 г. этот срок истек и Северная Корея не подписала соглашение, к северокорейской ядерной программе начало возрастать недоверие. И окончательно, когда в октябре 1989 г. были рассекречены фотографии северокорейских ядерных объектов Йонбена, сделанные французским спутником "SPOT-2", северокорейская ядерная проблема приобрела международный характер.

Именно поэтому международное сообщество вместе с США и Южной Кореей приложили массу усилий для решения северокорейской ядерной проблемы. А именно такие усилия, как переговоры и заключение соглашения между КНДР и МАГАТЭ о применении полномасштабных гарантий (декабрь 1989 г. – июль 1990 года, 3 раунда). Декларация президента Буша о выводе тактического ядерного оружия из Южной Кореи (27 сентября 1991 г.), заявление президента Но Тхе У о денуклеаризации Корейского полуострова (8 ноября 1991 года), декларация о безъядерной зоне (18 декабря 1991 года), прекращение американо-южнокорейских совместных военных учений «Тим спирит» в 1992 году. Затем в течении 1993 года был проведен ряд 2-х сторонних переговоров между США и КНДР. Северная Корея непрерывно возражала против специальной инспекции МАГАТЭ и потребовала от США выполнения 6 пунктов:

1. документальную гарантию неприменения ядерного оружия против неё;
2. декларацию о нераспространении ядерного оружия на Корейском полуострове;
3. приостановку широкомасштабных военных учений типа «Тим спирит»;
4. замену соглашения о перемирии на мирное соглашение;
5. отмену присвоенного Северной Корее статуса государства поддерживающего терроризм;

6. поддержку федерализации Кореи.

Кроме того на втором этапе переговоров на высшем уровне между США и КНДР был вопрос о поддержке ядерного реактора на легкой воде. КНДР подчеркнула, что если США установит легководный ядерный реактор, то она объявит о возвращении в ДНЯО, будет решать недоразумения с МАГАТЭ и обсуждать свой возврат к соглашению о полномасштабных гарантиях. Одним словом, позиция Северной Кореи была такова: решение всех проблем, в том числе и вопроса о ядерной инспекции МАГАТЭ будет возможно, если США окажет ей поддержку в сооружении ядерного реактора на легкой воде.

Несмотря на то, что КНДР непрерывно уклонялась от реальных переговоров и диалога с РК и МАГАТЭ для исполнения декларации о денуклеаризации Корейского полуострова и выставила все новые и новые требования, в конце концов 21 октября 1994 года обе стороны достигли основного соглашения в Женеве. Женевское соглашение 1994г. предусматривало не только решение северокорейской ядерной проблемы, но и улучшение отношений между КНДР и США.

Итак, 25 февраля 1994 года КНДР и США официально приняли Нью-йоркское соглашение, в котором достигли договоренности по следующим 4 пунктам:

1. согласие КНДР на инспекцию МАГАТЭ
2. возобновление рабочих контактов для обмена специальными посланниками между КНДР и РК
3. утверждение программы открытия третьего раунда переговоров на высшем уровне между КНДР и США (21 марта 1994г.)
4. прекращение военных учений типа «Тим Спирит» в 1994 году.

Однако КНДР согласно своей тактике «тянучки» выдвигала новые и новые требования и продолжала выполнять свою ядерную программу, 4 мая 1994 года начала самостоятельную выгрузку отработанного топливного стержня из реактора мощностью 5МВт и 13 мая факт извлечения топливного стержня стал известен США и МАГАТЭ.

Реакцией международного сообщества на это было объявление заявления председателя Совета Безопасности ООН 30-го мая и принятие проекта решения о применении по отношению к КНДР санкции МАГАТЭ, и на Совете Безопасности ООН начались обсуждения санкции против КНДР. Однако соответствующее решение Северной Кореи, а именно заявления о выходе из МАГАТЭ, привело к эскалации кризиса. Поэтому США с одной стороны убеждая Китай, подготавливали санкции Совета Безопасности ООН против КНДР, а с другой стороны начали подготовку к ограниченной (точечной) военной атаке

северокорейских ядерных объектов. Таким образом, в июне 1994 года на Корейском полуострове образовался самый сильный военный кризис, и только личная беседа Ким Ир Сена и Картера, во время визита бывшего президента США в Северную Корею (15-18 июня 1994г.), была настоящим прорывом в ситуации военного кризиса на Корейском полуострове. Стороны договорились о полноценном выполнении ДНЯО и соглашений МАГАТЭ о гарантиях, замене газографитного реактора на легководный, прекращение переработки и монтажа топливного стержня ядерного реактора мощностью 5 МВТ, решение инспекции для продолжительности мер по обеспечению безопасности. Северная Корея со своей стороны потребовала от США твердых гарантий относительно соглашения между правительствами для финансирования и строительства ядерного реактора на легкой воде. США представили КНДР план решения Северокорейской проблемы. Однако 8 июля пришло сообщение о смерти Ким Ир Сена и в связи с этим переговоры прервались. На возобновленных переговорах в Женеве 5 августа Пхеньян заявил, что считает гарантии президента США относительно реактора на легкой воде важным отправным пунктом и высказали следующую позицию:

1) заморозить строительство ядерного реактора с момента принятия ноты президента США, когда реактор на легкой воде войдет в строй, демонтировать газографитный реактор;

2) взамен на остановку реактора мощностью 5МВт США будет ежегодно поставлять жидкое топливо в виде мазуты в объеме 500 тис. тонн;

3) готовность получать помощь американских специалистов для сохранения использованного топливного стержня в Йонбене;

4) принятие многостороннего проекта по реактору на легкой воде.

Достигнув такой договоренности, 12 августа КНДР и США объявили журналистам о принятии совместного соглашения. Однако КНДР ещё на протяжении сентября – октября месяцев продолжала выдвигать версии требований. США тоже 23 сентября представили 5 пунктов требований:

1. КНДР, как только примет предложение США о гарантиях обеспечения легководного реактора, сразу же замораживает все объекты по производству плутония и возникшие в связи с этим потери электроэнергии будут возмещены углем и нефтью.

2. Вывезти за пределы страны отработанные ядерные топлива.

3. Демонтаж замороженных ядерных объектов в соответствие с продвижением строительства ядерного реактора на легкой воде.

4. Восстановление нормального членства в ДНЯО и принятие всех обязательств по договору о гарантиях, в которые входят четыре специальные инспекции, и завершение специальных инспекций до запуска ядерного реактора на легкой воде.

5. Исполнение совместной декларации о нераспространении ядерного оружия на Корейском полуострове и улучшения отношений с Южной Кореей.

Затем 26 августа на двухсторонней встрече глав делегации Северной Кореи и США, КНДР представили заранее утвержденное в Пхеньяне четырехэтапное решение северокорейской ядерной проблемы. Основой этого плана был демонтаж и прекращение работы ядерного реактора мощностью 5МБт в момент работы реактора на легкой воде, согласие на специальную инспекцию МАГАТЭ, вывоз из страны отработанных топливных стержней и возвращение в ДНЯО.

Однако 6 октября КНДР сообщила, что собирается принять все меры для исполнения соглашения лишь после того, как будет обеспечено 70-80% ядерного реактора на легкой воде. США решили, что они могут снабдить КНДР до 75% деталей для ядерного реактора на легкой воде перед полным её выполнением соглашения с МАГАТЭ о применении гарантии.

Таким образом, до 14 октября 1994 года между КНДР и США было достигнуто соглашение во многих сферах за исключением проблемы диалога с Южной Кореей. КНДР осталась в ДНЯО, а также отложила обсуждения связанные с проблемой специальной инспекции, которая была основным спорным вопросом до тех пор, пока в КНДР не будут поставлены основные детали для реактора на легкой воде. И за то, что она заморозит и демонтирует ядерный реактор мощностью 5 МБт, США через КЕДО обеспечит реактор на легкой воде (два реактора мощностью 1 000 Вт) и ежегодно будет поставлять в КНДР жидкое топливо в объеме 500 тыс. тонн.

Итак, оба государства приняли и подписали должным образом «основное соглашение», содержанием которого были следующие 4 основные пункты:

1) заморозка и демонтаж северокорейских ядерных объектов, а также поставка ядерного реактора на легкой воде и ядерного топлива со стороны США;

2) улучшение американо-северокорейских отношений;

3) выполнение КНДР диалога с Южной Кореей и декларация о нераспространении ядерного оружия на Корейском полуострове, гарантия неприменения ядерного оружия против КНДР со стороны США;

4) возврат КНДР в ДНЯО и полное выполнение соглашения с МАГАТЭ о применении полномасштабных гарантий. И гарантийное письмо президента Клинтона Ким Чен Иру, которое подтверждает обещание поддержки альтернативной энергии и ядерного реактора на легкой воде.

Итак, вплоть до конца 1990х годов ситуация вокруг Корейского полуострова и вокруг северокорейской ядерной программы оставалась относительно стабильной.

Однако в 2000 году после прихода к власти в США республиканцев во главе с Джорджем Бушем-младшим, США заняли более жесткую позицию по отношению к Северной Корее. Террористическая атака 11 сентября 2001 года значительно изменила приоритеты внешней политики США. Знаковым стало решение Белого дома о выходе США из договора по ПРО (Противоракетной обороне) и начале развития программы Национальной Системы Противоракетной Обороны. Одной из причин выхода из ПРО было названо испытание в 1998 году северокорейской баллистической ракеты.

Как известно, в январе 2002 года президент Джордж Буш-младший назвал Иран, Ирак и КНДР «осью зла», что ещё в большей мере накалило обстановку. Тут же Северная Корея официально заявила, что в случае развертывания программы ПРО она усилит свою обороноспособность. Таким образом, с декабря 2002 года начался второй ядерный кризис и уже 10 января 2003 года Северная Корея объявила о своем выходе из ДНЯО, что стало причиной второго ядерного кризиса.

В апреле 2004 года Пхеньян объявил о завершающей стадии переработки 8 тысяч стрежней содержащих отработанное ядерное топливо из реактора в Йонбене. Это означало, что КНДР обладает значительным количеством плутония для производства ядерного оружия. 16 августа Северная Корея официально обвинила США в продолжении враждебной политики в отношении КНДР, в подрыве процесса шестисторонних переговоров, что делает невозможным участие КНДР в новом заседании рабочей группы, а также призвал Вашингтон следовать формуле «компенсаций в ответ на замораживание».

Северная Корея заявила о том, что США пытаются оказать давление и вышла из шестисторонних переговоров. В итоге до сентября 2006 года Китай, Россия, РК и Япония прилагали усилия для возобновления диалога. США утверждали, что вопрос снятия санкции должен решаться вне ядерной проблемы. КНДР, напротив, увязывала снятие санкции с возобновлением шестисторонних переговоров. В марте 2006 года северокорейская делегация посетила Вашингтон для обсуждения данного вопроса, однако результатов не достигли и обе стороны остались при своих мнениях.

Таким образом, администрация Джорджа Буша медленно проявляла твердость в отношении санкции против КНДР, поэтому, как это уже случалось раньше, Северная Корея решилась на демонстративные шаги. 4 июня были произведены испытания семи баллистических ракет. В конце сентября 2006 года стало известно о подготовке Северной Кореи к испытанию ядерного заряда и администрация Джорджа Буша согласилась обсудить вопрос о снятии санкции в контексте возвращения КНДР к шестисторонним переговорам. Но Северная Корея уже решилась на крайние меры и 9 октября 2006 г. произвела испытания. При этом если российские и китайские эксперты сразу же подтвердили, что в КНДР действительно были произведены ядерные испытания, то американские и японские наблюдатели первоначально отнеслись к этому событию с изрядной долей скепсиса.

14 октября 2006 г. Совет Безопасности ООН принял резолюцию относительно ядерных испытаний, проведенных Северной Кореей. В этой резолюции в частности, был наложен запрет на поставки, продажу или передачу КНДР любой военной техники и вооружения, а также материалов и технологий, которые могут быть использованы в ядерных исследованиях. В свою очередь Китай, крайне не заинтересованный в обострении обстановки на полуострове, приостановил поставки нефти в КНДР. Таким образом, экономическое давление КНР оказалось решающим, ведь в настоящее время 90% всех энергоресурсов Северная Корея импортирует из Китая. В конце октября было объявлено, что КНДР согласилась вернуться за стол переговоров, в ходе которых, помимо ядерной проблемы, должен был обсуждаться вопрос о снятии экономических санкций, наложенных США осенью 2005 г.

8-13 февраля 2007 г. в Пекине прошел пятый раунд шестисторонних переговоров (начало было в 2003 году). В принятом по итогам переговоров совместном документе содержались следующие основные договоренности. Во-первых, КНДР обязалась закрыть и законсервировать ядерный объект в Йонбене и пригласить инспекцию МАГАТЭ для осуществления необходимого контроля.

Во-вторых, КНДР и США планировали начать переговоры для урегулирования нерешенных двухсторонних проблем и всестороннего продвижения к установлению дипломатических отношений. США обещали исключить КНДР из списка «враждебных стран».

В-третьих, КНДР получала бы взамен экономическую и энергетическую помощь в объеме одного миллиарда тонн мазуты, включая первые поставки в 50 тыс. тонн.

В-четвертых, было также согласовано создание пяти рабочих групп по денуклеаризации Корейского полуострова.

19-22 марта 2007 года прошел первый этап шестого раунда переговоров, который был прерван ввиду того, что КНДР так и не получила обещанные 25 миллионов долларов. Деньги оказались замороженными в банке в рамках санкции США.

С сентября 2007 года по июль 2008 года прошел очередной этап заседания, по итогам которых было принято коммюнике. В нем говорилось, что стороны согласились создать механизм верификации денуклеаризации Корейского полуострова, включающим в себя посещение объектов, изучение документов, консультации с техническим персоналом.

Ранее в конце июня 2008 года Северная Корея передала Китаю сведения о своих атомных программах и взорвала охладительную башню ядерного центра в Йонбене. К концу октября 2008 года КНДР обязалась завершить ведущийся под присмотром инспекторов МАГАТЭ и американских наблюдателей демонтаж объектов в Йонбене. Остальные участники процесса переговоров вновь обязались поставить Северной Корее 1 млн. тонн топлева для ТЭК и оказать экономическую помощь.

8-11 декабря 2008 года прошел очередной, и как оказалось, последний раунд шестисторонних переговоров, главной темой которого вновь стала верификация остановки ядерных программ КНДР. США настаивали на взятии проб на ядерных объектах в Йонбене, однако Пхеньян отверг это, так как подобные контрольные замеры не были зафиксированы в предыдущих договоренностях.

Запуск северокорейской ракеты «Ынха-2», осуществленный 5 апреля 2009 года, подвергся осуждению на открытом заседании Совета Безопасности ООН. В документе отмечалось, что КНДР нарушила резолюцию СБ ООН №1718, что может вызвать ужесточение санкций против неё. В ответ 14 апреля Северная Корея в очередной раз объявила о выходе из шестисторонних переговоров и продолжении ядерной программы.

12 февраля 2013 года в КНДР прошли испытания ядерной бомбы, накалившие до предела обстановку на Корейском полуострове. В связи с этим СБ ООН единогласно одобрил расширение санкций против КНДР. Однако принятые меры не улучшили ситуацию, так как уже в начале марта 2013 года КНДР отказалась от всех соглашений о ненападении с Южной Кореей, а также от совместного заявления по денуклеаризации Корейского полуострова. 3 апреля Северная Корея заявила, что отношения с РК вступили в состояние «военного времени».

Как отмечают эксперты, в настоящее время Северная Корея хотела бы вернуться к шестисторонним переговорам. Однако новое руко-

водство Северной Кореи не намерено отказываться от своей ядерной программы.

Совершенно очевидно, что в предыдущих раундах переговоров Пхеньяну удавалось разыгрывать наличие ядерного оружия как козырную карту с каждой из сторон переговорного процесса в отдельности. Сейчас необходимо чтобы все пять стран выработали единую позицию, превратив формат «шестерки» в «пять+один», чтобы Пхеньяну было труднее противостоять консолидированным требованиям и действиям.

Конечно, возобновление шестисторонних переговоров реально в свете изменившейся ситуации в самой Северной Корее и в СВА в целом, но мировые лидеры должны оказать содействие в создании таких условий, в которых у Северной Кореи не останется иного выхода кроме как изменить свой курс и продвигаться в сторону денуклеаризации и устойчивого мира на Корейском полуострове.

Итак, можно сделать следующие выводы:

1. Международное сообщество, в том числе и ООН, кроме санкций не знает как бороться с подобными нарушителями международных соглашений, такими как КНДР.
2. В связи с ракетно-ядерной угрозой Северной Кореи идет усиленный процесс нагнетания гонки вооружения в регионе СВА.
3. Скорее всего решится вопрос размещения противоракетной системы THAAD на территории Южной Кореи, которая направлена на перехват северокорейских ракет, что значительно обострит обстановку в СВА.
4. Нет никакой гарантии, что США при крайней необходимости снова не завезет ядерное оружие в Южную Корею. Поэтому термин «денуклеаризация Корейского полуострова» и сегодня актуален.
5. В связи с экономическим кризисом, Северная Корея будет вынуждена идти на путь преобразования, что в конечном итоге может привести к денуклеаризации.

Библиографический список:

1. Ким Г.Н. Объединение Кореи неизбежно, Сеул, UKGO – 2014 – С. 121-122
2. Со Хун. Букханы сонгун вегё (Приоритет армии – внешнеполитический курс КНДР), Сеул – 2008. – С. 131-132
3. Тхониль шиде (Эпоха воссоединения) № 97, Сеул – 2014, С. 39 (на корейском языке)

У даній статті розглядається проблема денуклеаризації Корейського півострова, яка є ключовим фактором у загостренні відносин між країнами Північно-Східної Азії. Проаналізовані перша та друга ядерні кризи, а також

Женевська угода 1994 року. Стаття надає можливість глибше зрозуміти суть ядерної проблеми в Північній Кореї та дати оцінку важливості ракетно-ядерної загрози з боку КНДР.

This article describes the Korean Peninsula denuclearization problem, which is a key factor in the deterioration of relations between the Northeast Asia countries. The article analyzes first and second nuclear crisis as well as the Geneva Agreement in 1994. It gives an in-depth understanding of the essence of nuclear issue in North Korea and helps to evaluate the importance of the nuclear missile threat from North Korea.

Стаття надійшла до редколегії 17.03.2015

УДК 327.7[341.1]"1991/2015"

Shyshko Lesia, University of Bologna

BLACKSEAFOR: AN ATTEMPT AT REGIONAL SECURITY COOPERATION

This article deals with the security cooperation in the Black Sea, in the framework of the regional organization BLACKSEAFOR. The author analyzes the peculiarities of the Black Sea region building with introducing the historical context for its establishing. This is followed by an outline of the recent developments in the Black Sea states, the complexity of international relations, security challenges and military balance, thus explaining rationale behind establishing BLACKSEAFOR. Then, author characterizes new threats and challenges for the Black Sea states and gives an insight into functioning of the BLACKSEAFOR, the activities of this organization and how they corresponded to the proclaimed goals. The article concludes with present-day trends in the Black Sea region, and tries to answer the question, whether BLACKSEAFOR was an effective cooperation platform and what future prospects it might have.

The Black Sea is a region construct, which appeared on the map of the world only recently. Its analysis has been rather confined and for the most part concentrated on economic cooperation or energy transit. However, in terms of security, the region as well poses new threats and challenges.

The collapse of the Soviet Union and the bipolar world order had specific long-lasting implications for the Black Sea region. Formerly, it had been an arena for East-West antagonism and an area of the Soviet block domination. However, after the end of the Cold War, new independent states

© Шишко О. О., 2015

appeared on the shores of the Black Sea, with different levels of economic development, political regime and issues on the agenda of foreign affairs. Thus, the dynamics between them changed drastically. Shielded by the Iron Curtain before the end of the Cold War, these states for the first time fully encountered the processes of globalization and regionalization.

The Black Sea may be defined as a specific geopolitical entity, uniting six littoral states. Furthermore, countries from geographical vicinity (such as Armenia, Azerbaijan and Moldova), and those having cultural affiliation (Greece) to the region, are trying to become a part of it, constituting the 'wider Black Sea region'. In the 1990s, the Black Sea remained a tumultuous region, suffering from wide range of security threats: frozen conflicts, diplomatic stand-offs and widespread political instability. It is important to see the dynamics of problems, occurring in the Black Sea region throughout 1990s, to understand, why such organization as BLACKSEAFOR was initiated, and what tensions it was intended to overcome.

The hotbeds of tension appeared almost immediately after the collapse of the Soviet Union rigid security system. Georgia had been entangled in the series of separatist conflicts since the proclamation of independence. In 1993, Georgia essentially lost control over Abkhazia region to a combination of Abkhaz, North Caucasian and Russian irregular forces [1]. Another challenge on the Georgian territory – the conflict in South Ossetia, also with Russian involvement – conceded to a volatile ceasefire in 1992. Though the active phase of the conflict was over, the security of the country was severely endangered, and Georgia faced serious consequences in humanitarian sphere [3]. More threats to the regional stability came from Russia. The Chechen insurgency destabilized the Northern Caucasus with implications for Georgia as well, raising the risks of terrorist attacks, arms proliferation and illegal trade. The Chechen war of 1994-1996 threatened spillover of military operations, and contributed to extreme volatility in the Caucasus region [1].

Apart from the military conflicts, a plethora of bilateral relations in the Black Sea region unfolded entanglement of competitive agendas. Russia and Turkey – two biggest economies on the Black Sea – were eyeing each other as contestants rather than counterparts. Mutual distrust over support for ethnic separatists in Chechnya and Kurdistan; Russia's apprehension because of Turkish military cooperation with Georgia and Azerbaijan, which might potentially lead to establishing NATO bases in these countries; question of naval balance and establishment of Turkish naval superiority; disagreements on the flank limitations of the CFE treaty after Russia violated its regulations in Chechnya; objections of Turkey to the Russia's role as a sole peace-keeper in the CIS and other concerns made relations

between these two states rather complicated. Though towards the end of 1990s some attempts at political rapprochement were made, essential rivalry between Russia and Turkey remained [5].

Relations between Russia and Ukraine were also full of tensions. Question of Black Sea fleet division and Russian basing rights in Crimea; destabilization of situation in Crimea insinuated from Russia; Russia's objections to Ukraine's cooperation with NATO and other Western partners; issues of delimitation and demarcation of the border – all these questions made cooperation problematic. Romania and Ukraine had rather cool diplomatic relations due to the fact that Romania refused to recognize border between two countries after Ukraine gained independence, and further on, disputed the belonging of five islands in the Danube delta and of the sea shelf around Serpent Island [5].

At the same time, despite all the differences in envisioning the Black Sea region and constructing foreign policy agenda, all the countries encountered similar security challenges, typical for the post-September 11 world – the New Security Threats (NSTs), such as terrorism, illegal arms trade and drug trafficking [8]. The presence of NATO in the Black Sea had been significant for generating common response to the NSTs and presumably, to the hard security challenges. The Partnership for Peace program was aimed at enhancing cooperation with partner states. As a part of PfP program, the countries of the Black Sea region have joined in the multinational naval peace-keeping trainings exercises 'Cooperative Partner'. Another important naval training program, 'Sea Breeze', started out as a bilateral Ukraine-USA initiative, but later was enlarged to include 10 more other countries, among which also Russia. The Ukrainian-Russian training, Peace Fairway, was exclusively bilateral and facilitated battle training and peace-keeping operations planning [7].

New and old security threats in the Black Sea region showed the necessity for buildup of common security mechanisms, and overcoming old problems in bilateral relations. It was expected, that common military collaboration project would diminish distrust over motives and long-term political goals of each of the countries and make the relations between the states more open and transparent.

With these considerations in mind, the idea of establishing a multinational naval force in the Black Sea region emerged at the meeting of Ukrainian and NATO military officials in 1997. It was supported by all the littoral states, and finally the formal initiative came from the Turkish Navy in 1998. The agreement on establishing Black Sea Naval Force was signed in Istanbul on 2 April 2001 by Bulgaria, Georgia, Romania, Russia, Turkey and Ukraine [4]. BLACKSEAFOR was tasked with search and rescue operations,

provision of humanitarian aid in natural disasters, protection of environment, removal of sea mines, counter-terrorism operations. The command rotation was established on six-monthly basis [2].

Because the vessels would not always be available due to financial restrictions and repair activities, it was agreed to activate the force at least once or twice a year during two to four weeks, and hold it in the on-call status for the rest of the year. BLACKSEAFOR was not a battle group and had no intentions of engaging in the large naval operations. There is no political body to coordinate its activities. BALCKSEAFOR was intended to accommodate harbor and sea trainings, joint port visits, and become available for UN And OSCE-mandated peace-support operations. Additionally, BLACKSEAFOR opened possibilities for consultations between Ministries of Foreign Affairs and Ministries of Defense of the littoral states [4].

The first activation ceremony was held in Golcuk and Istanbul on 27-28 September 2001, and the force conducted its first activities in September – October 2001 under Turkish command. The second activation took place in August 2002 under the command of Ukraine [4]. The activity of BLACKSEAFOR was continuous and quite successful in a way of procuring mutual trust and enhancing cooperation between the navies of the six littoral states up until year 2008 [9].

The war between Russia and Georgia in August 2008 had crucial impact on the set of multilateral relations in the region. Careful attempts to build-up trustful relations basically failed and BLACKSEAFOR fell apart as a platform for dialogue and establishing transparency of military among the six littoral states. From that time on, Georgia refused to take part in common navy drills with Russia [2].

Though the war had great significance for the whole region, BLACKSEAFOR continued to function. Russia and Turkey found common ground soon after Georgian war, and it was a decisive step towards organizing continuation of cooperation in the framework of BLACKSEAFOR. Eventually, the navy drills resumed, and in April 2009 all BLACKSEAFOR members, excluding Georgia, carried out military exercises. The exercises were repeated in 2010 in the same way. In April 2011, to celebrate 10 years since BLACKSEAFOR funding, a naval parade was held in Turkey along the Bosporus. At this point even Georgia sent its vessel to participate in the event. In August 2011 warships from BLACKSEAFOR states carried out naval drills, but Georgia again refused to send its ships on this occasion (Sanchez, 2012). Thus, the BLACKSEAFOR activities continued to be carried out in the constrained framework of small-scale operations, but continued to lose its role as a dialogue platform and inclusive organization.

The consequences of the Russian-Georgian war of 2008 were also significant for the naval balance, as Russia showed trends for increasing its military capabilities in the Black Sea basin. The increasing in number of submarines from one to seven was planned, as well as construction of new naval ships. Also, the strategic aircraft, including TU-23M3 bombers, was to be returned to the Black Sea Fleet. The size and number of weapons deployed on the territory of Ukraine was augmented, and the back-up base in Novorossiysk developed. In 2005, the Russian government approved a federal program of developing the Black Sea Fleet on the territory of the Russian Federation from 2005-2020. The estimated cost of this program is over 3 billion dollars. In 2010, the Russian government spent nearly 90 million dollars to set up the base in Novorossiysk, and funding for 2012 is estimated at 300 million dollars [6].

The rise of Russian interest in the Black Sea region and increasing the military potential has coincided with growing tensions in the Middle East. The situation in Syria and Iran diverted Turkey's attention from the northern vector of policy, and took away NATO's focus from the Black Sea region. Consequently, there was no regional power able to challenge Russian dominance in the area, and the global actors became less actively involved, even after the Russian-Georgian war of 2008 and worrying trends of military build-up, attempted by Russia. In this way, initiatives of military cooperation and dialogue, such as BLACKSEAFOR, became negligible. The Russian policy after 2008 generally contributed to the falling apart of the already weak regional cooperation. The recent developments in Ukraine affirm this trend, and put the sole existence of BLACKSEAFOR in its present format under doubt, as Ukrainian government started negotiating exclusion of Russia from this organization [10]. Until present moment, the functionality of the organization is frozen.

Conclusions

BLACKSEAFOR is a unique construct of regional cooperation, because it is focusing solely on military forces without political coordination and engagement. It was created as a good-will initiative, to promote openness and dialogue among the Black Sea littoral states, without aiming at ever becoming a full-fledged military alliance. But not only complex structure of regional geopolitics prevented BLACKSEAFOR from turning into a real security power. Black Sea as a region was never a top priority for any of the littoral states: Turkey was being involved in the Middle East and Central Asia, reassessing its role in the post-bipolar world; post-socialist countries tried to overcome economic crisis and political instability, focusing on the integration with NATO and the EU. Russia tried to cope with

its internal problems and returned to claiming supremacy in the region only recently.

Since the end of the 1990s NATO, actively present in the security cooperation on the Black Sea before, started to relay the main responsibility for assuring stability on its partners (mainly, Turkey). BLACKSEAFOR was initiated as a way for the littoral states to open up to each other, increase credibility and fight together with new challenges and new security threats. The type of cooperation within BLACKSEAFOR was rather confined and limited to humanitarian and search-and-rescue tasks. But that was the reason why organization started to function right after the agreement was signed, and managed to do so successfully until the August war of 2008, as the countries did not have to make political concessions.

Taking this functionalist approach, increasing cooperation of navy should have spilled-over to other fields of collaboration, and create a common ground for region-building. But it did not happen, due to the variety of reasons, the most important of which is that the littoral states and their vision of foreign policy differed greatly. Though, drastic changes the world went through since the 1990s have to be taken into account. BLACKSEAFOR was envisaged and started to function in the uni-polar world of unquestionable dominance of the USA. The Black Sea was just one of many regions in the world, where two regional powers (Turkey and Russia), approximately equal in terms of military and economy potential, outbalanced each other and strived for preserving status-quo. But since that time, major changes happened to the Black Sea states. Russia started to gain more economic weight with the rise of prices for oil and gas, which allowed it to pursue new objectives in foreign policy – dominance in the area of former Soviet Union, and primarily in the Black Sea region. Turkey's focus shifted from Europe and the Black Sea more to the Middle East, pursuing its own national interests, rather than complying with the status of a loyal NATO ally. NATO's presence in the Black Sea became far less unquestionable and far more often accepted by Turkey only reluctantly. The smaller states, in terms of both economy and military capacity, such as Ukraine and Georgia, naturally looked for an umbrella power, which would help them survive the growing distortion of regional geopolitical balance. And that power was USA and NATO, which were starting to lose their capacity to influence developments in the Black Sea, but more importantly – losing interest to do so. Additionally, Bulgaria and Romania remained rather passive in all the processes of region-building in the Black Sea. Neither able to significantly influence proceedings, nor being challenged by the changes in the region, they did not express special interest in the Black Sea regional organizations.

BLACKSEAFOR functioning was in many ways linked to the preservation of the status-quo which existed in the beginnings of the 2000s. But when it changed, and the balance in the region was distorted, the existence of common military structure is hardly possible. Finally, the major task of BLACKSEAFOR as an organization was to promote dialogue, and it managed to do so while dialogue was in the interest of key regional powers. Regarding current changes in the region, it is doubtful that transparent communication is possible or even desirable. Unfortunately, the recent developments show that the Black Sea region is returning to its former stance as an arena for geopolitical stand-off.

Bibliography:

1. Allison R. The Unresolved Conflicts in the Black Sea Region: Threats, Impacts on Regionalism and Regional Strategies for Conflict Resolution. / R. Allison // The Black Sea Region: cooperation and security building / Ed. by O. Pavliuk, I. Klympush-Tsintsadze. – New York : M.E. Sharpe, 2004. – P. 86-123.
2. Cottey A. The Other Europe: Regional Security and Governance in Europe's East. / Andrew Cottey // Comparative Regional Security Governance / Ed. by S. Breslin, S. Croft. – London – New York : Routledge, 2012. – 250 p.
3. Georgia's South Ossetia Conflict: Make Haste Slowly // International Crisis Group. Europe Report # 183. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.crisisgroup.org/en/regions/europe/south-caucasus/georgia/183-georgias-south-ossetia-conflict-make-haste-slowly.aspx
4. Klympush-Tsintsadze I. Cooperative Efforts in the Black Sea Region / Ivanna Klympush-Tsintsadze // The Black Sea Region: cooperation and security building / Ed. by O. Pavliuk, I. Klympush-Tsintsadze. – New York: M.E. Sharpe, 2004. – P. 27-61.
5. Moshes A. Littoral States and State-Building Around the Black Sea / Arkady Moshes // The Black Sea Region: cooperation and security building / Ed. by O. Pavliuk, I. Klympush-Tsintsadze. – New York : M.E. Sharpe, 2004. – P. 61-86.
6. Oleksiyenko O. Black Sea (In)Security / Oles Oleksiyenko // The Ukrainian Week. – 22 May 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrainianweek.com/Security/50806
7. Perepelytsya H. Military and Naval Balance in the Black Sea / Hryhoriy Perepelytsya // The Black Sea Region: cooperation and security building / Ed. by O. Pavliuk, I. Klympush-Tsintsadze. – New York : M.E. Sharpe, 2004. – P. 191-211.
8. Polyakov L. New Security Threats in the Black Sea Region / Leonid Polyakov // The Black Sea Region: cooperation and security building

/ Ed. by O. Pavliuk, I. Klympush-Tsintsadze. – New York: M.E. Sharpe, 2004. – P. 211-243.
9. Sanchez A. Did BLACKSEAFOR Ever had a Chance? / Alex Sanchez // E-International Relations. – 18 November 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-ir.info/2012/11/18/did-blackseafor-ever-have-a-chance
10. Ukraine to demand expulsion of Russia from BLACKSEAFOR // Unian. – 30 April 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.unian.net/politics/913289-ukraina-budet-trebovat-isklyuchit-rossiyu-iz-blackseafor-agentstvo.html

Стаття присвячена дослідженню досвіду співробітництва в галузі безпеки в Чорному морі в рамках організації Блексіфор. Автор аналізує особливості виникнення Чорноморського регіону, досліджуючи складності міжнародних відносин, проблем безпеки та військового балансу, щоби привести обґрунтування виникнення Блексіфор. Далі автор характеризує нові загрози і виклики для країн Чорного моря і дає уявлення про функціонування Блексіфор. Стаття завершується переглядом сучасних тенденцій в Чорноморському регіоні і спробою відповісти на питання, чи був Блексіфор ефективною платформою співпраці і які майбутні перспективи він може мати.

Статья посвящена исследованию опыта сотрудничества в сфере безопасности в Черном море в рамках организации Блэксифор. Автор анализирует особенности возникновения Черноморского региона, исследуя сложности международных отношений, проблем безопасности и военного баланса, чтобы привести обоснования возникновения Блэксифор. Далее автор характеризует новые угрозы и вызовы для стран Черного моря и дает представление о функционировании Блэксифор. Статья завершается обзором современных тенденций в Черноморском регионе и попыткой ответить на вопрос, был ли Блэксифор эффективной платформой сотрудничества и какие будущие перспективы он может иметь.

Стаття надійшла до редколегії 18.02.2015

УДК 327(5):001.5

Серая О. В., ОНУ им. И. И. Мечникова

ТЕОРЕТИЧЕСКОЕ ИЗМЕРЕНИЕ ВЗГЛЯДОВ НА МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ В АТР: ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ И ПРАКТИКА ИХ ПРИМЕНЕНИЯ

Статья посвящена характеристике, в общем, основных направлений в теории международных отношений и анализу возможного соотношения данных теорий на практике в АТР. Автор предлагает альтернативный вариант анализа современных региональных отношений для формирования устойчивых и прогрессивных взаимосвязей между субъектами данной подсистемы в дальнейшем.

Одной из основных задач ТМО является выявление ключевых тенденций, закономерностей и механизмов взаимодействия акторов в международной политике, а также обеспечение эффективных моделей, которые смогли бы наиболее универсально дать объяснение природе разнообразных явлений на мировой арене, которые и лежат в основе системы данного взаимодействия. Однако если рассматривать применимость существующих теорий на практике, необходимо учитывать к какому элементу глобальной системы МО применяются данные, т.е. стоит исследовать специфику конкретной подсистемы, все ее элементы, особенности их взаимодействия и т.д.

Методологическая основа представленного исследования включает в себя работы известных специалистов в сфере МО, таких, как Барри Бузан, Джон Миршаймер и др. [3; 4; 13]. Также научные труды М. Зингера и А. Вилдавски, А.-М. Слаутера, К. Германна, Р. Гарно, Дж. Фэрона, Дж. Шнайдера и др., оказались полезными в процессе рассмотрения данной проблематики [15; 16; 7; 6; 5; 17; 18].

Целью данной статьи является характеристика основополагающих идей ключевых направлений в теории МО в самом общем виде и анализ возможного применения данных в рамках азиатско-тихоокеанской подсистемы.

Общая картина мира с точки зрения теории, не говоря уже о ее реальном воплощении, однозначно сложна и многогранна. Тот широкий спектр подходов, который существует на сегодняшний день не облегчает работу по созданию относительно универсальной системы, где бы каждый из субъектов мог развиваться не в ущерб другим, и вносить свой вклад в прогресс международного сообщества, в целом.

© Сіра О. В., 2015

Рассматривая теоретическое измерение взглядов на МО в АТР, достаточно тяжело судить об объективности и современности восприятия той политики, которая проводится внутрирегиональными акторами (часто они слишком абстрактны, оторваны от объективной реальности).

На сегодняшний день ведутся активные дебаты относительно того, насколько эффективно работают выше перечисленные теории в отношении безопасности в АТР, взгляды на данную проблематику, очевидно, разнообразны. Например, вопрос применимости теорий регионализма, которые разрабатывались американскими и европейскими школами в отношении азиатских стран. Одни говорят об их непригодности вообще, другие же утверждают, что, субъектам в рамках АТР по ряду объективных причин присущи универсальные «нормы поведения» на МА и атрибуты, необходимые для нормального взаимодействия с другими системными элементами (как минимум, это соблюдения принципов международного права и т.д.). Они говорят о том, что такие основополагающие понятия, как гегемония, распределение власти, международные режимы и политическая идентичность являются универсальными вне зависимости от географии МО [7].

По мнению автора, наиболее правильным является умеренная позиция относительно соотношения западных теории и реалий в рамках АТР. То есть, конечно, западный опыт не может в полной мере охватить все грани отношений в АТР. Но они полезны и применимы с условием абстрагирования от собственно западного исторического опыта, и концентрирования на особенностях развития азиатской подсистемы.

Основной вклад в рассмотрение той подсистемы и всех ее составляющих, которая сложилась в АТР, внесли именно реализм, либерализм и конструктивизм. Поэтому можно в самом общем виде рассмотреть основополагающие идеи этих трех направлений в теоретическом аспекте рассмотрения МО.

Политический реализм в международных отношениях является одним из традиционных направлений, которое утверждает, что руководящим императивом государства должен быть и есть процесс проведение такой политики, ядром которой является понятие «национальный интерес»[20].

Многие эксперты – сторонники реализма, говорят, что еще исторически данное направление закрепило за собой доминирующие позиции среди других ТМО, и это, конечно, правильно с точки зрения исследования безопасности, конфликтов и войн. Например, еще в XX веке ученые-реалисты говорили о том, что в международных

отношениях не может присутствовать некий суверенный арбитр, который бы независимо и непредвзято решал те либо иные вопросы и споры межгосударственного характера. Логическим следствием этого является то, что данная сфера характеризуется недоверием, анархией и вездесущего перспективой войны [13].

Импульсом к популяризации реализма в середине XX века стала критика политики идеалистов в межвоенные годы, их идей относительно того, что только путем разработки и развития норм международного права и создания универсальной международной организаций, чем и должна была стать, по сути, Лига Наций, можно трансформировать в положительную сторону МО [4].

Основным субъектом они видят именно государства. Международные отношения является игрой с нулевой суммой, в которой державы заинтересованы, как отмечалось ранее, в реализации собственных интересов, даже если они противоречат интересам всего мирового сообщества. Постоянная конкуренция за власть и влияние на мировой арене делают неизбежными межгосударственные конфликты. Собственные интересы государство реализует за счет манипулирования, используя при этом различные методы, в частности, экономические и силовые рычаги.

Первым реформатором идей реализма, которые потом были формально определены таким понятием, как неореализм стал Кеннет Уолтц, который «подверг сомнению ряд постулатов «изнутри» самого реализма». Основными идеями нео-реалистов были архаичность МО; также то, что структурные отношения и надстройка, в целом, «диктуются» фактором распределения власти между ее субъектами (т.н. «баланс сил»); и что внутригосудасртвенный режим не имеет никакого материального структурного влияния на саму систему [14].

Впоследствии данное теоретическое направление разделилось еще на две линии, которые в западной литературе получили названия «наступательный» и «оборонительный» реализм. Наступательные реалисты, как, например, Джон Миршаймер, утверждают, что главные субъекты МО – это именно «Великие державы», в большинстве своем все решает наступательные военные возможности государств, конечной целью они видят гегемонию на мировой арене, но жизненно важным, с учетом выше отмеченных особенностей, является физическое выживание государства [13].

Оборонительные реалисты, такие как Роберт Джервис, утверждают, что государствам достаточно статус-кво, в случае, если их собственная безопасность не оспаривается и, таким образом, их усилия направлены на сохранении баланса сил [11, p. 259].

Реалисты считают, что системообразующем фактором МО уже со второй половины XX века в АТР является именно баланс сил, где своеобразным регулятором выступают США. Благодаря США и их военному присутствию в частности стало реальным так называемое послевоенное «экономическое чудо», а советские и китайские силы не смогли распространить свое влияние на регион, в целом [10, p. 315].

Интересно, что нео-реалисты считали биполярную систему значительно более стабильной, нежели многополярность, потому что, как минимум, первый вариант более долговечен, по их мнению, и конфликтность данной системы легко сдерживаема и подконтрольна двум акторам, которые и диктуют «правила игры» [14]. А завершение «биполярной эпохи» принесло за собой распространение региональных очагов конфликтов, которые, в условиях «вакуума силы», и получили импульс к развязыванию.

Для пост-биполярной Азии реалисты прогнозируют «незавидное» будущее: этот вакуум силы будет заполнен влиянием со стороны Китая, результатом данного явления станет ремилитаризация Японии и т.д. [16]. Итог один – конфликт по линии «США-Китай» либо «США-Япония» (если Япония окончательно захочет выйти из системы безопасности, сформированной еще в годы Холодной войны).

Очень красноречиво описал данную перспективу Дж. Миршаймер: «После того как Америка превратилась в регионального гегемона, она стала активно препятствовать возникновению сильных игроков в других местах. Она подобным образом относилась и к Германии, и к Советскому Союзу, и к Японии. Америка не хотела, чтобы у нее под боком оказалось сильное государство из другого региона, в этом суть доктрины Монро. Если кто-то все же осмеливался бросить нам вызов, мы изгоняли его, и к Китаю отношение будет таким же. Китай – страна с блестящей историей. В ее превращении во всемирного гегемона есть железная логика. И КНР может выдвинуть свою собственную «доктрину Монро»: став наиболее сильной страной в регионе, Китай не заинтересован в том, чтобы допускать Америку в свою «вотчину» [13].

Идея физического выживания склоняет государства к стремлению к региональной и глобальной гегемонии. Очень важно, что реалисты не считают такие региональные структуры, как АСЕАН или АТЭС эффективными в вопросах региональной стабильности и безопасности [19, p. 174]. По их мнению, базисом региональной безопасности являются именно США и их региональные двусторонние системы безопасности (Республика Корея, Япония). А все региональные институты (по типу выше обозначенных), как марионетки – ведомы великими державами и их интересами.

У азиатских структурных надстроек нет перспектив развития и будущего, так как они представлены не великими державами, а слабыми, зависимыми субъектами. Однако, так называемая «дилемма безопасности», по мнению реалистов, может быть разрешена не без усилий региональных организаций [20]. Основной их целью должно быть привлечение в регион максимального количества великих держав, которые, уравновесив собственные интересы и противоречия, создадут относительный баланс сил.

Стоит отметить, что анархия в МО, по мнению реалистов, может смягчаться экономической, политической и др. взаимозависимость государств. Но, применительно к Азии, данное положение не подходит. Реалисты проводят параллели между АТР и ЕС: в отличие от европейских стран, которые объединены сильными региональными институтами, что и закрепляет их взаимозависимость, между азиатскими государствами не существует такого сильного взаимодействия [17].

Барри Бузан, американский специалист в области МО, говорит, что экономическая составляющая не может являться стержнем в процессе поддержания мира, а наоборот стимулирует еще большие противоречия между государствами [3]. Экономическая взаимозависимость в АТР представляется либо недостаточным, либо негативным фактором.

Подобные идеи реалистов касательно АТР, в определенной степени, противоречат их собственному ключевому понятию баланса сил в качестве универсального элемента МО. Регионализм сводится в данном контексте к доминированию США.

Что же касается либерализма (идеализма), его основными постулатами являются: либерально-демократические режимы более устойчивые, стабильные и мирные, соответственно они редко вступают в войну друг с другом (республиканский идеализм); экономическая взаимозависимость снижает уровень конфликтогенности (торговый идеализм); большое значение международных организаций, которые, по их мнению, являются стержнем системы коллективной безопасности (либеральный институционализм)[5].

Также отстаивал идеи научной рациональности, считая, что люди должны быть свободными от произвола и преследования государственной властью (политическая свобода, демократия и конституционально гарантированные права и свободы личности, а также за равенство перед законом) [15, p. 75].

Трансформировавшись, уже нео-либерализм заговорил об архаичности развития МО, о том, что основные субъекты системы – именно государства [1, p. 104]. Но нивелировать роль межгосударственных

институтов нельзя, они регулируют действия держав на мировой арене, способствуют развитию международного сотрудничества и т.д.

Что касается идеи о том, что «демократии не воюют», для АТР эта категория тяжело применима, т.к. те демократии, которые существуют на сегодняшний день, по сути, нелиберального толка, поэтому данный критерий для азиатского регионализма носит спорный характер. Касательно торгового идеализма, базовую основу для интеракции в регионе составляют не столько исторические, культурные или географические точки соприкосновения, а именно экономическая составляющая, которая была оформлена в качестве своеобразного организма, где «первой скрипкой» после завершения Второй мировой войны стали именно США. То есть, роли, отводимые США реалистами и идеалистами схожи.

Либеральный институционализм в АТР представлен в большей степени в качестве классического экономического взаимодействия, которое получает импульс к развитию от корпораций и других крупных экономических игроков [2, p. 223].

Классический либеральный институционализм ассоциируется как с коллективной безопасностью так и, в меньшей степени, с теорией региональной интеграции, которая получила свой старт с начала западноевропейской интеграции в 1950-х и 60-х годах. Но ни один из типов либерального институционализма не получил своего отражения среди азиатских государств, где фактически нет полноценной системы коллективной безопасности или серьезных межгосударственных институтов.

Нео-либеральный институционализм уже значительно сузил сферу исследования институциональной динамики (как институты влияют на поведение государства). Сторонники данной линии разделяют идеи реалистов относительно анархии, при этом, не соглашаясь с ними в вопросе важности институтов в качестве медиаторов в процессе сотрудничества. Подобные организации могут побуждать страны к сотрудничеству (но необязательно и не всегда), так как, посредством данных, упрощается передача информации между государствами, решаются многие вопросы в процессе взаимодействия между ее субъектами решаются, различные транзакционные операции также представляются в значительно более упрощенном виде [6]. Однако возможность создания с их помощью такой системы безопасности, где перспектива войны была бы немыслима, отрицается; их «конечным продуктом» может быть максимум некий региональный режим.

Касательно АТР, АТЭС для нео-либералов наиболее интересна, в данной структуре они усматривают выше описанную роль для

субъектов региона. Однако, очень сомнительно, что данная институция сможет выступать в качестве реального гаранта региональной стабильности и безопасности.

Если в целом говорить об исследовании данного региона в качестве подсистемы МО, либерализм/идеализм внес наименьший вклад в развитие данного направления, в том смысле, что основной упор делается именно на рассмотрение западной модели. Центральное место в исследования идеалистов занимает вопрос причинно-следственной теории мира, в то время, как реалисты фокусируются на причинах войн.

Исследователями, которые занимаются изучением азиатской подсистемы международных отношений, наиболее применяема методология и категориальный аппарат именно традиционного реализма [12]. С учетом внутренней региональной политики, очень сложно рассматривать эффективность идеалистических моделей в АТР. Но это именно с точки зрения принципа научного историзма в ТМО.

Что же касается тех реалии, которые имели место быть после завершения Второй Мировой войны, и, в частности, сегодняшних, либерализм, с его представлениями о взаимозависимости, демократии, мира и стабильности в масштабах не только региона, но и всего мирового сообщества, видится автору полезным направлением научно-исследовательской мысли. Детерминантами безопасности и стабильности, как региональных отношений, так и отношений глобального характера предлагаются именно три составляющие идеализма: многосторонняя безопасность, экономический либерализм и демократизм.

Конструктивизм в ТМО определяет межгосударственное взаимодействие рядом факторов, к числу которых относятся не только материальные возможности государств (объективные факторы), но и субъективные (история, культура и т.д.) [8]. Категория «государственные интересы» не что-то, данное с момента образования самого государства, а результат таких процессов и изменений, которые происходят как внутри государства, так и на МА. И при этом очень важно учитывать степень и оценку уровня так называемой социализации (взаимодействия с другими государствами) тех либо иных акторов в рамках как региональной, так и глобальной системы МО. Касательно идей реалистов об анархии на МА, конструктивисты говорят о том, что данное явление не перманентно, оно конструируется самими субъектами МО. Что касается международных институций, согласно конструктивизму, оказывают большое влияние на межгосударственные отношения в качестве регулятора этих отношений.

Путем взаимодействия на таком уровне государства могут создать коллективную систему безопасности, которая бы отвечала общим интересам и целям ее элементов («коллективная идентичность») [9, p. 12]. Она играет важную роль в системе пост-биполярных отношений в АТР. Именно взаимная идентификация определила позиции важных региональных акторов в годы Холодной войны («Движение неприсоединения», формально определенное проведением в апреле 1955 году Бандунгской конференцией).

Данная теория фактический относится к числу пост-биполярных идей, так как повысила авторитет своих сторонников после осознания ошибочности прогнозов как реалистов, так и идеалистов относительно конца Холодной войны. Однако отношения в АТР она рассматривает именно в контексте биполярного противостояния. Регионализм напрямую увязывается с такой институцией, как АСЕАН, говоря о том, что ее создание не было обусловлено ни теми факторами, которые определялись идеалистами, ни теми, которые выделяли реалисты. Процесс регионализации, продуктом которого и стала структурная надстройка АСЕАН, шел в контексте развития и интеракции различных идей, мыслительных сил. А импульсом и явилась социализация и коллективная идентичность азиатских стран.

Такой путь регионализации, из-за особенностей своего формирования на основе отказа от присоединения к одной из сторон биполярного противостояния, обусловил порождение слабой, неэффективной институции, которая так и не смога трансформироваться в эффективный гарант региональной стабильности и безопасности. Необходимо заметить также, что конструктивисты в своем подходе абстрагируются от внутренней политики государств, считая, что данная категория никоим образом не оказывает влияние на те отношения, которые происходят на МА.

Если в самом общем виде говорить о тех настроениях, которые характерны для представителей азиатских научных школ, стоит заметить, что до недавнего времени очень популярны были идеи реалистов. Внутрирегиональные противоречия (американо-китайское противостояние, территориальные споры между Японией и рядом государств и другие Восточно-Азиатские узловые противоречия) делали реализм более актуальным в качестве прикладного направления в ТМО. Однако развитие региональных структур, завершение биполярного противостояния заставило качнуться маятник в сторону идеализма и конструктивизма. Путем заимствования актуальных положений каждого из направлений в ТМО, с учетом азиатской специфики, можно разработать такие положения, которые займут

прочное место в нише азиатской теории МО. Абсолют в данном случае просто невозможен.

По мнению автора, для АТР было бы полезно создать некий симбиоз тех предложений, которые выдвигаются представителями трех выше описанных направлений. Можно было бы создать такую систему, которая объединяла бы различных региональных акторов (как более сильных, так и менее). Баланс сил, который был бы установлен между сильными заставлял бы их относительно уважать мнения и интересы слабых государств; в такой бы системе, по принципу ЕС существовала бы межгосударственная интеракция на основных уровнях (экономическая, политическая и т.д.). Подобная взаимозависимость могла бы стать гарантом стабильности для всех, т.к. уже было бы невыгодно вступать в конфликт со своим партнером, с которым, например, ведется тесное сотрудничество в сфере энергетики и т.д. Чувство идентичности, основанное больше не на историзме или территориальности, а на общности целей, стремлению к сотрудничеству и уравновешиванию региональных отношений и т.д. – будет способствовать избеганию крупных региональных конфликтов.

Библиографический список:

1. A history of International Relations theory / [ed.by] Knutsen T. (2nd ed.). – Manchester University Press, 1997. – 354 p.
2. Amstutz M.R. International conflict and cooperation: an introduction to world politics / M.R. Amstutz. – Brown & Benchmark Publishers, 1995. – 486 p.
3. Buzan B. International Systems in World History. Remaking the Study of International Relations / B. Buzan. – New York: Oxford University Press, 2000. – 472 p.
4. Buzan, B., Waever, O. Regions and Powers: The Structure of International Security [Электронный ресурс] / B. Buzan, O. Waever. – Режим доступа: http://blogriobranco.files. wordpress.com/2010/04/buzan.pdf
5. Fearon J. Domestic politics, foreign policy and theories of international relations [Электронный ресурс] / J. Fearon. – Режим доступа: http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/Fearon%201998.pdf
6. Garnaut R. A new open regionalism in the Asia Pacific [Электронный ресурс] / R. Garnaut. – Режим доступа: http://www.rossgarnaut.com.au/Documents/A%20New%20Open%20Regionalism%20in%20the%20Asia%20Pacific%202004.pdf
7. Hermann C. The evolution and future of theoretical research in the comparative study of foreign policy [Электронный ресурс] / C. Hermann. – Режим доступа: http://www.voxprof.net/cfh/hermann-pubs/Hermann-The%20Evolution%20and%20Future%20of%20Theoretical%20Research.pdf

8. Hopf T. The promise of constructivism in International Relations theory / T. Hopf. // International security. – Summer 1998. – Vol. 23, № 1. – P. 171-200.
9. Hudson V. Foreign policy analysis: actor-specific theory and the ground of International Relations / V. Hudson. // Foreign Policy Analysis. – March 2005. – Vol. 1, issue 1. – P. 1–30.
10. International political economy / [ed. by] Tsuneo Akaha, Kendall Stiles. – Harper Collins Publishers, 1991. – 528 p.
11. International politics: enduring concepts and contemporary issues / [ed.by] R. Art and R. Jervis. (3rd ed.) – Harper Collins Publishers, 1992. – 586 p.
12. Legro J.W., Maravcsik A. Is anybody still a realist? [Электронный ресурс] / J.W. Legro. – Режим доступа: https://www.princeton.edu/~amoravcs/library/anybody.pdf
13. Mearsheimer J. Realists as idealists [Электронный ресурс] / J. Mearshimer. – Режим доступа: http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/Realists-Idealists.pdf
14. Rose G. Neoclassical realism and theories of foreign policy politics [Электронный ресурс] / G. Rose. – Режим доступа: http://graduateinstitute.ch/files/live/sites/iheid/files/sites/political_science/users/jovana.carapic/public/Rose_Neoclassical%20realism%20and%20theories%20of%20foreign%20policy.pdf
15. Singer M., Wildavsky A. The real World order / M. Singer, A. Wildavsky. – Chatham House Publishers, 1993. – 212 p.
16. Slaughter A.-M. International relations, principal theories [Электронный ресурс] / A.-M. Slaughter. – Режим доступа: http://www.princeton.edu/~slaughtr/Articles/722_IntlRelPrincipalTheories_Slaughter_20110509zG.pdf
17. Snyder G.H. Mearshimer's world offensive realism and struggle for security [Электронный ресурс] / G.H. Snyder. – Режим доступа: http://ir.rochelleterman.com/sites/default/files/glaser%20review%20of%20measheimer.pdf
18. Snyder J. One world, rival theories [Электронный ресурс] / J. Snyder. – Режим доступа: http://foreignpolicy.com/2009/10/26/one-world-rival-theories/
19. Stoessinger J.G. The might of nations: World Politics in our time / J.G. Stoessinger. – Random House, 1986. – 450 p.
20. Volten P., Assem A. Transcending paradigm bashing: realism and idealism in International Politics [Электронный ресурс] / P. Volten, A. Assem. – Режим доступа: http://reinhardmeyers.unimuenster.de/docs/GraduateT/Volten%20Van%20de%20Assem.pdf

Стаття присвячена характеристиці, загалом, основних напрямків в теорії міжнародних відносин та аналізу можливого співвідношення даних

теорій на практиці в АТР. Автор пропонує альтернативний варіант аналізу сучасних регіональних відносин для формування стійких і прогресивних взаємозв'язків між суб'єктами даної підсистеми надалі.

The article is devoted to characterization, in general, of the main trends in the theory of international relations and analyzing the possible correlation of these theories in practice at the Asia Pacific Region. The author offers an alternative analysis of current regional relations for the formation of stable and progressive relations between subjects of this subsystem in future.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2015

УДК 327.56:94[(430+438+492):(47)]"2000/2014"

Русова О. С., ОНУ ім. І. І. Мечникова

РОЛЬ КРАЇН ВЕЙМАРСЬКОГО ТРИКУТНИКА У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТІВ НА ПОСТРАДЯНСЬКОМУ ПРОСТОРІ: РОСІЙСЬКИЙ ЧИННИК

В цій статті розглянуті два найбільші військові конфлікти з моменту розпаду СРСР і набуття незалежності колишніми союзними республіками – війна в Грузії 2008 та українська криза 2014. Досліджується роль ЄС в спробі вирішити кризу мирним шляхом у форматі Веймарського трикутника, використовуючи в якості основних методів впливу на країну-агресора економічні санкції та міжнародну ізоляцію. У статті проводиться порівняльний аналіз того, яке значення мають обидва конфлікти для системи європейської безпеки, і яким чином двосторонні відносини між Росією і окремо взятими державами-членами ЄС, впливають на його зовнішньополітичний курс.

Розпад Радянського Союзу, зовнішньополітична переорієнтація колишніх соціалістичних країн на ЄС і НАТО, демократичні перетворення в колишніх радянських республіках сприяли інтенсифікації діалогу в області політики безпеки між США, Західною Європою і Росією. Це співробітництво базувалося не тільки на взаємних інтересах в оборонній сфері, а й на перспективі побудови стійких і взаємовигідних економічних зв'язків. Однак, між Європою і Росією, як і раніше залишається багато суперечностей щодо ролі РФ у низці військових конфліктів у пострадянських республіках – в Придністров'ї (1992), в Грузії (2008) і в Україні сьогодні.

© Русова О. С., 2015

Слід зазначити, що особливе місце у зовнішній політиці ЄС, східний напрямок став займати після його розширення у 2004 року. Тоді природні кордони об'єднання вийшли до території України і Білорусі, які традиційно знаходилися в зоні впливу Росії. З'явилась необхідність долучити ці країни до загальноєвропейських процесів, при цьому, питання про їх повноправне членство в ЄС не порушувалося. Таким чином виникла ідея «Європейської політики сусідства». Згідно з Європейською Стратегією Безпеки від 2003 року, її завданням стало створення так званого «поясу безпеки і стабільності» в безпосередній близькості до ЄС [11]. Крім пострадянських держав, запропонована програма стосувалася також і Середземноморського регіону (Північна Африка, Ізраїль), і в її основу було закладено комплексний підхід в царині вибудовування відносин між цими державами та ЄС. При цьому уряди країн-учасників програми по-різному бачили свою співпрацю з ЄС.

Недостатня увага в даному контексті була відведена «російському чиннику». Розширення ЄС за рахунок України, Молдови, Білорусі та Кавказьких республік навіть в довгостроковій перспективі, суперечило політичним інтересам Москви. Активний розвиток економічних і політичних зв'язків колишніх радянських республік із Заходом, а особливо їх співпраця у військовій сфері (більшість держав-членів ЄС є і членами НАТО), розглядалося Росією як спроба витіснити її з традиційної сфери впливу. У положеннях військової доктрини РФ від 2010 року, серед основних зовнішніх військових загроз, номером один було позначено прагнення наділити силовий потенціал Організації Північноатлантичного договору глобальними функціями, реалізованими в порушення норм міжнародного права, і наблизити військову інфраструктуру країн – членів НАТО до кордонів Російської Федерації, в тому числі шляхом розширення блоку [1].

Побоювання викликала і внутрішньополітична ситуація в таких країнах як Україна і Грузія, де в 2003 і 2004р., де пройшли кольорові революції, в результаті яких при владі опинились прозахідні політики. Поточні події викликали у російського керівництва відчуття поступової «втрати» регіону. Як наслідок, військовий конфлікт в серпні 2008 року між Грузією і РФ, став певною демонстрацією сили західному світові, що сучасна Росія хоч і поступається у військовому потенціалі СРСР, але здатна підтримувати статус потужної регіональної держави і захистити свої стратегічні інтереси. У політичних колах Росії все ще використовують категорії періоду «холодної війни», де місце ключового гравця в питаннях міжнародної та європейської безпеки відведено США і НАТО. Європа сприймається Росією скоріше як важливий економічний партнер та великий ринок збуту російської нафти і газу.

Але точкою, де сходяться їхні політичні інтереси, є пострадянський простір. У всіх конфліктах, що виникли на цій території після розпаду Радянського союзу і до 2008 року (зіткнення в Південній Осетії і Абхазії за етнічною ознакою, конфлікт в Нагірному Карабасі між Вірменією та Азербайджаном, вихід Придністров'я зі складу Молдови), Росія брала пряму або опосередковану участь. Офіційна позиція керівництва РФ полягає в тому, що країна відмовляється визнавати себе учасницею конфлікту, претендуючи на роль миротворця, і імітує діяльність, спрямовану на його вирішення. Головним же завданням країн Веймарського трикутника та інших членів ЄС було залучення Росії в реальний миротворчий процес. Але подібна ідея з самого початку є утопією, бо рішення будь-якого з цих конфліктів, означає для Росії втрату контролю над регіоном. Для того щоб ініціативи ЄС та країн Веймарського трикутника були реалізовані, насамперед, Москва повинна змінити свій зовнішньополітичний курс. А також, держави-члени ЄС повинні виробити єдину позицію щодо Росії, як суб'єкта міжнародних відносин.

В цілому в 2000-х роках між Росією та ЄС спостерігалося зміцнення економічних і політичних зв'язків, і обидві сторони висловлювали готовність співпрацювати з питань безпеки. І навіть початок війни в Грузії в серпні 2008 року не зміг завдати істотної шкоди міжнародній репутації Росії і її політичним лідерам. Цей військовий конфлікт співпав з початком світової економічної кризи. Німеччині, Франції та іншим державам ЄС, що залежать від поставок російського газу, не було вигідно застосовувати санкції проти Росії, які зачепили б і їх економіку. Керівництво РФ також не бажало, щоб їх держава опинилася в ситуації дипломатичної блокади. Тому президент Дмитро Медведєв досить швидко схвалив проект мирного врегулювання конфлікту на Кавказі, запропонований його колегою Н. Саркозі.

В ході даної кризи серед країн Веймарського трикутника намітився розкол. У той час як Франція і Німеччина не підтримали застосування жорстких санкцій до РФ, Польща разом з країнами Балтії та Великобританією вимагали більш рішучих дій щодо Росії. Але, оскільки російський уряд виконав більшість взятих на себе зобов'язань щодо мирного врегулювання, а саме – припинення вогню, виведення військ з більшої частини окупованих територій, розміщення контингенту міжнародних спостерігачів і початок міжнародних переговорів в Женеві, то вже в грудні 2008 року ЄС відновив переговорний процес щодо підписання нової угоди ЄС – Росія [7].

Можна сказати, що після російсько-грузинського конфлікту, відносини між Росією і країнами Веймарського трикутника не зазнали істот-

них змін, а залежність Європи від російських енергоносіїв так і не була зменшена. Санкції проти Росії не були введені, але вже сама можливість їх застосування, негативно відбилася на інвестиційному кліматі та призвела до відтоку іноземного капіталу з країни в розмірі 129, 9 млрд. дол. за оцінками Банку Росії [9]. В цілому, ця військова кампанія РФ була успішною, позаяк їй вдалося досягти поставлених цілей, уникнувши негативних наслідків. Ситуація на Кавказі була дестабілізована, а імідж Грузії як держави-транзитера енергоносіїв підірваний.

Ще до початку військових дій, Грузії та Україні було відмовлено в наданні Плану дій щодо членства в НАТО. Зокрема Німеччина і Франція висловилися проти приєднання цих країн до ПДЧ. Особиста присутність В.Путіна на саміті НАТО в Бухаресті у квітні 2008 року, стало чітким сигналом, що членство цих двох республік в Північноатлантичному альянсі є для Росії неприйнятним [13]. Таким чином, Європа відмовилась поглиблювати співпрацю з Україною і Грузією в рамках НАТО, заради збереження важливих, стратегічних відносин з Росією. Отже, події серпня 2008 року чітко продемонстрували пріоритетні напрямки зовнішньої політики ЄС.

Українська криза, що почалася у кінці листопада 2013 року, стала іспитом у відносинах держав Веймарського трикутника з Росією. Саме голови зовнішньополітичних відомств Німеччини, Франції та Польщі ініціювали переговори між владою та опозицією в Україні, і підписали відповідну угоду 21 лютого 2014 р. Але після приходу до влади опозиційних сил і відносної стабілізації внутрішньополітичної ситуації в столиці, новим осередком кризи став Крим. 31 березня 2014 р. у місті Веймар, Франк-Вальтер Штайнмаєр, Лоран Фабіус і Радослав Сікорський виступили зі спільною заявою щодо ситуації в Україні. Міністри закордонних справ засудили анексію Криму Росією і визнали загрозу територіальній цілісності України з боку РФ. У свою чергу, вони зобов'язалися простежити, щоб країни «Східного партнерства» більше не опинялися перед жорстким вибором – зближення з ЄС чи співробітництво з Росією. Також, міністри закликали російську владу відмовитись від подальшого загострення ситуації в Україні, і підтримали ідею започаткування діалогу між країнами [8].

Глава МЗС Польщі Р.Сікорський ще в лютому запевнив, що Польща, Франція і Німеччина відкидають російські аргументи на користь анексії Криму та дотримується думки, що не існує права вторгнення на територію суверенної держави з метою захисту власних громадян. Така позиція західноєвропейських держав зберігається і сьогодні. В.Штайнмайер, Р.Сікорський і Л.Фабіус переконані, що Веймарський трикутник повинен відігравати ключову роль у розвит-

ку співробітництва зі східними сусідами ЄС, а українська криза засвідчила повернення Європі ролі миротворця [6]. Якщо б далі, криза в Україні завершилась, і не були б розпочаті військові дії на Сході, з цим твердженням можна було б погодитись. Але ескалація конфлікту, остаточно ослабила позиції країн Веймарського трикутника, знову повернувши їх до підрахунку власних збитків внаслідок економічних санкцій, введених проти Росії, і небажанню брати участь у військових діях заради збереження територіальної цілісності України.

Надалі, європейські держави відмовляються від тристороннього підходу у вирішенні української кризи, дискусії переносяться на загальноєвропейський рівень. Із зростанням російської агресії відносно України, позиції країн Веймарського трикутника все більше розходяться в питаннях введення наступного рівня санкцій. Зволікання з боку Німеччини можна було б пояснити острахом перед можливими економічними втратами і скороченням робочих місць на спільних російсько-німецьких підприємствах через санкції. Для Франції це означало зрив мільйонних контрактів з постачання військових кораблів типу «Містраль», погіршення економічної ситуації всередині країни і подальше зниження рейтингу підтримки президента Ф.Олланда.

Варшава ж виступала, виходячи з найбільш радикальних настроїв, приєднуючись до осі Вашингтон-Лондон. Колишній посол Польщі в Німеччині Янош Райтер зазначає, що у зв'язку з кризою в Україні рівень схвалення дій НАТО і союзу з США різко виріс, а відчуття, що Польща теж може опинитися під загрозою, загострилося. На думку експерта, подібні настрої помітні і на Заході, особливо в Німеччині. Але оскільки Польща ближче всіх знаходиться до місця проведення бойових дій, тут усвідомлення даної проблеми відбувається набагато швидше [3]. У разі просуванні російських збройних сил територією України, РФ виходить до кордонів Польщі, ЄС та країн-членів НАТО. Поки 28 держав-членів ЄС будуть погоджувати свої позиції щодо нової кризи європейської безпеки, то відповідно до статті 5 Північноатлантичного договору про колективну безпеку, Польщі повинна бути надана військова допомога [14], що в свою чергу, безпосередньо втягує в конфлікт США.

Відносний консенсус між країнами Веймарського трикутника вдалося знайти лише в липні 2014 року. Загибель 300 пасажирів літака малоазійських авіаліній в небі над Україною показав, що українська криза це не внутрішній конфлікт в рамках однієї країни, а повномасштабний виклик європейській і світовій системам безпеки. Німеччині та Франції, як основним рушійним сила ЄС, довелося відмовитися від позиції «умиротворення» РФ, і виступити єдиним фронтом з Польщею

та Великобританією за посилення санкцій проти Росії. Авіакатастрофа стала так званим «game changer», тобто фактором, який суттєво змінив правила гри на міжнародній арені, і перевів українську кризу в найбільш запеклу фазу з моменту її початку.

У своєму інтерв'ю Frankfurter Allgemeine Zeitung, канцлер Німеччини Ангела Меркель підкреслила, що ''Росія знову повертається до старого способу мислення, який полягає в поділі світу на сфери впливу. А це не узгоджується з сьогоднішніми реаліями міжнародного співробітництва та адаптації інтересів, сформованих після завершення «холодної війни». Також, канцлер наголосила, що «анексія Криму, суперечить нормам міжнародного права» і дорікнула Росії в «дестабілізації ситуації в окремих частинах України. Німецький уряд абсолютно не погоджується з деякими аспектами внутрішньополітичного розвитку Росії» [12]. Висловлюючи подібну думку, канцлер зробила акцент на важливості та ефективності, застосованих щодо Росії санкцій.

У свою чергу міністр закордонних справ ФРН Ф.-В.Штайнмайер пояснив, що санкції не є самоціллю, але будуть використовуватися як складова стратегії, щоб збільшити тиск на Росію у питанні по Україні. Економічні санкції повинні, як і у випадку з Іраном, повернути Росію за стіл переговорів, наскільки б болючі вони не були для європейців [10]. Після оприлюднення офіційної позиції Німеччини, реальні кроки в даному напрямку не змусили на себе чекати. На початку серпня німецький концерн Rheinmetall оголосив про те, що він не буде будувати тренувальний центр для російської армії. Міністерство економіки Німеччини відкликало у концерну відповідний дозвіл, наданий попереднім урядом. Вартість такого контракту була оцінена в 100 мільйонів євро. Міністр економіки ФРН Зігмар Габріель, у своїх коментарях підкреслив, що йдеться «не про гроші, а про життя людей» [4]. Цей крок німецького керівництва показав, що в питаннях європейської безпеки не може бути компромісів і для її забезпечення держава може піти навіть на найбільш непопулярні заходи. Подібні дії свідчать про завершення певного етапу в двосторонніх російсько-німецьких відносинах. Як вважає Я.Райтер, спроба включити Росію в західний світ провалилася, і поки немає надії на швидке повернення до колишньої моделі співпраці [3].

Ще одним фактором, який здійснюватиме безпосередній вплив на кризу в Україні, це зміна уряду в Польщі на початку жовтня 2014 року. Новий прем'єр-міністр Єва Копач заявила, що її мета – це проведення прагматичної політики щодо подій в Україні, а для Польщі та її громадян, ключовим є питання припинення збройної боротьби і консолідація української держави. Єва Копач пообіцяла

допомогти Україні в економічній, політичній і військовій трансформації, але при цьому підкреслила, що, насамперед, відповідальність за реформи лежить на самих українцях [5].

Також особливе місце у зовнішній політиці нового уряду Польщі відводиться співробітництву в рамках Веймарського трикутника. Першими країнами, які відвідав Гжегож Схетина на посаді нового міністра закордонних справ Польщі, стали саме Німеччина і Франція. У Парижі Г.Схетина під час офіційної зустрічі зі своїм колегою Л. Фабіусом звернув увагу на відносини по лінії Варшава-Берлін-Париж, зазначивши, що Веймарський трикутник необхідний для забезпечення безпеки в Європі тут і зараз. Міністри закордонних справ також заявили про підтримку мирного вирішення конфлікту в Україні, визнавши, що цей процес потребуватиме постійних політичних рішень [2].

Агресивна зовнішня політика РФ, розрізненість позицій країн ЄС стосовно України, все це також призвело до розбіжностей всередині НАТО, відповідального за безпеку в Європі. Більшість країн ЄС, як і в ситуації з Іраком в 2003 році, змушені були приймати ту чи іншу сторону, приєднуючись до союзу з США чи франко-німецького дуо. На прикладі Німеччини, очевидно, що країна намагається зайняти серединну позицію, не зіпсувавши відносин з НАТО і Росією [15], виконуючи взяті нею зобов'язання перед обома партнерами. Але до авіакатастрофи 17 липня 2014, спостерігався очевидний крен у бік підтримки Росії і небажання ввести третій пакет санкцій. Всі ці події відбувалися на тлі достатньо прохолодних в даний період відносин між США і Європою. Це можна пов'язати із гучними скандалами з прослуховування американськими спецслужбами політичної верхівки таких країн як Німеччина і Польща. Хоча в цілому, українська криза нагадала багатьом європейцям, що без військового контингенту США, загрози європейській системі безпеки з боку Росії, не можуть бути відображені.

Висновки

Порівнюючи діяльність Веймарського трикутника під час військових конфліктів в Грузії та Україні, слід відзначити більш активну участь Франції, Німеччини та Польщі в процесі врегулювання саме української кризи. В результаті вторгнення в Грузію, Росія так і не опинилася в ситуації міжнародної блокади, а країни Веймарського трикутника і інші члени ЄС, практично, визнали за РФ «особливі права» щодо цього регіону. Ситуація ж в Україні розгорталася дещо іншим чином. Вперше, за історію існування ЄС, військові конфлікт розгорівся в безпосередній близькості до його території. До того ж перші вуличні протести почалися, як реакція на відмову В. Януковича

підписати договір про асоціацію з ЄС, і сприймалися, як бажання українського народу бути частиною Європи не лише географічно. Але роль російського чинника в дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Україні була недооцінена Європою. Фактично, Кремль виявився готовим розв'язати військові дії на українській території, і пожертвувати своїм іміджем на міжнародній арені, заради того, щоб зберегти політичний вплив у середині держави. Але світова спільнота не погодилась з новим розподілом Східної Європи.

У лютому 2014 року саме міністри закордонних справ Німеччини, Франції та Польщі прибули в Україну для проведення переговорів з українською владою і домоглися підписання угоди про врегулювання кризи між екс-президентом В.Януковичем і лідерами опозиції. Формат Веймарського трикутника якнайкраще підходив для подібної дипломатичної місії, Франція та Німеччини – лідери процесу європейської інтеграції, а Польща – як колишній член соціалістичного табору, ментально близький стратегічний партнер України, що підтримує її проєвропейські прагнення. Подібні зусилля країн Веймарського трикутника можна розглядати, як спробу продемонструвати свій вплив на регіональному рівні. Хоча кожна з трьох країн мала своє ставлення до подій в Україні і введення санкцій проти Росії.

Військовий конфлікт в Україні вказав на неефективність існуючих європейської та світової систем безпеки. У глобалізованому світі більше немає місця для локальних війн. Регіональна криза з легкістю може трансформуватися у військову загрозу глобального масштабу. Події в Україні повинні стати поштовхом у пошуках нових і більш ефективних форматів взаємодії в галузі безпеки. А країни Веймарського трикутника володіють необхідним потенціалом для того, щоб виступити з подібною ініціативою і залучити до неї максимальну кількість, як держав-членів ЄС, так і країн, які знаходяться за його межами.

Бібліографічний список:

1. Военная доктрина Российской Федерации от 5 февраля 2010 года // Официальный сайт президента России. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: // www.news.kremlin.ru/ref_notes/461
2. Голови дипломатії Польщі та Франції за мирне вирішення конфлікту. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: //www.polradio.pl/5/38/Artykul/1831040,Голови-дипломатії-Польщі-та-Франції-за-мирне-вирішення-конфлікту
3. Захід не повинен йти на компроміс. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polradio.pl/5/132/Artykul/182928,Захід-не-повинен-йти-на-компроміс
4. Каневський Д. Німеччина відмовилася будувати тренувальний центр для російської армії / Д. Каневський [Електронний ресурс]. –

Режим доступу: http://www.dw.de/німеччина-відмовилася-будувати-тренувальний-центр-для-російської-армії/a-17 829468
5. Новий прем'єр Польщі розповіла про майбутню політику щодо України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukranews.com/uk/news/world/ 2014/10/01/138446. Noviy-premer-Polshchi-rozpovila-pro-maybutnyu-politiku-shchodo Ukr aini/
6. Перепадя О. Східним сусідам запропонують інтеграцію в економічний простір ЄС / О. Перепадя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.eu.prostir.ua/news/262513.html?print
7. Снігир О. Вплив грузинсько-російського конфлікту на безпекову ситуацію України та її стратегічні інтереси в Чорноморсько-Каспійському регіоні / О. Снігир, О. Микал, Н. Мхитарян, Ю. Гаряча, та ін. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.old.niss.gov.ua/monitor/june2009/16.html
8. Спільна заява міністрів закордонних справ країн Веймарського трикутника Франка-Вальтера Штайнмайєра (Німеччина), Лорана Фабіуса (Франція) і Радослава Сікорського (Польща) // Офіційний сайт посольства Федеративної Республіки Німеччина Київ. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.kiew.diplo. de/ Vertretung/kiew/uk/08/03__Politik/Erklaerung__Weimar.html
9. Цырдя Б. Русско-украинская (американская) газовая война / Б. Цырдя [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http:// www.inosmi.ru/translation/246734.html
10. Block N. Außenminister Steinmeier weist Kritik an seiner Ukraine- und Russland-Politik zurück / N. Block [Electronic resource]. – Available on the web at: http://www.presseportal.de/pm/110133/2739101/ thueringische-landeszeitung-vorab-meldung-aussenminister-steinm eier-weist-kritik-an-seiner-ukraine
11. European security strategy 2003. [Electronic resource]. – Available on the web at: http: // www.consilium.europa.eu/uedocs/ cmsUpload/78367.pdf
12. Merkel A. Russland wendet sich wieder altem Denken zu / A. Merkel [Electronic resource]. – Available on the web at: http:// www.faz.net/ aktuell/politik/kanzlerin-merkel-im-f-a-z-gesp raech-russland-wendet-sich-wieder-altem-denken-zu-12941544.html
13. Shakirov O. The 2008 War in Georgia: Lessons for the Crisis in Ukraine Center on Global Interests / O. Shakirov [Electronic resource]. – Available on the web at: http: // www.globalinteres ts.org/2014/ 04/24/the-2008-war-in-georgia-lessons-for-the-cri sis-in-ukraine/
14. The North Atlantic Treaty // Офіційний сайт Організації Північно-атлантичного Договору. [Electronic resource]. – Available on the web at: http: // www.nato.int/cps/en/ natolive/official texts_17120.html

15. Wergin C. Why Germans Love Russia / C. Wergin [Electronic resource]. – Available on the web at: http:// www.nytimes.com/2014/05/06/opinion/why-germans-love-russia.html?_r=0

В этой статье рассмотрены два крупнейших военных конфликта с момента распада СССР и обретения независимости бывшими союзными республиками – война в Грузии 2008 и украинский кризис 2014 Исследуется роль ЕС в попытке разрешить кризис мирным путем в формате Веймарского треугольника, используя в качестве основных методов влияния на страну-агресора экономические санкции и международную изоляцию. В статье проводится сравнительный анализ того, какое значение имеют оба конфликта для системы европейской безопасности, и каким образом двусторонние отношения между Россией и отдельно взятыми государствами-членами ЕС, влияют на его внешнеполитический курс.

In the present article is given a careful consideration to two the most broad-scale conflicts on the territory of the former USSR after its dissolution and the attaining of independence by the ex-Soviet Union Republics, namely – the war in Georgia 2008 and the Ukrainian crisis 2014. The task of research is to define the role of the EU in its efforts to resolve these crises by peaceful means in a format of the Weimar Triangle. The imposition of economic sanctions and international boycott are using as the main leverages of impact on the aggressor state. The article contains a comparative analysis of the importance of these two conflicts for the European security system and how the bilateral relations between Russia and EU member-states influence on its foreign policy course.

Стаття надійшла до редколегії 16.02.2015

УДК 327

Сокур О. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ТА ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ

Порушено питання щодо сутності поняття «європейська інтеграція», виокремлено її ознаки. Досліджуються окремі концепції та теорії XX ст. з урахуванням основних здобутків процесу європейської інтеграції. Визначено, що в сучасній політичній науці існує певний консенсус із приводу пояснення феномену інтеграції до ЄС на базі методології федералізму, функціоналізму та неофункціоналізму.

Постановка проблеми. Ідея об'єднання Європи у єдину спільноту бере початок ще від Римської імперії та сягає до пізніших спроб

 © Сокур О. В., 2015

об'єднання силою Карлом Великим, Наполеоном Бонапартом та Адольфом Гітлером. До питання інтеграції в рамках європейського континенту зверталися також і видатні мислителі, зокрема І. Кант, Ж.-Ж. Руссо, В. Гюго та ін. Беручи ж до уваги, що власне ідея об'єднання Європи не є змістовно новою, слід зазначити, що саме після Другої світової війни інтеграційний процес всередині континенту, який і став початком створення Європейського Союзу у його теперішньому вигляді, можна вважати найбільш вдалою спробою європейської інтеграції. Зважаючи на це, вкрай суттєвим є саме аналіз теоретичних засад інтеграції в Європі, адже теорії європейської інтеграції дають змогу знайти відповідь не лише на запитання, які форми та зміст мала та матиме спільнота у майбутньому, а й розкривають роль держав-членів та наднаціональних інституцій у цьому процесі.

Мета дослідження полягає у розкритті особливостей основних теорій та концепцій європейської інтеграції (федералізму, функціоналізму, неофункціоналізму, інституціоналізму), які, власне, і відображають провідні етапи європейської інтеграції та можуть виступати у якості інструментарія для розробки певних прогнозів щодо можливого подальшого розширення ЄС.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Історіографія проблемних питань теорії європейської інтеграції презентована ґрунтовними розробками представників федералізму (неофедералізму) (А. Етціоні, Дж. Піндер), функціоналізму (Д. Мітрані), неофункціоналізму (Е. Гаас, Д. Най, Р. Кеохейн, Л. Ліндберг) і його альтернативними презентаціями, зокрема як інституціоналізм (П. Пірсон, С. Балмер). Дослідженням різних аспектів зазначеної проблематики займались також такі вітчизняні науковці та спеціалісти як В. Андрійчук, М. Карлін, А. Киридон, В. Копійка, Н. Осадча та ін.

Інтеграція як економічне явище зароджується в середині XIX ст., але як процес, що остаточно сформувався, існує лише з другої половини XX ст. [13, с. 74]. У повсякденний вжиток науковцями поняття «інтеграція» запроваджується у 20-х рр. XX ст. Р. Шмедом, Х. Кельзеном та Д. Шиндлером, розробки яких спиралися на дослідження їх попередників, зокрема Е. Дюркгейма. Переносячи поняття «інтеграція» до сфери аналізу суспільних відносин, вказані автори мали на увазі об'єднання людей або навіть держав у певну соціально-політичну спільноту.

Поняття ж «європейська економічна інтеграція» увійшло в науковий обіг наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. XX ст., коли його застосував до процесу формування наднаціональних економічних співтовариств в Європі американський адміністратор «плану

Маршалла» П. Гофман. Починаючи з 50-х рр. XX ст. відбувається змістовне розмежування поняття «інтеграція» та термінів, які досить часто використовувалися як його синонім. Слід зазначити, що цей процес був непростим, оскільки тоді інтеграція в тих незавершених формах, в яких вона існувала, могла бути досліджена лише на прикладі самих Європейських співтовариств [13, с. 79-84]. Фактично відбулося визнання того факту, що без втручання держави, яке б виявилося у створенні наднаціональних структур, що відігравали двояку роль – з одного боку, ініціювали кроки до поглиблення інтеграції, а з іншого – не допускали б надмірної концентрації влади на рівні інститутів Співтовариств, обійтися неможливо. У цьому зв'язку питання про економічний або політичний характер інтеграції переросло в питання визначення пріоритетності економічної чи політичної інтеграції.

Важливе значення в пізнанні змісту європейської інтеграції має виокремлення її ознак, що є доволі складним завданням, оскільки термін «інтеграція» виявився настільки монополізованим Євросоюзом, що прихований у ньому сенс опинився в прямій залежності від розвитку подій в ЄС. Між тим стало звичкою саму спільноту оцінювати з точки зору того, як розвивається в ньому процес інтегрування. Це породжує методологічну проблему, оскільки таке розуміння інтеграції ускладнює порівняння Євросоюзу з будь-яким іншим міждержавним інтеграційним утворенням. Слід також зазначити, що якщо в економічній науці це питання достатньо розроблене, то в політологічній досить рідко зустрічаються такі розробки – зазвичай вони уникають питання стосовно визначення таких ознак. Ще однією особливістю цієї проблеми є те, що ті ознаки, які автори виводять з аналізу ЄС, не тільки не завжди притаманні іншим інтеграційним утворенням [8, с. 139-140], що в цілому можна пояснити наявністю в них певної специфіки, але й не повною мірою відповідають самому ЄС.

Необхідно також особливо зазначити, що європейська інтеграція в сучасному розумінні – це явище XX ст. У цей період такі науковці, як Ж. Монне, П.-А. Спаак, К. Аденауєр зазначали, що для європейців «європеїзм» є найконструктивнішою ідеєю століття, а логіка потребує від них об'єднання зусиль, досвіду, енергії, навичок у спільних інтересах [7, с. 10]. У післявоєнній Європі поняття регіональної інтеграції почало означати процес уніфікації. Вчені вважають, що регіональна інтеграція є наступним, після національної, етапом спільного процесу. Досягнувши високих кондицій національної державності, розвинені країни таким чином переходять на вищий щабель свого розвитку [9, с. 65]. Теоретичні засади європейської інтеграції можна згрупувати в «економічний» і «політичний» напрями. Дослідження європейсь-

ких інтеграційних процесів у рамках економічних та політичних теоретико-методологічних підходів викликане тією констатацією, що ЄС притаманні дві основні інтеграційні площини: економічна та політична. Так, економічна площина ЄС проявляється у процесі загальної економічної інтеграції ЄЕС, становлення економічного і валютного союзу (ЕВС) ЄС, формування спільного ринку. Натомість щодо сфери політичної інтеграції, то вона є більш складним процесом і містить у собі питання спільної зовнішньої, безпекової та оборонної політики. Тому одночасне поєднання або навіть синтез у собі різних інтеграційних підходів може бути особливо корисним за умов нових викликів європейській інтеграції.

До основних економічних підходів у вивченні інтеграційних процесів відносять лібералізм (ринковий підхід) та інституціоналізм (ринково-інституціональний підхід). На ранніх етапах дослідження інтеграційних процесів європейська інтеграція ототожнюється з торговельною та платіжною лібералізацією. Беззаперечним є той факт, що принципи ліберального врегулювання суспільно-економічних відносин на практиці пов'язані із втручанням держав у господарські відносини. Представники інституціоналізму намагаються знайти компроміс між ринковими та державними регуляторними механізмами міжнародної економічної інтеграції. На відміну від представників ринкового підходу інституціоналісти визнають, що інтеграція національних господарств не може бути досягнута одними лише ринковими методами. На думку представників цієї концепції, інтеграція є втіленням певної єдності економічних і політико-правових аспектів [12, с. 12]. Як зазначає Ю. Тиркус, фактично до 70-х рр. XX ст. серед науковців-економістів спостерігався певний скептицизм щодо явних економічних переваг тісної співпраці між європейськими державами, проте подальший прогресивний розвиток економічної політики Європейського співтовариства, зокрема створення єдиного ринку, а потім економічного і валютного союзу в рамках ЄС, стало значним імпульсом для подальшого розвитку економіко-теоретичного підходу до вивчення саме європейської інтеграції [10, с. 102].

Отже, серед вчених-економістів так і не склалося єдиної точки зору щодо природи і мети інтеграції. Деякі з них ототожнювали регіональну інтеграцію передусім із поверненням до ідеалів вільної торгівлі, а сама інтеграція, на їхню думку, повинна зводитися лише до відміни різних обмежень, що заважають вільному переміщенню товарів і послуг. Інші ж виявилися прибічниками інтенсифікації інтеграційного процесу, причому в різних сферах, і розглядали створення

європейського ринку як єдиний шлях для досягнення всезагального добробуту в рамках всієї Європи.

Крім економічних підходів, як уже зазначалося, виділяють і політичні підходи до дослідження європейських інтеграційних процесів. Теоретичне обґрунтування інтеграційних процесів на європейському континенті пов'язано насамперед з науковими школами федералізму, функціоналізму, неофункціоналізму. Ключовим дискусійним питанням представників цих підходів є різне ставлення до ролі й місця політичної інтеграції в об'єднувальних процесах.

В історичній ретроспективі чи не найпершою інтеграційною концепцією, що ставила за мету підведення теоретичного підґрунтя під процеси європейського об'єднання, була саме концепція федералізму. Федералізм відстоює думку, що в основі взаємовідносин між країнами, які інтегруються, повинна бути модель союзної держави, утворення якої одночасно розглядається і як кінцевий продукт, результат інтеграції. Прихильники федералізму обґрунтовують необхідність існування інституційного утворення, яке впливає як на взаємовідносини між країнами, що інтегруються, так і на розподіл повноважень між ними, з одного боку, і над інституційним утворенням, з іншого. Тобто сутність федералізму полягає в децентралізації влади усюди, де це необхідно. У зв'язку з цим, слід зазначити, що децентралізація там, «де це необхідно», становить зміст одного із основних принципів Маастрихтського договору про Європейський Союз – принципу субсидарності.

Як свідчить аналіз, в основу європейського будівництва було покладено, передусім, концепцію функціональної інтеграції. Основні її положення сформулював англійський соціолог Д. Мітрані, який вніс значний вклад у розвиток функціональної теорії міжнародних відносин. На відміну від класичної федералістської теорії, яка будувала свою стратегію на ідеалізованих розрахунках і готовності суспільства сприймати федерацію як необхідність інтеграційного процесу, Д. Мітрані виводив основні положення своєї концепції з реальних тенденцій і потреб міжнародних відносин у міжвоєнний період, особливо в період кризи 1930-х років. Основна ідея полягала в «запобіганні політичних розбіжностей шляхом розширення мережі міжнародних агентств, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй». Функціоналісти зазначали, що міжнародні організації не є самодостатніми, а радше слугують засобами для досягнення цілей, продиктованих людськими потребами, і тому мусять бути гнучкими, тобто модифікувати свої завдання (функції) відповідно до обставин. Аналізуючи і моделюючи систему міжнародних відносин, Д. Мітрані

пропагував оперувати не поняттями, що визначають рівень розподілу влади – держава, конфедерація, федерація, а елементами менш широкого характеру, визначених потребами окремої людини. Він закликав спочатку виокремити проблеми, які необхідно вирішити для забезпечення економічного і соціального добробуту, а форма, за допомогою якої вони будуть вирішені, визначиться сама по собі. Співробітництво і взаємодія при цьому пропонувалися саме в питаннях соціально-економічного характеру, вирішення яких є актуальним для всіх країн, що, в деякій мірі, об'єктивно може стати об'єднувальним елементом. Таке функціональне співробітництво, наприклад, в галузях транспорту, охорони здоров'я або енергетики виключало необхідність попередньої розробки тієї чи іншої конституційної моделі, якогось ідеологічного підґрунтя. Ініціатива тут мала виходити в кожному конкретному випадку, від індивідуумів, приватних груп чи урядів, які самі визначили б ту чи іншу форму співробітництва. «Щоразу, – зазначав Д. Мітрані, природа та значення проблеми визначатимуть відповідну форму інституцій» [4, с. 23-24].

Заперечуючи ідеї творення федерації та управління континентального масштабу, фундатор ідеї функціоналізму Д. Мітрані не тільки довів недоцільність утворення статичного і штучного, територіально обмежуючого федеративного об'єднання, визначаючи це як «оману федералізації», але сформулював та обґрунтував ідеї, які вже сьогодні стали реаліями, а саме роль і значення творення нових суб'єктів міжнародних відносин – міжнародних організацій, більше того – формування їх мережі в контексті динамічної трансформації системи міжнародних відносин [2, с. 107]. Натомість Д. Мітрані пропонував створити низку функціональних агенцій, кожній з яких буде передано контроль над певною сферою життя суспільства. Дана схема передбачала переведення певних функцій суспільного життя з державного рівня на рівень мережі міжнародних агенцій, націлених на інтеграцію життєвих інтересів усіх націй. Це мало бути своєрідною «угодою між кількома чи більше урядами, що мала б на меті використання спільної вигоди від розвитку співробітництва в специфічних сферах, чи від регулювання деяких видів міжнародної діяльності» [11, с. 150].

Спроби пояснити унікальність ЄС, знайти відповіді на питання, які виникають у процесі інтеграції і на які не могли відповісти прихильники класичного федералізму та функціоналізму, привели до появи в 60-70-х рр. XX ст. неофункціоналізму. Цікавими є теоретичні узагальнення Е. Хааса. Він не тільки підкреслив визначальну роль політичного чинника в процесі інтеграції, зокрема як фактора творення постнаціональних політичних спільнот, поступової інтеграції у

сферах «низької» та «високої» політики, але й визначив європейську інтеграцію як цілком якісний процес, який не можна ототожнювати з міждержавною чи міжурядовою співпрацею. Невід'ємною складовою теорії неофункціоналізму залишилась ідея «переливання», але вже значно модифікованою до реалій євроінтеграційного процесу [14]. Значний внесок у розвиток концепції неофункціоналізму зробив А. Маршаль, який розробив теорію континентальної інтеграції. Сутністю інтеграції, за концепцією А. Маршаля, є вироблення почуття солідарності між різними націями. Тому, на думку вченого, першою формою інтеграції є соціальна, а вже наступними – політична та економічна. Аналізуючи історію процесу розширення Європейського Співтовариства, можна зробити висновок, що неофункціоналістська теорія, навіть у відкоригованій формі, має значні обмеження щодо дослідження інтеграційних процесів у Європі, особливо на стадії розширення Співтовариства. Збільшення кількості країн-членів значно ускладнює формування консенсусу між правлячими елітами щодо довготривалих цілей ЄС. Розширення зменшує також однорідність Співтовариства, послаблюючи цілісність та ефективність його політики. Припущення неофункціоналізму щодо розвитку прогресивних, раціональних і домінуючих наднаціональних еліт стало менш імовірним.

Таким чином, неофункціоналістська теорія наблизилася до розуміння процесу європейської інтеграції, зокрема, завдяки наголосові на «ефекті переливання», вона, як і інші інтеграційні теорії, ігнорувала головний елемент цього процесу – поступове формування, розвиток та посилення спільних політик.

До середини 1990-х рр. неофункціоналізм залишався фактично основним теоретичним напрямом дослідження європейської інтеграції. Проте, після підписання Маастрихтської угоди, що внесла суттєві корективи у внутрішню та зовнішню політику ЄС, традиційні теорії євроінтеграції потребували змін.

Отже, новий погляд на євроінтеграційний процес і визначення ролі держав та наднаціональних інститутів у ньому запропонувала теорія нового інституціоналізму. Новий інституціоналізм ставить успіх інтеграції в залежність від ефективної діяльності наднаціональних інституцій. Категорії «інститут» у новому інституціоналізмі, як зазначає Леонід Бунецький, надається комплексне визначення як складному поєднанню формальних і неформальних правил, культурно-ціннісних компонентів, що формують «сенсові рамки» для діяльності політичних акторів [1, с. 73]. Новий інституціоналізм зокрема визначає, яким чином інститути змінюються під

впливом часу, а також, яким чином інститути впливають на поведінку індивідів, які їх засновують. Наприклад, Пол Пірсон вважає, що прийняття Єдиного європейського акта, який заклав основи політичної інтеграції Співтовариств, неможливо пояснити лише наслідком змін у внутрішній політиці провідних європейських країн, а необхідно розглядати в контексті розвитку самого Співтовариства і, насамперед, його інститутів [15, с. 166].

Отже, інтеграція є складним, багатостороннім і часто суперечливим явищем. Незважаючи на те, що інтеграція є наслідком усвідомлення необхідності спільного вирішення проблем сучасності, вона, з одного боку, створює умови для формування інтернаціональних (міждержавних чи наддержавних) політичних інститутів, а з іншого – може призвести до протистояння різних соціально-політичних сил, партій, держав, цивілізацій. Оскільки кожен із теоретичних підходів акцентує увагу на певному аспекті інтеграції, то у практичній діяльності наднаціональні організації не застосовують у «чистому» вигляді ідеї якогось одного теоретичного підходу. Проте теоретичні засади інтеграції мали значний вплив на формування програм різноманітних міжнародних союзів. Наразі євроінтеграція характеризується ускладненими й багаторівневими взаємодіями інституцій ЄС з національними урядами і саме тому теоретичне визначення майбутнього ЄС знову стало одним з найбільш важливих дослідницьких завдань сьогодення.

Бібліографічний список:

1. Бунецький Л. Л. Інституціональна проблематика в сучасній політичній науці: аналіз феномена «політичний інститут» [Текст] / Л. Л. Бунецький // ВЛУ. Сер. «Філософсько-політологічні студії». – 2010. – Вип. 1.
2. Кіш Є. Б. Пошуки теоретичних моделей європейської інтеграції / Є.Б. Кіш // Політичний менеджмент. – 2004. – № 6 (9). – С. 103-114.
3. Коваленко Є.О. Концептуально-методологічні засади аналізу євроінтеграційної політики / Є.О. Коваленко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 01/2008. – Вип. 32. – С. 210-219.
4. Копійка В. В. Європейський Союз: Досвід розширення і Україна [Текст] / В. В. Копійка. – К. : Юрид. думка, 2005. – 448 с.
5. Палагнюк Ю.В. Еволюція теоретичних основ європейської інтеграції: державно-управлінський аспект /Ю.В.Палагнюк // Публічне адміністрування: теорія та практика. – 2013. – Вип. 2. – С. 76-85.
6. Посельський В. Європейський Союз: інституційні основи європейської інтеграції [Текст] / В. Посельський. – К. : Смолоскип, 2002. – 168 с.

7. Расширение ЕС на Восток: предпосылки, проблемы, последствия / [Под ред. Н. К. Арбатовой, В. П. Гутника, С. Е. Хесина, Ю. И. Юданова]. – М. : Наука, 2003. – 344 с.
8. Стрежнёва М.В. Европейский Союз и СНГ: сравнительный анализ институтов [Текст] / М.В. Стрежнёва. – М. : Московский общественный научный фонд, 1999. – 266 с.
9. Стрежнёва М. В. Социокультурные аспекты европейской интеграции / М. В. Стрежнева // Мировая экономика и международные отношения. – 1996. – № 12. – С. 65-75.
10. Тиркус Ю. С. Теоретичні засади дослідження процесів політичної інтеграції / Ю. С. Тиркус // Вісник СевНТУ. Сер. : Політологія. – 2013. – Вип. 145. – С. 100-104.
11. Тригуб О.І. Теоретичні засади європейської інтеграції / О. І. Трегуб // Грані. – 2013. – № 9. – С. 148-153.
12. Філіпенко А. Інтеграційні перспективи України: бігравітаційна модель / А. Філіпенко // Економіка України. – 2005. – № 6. – С. 11-22.
13. Яковюк І. В. Правові основи інтеграції до ЄС: загальнотеоретичний аналіз / І. В. Яковюк. – Х. : Право, 2013. – 760 с.
14. Haas Ernst International Integration: the European and the Universal Process / E.B. Haas // International Organization. – 1961. – Vol. 15. – P. 366-377.
15. Paul Pierson Politics in Time: History, Institutions, and Social Analysis / P. Pierson // Princeton, NJ: Princeton University Press, 2004. – 208 pp.

Поднят вопрос о сущности понятия «европейская интеграция», выделены ее признаки. Исследуются отдельные концепции и теории XX в. с учётом основных достижений процесса европейской интеграции. Определено, что в современной политической науке существует определенный консенсус по поводу объяснения феномена интеграции в ЕС на базе методологии федерализма, функционализма и неофункционализма.

The question considered in the article highlights the essence of «European integration». Particularly, the article studies some concepts and theories of the twentieth century considering the major achievements of European integration. It was determined that in modern political science there is some consensus about the explanation of the phenomenon of European integration on the basis of the methodology of federalism, functionalism and neofunctionalism.

Стаття надійшла до редколегії 06.04.2015

УДК 341(4)

Форманюк В. В., НУ «ОЮА»

СТАНОВЛЕННЯ І ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Європейську інтеграцію називають феноменом політичного розвитку, чинником, що визначає сучасний стан міжнародних відносин. Практика розвитку Європейського союзу (ЄС) переконливо свідчить про те, що процеси міжнародної інтеграції багато в чому визначаються ступенем сумісності соціального простору інтегруються країн. Сьогодні соціальна політика ЄС повинна бути фактором поглиблення інтеграційних процесів, однак залишається відкритим питання про ефективність її реалізації на сучасному етапі інтеграції.

Постановка проблеми. Європейський континент є географічна територія, який має багату культурним та історичним минулим. До європейців прийшло розуміння того, що основними факторами розвитку економічних, політичних, правових, моральних відносин у суспільстві є відносини соціальні. Все частіше інтеграційні процеси стали розглядатись крізь призму розвитку соціальних відносин, що послужило становленню окремого напрямку діяльності європейських держав в соціальній сфері − соціальної політики.

З моменту підписання Договору про заснування Європейського економічного співтовариства, він неодноразово доповнювався, охоплюючи все нові і нові сфери, юридично закріплюючи результати розвитку інтеграційних процесів у різних областях.

Подальший розвиток інтеграції та приєднання до Європейського Союзу великої групи держав Центральної та Східної Європи принесли нові проблеми в соціальну сферу, пов'язані, зокрема, з масовою міграцією робочої сили з відносно слаборозвинених регіонів Європейського Союзу в індустріально розвинені центри. А це вимагало додаткових зусиль ЄС у правовому регулюванні даної сфери. Отож, правове регулювання соціальної політики в міру еволюції інтеграційних об'єднань набуває все більш всеосяжний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою цього дослідження послужили праці вчених, які вивчають різні аспекти формування та здійснення соціальної політики,так і правові акти, що регулюють трудові відносини в умовах інтеграційного процесу.

Методологічною базою дослідження послужили роботи вчених, що займаються загальноправовим питаннями. У роботі також використані праці вчених, що займаються дослідженнями інститу-

© Форманюк В. В., 2015

ційної системи Європейського Союзу, а також іншими питаннями європейського права, зокрема роботи: Григор'євої І., Зайцева Ю., Каргалової Т., Папієва М., Тимошенко А., Фон Богданда, Холма Р., Шмельова Н. П. З числа авторів, спеціально займаються вивченням кола питань, пов'язаних з соціальною політикою ЄС, можна відзначити, Борко Ю. А, Маршала Т. Г., Харрис Ж., Шапира Ж., Шьярра С., Энтіна Л.М. та інших вчених. В основу проведеного аналізу, висновків і пропозицій також покладені відповідні міжнародні угоди, конвенції, рішення та рекомендації міжнародних організацій, нормативно-правові акти держав-членів, а також наднаціональні нормативно-правові акти та інші документи ненормативного регулювання.

Формулювання цілей статті. Мета цього дослідження полягає у тому, щоб за допомогою комплексного підходу розкрити основні проблеми та особливості формування, розвитку та еволюції соціальної політики та регулювання соціальних відносин, визначити місце, роль і особливості розвитку європейської інтеграції в соціальній сфері, позначити основні проблеми, пов'язані із розмежуванням компетенції національних і наднаціональних інститутів ЄС у соціальній сфері, показати специфіку правового інструментарію реалізації соціальної політики.

Зміст статті. Усвідомлення необхідності вироблення загальної політики в соціальній сфері − результат довгого і нелегкого шляху, пройденого європейцями, від зародження ідеї про досягнення соціальної згуртованості держав Європи до розробки основних положень соціальної політики та її реалізації на основі прийняття перших нормативних актів, що регулюють окремі аспекти діяльності в соціальній сфері.

При підписанні перших установчих договорів, створення систем соціального захисту громадян в кожній окремо взятій країні, а також роль наднаціональних структур у вирішенні соціальних проблем, насамперед, погоджувалися з необхідністю установи спільного ринку, який би забезпечував вільний рух товарів, осіб, послуг і капіталів. Свобода пересування осіб включає в себе також і свободу підприємницької діяльності. Безумовно, свобода пересування осіб, в число яких входять і працівники, має величезне значення для соціальної політики, але дана свобода розглядалася, в першу чергу, як структурна частина загального ринку, а не як основний елемент розвитку комунітарної соціальної політики.

Економічна та інституційна інтеграція проходила за чітко відпрацьованим сценарієм і регулювалася відповідно до конкретних умов політичного та економічного розвитку. Однак у тому, що стосується

формування політики в соціальній сфері, розвиток інтеграційних процесів в Європі проходив значно повільніше, у зв'язку з різноманітністю культурних і суспільних цінностей держав-членів Співтовариства, їх національними особливостями, різними рівнями соціального забезпечення та соціального захисту населення. Соціальна політика в період становлення перших інтеграційних утворень розглядалася як виключно внутрішньо-політичного курсу держав-членів, а будь-яке втручання в соціальну сферу ззовні викликало жорстку протидію як з боку державних органів, так і неурядових організацій та установ, які підтримували і представники бізнесу, що віддавали перевагу самостійно вирішувати питання зайнятості, охорони праці, соціального забезпечення та інші питання соціальної сфери. «У тих же країнах де успішно функціонували системи соціального захисту, організації працівників побоювалися, що втрата суверенітету в цій області призведе до зниження їх ефективності і втрати соціальних завоювань, і їм доведеться поступитися своїми правами» [1, с. 46-47].

Європейське Економічне Співтовариство практично не володіло повноваженнями щодо нормативного регулювання в соціальній сфері. У преамбулі до Римського договору 1957 лише коротко згадувалося про намір безперервно покращувати умови життя і праці громадян.

У тексті Договору про Співтовариство, основні цілі в сфері соціальної політики відповідали загальному для того періоду прагненню уникнути негативних наслідків економічної інтеграції для різних соціальних груп, забезпечуючи тим самим політичну і соціальну стабільність у суспільстві.

Відповідно Договору про Європейське Співтовариство, держави-члени повинні були сприяти прогресивному розвитку умов життя і праці, належного соціального захисту, діалогу між підприємцями та працівниками, розвитку людських ресурсів заради довготривалого забезпечення високого рівня зайнятості та боротьби з соціальним відторгненням.

Для досягнення поставленої мети Співтовариство і держави-члени вживають заходів, що враховують різноманітність національних правових механізмів, особливо в галузі трудових відносин, а також необхідність підтримання конкурентоспроможності економіки Співтовариства.

Розвиток у цьому напрямку, на їхню думку, має стати результатом не тільки функціонування спільного ринку, що сприяє гармонізації соціальних систем, але і процедур, передбачених Римським Договором, та зближення положень, встановлюваних законами, постановами і діями адміністрації, а стаття 137 Договору про Європейське

співтовариство закріпила конкретні сфери, в яких Співтовариство, діючи на основі принципу субсидіарності, доповнює і підтримує дії держав-членів у соціальній сфері. Зокрема, дана стаття закріплює наступні напрямки:

– поліпшення, насамперед, виробничого середовища з метою охорони здоров'я та забезпечення безпеки працівників;
– умови праці;
– соціальне становище та соціальний захист працівників;
– захист працівників у разі розірвання трудових угод;
– інформування та консультування працівників;
– подання і колективний захист інтересів працівників і роботодавців, включаючи спільне управління, згідно з параграфом 5 Договору про Європейське Співтовариство;
– умови зайнятості для громадян третіх країн, які постійно проживають на території Співтовариства;
– інтеграція осіб, виключених з ринку праці, без шкоди для статті 150 Договору про Європейське Співтовариство;
– рівність чоловіків і жінок щодо можливостей на ринку праці та поводження з ними на роботі;
– боротьба проти дискримінації за соціальними ознаками;
– вдосконалення систем соціального захисту без шкоди для пункту «с».

Однак закріплення вищевказаних положень в установчому договорі фактично не змінило на момент його прийняття існуючого тоді стану речей: держави-члени залишалися досить незалежними і самостійно несли відповідальність за реалізацію національної соціальної політики, не бажаючи передавати свої повноваження у сфері соціальної політики, як однієї з найбільш уразливих систем суспільних відносин, наднаціональним інститутам. У період становлення інститутів ЄС існувало лише одне виключення: відповідно до статті 141 Договору про Європейське Співтовариство, держави-члени повинні були забезпечувати дотримання принципу «рівної оплати праці за рівну роботу» у відносинах між чоловіками і жінками. Дане положення було направлено на запобігання «соціального демпінгу», оскільки використовувати працю жінок для роботодавців було дешевше. Однак, цей захід не мав нічого спільного з наділенням жінок рівними з чоловіком правами.

Таким чином, первісна редакція Договору про Європейське Співтовариство містила досить незначну кількість норм, що відносяться до комунітарної соціальної політики, позначивши лише її загальні контури, а всі заходи по її практичній реалізації планувалися і відбива-

лися в установчому договорі лише настільки, наскільки цього вимагали процеси економічної інтеграції, що розвивалися, однак на практиці практично не виконувалися. У тексті засновницького договору були закладені механізми щодо зміцнення соціально-економічної єдності членів для забезпечення гармонійного інтеграційного розвитку, однак, проголошені цілі не тільки не дуже чітко формулювалися і не були підкріплені програмами конкретних дій, але й стикалися з бездіяльністю держав-членів у цій сфері. Таке пасивне ставлення держав-членів було викликано, насамперед, з побоюваннями, пов'язаними з втратою контролю у вразливій соціальній сфері у разі передачі своїх повноважень наднаціональним коммунітарним інститутам. Іншими словами, поступка частини повноважень органів публічної влади держав-членів наднаціональним інститутам розглядалася як втручання у внутрішні справи держав-членів у соціальній сфері.

Стрімке збільшення рівня безробіття, яке призвело до соціальної кризи в Європі на початку сімдесятих років 20 століття, призвело до усвідомлення необхідності створення більш ефективних механізмів реалізації спільних заходів у соціальній сфері. Паризький саміт лідерів держав-членів ЄС 1972 року заклав основу для прийняття Європейським Співтовариством ряду кроків у сфері соціальної політики. Питання про розробку соціальної політики як самостійного напряму діяльності Співтовариства став ключовим у рамках саміту, а соціальні проблеми були позначені учасниками саміту як пріоритетні для подальшого розвитку ЄС. На саміті вперше було поставлено питання про необхідність розробки єдиної соціальної політики Співтовариства та прийняття програми соціальних дій, в результаті яких ЄС в перспективі «має еволюціонувати в європейський соціальний союз» [2]. За підсумками саміту, в 1974 році була розроблена детальна програма дій у соціальній сфері, а на основі статей 94 і 308 Договору про Європейське Співтовариство було прийнято низку директив ЄС у соціальній сфері13. У даних статтях прямо не говориться про соціальну політику, однак, на їх основі Співтовариства у випадку, якщо відповідних повноважень не достатньо для досягнення цілей, закріплених в установчому договорі, могли приймати додаткові належні заходи для їх досягнення.

Підвищення розвитку соціальної політики ЄС на якісно новий рівень сприяв Жак Делор, який ініціював широко поширені громадські дебати щодо «європейського соціального виміру та побудову європейського соціального простору» [3, с. 28]. Результати цієї важливої ініціативи у сфері соціального регулювання були закріплені в Єдиному європейському акті (ЄЄА) 1986 [4].

Ухвалення ЄЄА і пов'язаних з ним документів (протоколів, декларацій) привело до систематизації норм у сфері регулювання соціальної політики та заклало основу для подальшого розвитку інтеграції в соціальній сфері. Одним з найважливіших інструментів регулювання соціальної політики став соціальний діалог [5, с. 101], нормативні положення про який містилися в статті 139 Договору про Європейське Співтовариство, введеної Єдиним Європейським актом. Суб'єкти соціального діалогу – соціальні партнери, боролися за розширення повноважень Співтовариства в галузі соціальної політики в обмін на участь у процесі прийняття рішень. Єдиний європейський акт, проголошуючи своєю головною метою створення єдиного внутрішнього ринку, в той же час підкреслював необхідність «сприяти спільним зусиллям з розвитку демократії, що спирається на основні права, прийняті конституціями і законами держав-членів, Конвенцією про захист прав людини та основних свобод та Європейською соціальною хартією, в першу чергу на право свободи, рівності та соціальної справедливості» [6, с. 9].

Подальшому розвитку політики європейських держав у соціальній сфері сприяло вироблення Хартії Співтовариства про основні соціальні права працівників. Хартія була прийнята в 1989 р в Страсбурзі у форматі політичної декларації держав-членів [7, с. 211]. З прийняттям у 1992 році Маастрихтського договору про Європейський Союз, Хартія про основні соціальні права працівників була інтегрована в правову систему ЄС і на основі статті 136 Договору про Європейське Співтовариство увійшла в систему спільних досягнень Співтовариства [8] – acquis communaitaire. Хартія створила нову основу для законотворчості, мала результатом нову програму дій в соціальній сфері, яка, принаймні, згодом частково була здійснена.

Положення договорів, що засновують Європейське Співтовариство і Європейський Союз, закріплюють за Європейським Союзом статус об'єднання, що має соціальний вимір. Соціальний вимір, в основному, розглядається через призму економічної діяльності та економічних показників, на яких зосереджено основну увагу Європейського Союзу. Так, відповідно до статті 2 Договору про заснування Європейської Спільноти: «Європейське Співтовариство, в якості реалізації однієї з основних своїх завдань, має сприяти на всій своїй території досягненню високого рівня зайнятості та соціального захисту, зростанню стандартів і якості життя своїх громадян, а також соціальному згуртуванню держав-членів ЄС» [9, с. 555]. Термін «соціальний вимір» трактується вченими як соціальні наслідки політики ЄС, поява якого пов'язується з трансформацією первісних положень установчих дого-

ворів про Європейські Співтовариства, що позначаються як «соціальні положення» .

«У географічних межах Європейського Союзу соціальний вимір виражається через створення єдиного соціального простору – означає простір, на якому відповідно з юридичними нормами і правом ЄС реалізується його соціальна політика» [10, с. 25] .

Чіткого визначення соціальної політики в наукових працях дослідників, що працюють в соціальній сфері, немає. Сам термін «соціальна політика» трактується дуже широко і визначається, в загальному вигляді, як діяльність уряду, спрямована на встановлення і підтримання високого рівня добробуту своїх громадян, що має на увазі встановлення високого рівня соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти, розвинену систему побутового обслуговування та комунального господарства, забезпечення житлом, захист прав та інтересів знедолених, затвердження та рішення тендерних проблем.

Зміст соціальної політики ЄС (з якої можна вивести і визначення самої політики) можна визначити як комплекс заходів, що складається з наступних положень:

1) «розробка концепції діяльності ЄС у соціальній сфері;

2) виявлення параметрів, забезпечення яких дозволить гарантувати якість життя, сталий розвиток, конкурентоспроможність та інші найважливіші показники, що характеризують всебічний ріст потенціалу ЄС;

3) створення на цій основі комплексних програм та соціальних технологій, спрямованих на досягнення соціальної стабільності, подолання конфліктних ситуацій і вирішення протиріч, що виникають між різними суспільними силами;

4) формування механізму забезпечення інтересів ЄС і вирішення відповідних завдань у соціальній сфері;

5) прогнозування соціального майбутнього ЄС, шляхів соціального розвитку нового суспільства, яке інтегрується, можливих наслідків цього складного і багато в чому суперечливого процесу» [11, с. 18-20].

Європейський Союз визначав соціальну політику як «діапазон правил, в рамках яких громадяни користуються як правом загального економічного добробуту держави, так і правом спільно користуватися загальною соціальною спадщиною і жити у відповідності з цивілізованими стандартами і правилами, переважаючими в суспільстві. Капіталістичний устрій економіки і вільної торгівлі підтвердив цю позицію в якості основної ідеології урядів держав-членів, поширивши соціальну політику на широкий спектр суспільних відносин, таких, зокрема, як регіональна політика, політика сім'ї та шлюбу, податкова політика та ін.» [12, с. 68].

Основні параметри соціальної політики та її правове регулювання формуються як на національному рівні, так і на рівні Європейського Союзу. Діяльність інститутів ЄС впливає на основні режими і регулювання соціальної політики держав-членів, а національні режими соціальної політики, в свою чергу, впливають на формування основних напрямків і регулювання соціальної політики на рівні ЄС. Режим соціальної політики ЄС формується в контексті багаторівневої системи управління, в якій Європейський Союз займає ключову позицію.

Основною метою соціальної політики є сприяння підвищенню добробуту громадян, яке може виражатися у двох аспектах: особистому та узагальненому. Особистий аспект виражається в наділенні громадян правами користуватися загальними благами, тобто наділення мінімальними стандартами рівня життя, охорони здоров'я, соціального забезпечення. Узагальнений аспект соціальної політики спрямований на створення стійких умов добробуту для всього суспільства таких, наприклад, як забезпечення високого рівня зайнятості, гарантія високого рівня захисту навколишнього середовища та гарантія забезпечення гідного рівня життя [13, с. 33].

Традиційно, реалізація соціальної політики та її правове регулювання включає 3 основні завдання:

- страхування від громадських ризиків;
- допомога незаможним і малозабезпеченим громадянам;
- перерозподіл фінансових коштів і безпосередня мінімізація збитків в тій чи іншій соціальній сфері.

Таким чином, хоча соціальна політика та право впливають на економіку, тим не менш, цілі соціальної політики можна визначити як спрямовані на встановлення соціальної справедливості на основі принципу солідарності всередині ЄС. Соціальна політика використовує політичну владу з метою заміни, доповнення або зміни дії економічної системи для того, щоб досягти результатів, які економічна система не досягла б самостійно, надаючи підтримку за допомогою факторів , відмінних від тих, що визначені вільним ринком. З іншого боку, сфера соціальної політики володіє і економічною природою, так як концепція соціального виміру і її правове регулювання спрямовані на створення та будівництво єдиного внутрішнього ринку. В рамках цієї концепції соціальна політика розглядається як інструмент для створення єдиного і «ефективного» ринка.

Положення права ЄС, що відносяться до соціальної політики, спрямовані на встановлення мінімального основного набору прав громадян у сфері соціального захисту та на сприяння розвитку добробуту держав-членів в цілому. Іншими словами, соціальна політика ЄС має

тенденцією до поглиблення економічної інтеграції в самій широкій сфері суспільних відносин в цілому, ніж чим до регулювання окремих потреб громадян та заходів по соціальному забезпеченню, підвищенню рівня охорони здоров'я, освіти, і особистого благополуччя. Більш наочно відмінності цих двох аспектів можуть бути проілюстровані на конкретних положеннях соціальної політики.

Безперечно, правове регулювання механізмів реалізації соціальної політики та покращення добробуту громадян залишається, в основному, в компетенції держав-членів ЄС, установчі договори не містять чіткого розмежування компетенції між Європейським Союзом і державами-членами в соціальній сфері, а громадяни, які живуть і працюють на території Європейського Союзу, наділяються правом на соціальний захист, в основному, відповідно до національного законодавства держав-членів, а не правом ЄС. Тим не менше, певні мінімальні гарантії прав у соціальній сфері, напрями розвитку правового регулювання основних положень соціальної політики можуть встановлюватися тільки за допомогою впливу права ЄС на національне законодавство держав-членів, на основі подальшого розвитку принципів пропорційності та субсидіарності. Дані положення і формують так званий «європейський рівень» в системі багаторівневого регулювання соціальної політики ЄС [14, с. 11-12].

Правове регулювання соціальної політики ЄС включає заходи, що мають відношення до «трудової мобільності», такі, як координація соціального забезпечення працівників-мігрантів, управління розподілом соціальних допомог, професійне навчання і освіта, регулювання питань, пов'язаних з правовим становищем сімей працівників-мігрантів. Сфера дії соціальної політики ЄС також охоплює положення щодо регулювання зайнятості такі, як наділення працівників правом на «недискримінацію» за національною ознакою, захист прав працівників реструктуризованих компаній, рівність осіб за ознакою статі при працевлаштуванні, регулювання умов праці. Регулювання соціальної політики в інших сферах може також включати, наприклад, захист прав споживачів, забезпечення безпеки продуктів споживання, деякі аспекти екологічного права ЄС. Такі галузі соціальної політики, як охорона здоров'я, освіта, забезпечення зайнятості, також є частиною соціальної політики та соціального виміру ЄС. Крім того, регулювання соціальної політики ЄС включає в себе заходи, здійснювані інститутами ЄС, що пов'язані з усуненням важких наслідків, які долаються певними групами людей і деякими географічними регіонами Євросоюзу в результаті технологічних, індустріальних та економічних змін, викликаних створенням єдиного внутрішнього ринку ЄС.

Структурні фонди є найбільш наочними проявами цього аспекту соціальної політики ЄС.

Даний аспект соціальної політики ЄС відображений у спеціальних програмах Комісії по боротьбі з бідністю, расизмом, безробіттям та соціальною відчуженістю, програмах з підтримки молоді, осіб похилого віку та інвалідів. Соціальні аспекти є складовими елементами і інших політик та права Європейського Співтовариства, наприклад, у сферах сільського господарства, транспорту, конкурентної політики та політики в галузі захисту навколишнього середовища.

У зв'язку з тим, що регулювання соціальної політики ЄС виступає як відокремлений елемент, необхідний при побудові єдиного внутрішнього ринку, в рамках якого функціонує свобода пересування робочої сили, соціальна політика ЄС може розглядатися як інструмент, спрямований на регулювання питань в сфері зайнятості. Для ряду європейських дослідників найбільш очевидним обґрунтуванням проведення правових та інших заходів соціальної політики на європейському рівні є зміцнення трудової мобільності і створення таких умов, в рамках яких буде створено конкурентне середовище для роботодавців в державах-членах ЄС. Питання зайнятості, що містяться в нормах про соціальну політику також відображені в документах, що видаються Європейською Комісією, наприклад такому, як: «Соціальний захист в Європейському Союзі», який підкреслює зв'язок між соціальним захистом і політикою занятості.

Інші автори відстоюють позицію, пов'язану з більш широким розумінням змісту соціальної політики ЄС. Вони стверджують, що європейська інтеграція має соціальні наслідки, які поширюються на всіх громадян держав-членів, а не тільки на працівників [15, с. 285].

Висновок. Оцінюючи шлях, пройдений ЄС, не можна не відзначити, що формування соціальної політики в її сьогоднішньому вигляді було складним процесом, спрямованим на стабілізацію капіталістичної системи через створення належної інституційної та соціальної інфраструктури. Очевидно, що повністю впоратися з цим завданням досі не вдалося. Реальна соціальна політика ЄС ще не відповідає масштабу і характеру сучасних соціальних проблем. Досягнення соціальної стабільності пов'язане з усуненням глибинних причин кризових явищ.

Бібліографічний список:

1. Каргалова М.В. От социальной идеи к социальной интеграции. / Каргалова М.В. − М., 1999. – 430 с.
2. Григорьева И. Модели социальной политики в современном обществе: одна, две или больше? / И. Григорьева [Електрон. ресурс]. – Режим доступу : http://www.dialogvn.ru/uk/1998/n1998_1.htm.

3. Европа вчера, сегодня, завтра / институт Европы РАН ; отв. ред. Н. П. Шмелев. – М., 2002. – 620 с.
4. Церкасевич Л.В. Современные тенденции социальной политики в странах Европейского союза / Л.В. Церкасевич. – СПб., 2002. – 256 с.
5. M. Weiss. Social Dialogue and Collective Bargaining in the Framework of Social Europe. − Brussels, 1991. – 548 p.
6. Европейский Союз: прошлое, настоящее, будущее. Единый европейский акт. Договор о Европейском Союзе / Борко Ю. А. (отв. ред.), Каргаловой М. В., Юмашева Ю. М. – М.: Право, 1994. – 438 с.
7. R. Blanpain, Labour law and Industrial Relations of the European Community. − Deventer/Boston, 1991. − 350 p.
8. Консолидированный текст Договора о ЕС – http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/index.htm.
9. Европейское право. Учебник для ВУЗОВ / под ред. Л. М. Энтина. − Москва: Норма, 2000. – 720 с.
10. Папієв М. Світовий досвід застосування соціальних стандартів/ Папієв М. // Економіка України. – 2004. – № 1. – С. 25-29.
11. Каргалова М. В. От социальной идеи к социальной интеграции. / Каргалова М. В. − М., 1999. – 337 с.
12. Валютная и социальная политика Европейского Союза : учебное пособие / под ред. доц. А.Г. Тимошенко. − Томск : Томский государственный университет, 2004. – 430 с.
13. Зайцев Ю. К. Соціалізація економіки України та системна трансформація суспільства / Зайцев Ю. К. – К. : КНЕУ, 2002. – 478 с.
14. Масливченко А. Г. Перспективы европейской модели социального государства / Масливченко А. Г. // Вопросы Философии. – 2004. – № 6. – С. 10-15.
15. Аракелян М. Р. Право Європейського Союзу : підручник / М. Р. Аракелян, М. Д. Василенко ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.» / Аракелян М. Р. – О. : Фенікс, 2012. – 390 с.

Европейскую интеграцию называют феноменом политического развития, фактором, определяющим современное состояние международных отношений. Практика развития Европейского союза (ЕС) убедительно свидетельствует о том, что процессы международной интеграции во многом определяются степенью совместимости социального пространства интегрируемых стран. Сегодня социальная политика ЕС должна быть фактором углубления интеграционных процессов, однако остается открытым вопрос об эффективности ее реализации на современном этапе интеграции.

European integration is called the phenomenon of political development, the factor determining the current state of international relations. The practice

of the EU development illustrates that the processes of international integration are mainly defined by the level of compatibleness of the integrated countries' social space. Nowadays social policy of the EU should be a factor of integration processes extending, however there is an open question of its realisation effectiveness on the modern stage of integration.

Стаття надійшла до редколегії 08.04.2015

УДК 323.28

Кравченко В. Ю., ДНУ ім. О. Гончара

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І СУЧАСНЕ ПОЛІТИЧНЕ НАСИЛЛЯ

Здійснено науково-аналітичне обґрунтування, осмислення та оцінка основних закономірності і тенденції трансформації джерел сучасного політичного насилля в умовах глобалізаційних процесів. Акцентується увага на специфіці руйнування державної монополії на застосування легітимного політичного примусу в умовах потужних структурних соціальних змін і формування нових недержавних суб'єктів насилля.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Політичне насилля завжди було специфічною складовою держави і влади, що визначається широким колом несумісних інтересів, прагнень, цінностей і установок головних учасників політичного процесу. Протягом усієї історії людства монополія на легітимне насилля або загроза застосування насилля були невід'ємними атрибутами держави і дозволяли гарантувати свободу, власність, внутрішню і зовнішню безпеку, як політичних інститутів, так і простих громадян. В сучасному світі глобалізація руйнує державну монополію на легітимне застосування насилля і ще більше загострює політичні конфлікти, конкуренцію, стихійне та ірраціональне насилля між державними і недержавними суб'єктами, що ставить під питання актуальність традиційних моделей легітимного примусу. З огляду на це, визначальною ознакою сучасного складного і конфліктного світу стають процеси глобалізації, які реалізуються на рівні держав, соціальних груп та окремих індивідів. Взаємозалежність між суспільствами набуває різноманітних вимірів: політичного, економічного, культурного. В умовах сучасних глобалізаційних процесів трансформація міжнародної системи та принципів суспільно-політичної діяльності призвели до того, що до політичного

 © Кравченко В. Ю., 2015

процесу на рівні з державою все частіше почали залучатися нетрадиційні учасники міжнародних відносин – терористичні і злочинні угрупування, урядові та неурядові громадські організації, антиглобалісти, етнічні групи та національна діаспора, релігійні організації, ТНК та ЗМІ. Вплив цих суб'єктів на характер, принципи та природу сучасного насилля вкрай неоднозначний та неоднорідний. Виходячи з цього, зростає необхідність науково-аналітичного обґрунтування, осмислення та оцінки основних чинників та закономірностей трансформації політичного насилля і його змістовних аспектів в умовах сучасного суспільного розвитку. Вирішення цих завдань потребує глибокого науково-теоретичного заглиблення в предметне поле досліджуваного явища, що дозволить ідентифікувати та переосмислити актуальні джерела сучасних глобальних, регіональних і національних політичних загроз. Відповідні глобалізаційні процеси створили додаткові умови для формування нового політичного насилля, яке поступово закріплюється в нових міжнародних політико-правових нормах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на значний масив іноземної і вітчизняної аналітичної літератури, присвяченої політичним аспектам сучасних глобалізаційних процесів, вкрай мало уваги присвячено вивченню трансформації політичного насилля в умовах всеосяжної глобалізації. Поодинокі спроби виявити закономірності функціонування і трансформації політичного насилля в умовах глобалізації ми можемо зустріти в роботах таких дослідників, як: Е. Морган, Ж. Бодріяр, Р. Кеохен, Р. Деветек, М. Петерс, Б. Бленд, М. Ліндлі. Вони здійснили цілісне дослідження впливу глобалізації на природу сучасного насилля, його джерела та суб'єктів і переосмислили закономірності втрати державою монополії на легітимне застосування насилля і пов'язане з цим зростання глобалізації недержавного насилля.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розгляд основних чинників, тенденцій і закономірностей трансформації сутності політичного насилля під впливом масштабних глобалізаційних процесів та руйнування державної монополії у сфері застосування легітимного насилля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання впливу глобалізації на соціальну нестабільність і конфлікти все частіше стає центральною проблемою політичних дебатів. Серед представників ліберальної думки переважає сприйняття глобалізації як прогресу, розширення ринків, соціального добробуту, миру, соціально-економічної і політичної модернізації. Натомість, критики глобалізації говорять про її негативні прояви: руйнування культурної ідентичності, рівності,

справедливості, традиційних цінностей і солідарності, поширення насильницьких конфліктів. Саме тому, серед академічної спільноти продовжуються дискусії стосовно впливу глобалізації на сутність політичного насилля.

Глобалізація не змогла зменшити конфліктність, антагонізм і рівень насильницьких протистоянь, як того хотіли її ідеологи. Натомість, останнім часом ми спостерігаємо тенденції відповідно до яких глобалізаційні процеси стають причиною вибуху ірраціонального насилля (етнічного, релігійного, національного, расового). З одного боку, політичне насилля перетворюється на ефективний інструмент розповсюдження системи єдиних глобальних цінностей та інтересів, а з іншого – виступає засобом протистояння такій політиці. Використання різноманітних форм насилля для захисту власної ідентичності стає головною тенденцією сучасності. Глобалізація і породжені нею процеси призвели до того, що політичне насилля стало розглядатися соціальними групами і державами в якості єдиного ресурсу для збереження власної ідентичності. За допомогою насилля і силового спротиву численні соціальні групи, що знаходяться на периферії світової політики, прагнуть підкреслити свою відмінність і протиставити її процесам культурної глобалізації, що розглядається ними лише, як нав'язування західних цінностей і переконань [1, с. 187]. Це призвело до посилення агресивних настроїв у незахідних суспільствах, які вбачають в агентах глобалізації своїх головних ворогів. Політичне насилля в таких умовах долає будь-які традиційні кордони і перетворюється на глобальну загрозу для вразливої міжнародної системи. Трансформація політичних режимів і руйнування легітимності державних інститутів поглиблює дискримінаційні процеси, насилля і порушення прав людини.

Сучасні глобалізаційні процеси значно посилюють конфронтацію між меншістю і більшістю, між закритими та відкритими суспільствами, що стає головною причиною розповсюдження різноманітних форм локального, регіонального та глобального політичного насилля, яке все більше починає нагадувати конфлікт цивілізацій С. Хантінгтона. Такий світовий порядок характеризується анархічністю, хаотизацією, глобалізацією страху і насилля, відсутністю ефективного контролю над застосуванням примусу. Глобалізація посилила процес соціальної нерівності і усунула значні групи людей від участі в прийняті важливих політичних рішень та від доступу до перерозподілу благ і ресурсів. Вплив глобалізації на трансформацію політичного насилля базується на тому, що вільний обмін речей, товарів, ідей та капіталів посилюється, тоді як переміщення людей контролюється все сильніше.

Це новий фундаментальний расизм, в рамках якого виокремлюються ті, хто належить до сфери економічного процвітання і ті, хто з неї виключений.

Насилля зазнає суттєвих змін у сучасному світі через глобалізацію культурних надбань. Вона призводить до активізації процесів ідентифікації, та націоналізму, що прагнуть за допомогою різних форм політичного насилля захиститися від космополітичної або транснаціональної культури і відстояти своє право на культурну ідентифікацію. Стає зрозуміло, що сучасне насилля стає джерелом вияву прагнення деяких спільнот захистити і утвердити свою культурну ідентичність. На сучасному етапі розвитку людства глобалізація стає головним ресурсом, що живить процес політичного насилля, яке перетворилося на засіб багатьох груп підкреслити власну інтегрованість в єдине суспільство, протиставляючи свою самобутність культурній глобалізації, що розглядається ними як спроба їхньої вестернізації. Багатьма авторами сучасне політичне насилля розглядається як щось формоутворююче та таке, що здатне підкреслити і відстояти право народів на власну ідентичність. «Насилля, породжене глобалізаційними процесами, окрім політичних і економічних цілей, спрямоване на нейтралізацію дикості і ціннісних особливостей окремих культур», – стверджує Ж. Бодріяр [2, с. 21]. Його головна ціль – мінімізувати непідконтрольний простір, колонізувати і підкоряти нові зони географічного і ментального простору. Фундаментальний урок глобалізації полягає в тому, що сучасні форми політичного насилля можуть пристосуватися до будь-якого культурного чи цивілізаційного простору – від християнського до ісламського, від Заходу до Сходу. Глобалізація створила додаткові умови для формування нового політичного насилля, яке поступово закріплюється в нових міжнародних політико-правових нормах.

На думку російського аналітика А.Ю. Піджакова, в умовах поглиблення сучасних глобалізаційних процесів основними джерелами політичного насилля будуть ставати: соціально-економічні та політичні кризи, різке падіння життєвого рівня основної маси населення, деформація і криза легітимності влади, нездатність вирішувати важливі питання суспільно-політичного розвитку, псевдодемократичний характер політичних режимів, різноманітні утиски опозиції, прагнення соціально-політичних груп прискорити за допомогою насилля здійснення оголошених ними завдань, особисті амбіції політичних лідерів [3, с. 102]. Таким чином, одночасно з посиленням міжнародних, регіональних та внутрішньодержавних соціальних протиріч в межах суспільства і кризовим станом суспільних відносин відбувається стрімка активізація політичної боротьби, яка передбачає використання

широкого спектру антиконституційних та протиправних засобів, головним із яких є політичне насилля. Внаслідок таких об'єктивних історико-політичних процесів, характер насилля визначається специфікою та динамікою розвитку комунікаційних і технологічних засобів, усуненням торговельних бар'єрів, дерегуляцією фінансових операцій, безпрецедентними можливостями для незаконної діяльності, контрабанди наркотиків, зброї та людей.

На думку, З. Відоєвіча, у найближчому майбутньому не варто очікувати консенсусу і мирного співіснування. Скоріше за все, сучасний світ і світ найближчого майбутнього – це світ невизначеності і різного роду конфліктів, глобальних війн і планетарних катастроф [4, с. 31]. З. Відоєвіч відзначає посилення політичного насилля в умовах глобалізації: «Глобалізація створює жорстокий, могутній, насильницький і нерідко кровавий світ. Хаотизація і ризик стають основними структурними складовими такого світу» [4, с. 25]. Натомість ряд дослідників (Ф. Дрослум, І. Соуза) висловлюють абсолютно протилежне твердження і вказують на зменшення інтенсивності та масштабності насилля в умовах сучасної глобалізації. Зокрема дослідивши дані з 150 держав вони дійшли висновку, що процеси глобалізації здатні знизити ризик громадянської війни, політичних репресій і підвищити демократичність влади, економічний розвиток, дотримання прав людини [5, p. 624].

Попри всі позитивні прояви глобалізації, не можна ігнорувати її негативні наслідки. Серед них: загострення давніх і виникнення нових конфліктних ситуацій; взаємна недовіра між народами і загроза трайбалізму; поглиблення національно-етнічних суперечностей; розгортання агресивних форм імперіалізму і захисту національних інтересів; релігійна ксенофобія і нетерпимість; расовий екстремізм, міжнародний тероризм та цивілізаційні протиріччя [6, с. 102]. Процеси глобалізації яскраво демонструють ті зміни, які вплинули на трансформацію сучасного політичного насилля. Національна держава поступово вичерпала себе. На думку української дослідниці політичного насилля М.А. Подопригової, це пов'язано з тим, що на початку третього тисячоліття характер трансформації насилля зумовлений, в першу чергу, особливостями змін, яких зазнало людство в останнє десятиліття: зміна місця людини в соціально-політичній системі; технічний і науковий прогрес; глобалізаційні процеси; зміни в світовій політичній системі і принципах дипломатії [7, с. 177]. «Нове насилля», породжене глобалізаційними змінами, стало найяскравішим проявом ерозії автономії національної держави. На думку Мері Калдор, у сучасному світі насилля, саме по собі, є формою політичної мобілізації. У переважній більшості випадків його руйнівна дія спрямована проти цивільного

населення, що стає визначальною ознакою сучасності. Саме тому, політичне насилля проти цивільних більше не сприймається, як небажаний побічний ефект і перетворюється на цілеспрямовану, навмисну стратегію політичного контролю [8, p. 2]. В умовах всеохоплюючої глобалізації приватизація політичного насилля та нерегульованість сучасного політичного процесу взаємно посилюються.

Більшість досліджень політичного насилля спираються на застарілі уявлення про роль географічного і часового простору, натомість, під впливом глобальних тенденцій ці явища потребують нового осмислення. Дж. Арквілла та Д. Ронфельдт наголошують на принципових змінах загроз в умовах поглиблення глобалізації і взаємозалежності світу: «У минулому від насильницьких нападів нас захищали великі океани і дружні сусіди. Сьогодні розвиток технологій вніс кардинальні зміни у політичне середовище. Географічні кордони більше не здатні нас захистити» [9, с. 269]. В умовах глобального світового устрою велику роль починає відігравати асиметричне політичне насилля. Можливість недержавних суб'єктів застосовувати масштабне політичне насилля ставить під великий сумнів сприйняття географічного простору, як захисного бар'єру. Розуміння географічного простору як захисного бар'єру занепадає. Політичне насилля набуває глобального характеру, представляючи собою одиничну локальну напругу, місце якої важко спрогнозувати. Наприклад, у випадку з тероризмом не можливо говорити про дві держави, які знаходяться в стані війни. В цьому випадку, можна говорити про розчинення політичного насилля в урбаністичному просторі та його асиметричність. Породжуючи наднаціональні системи політичного і правового регулювання суспільного життя, глобалізація як процес політичного, культурного і соціально-економічного взаємопроникнення продовжує здійснювати суперечливий вплив на характер конфліктних відносини між народами і державами. «Нове насилля», породжене глобалізаційними змінами, стало яскравим проявом ерозії автономії національної держави. На думку Алена Бад'ю, сьогодні ми існуємо в соціально-політичному просторі, який все частіше характеризується відсутність миру та консенсусу. В такому просторі єдиною формою спілкування залишається насилля в якому відсутнє будь-яке смислове навантаження [10, с. 66].

Внаслідок стрімких змін оточуючого середовища і процесів, які в ньому відбуваються, сучасні держави дуже ослабли, втративши свою роль в процесі застосування і перерозподілу силових механізмів політичного контролю. Вирішальну роль у цьому процесі відіграла всеохоплююча глобалізація, внаслідок чого державним інститутам уже не так легко, як раніше, створювати рамки територіального, ад-

міністративного, політичного та економічного життя, адже міграційні потоки, політичні рішення, ринки, переміщення людей, капіталів, інформації відбуваються тепер у планетарному, а не національному масштабі. Виникає така ситуація, коли держава уже не в змозі контролювати економіку і відступає перед тіньовою та нелегальною діяльністю недержавних суб'єктів насилля, що призводить до мондіалізації організованої злочинності. Але, невірно буде говорити і передбачати поступове відмирання національної держави внаслідок таких глобальних процесів. Скоріше за все, держави «зменшать власну масу і присутність», трансформувавшись і відмовившись від певних економічних ролей та функцій. Зрозуміло, що такі фундаментальні зміни інституту держави знайдуть своє відображення на сучасних та майбутніх проявах політичного насилля [11, p. 7].

Сучасне політичне насилля функціонує в абсолютно нових глобальних умовах. Учасники політичного насилля включені у взаємозалежні мережі, що об'єднують мультиконтинентальні потоки капіталів, товарів, інформації, ідей, людей, конфліктів. Суб'єкти недержавного політичного насилля використовують політичне насилля для особистої вигоди, прагнучи завдати значної шкоди, використавши власні мінімальні ресурси. На думку Р. Кеохена, глобалізація дозволяє знизити вартість політичного насилля завдяки глобальності мереж, технологій та комунікацій. Це призводить до зростання доступності і рутинізації політичного насилля, внаслідок чого швидкими темпами зростають його масштаби та сфери застосування. Така глобалізація політичного насилля вносить фундаментальні зміни в природу і положення внутрішньої та зовнішньої політики. Форми, методи і прояви внутрішньодержавного насилля набули світового і глобального характеру. Ще більше цей процес посилює обмеженість планетарних ресурсів і їхнє стрімке використання [12, p. 34].

Французький дослідник Франсуа-Бернар Уіг наголошує на тому, що сучасне політичне насилля зазнає постійних трансформаційних процесів, ламаючи свою класичну матрицю і виходячи за попередні межі. Важливим фактором такої трансформації політичного насилля він називає глобалізацію терористичних мереж та формування абсолютно нових засобів протидії цим процесам. Внаслідок цього, відбувається формування нових форм політичного насилля, однією з яких є «глобальна війна з тероризмом», що стає спробою легітимізації війни на випередження, в рамках якої дозволяється насильницьке втручання на суверенну територію, спрямоване проти терористичних угрупувань чи авторитарних правителів, які можуть надавати підтримку цим угрупуванням або володіти зброєю масового знищення.

Характерними ознаками «глобальної війни з тероризмом» є:

1. неможливість однозначного визначення супротивника: тероризм можна сприймати як ідеологію, практику чи злочини;

2. відсутність цілковитої перемоги або поразки;

3. складність у визначенні початку і завершення насильницького протистояння [13].

Франсуа-Бернар Уіг акцентує свою увагу на тому, що в умовах всеохоплюючих процесів глобалізації застосування сучасних форм політичного насилля намагаються представити як альтруїстичний вчинок, який покликаний захищати бідних та обездолених громадян, що страждають від гуманітарних проблем в умовах жорстоких авторитарних режимів. Це дозволяє обґрунтувати і виправдати застосування політичного насилля для попередження або протидії злочинам по відношенню до цивільних. Але слід пам'ятати, що в умовах глобалізації трансформація природи насилля відбувається не лише через зміну співвідношення сил та ідей, але й через стрімкі технологічні та інформаційні революції.

Глобалізаційні процеси в сучасному світі призводять до посилення конфлікту і протистояння між Заходом та Сходом, Північчю та Півднем. Наслідком цього стає яскраве роздвоєння міжнародної політичної системи, що відображає, з одного боку, посилення глобальної інтеграції і співробітництва між розвинутими країнами, а з іншого – викликає фрагментацію і конфлікти серед бідних народів. Американський дослідник Е. Морган вважає, що глобалізація це процес, який характеризується трансформацією міжнародної політичної системи від регулювання до дерегуляції. В умовах глобалізації держава відіграє другорядну роль або взагалі виключається з широкого кола соціально-економічних, культурних і політичних питань [14, p. 91].

Фундаментальні особливості глобалізаційних процесів:

1. панування та непохитність вільного ринку, уособленням якого стає вільний вибір, вільна торгівля, змагання, інвестиції та масове виробництво;

2. підкорення державних і суспільних інтересів приватним цілям, що проявляється в глобальній приватизації та зменшенні соціального забезпечення;

3. інтенсивне змагання і конкуренція серед приватних і державних компаній, що призводить до утворення великих транснаціональних корпорацій, які звільняють робітників, зменшують заробітну плату, відміняють соціальне забезпечення. Це призводить до посилення антагоністичних відносин, як в межах окремого суспільства, так і за його межами.

В класичній парадигмі акти політичного насилля асоціювалися з протистоянням між державами. Дана парадигма (модель) склалася під впливом трагічних подій XX століття. Традиційні форми політичного насилля, незважаючи на свої руйнівні наслідки, відіграли ключову роль в процесі централізації держави, формування податкової та ідеологічної системи. Нова парадигма в дослідженні політичного насилля акцентує увагу на формуванні нових недержавних учасників конфлікту в умовах глобалізаціних процесів, які починають конкурувати з державними інститутами та структурами. Таке політичне насилля рідко є виразом державних чи ідеологічних інтересів, скоріше, воно перетворюється на засіб досягнення особистих і вузькогрупових інтересів. Це призводить до того, що головною ціллю такого насилля стають цивільні громадяни. Основна руйнівна сила нових форм політичного насилля спрямована на послаблення державних інститутів. «Нове» насилля вдало функціонує в умовах відкритої економіки, транснаціональної злочинності та занепаду держави. Глобалізація і транснаціоналізація соціально-політичних мереж призводить до того, що насилля поширюється як «вірус», блискавично долаючи просторові і часові кордони. Авторитетний дослідник З. Бауман вважає, що ціллю нового типу «глобального насилля» виступає не територіальна експансія, а відкриття кордонів для вільного перетікання капіталів. Здійснення такого насилля це своєрідне продовження вільної торгівлі іншими засобами [15, с. 274]. Суспільства стають все більше воєнізованими, а насилля і очікування від нього перетворюється на головний засіб відстоювання інтересів та прав соціальних груп на глобальному, регіональному і місцевому рівні. Саме тому, нашу епоху можна описати, як епоху «нового» насилля, яке породжене деструкцією інститутів національної держави під дією глобальних сил, які не мають територіальної прив'язки і вільно долають кордони.

Марк Ліндлі виокремлює шість механізмів, за допомогою яких глобалізаційні процеси впливають на трансформацію сучасного політичного насилля:

1) швидке зростання прірви між найбагатшими та найбіднішими. Внаслідок глобалізації проміжок між «золотим мільярдом» найбагатших та мільярдом найбідніших швидко зростає. В 1960 році співвідношення між 10% найбагатших і 10% найбідніших виражалося, як 25:1. Натомість, у сучасних умовах цей показник складає 70:1. Співвідношення рівня багатства на душу населення між США та Китаєм виражається у показниках 32:1, США та Індією – 67:1, США та Мавританією – 98:1. Структури глобального політико-економічного управління (СОТ, МВФ, СБ) не пом'якшують, а посилюють соціально-економічну нерівність;

2) глобалізація інформації – засоби масової інформації демонструють відмінність між життям найбагатших та найбідніших. Сучасна доступність та розповсюдженість інформації дозволяє значним масам людей побачити умови життя «золотого мільярду» і співвіднести їх з власними, що стає джерелом психологічної фрустрації;

3) швидке та глибоке взаємопроникнення різних культур та цивілізацій, що спричиняє різноманітні прояви релігійного та етнічного насилля;

4) міжнародна доступність сучасного озброєння. Швидкий технологічний розвиток дозволив виготовляти нові види зброї та отримувати якісну інформацію про неї. За допомогою політичних та злочинних мереж суб'єкти насилля отримали змогу забезпечувати власні організації новітнім озброєнням та розширювати коло своїх прибічників;

5) відсутність ефективних законодавчих механізмів міжнародного контролю. Розвинуті країни експлуатують ресурси і ринки слаборозвинутих країн, що спричиняє невдоволення місцевого населення;

6) страх перед економічними та екологічними кризами. Стрімке зростання населення Землі та загроза глобальних екологічних катастроф породжують політичну напругу, яка часто переходить у фазу активного застосування різноманітних форм насилля [16, p. 2-3].

Глобалізація стає важливим фактором, який визначає специфіку сучасного політичного насилля та пов'язане із цим знесилення, руйнування і відмирання традиційної ролі держави. Це проявляється у тому, що насилля трансформується та розповсюджується завдяки нерівності та дискримінації, що зростають за умов спільного ринку, вільного підприємництва, жорсткого бюджету та вільного взаємного обміну. Сучасне насилля чутливе до тенденцій стрімкого розвитку, які роблять обмін важливішим за виробництво і ставлять під сумнів важливість праці, як сенсу людського буття. Отже, можна припустити, що саме ці механізми у найближчому майбутньому будуть визначати характер політичного насилля.

Висновки. Прагнучи здійснити ґрунтовний аналіз трансформації політичного насилля було здійснено науково-аналітичне обґрунтування, осмислення та оцінка основних чинників та закономірностей еволюції ключових форм і проявів насилля та його змістовних аспектів в умовах сучасних глобалізаційних процесів. Виявлено фундаментальні особливості, механізми, принципи та характерні ознаки, які відображають вплив на політичний вимір насилля. Сучасний вплив глобалізації на природу політичного насилля визначається зміною принципів політичного дискурсу, принципів виробництва, перерозподілу та організації. Зміна характеру та інтенсивності політичного

насилля у сучасному світі пов'язана саме з процесами всеохоплюючої глобалізації. В таких умовах, політичне насилля отримало змогу впливати на людей незалежно від громадянства чи територіальних кордонів. Воно пронизує різні рівні людського життя: індивідуальний, сімейний, суспільний, національний, міжнародний. Сучасна трансформація природи політичного насилля це побічний ефект глобалізації. Тож, необхідно враховувати, що на сьогодні процеси глобалізації та всеохоплюючої інформатизації є визначальними чинниками, що суттєво впливають на форми та прояви політичного насилля.

Бібліографічний список:

1. Павлова Е. Б. Проблема насилия в современном миротворчестве / Е. Б. Павлов // Политэкс. – 2007. – № 4. – С. 185-193.
2. Бодрийар Ж. Насилие глобализации / Ж. Бодрийар // Логос. – 2003. – №1 (36). – С. 20–23.
3. Пиджаков А. Ю. Политический экстремизм и молодежь / А. Ю. Пиджаков // Современный экстремизм: характеристика и противодействие: сборник материалов научно-практических конференций (Омск, 11 декабря 2008 г.; 17 декабря 2009 г.). – Омск : Омский гос. ун-т, 2009. – С. 104–118.
4. Видоевич З. Глобализация, хаотизация и конфликты в современном мире / З. Видоевич // Социс. – 2005. – № 4. – С. 25–32.
5. Droslum F., de Soysa I. Globalization and Political Violence, 1970-2008 / F. Droslum, I. de Soysa // International Interactions. – 2012. – № 38. – P. 622–646.
6. Котигоренко В. Причинність етноконфліктів: впливи глобалізації / В. Котигоренко // Політична думка. – 2002. – № 1. – С. 97–113.
7. Подопригова М. А. Трансформація насильства як складова організації суспільства / М. А. Подопригова // Вісник КНУ імені Т.Г. Шевченка. – Філософія. Політологія. – 2006. – Випуск. 81-83. – С. 176–179.
8. Kaldor M. Cosmopolitanism and organised violence / M. Kaldor // Paper prepared for Conference on «Conceiving Cosmopolitanism». – 2000. – Warwick, 27-29 April. – P. 1-10.
9. Мережі та мережні війни: Майбутнє терору, злочинності та бойових дій / За ред. Дж. Арквілли, Д. Ротфельда. – К.: Києво-Могилянська акад., 2005, – 350 с.
10. Жижек С. О насилии / С. Жижек. – М.: «Европа», 2010. – 184 с.
11. Devetak R. The Globalization of Political Violence: Globalization's shadow / R. Devetak. – New York: Routledge, 2008. – 291 p.
12. Keohane R. O. The Globalization of Informal Violence, Theories of World Politics, and the «Liberalism of Fear» / R. O. Keohane // Dialog-IO. – 2002. – № 4. – P. 29–43.

13. Уиг Ф. Неоднозначность понятия войны / Франсуа-Бернар Уиг // Международный журнал Красного Креста. – 2009. – № 873. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.icrc.org/rus/assets/files/other/huyghe.pdf.
14. Morgan E. Globalization, state failure and collective violence: the case of Sierra Leone / E. Morgan // International Journal of Peace Studies. – 2006. – Vol. 11. – № 2. – P. 87–103.
15. Бауман З. Насилие – старое и новое / З. Бауман / Индивидуализированное общество. – М. – 2002. – С. 259–275.
16. Lindley M. Current Links between Globalization and Violence / Mark Lindley // Journal of American Science. – 2007. – № 3. – P. 1–4.

Осуществлено научно-аналитическое обоснование, осмысление и оценка основных закономерностей и тенденций трансформации источников современного политического насилия в условиях глобализационных процессов. Акцентируется внимание на специфике разрушения государственной монополии на применение легитимного политического принуждения в условиях мощных структурных социальных изменений и формирования новых негосударственных субъектов насилия.

Carried out scientific-analytical reasoning, comprehension and evaluation of the main regularities and tendencies of transformation of modern sources of political violence in conditions of globalization processes. Focusing on the specifics of the destruction of the state monopoly on the use of legitimate political coercion under the powerful structural social changes and the formation of new non-state actors of violence.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2015

УДК 316.4:323.39

Решина Н. Г., ОНУ им. И. И. Мечникова

МЕЖДУНАРОДНЫЙ КОНФЛИКТ В СОЦИАЛЬНОМ И ГЕОПОЛИТИЧЕСКОМ ИЗМЕРЕНИЯХ

Статья посвящена международному конфликту как непосредственному или косвенному столкновению интересов двух или нескольких сторон (государств, групп государств, народов, политических движений) на основе имеющихся между ними противоречий объективного или субъективного характера. По своему происхождению эти противоречия в отношениях между

© Решина М. Г., 2015

государствами могут быть территориальными, национальными, религиозными, экономическими, военно-стратегическими, научно-техническими и т.п. Автор же предлагает в качестве ведущего – социальное измерение таких конфликтов, развитие которого происходит через столкновение и разрешение геополитических интересов.

Возникновение и развитие международного конфликта связано не только с объективными противоречиями, возникающими в отношениях между государствами, но и с такими субъективными факторами, как внешняя поли-тика самих государств. Конфликт вызывается, «подготавливается», разрешается именно сознательной целенаправленной внешней политикой государств, но нельзя игнорировать и такой субъективный фактор, как личные характеристики и качества причастных к принятию решений политических деятелей. Также следует говорить о том, что международный конфликт – это основа международных отношений в традиционной геополитике. Различаются военно-политические, экономические, национальные, цивилизационные, конфессиональные и другие конфликты. В современном мире угроза потенциальных конфликтов возрастает из-за увеличения численности и разнообразия участников международных отношений.

Однако в рамках данного исследования нам бы хотелось также обозначить, прежде всего, социальное измерение конфликта. Известно, что социологическая теория конфликта возникает отчасти как ответ на структурно-функциональные теории Т. Парсонса и Р. Мертона. Хотя следует отметить, что именно структурный функционализм в первой половине XX века уделил значительное внимание феномену «конфликта». В этот период интенсивно развивались прикладные социологические исследования, направленные на выявление условий возникновения и протекания конфликтов на микроуровне – в малых группах и между отдельными индивидами. Задачей практической социологии был поиск эффективных методик разрешения конфликтных ситуаций в организациях, на производстве. Эти конфликты рассматривались как негативные процессы, сдерживающие развитие общества. Внимание социологов занимали забастовки, демонстрации протеста, бунт, военные конфликты и другие «аномалии» социальной действительности. Данная переориентация в подходе к изучению социального конфликта была обоснована американским социологом Толкоттом Парсонсом [1]. Анализируя функциональную модель общества, Т. Парсонс рассматривал конфликт как причину дестабилизации и дезорганизации общественной жизни. Определив конфликт как социальную аномалию, главную задачу он видел в поддержании

бесконфликтных отношений между различными элементами общества, что обеспечивало бы социальное равновесие, взаимопонимание и сотрудничество. На уровне социальной системы интегративную функцию выполняют правовые институты, религия и обычаи. По мере развития общество повышает «обобщенную адаптивную способность» и становится менее конфликтным.

Концепция Т. Парсонса обоснованно подвергалась критике за ее «нежизнеспособность» и в 50-е годы в западной социологии произошел возврат к конфликтной модели общества. Так, Алвин Гоулднер утверждает, что Т. Парсонс был склонен преувеличивать роль гармонических отношений в социальных и социетальных системах. Ирвин Горовиц говорит о том, что структурные функционалисты склонны рассматривать конфликт, как разрушительное и происходящее за рамками общества явление. Абрахамсон же утверждал, что структурный функционализм преувеличивает согласие в обществе, стабильность и интеграцию и, наоборот, склонен не учитывать конфликт, рассогласованность и изменения [2, 137].

Ответом на критику структурного функционализма становится вначале неофункционализм Дж. Александера [3]. Так, неофункционалисты, в отличие от структурных функционалистов, уделили значительное внимание проблеме социальных изменений в процессах дифференциации в социальной, культурной и личностной системах, которые в конечном итоге как раз и ведут к возникновению социального конфликта. Таким образом, изменения создают не согласие и гармонию, а скорее «индивидуальные и институциональные искажения» [3].

Выход в свет в 1956 г. работы американского социолога Льюиса Козера «Функции социального конфликта» [4] заложил основы современной западной социологии конфликта. В концепции «позитивно-функционального конфликта» Л. Козер обосновал положительную роль конфликтов в обеспечении устойчивости социальных систем. Развивая идеи Зиммеля, Козер утверждал, что нет и не может быть социальных групп без конфликтных отношений. В данной теории конфликт рассматривается как борьба за ценности и социальный статус, власть и недостаточные материальные и духовные блага. Это борьба, в которой целями сторон являются нейтрализация, нанесение ущерба или уничтожение противника. По мнению Козера, борьба между социальными группами и отдельными индивидами за перераспределение материальных ценностей и власть выполняет позитивные функции. Во-первых, разряжая напряженные отношения между участниками и давая выход негативным эмоциям, завершившийся конфликт

позволяет сохранить взаимоотношения между конфликтующими сторонами, т. е. вернуть их в исходное состояние. Во-вторых, в ходе конфликтного взаимодействия люди больше узнают друг друга, так как конфликт выполняет тестирующую функцию. Взаимное познание способствует трансформации враждебных отношений в отношения сотрудничества. Позитивной функцией социального конфликта Козер считал то, что он стимулирует социальные перемены, появление новых общественных порядков, норм и отношений.

В конце 50-х годов немецкий социолог Ральф Дарендорф обосновал новую теорию социального конфликта, которая получила название «конфликтная модель общества» [5]. В ней сказывается влияние идей К. Маркса о классовой поляризации, борьбе и разрешении классового конфликта революционным путем. По мнению Дарендорфа, марксистская теория классовой борьбы не может объяснить конфликты современного капитализма. Р. Дарендорф утверждает, что общество в каждый момент подвержено изменениям и эти изменения всепроникающи. Поэтому любое общество испытывает социальные конфликты, происходящие на различных уровнях. Любое общество опирается на принуждение одних его членов другими. Поэтому классовый конфликт определяется характером власти. Р. Дарендорф считает бесполезными попытки ликвидировать глубинные причины социальных антагонизмов и допускает возможность влиять на изменение специфического течения конфликта. Это открывает перед современным обществом перспективу не революционных переворотов, а эволюционных изменений.

В начале 60-х годов американский социолог Кеннет Боулдинг предпринял попытку создать универсальное учение о конфликте – «общую теорию конфликта» [6]. В соответствии с ней конфликт – всеобщая категория, присущая живому и неживому миру, выступающая базовым понятием для анализа процессов социальной, физической, химической и биологической среды. Все конфликты имеют общие функции, свойства и тенденции возникновения, протекания и разрешения. По мнениию Боулдинга, в природе человека лежит стремление к постоянной борьбе с себе подобными, к эскалации насилия. В теории рассматриваются две модели конфликта – статическая и динамическая. В статической модели Боулдинг анализирует «стороны конфликта» и систему отношений между ними. Эти отношения строятся на принципе конкуренции. В динамической модели Боулдинг рассматривает интересы сторон как побудительные силы в конфликтном поведении людей. Используя идеи бихевиоризма, он определяет динамику конфликта как процесс, складывающийся из реакций

противоборствующих сторон на внешние стимулы. Поэтому общественные столкновения являются «реактивными процессами».

С оригинальными концепциями конфликтов также выступили современные американские авторы – социолог Р. Коллинз [7] и английский социолог Р. Рекс. Если Коллинз исследует конфликты в основном с позиций микросоциологии (символического интеракционизма), то Рекс строит свою концепцию на базе системного анализа. Создав модель «конфликтного общества», он придает важное значение экономическим факторам – «средствам к жизни» – в формировании противоречий и конфликтов. Социальная система, по Рексу, направляется корпоративными, объединенными собственными интересами, группами. Пожалуй, Рэндалл Коллинз среди современных социологов оказывается наиболее близок к геополитической теории конфликта.

В таком контексте хотелось бы также остановиться на концепции «миросистемного анализа» И. Валлернстайна, которая представляя собой экономическую ветвь социологического неомарксизма, наряду с современными конфликтологическими теориями, наиболее близко подошла к геополитическому измерению конфликта. Согласно Валлерстайну, на рубеже XV–XVI вв., в эпоху великих географических открытий, в структуре мира произошли радикальные изменения. На смену совокупности своеобразных, относительно замкнутых и в значительной мере самодостаточных цивилизаций, [8, 50-51] называемых автором «мир-империями», основой которых выступало политическое властвование, пришла основанная на торговле «капиталистическая мир-экономика», первоначально зародившаяся в рамках западной, европейской цивилизации. С тех пор на протяжении вот уже 500 лет «капиталистическая мир-экономика» выступает как «современная мир-система», или «миросистема модернити», общая характеристика которой в наиболее сжатом виде сводится к следующим десяти тезисам: 1) Миро-система модернити представляет собой капиталистическое миро-хозяйство, и это означает, что ею управляет стремление к безграничному накоплению капитала, которое иногда называют законом стоимости, 2) эта миросистема сформировалась на протяжении XVI века, и первоначально сложившееся в ней разделение труда вовлекло в ее состав большую часть Европы (за исключением Российской и Оттоманской империй), а также отдельные части обеих Америк, 3) данная миросистема территориально расширялась многие столетия, последовательно инкорпорируя в принятую в ней систему разделения труда все новые регионы, 4) Восточная Азия стала последним большим регионом из тех, которые были таким образом

инкорпорированы, и это произошло лишь в середине XIX века, после чего миро-систему модернити можно было счесть поистине всемирной, 5) капиталистическая миросистема представляет собой совокупность мирохозяйства, определяемого отношениями центра и периферии, и политической структуры, состоящей из входящих в международную систему суверенных государств, 6) фундаментальные противоречия капиталистической системы проявляются на уровне глубинных процессов в череде циклических колебаний, служащих разрешению этих противоречий, 7) двумя наиболее важными циклическими колебаниями выступают 50–60 летние циклы Кондратьева, на протяжении которых основные источники прибыли перемещались из производственной сферу в финансовую и обратно, и 100–150-летние циклы гегемонии, определявшиеся подъемом и упадком сменявших друг друга "гарантов" мирового порядка, 8) эти циклические колебания приводили к постоянным, пусть медленным, но значительным, географическим сдвигам центров концентрации капиталов и власти, которые, однако, не отрицали существовавших внутри системы фундаментальных отношений неравенства, 9) эти циклы никогда не были строго симметричными, и каждый новый из них приносил незначительные, но важные структурные изменения в направлениях, определяющих исторические тенденции развития системы и, наконец, 10) миросистема модернити, подобно любой системе, не может развиваться вечно и придет к своему концу, когда исторические тенденции приведут ее в точку, где колебания системы станут настолько масштабными и хаотичными, что окажутся несовместимыми с обеспечением жизнеспособности ее институтов. В случае достижения этой точки случится бифуркация, и как результат эпохи перехода (хаотического) система будет заменена одной или несколькими другими системами.

С распадом мировой социалистической системы выявилась новая «линия противостояния» государств – конфликт между западной («современной») и «не западной» («традиционной») цивилизациями. Поэтому близкое к Валлернстайну, но уже в рамках политической науки эту проблему выдвинул американский политолог С. Хантингтон в книге «Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка» [9] писал, что современная глобальная политика осуществляется на уровне цивилизаций. Соперничество сверхдержав уступает место столкновению цивилизаций. В XX в. «за спиной» двух держав – США и СССР – сумели нарастить свою военную, политическую и экономическую мощь многие страны Ближнего Востока, Восточной Азии и других регионов. XXI век будет веком

столкновения не классов и не супердержав, а народов, принадлежащих к разным культурам. Действительно, конец XX в.–начало XXI в. подтверждают этот вывод. Кросскультурные общества (включающие в себя разнотипные культуры) оказываются непрочными: СССР и СФРЮ распались; Индия, Нигерия, Судан испытывают большое внутреннее напряжение; даже «бикультурные» Канада и Бельгия страдают от внутренних неурядиц. Но особенно острым оказывается противостояние «Запад-Восток». «Центральная ось мировой политики после окончания «холодной войны» проходит там, – пишет С. Хантингтон, – где могущество и культура Запада соприкасаются с могуществом и культурой не западных цивилизаций». Однако конфликты цивилизаций порождаются не религиозно-политическими амбициями сторон и не различиями в системах ценностей, а стремлением объявить ту или иную систему ценностей универсальной и распространить её на весь мир с использованием экономических, политических, военных и иных средств.

Выводы. Анализ теоретических работ ведущих социологов позволяет утверждать, что большая часть проблематики конфликта разрабатывается на макроуровне в контексте крупномасштабных теоретических построений, связанных с задачами объяснения социокультурных изменений в современном обществе. Современная конфликтология – область междисциплинарного исследования социального конфликта. Объектом конфликтологии являются конфликты между социальными субъектами: индивидами, группами, государствами. В аспекте международного конфликта социальное измерение тесно переплетается с геополитическим. В контексте последнего наиболее продуктивными выглядят теории миросистемного анализа, когда изначально в существовании миросистемы были заложены причины, которые через разрешение геополитических конфликтов приведут к новой конфигурации мирового экономического и политического пространства. А международные конфликты в таком контексте играли, играют и будут продолжать играть роли катализаторов подобного изменения и реконфигурации.

Библиографический список:

1. Парсонс Т. Система современных обществ / Толкотт Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
2. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Джордж Ритцер. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с.
3. Alexander J. Neofunctionalism / Jeffrey Alexander. – Beverly Hills, California : Sage, 1985.

4. Козер Л. А. Функции социального конфликта / Пер. с англ. О. Назаровой ; под общ. ред. Л. Г. Ионина / Льюис Козер. – Москва : Дом интеллектуальной книги: Идея-пресс, 2000. – 295 с.
5. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта / Ральф Дарендорф // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 142–147.
6. Боулдинг К. Общая теория систем – скелет науки / Кенетт Боулдинг // Исследования по общей теории систем. – М. : Наука, 1969.
7. Рэндалл Коллинз. Четыре социологических традиции. Перевод Вадима Россмана / Рэндалл Коллинз. – М. : Издательский дом «Территория будущего», 2009. (Серия «Университетская библиотека Александра Погорельского»). – 320 с.
8. Валлерстайн И. Миросистемный анализ: введение / Иммануил Валлерстайн. – М. : Издательский дом «Территория будущого», 2010. – 368 с.
9. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / Сэмюэл Хантингтон. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603, [5] с.

Стаття присвячена міжнародному конфлікту як безпосередньому або непрямому зіткненню інтересів двох або декількох сторін (держав, груп держав, народів, політичних рухів) на основі наявних між ними протиріч об'єктивного або суб'єктивного характеру. За своїм походженням ці протиріччя у відносинах між державами можуть бути територіальними, національними, релігійними, економічними, воєнно-стратегічними, науково-технічними й т.п. Автор же пропонує як провідний – соціальний вимір таких конфліктів, розвиток якого відбувається через зіткнення й вирішення геополітичних інтересів.

The paper deals with the international conflict as direct or indirect collision of interests of two or several parties (states, groups of states, people, political movements) on the basis of the contradictions of objective or subjective character which are available between them. The origin of these contradictions in the relations between the states can be territorial, national, religious, economic, strategic, scientific and technical, etc. The author offers as the leader – social measurement of such conflicts which development happens through collision and settlement of geopolitical interests.

Стаття надійшла до редколегії 24.03.2015

УДК 327(478)

Баканова А. О., ОНУ ім. І.І. Мечникова

ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СТАНОВИЩА МОЛДОВИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Приєднання Румунії до Європейського Союзу перенесло кордон ЄС до Молдови. ЄС довелось активно проводити курс на підтримку Молдови, але реформи рухаються повільно. Молдавська зовнішня політика після провалу «Меморандуму Козака» гойднулася убік Заходу. Формат переговорів по Придністров'ю був розширений в 2005 р. й став включати ЄС і США як спостерігачів. ЄС також запустив Місію по прикордонній допомозі (EUBAM). Росія стала більш відкрито підтримувати Придністров'я, що зробило малоймовірним вивід російських військ й прогрес у переговорах по конституційному статусу Придністров'я.

Приєднання Румунії до Європейського Союзу в січні 2007 р. перенесло кордон ЄС до границі з Молдовою, найбіднішою країною Європи, яка є розділеною. Держава є слабкою, загрузла в корупції, її кордони вразливі; організована злочинність, особливо в самопроголошеній республіці Придністров'я, продовжує квітнути.

Серйозних зіткнень між Молдовою й Придністров'ям не було з 1992 р., однак поновлення воєнних дій не є зовсім неймовірним. Оскільки ЄС шукає стабільності в новому сусідстві, йому довелось більш активно проводити курс на підтримку трансформації Молдови й врегулювання її проблем. Незважаючи на нагальну потребу, молдавські реформи рухаються повільно, й був досягнутий зовсім незначний прогрес в урегулюванні конфлікту з Придністров'ям.

Придністров'я, смужка землі між Україною й рікою Дністер, формально завжди розглядалась світовою спільнотою як частина Молдови, але контролювалася сепаратистським урядом. Протистояння між Молдовою й Придністров'ям часто включається разом з іншими в категорію «заморожених конфліктів» на пострадянському просторі. Але тут коротка війна, що спалахнула незабаром після розпаду Радянського Союзу, принесла менше крові, ніж в Абхазії й Нагорному Карабаху й залишила порівняно небагато психологічних травм. Тут не були широко поширені етнічні чищення або масові порушення прав людини, і питання переміщених осіб не було таким важливим, як на Південному Кавказі. Обидві сторони етнічно й лінгвістично неоднорідні (кожна зі значною домішкою румунів, росіян і українців), і відносини між населенням є нормальними [7]. Молдова й Придністров'я були разом протягом півстоліття в складі Молдавської

© Баканова А. О., 2015

Радянської Соціалістичної Республіки (МРСР), отже, довше, ніж багато існуючих держав.

Придністров'я зміцнило свою фактичну незалежність завдяки економіці, що ґрунтується на радянській промисловості, контрабанді й підтримці – політичній, економічній й військовій – з Москви. Тепер тут є всі інститути суверенної держави, у тому числі діючий уряд, сильна внутрішня служба безпеки, поліція, прикордонники, митна служба й валюта (придністровський рубль).

«Московський меморандум» 1997 р. між Молдовою й Придністров'ям, з Росією й Україною, що брали участь у якості гарантів, передбачав, що будь-яке врегулювання буде ґрунтуватися на принципі територіальної цілісності Молдови, але поділ повноважень не був погоджений. У листопаді 2003 р. відторгнення в останню хвилину президентом Молдови Володимиром Вороніним (2001-2009) плану, висунутого Росією, відомого як «Меморандум Козака» (проект федералізації Молдови, що розробив Дмітрій Козак), ознаменувало собою важливий поворотний момент, після чого відносини Вороніна з Москвою погіршилися, і молдавська зовнішня політика гойднулася убік Заходу.

П'ятисторонній формат переговорів (з Росією, Україною й ОБСЄ в якості посередників) був розширений в 2005 р. й став включати ЄС і США як спостерігачів [7], але переговори залишаються в глухому куті. Кишинів наполягає на тому, що він не буде обговорювати питання остаточного статусу, поки Придністров'я не буде демократизовано й російські війська не будуть виведені. Взаємна довіра залишається небувало низькою. В 2014 р. Молдова й Україна різко посилили економічну блокаду ПМР, після чого в Придністров'ї почалася гостра економічна криза, а до початку 2015 р. ПМР виявилася в самій складній політичній і соціально-економічній ситуації з моменту завершення кризи 1992 р. Крім того, влади України ухвалили заборонити провіз через усі пункти пропуску на границі з Придністров'ям підакцизних товарів: етилового спирту, спиртних напоїв, пива, тютюнових виробів, нафтопродуктів, зрідженого газу, легкових автомобілів. Увозити перераховані товари на територію Придністров'я можна буде тільки через Молдову. Одночасно із цим сама Молдова почала карні переслідування відносно економічних агентів Придністров'я, що ввозять продукцію на територію ПМР. Влади Придністров'я підрахували, що це нанесе республіці збиток у розмірі близько $20 млн. і попередили про зрив переговірного процесу. Президент Молдови з 2012 р. Ніколае Тімофті заявив, що для реінтеграції РМ насамперед необхідний вивід військовослужбовців, озброєнь і боєприпасів Російської Федерації з території країни, відповідно до документів, підписаних Росією на самітах ОБСЄ

в Стамбулі (в 1999 р.) і в Порту (в 2002 р.). Однак Росія цих зобов'язань не дотримується, відзначив Тімофті: «Влади Республіки Молдова наполягають також на заміні російських миротворчих сил у Зоні безпеки на Дністрі на цивільну місію з міжнародним мандатом. Однак Москва проти цієї пропозиції, виявляє політичну, військову й фінансову підтримку тираспольському сепаратистському режиму. У той же час, створюючи вогнище напруженості в цій зоні Європи, вона намагається блокувати процес європейської інтеграції країни. Усі ці дії націлені на зрив процесу врегулювання конфлікту. На мій погляд, нинішній механізм урегулювання у форматі «5+2» за участю міжнародних гравців трохи застарів, і сьогодні демонструє свою неспроможність. Уважаю доречним помізкувати над можливістю підвищення ефективності переговорів шляхом деяких змін формату». Він також відзначив важливу роль України в процесі врегулювання конфлікту й виразив надію на подальше співробітництво в цій сфері [2].

Значні зміни в динаміці відносин Кишинів – Тирасполь відбулися, коли ЄС став більш активним. Розглядаючи проблему Придністров'я як частину своєї політики сусідства, ЄС прискорив політичний діалог; Молдові були також надані пільгові тарифні ставки по широкому спектру продукції для експорту на ринок ЄС. У лютому 2005 р. Брюссель підписав План дій на три роки з Кишиневом, установлюючи пріоритети для врегулювання конфлікту й реформи по ряду першорядних внутрішніх питань [1]. Він також відкрив офіс Делегації Європейської комісії в Кишиневі, призначив Спеціального представника в Молдову, і, як уже згадувалося вище, приєднався до переговірного процесу між Молдовою й Придністров'ям в якості спостерігача. Останнє, але важливе – ЄС запустив Місію по прикордонній допомозі (EUBAM) [6].

Висновки Місії ЄС EUBAM показують, що Придністров'я є чорною дірою організованої контрабанди у великих масштабах, основних споживчих товарів і продуктів харчування. Прибуток рівняється десяткам мільйонів євро на рік. EUBAM знайшла серйозні недоліки керування по обидва боки границі й зробила ряд рекомендацій молдавським і українським владам з метою приведення стандартів до європейських. До них відносяться модернізація інформаційних технологій, наділення всіх прикордонних органів слідчими повноваженнями, поліпшення щоденного обміну інформацією, розвиток можливостей аналізу ризиків і децентралізації повноважень. Але EUBAM має менше ста експертів на кордоні й вони сконцентровані в кілька команд, які проводять більшу частину свого часу на контрольно-пропускних пунктах. EUBAM не претендує бути фізичною перешкодою для контрабандистів. Скоріше вона працює, щоб поліпшити здатності Молдови

й України патрулювати границю самостійно, у тому числі за допомогою аналізу ризиків. EUBAM говорить, що наразі навчальний компонент її програм росте [3]. Але найліпшого митного режиму самого по собі, очевидно не досить, щоб змінити молдавсько-придністровські відносини.

План дій на три роки, який ЄС і Молдова підписали в лютому 2005 р. у рамках Європейської Політики Сусідства, щоб «підтримати мету Молдавії про подальшу інтеграцію в європейські економічні й соціальні структури» показує амбіційні цілі практично в усіх областях державної компетенції. До них відносяться демократія й верховенство закону, урегулювання придністровського конфлікту, економічні й соціальні питання, торгівля, юстиція й внутрішні справи, транспорт, енергетика [1]. Але поки що був досягнутий лише незначний прогрес. За посадовцями ЄС і молдавськими експертами, влади подали на розгляд доповіді про вражаючий прогрес від проведених семінарів, і прийнятих законів, але їх імплементація була затримана, особливо в ключових областях, таких як боротьба з корупцією, свобода ЗМІ, судова реформа й децентралізація. «Що нам потрібно від молдаван, так це менше тостів і більше дій», як сказав високопоставлений чиновник ЄС, який контролював План дій [4, 79].

Тим не менш, на відміну від України, Молдова парафувала Угоду про асоціацію з ЄС на саміті «Східного партнерства» у Вільнюсі у листопаді 2013 р. ЄС і Молдова почали візовий діалог у червні 2010 р. й вже у квітні 2014 р. рішення про безвізовий режим прийняв Європарламент. Це було суто політичне рішення з огляду на важливість Молдови як стратегічного партнера ЄС у Новій Східній Європі.

Однак, Угода про асоціацію Молдови з ЄС була пропозицією співробітництва, а не інтеграції. Голова МЗС ФРН Франк-Вальтер Штайнмайер заявив: «Ми не говоримо про вступ у Європейський союз а, швидше за все, про пропозицію Молдові глибокого співробітництва, модернізації країни» [2]. Молдова в найближчій перспективі не одержить можливості вступу в ЄС, однак Німеччина надасть підтримку економічних реформ і врегулюванню придністровського конфлікту.

Одне з питань, що затримує переговори з ЄС, є сертифікація Молдови щодо походження її експорту. Те, що Молдова не контролює всю територію, породжує дві важливі проблеми. Першою є нестача контролю над імпортом з України, який досягає Молдови через Придністров'я. Хоча можливість шахрайства в цей час мінімальна, вона буде рости, якщо Молдові будуть надані преференції. По-друге,

молдавські офіційні особи не мають доступу до придністровських заводів, і таким чином, не можуть перевірити виробничі процедури. Це значить, що Молдова не може гарантувати, наприклад, що одяг нібито зроблений в Придністров'ї, не є китайським. Проте, офіційні особи ЄС говорять, що «ЄС не буде просити від Молдови більшого, ніж було, наприклад, у випадку Албанії, і немає ніяких причин, з яких Молдова не може досягти цих стандартів» [4, 85].

Підписання в 2005 р. Плану дій ЄС-РМ і ряд серйозних реформених зобов'язань, узятих на себе РМ, дозволили їй претендувати на одержання чергових пільг від Європейського союзу. ЄС урахував побажання, результатом чого стало звільнення від мит при імпорті 7200 найменувань товарів зі згаданих 10 тис. (GSP+). Ще дві тисячі товарних позицій могли ввозитися по нульовій ставці, отже, загальна картина пільг, наданих РМ, безумовно, вражала. Зараз готові всі санітарно-ветеринарні норми й 11 технічних регламентів; однак, вони не знімають проблему гармонізації внутрішніх вимог щодо якості продукції з міжнародними, тим більше – європейськими стандартами. Для реалізації даного завдання запущений інший проект, фінансований бюджетом (1,5 млн. лей). Рівень вимог до організації виробництва і якості продукції, заявлений у цих документах, буде відповідати європейським стандартам. За оцінками фахівців, виробникам знадобиться не менш 3 років, щоб адаптуватися в нових умовах [2].

Серйозною перешкодою для врегулювання проблеми Придністров'я є те, що придністровці вірять, що молдавани перебувають у значно гіршому економічному становищі, ніж вони. Рівень життя є приблизно однаковим, але такі переконання в значній мірі є результатом цілеспрямованої пропаганди.

Незалежно від того, наскільки привабливою Молдова стане економічно, існує мало шансів на врегулювання, без довіри між сторонами, хоча б на базовому рівні. Цього катастрофічно не вистачає. Мало того, що відносини погані, кожна сторона обвинувачує іншу у веденні переговорів несумлінно й порушує свої слова незліченну кількість разів. Молдавські чиновники роками говорили, що угода неможлива доти, доки Ігор Смирнов знаходиться при владі; придністровці говорили те ж саме про Володимира Вороніна [4, 102]. Але сьогодні керівництво змінилось: з березня 2012 р. президентом Молдови став Ніколае Тімофті, президентом ПМР з грудня 2011 р. – Євгеній Шевчук. Але нічого майже не змінилося, відбуваються тільки поодинокі контакти на рівні міністрів під наглядом міжнародних спостерігачів. Цього вочевидь не достатньо; навпаки, з 2014 р. можна говорити про негативну динаміку у розвитку конфлікту.

Можливо, у відповідь на зрослу активність ЄС, Росія стала набагато більш відкрито підтримувати Придністров'я. В 2005 р. вона заборонила ввіз молдавського м'яса, овочів і фруктів на сумнівних підставах. Слідом за цим в 2006 р. РФ встановила тверду заборону на вино, найбільший експорт Молдови, що було розглянуто як політичний жест, щоб покарати її за прозахідну схильність. У січні 2006 р. РФ скоротила поставки газу в Молдову протягом шістнадцяти днів, а потім пішли переговори про збільшення ціни на 100% у майбутніх поставках. Після впровадження нового митного українсько-молдавського режиму, Росія збільшила економічну допомогу Придністров'ю й підписала Протокол про співробітництво із сепаратистським лідером Ігорем Смирновим, якого в перший раз визнала «президентом Придністров'я» [5, 265]. Оголошення Смирновим у травні 2006 р., що Придністров'я буде голосувати про незалежність, зустріло схвалення Спецпредставника Росії в переговірному процесі, Валерія Нєстєрушкіна. Росія також продовжувала пручатися міжнародним закликам вивести свої війська відповідно до більш ранніх обіцянок. Москва ефективно підтримує проросійські організації в Придністров'ї, які поширюють анти-молдавські й анти-західні погляди, такі як молодіжний рух «Прорив» [8, 89].

Ще одна проблема пов'язана з торгівлею. Росія як і раніше становить одну третину всього експорту, і є найбільшим імпортером. Це дає Кремлю величезний вплив, який адміністрація Путіна готова використовувати для політичних цілей. Заборона ввозу молдавського вина в РФ впливає на економіку. Вино є найбільш важливою галуззю країни, з майже 80%, що відходять у Росію. Лише невелика частина може бути спрямована на інші ринки. Збитки тільки за 2006 р. оцінюються в приблизно 150 млн. $ (4% ВВП). Того ж року були також непрямі втрати в багатьох інших секторах економіки, які залежать від вина, таких як стекло, упакування, банківська система й транспорт [5, 281]. Улітку 2007 р. більш 40 молдавських підприємств знову пройшли санітарно-епідеміологічну експертизу й поставки були відновлені.

2 липня 2014 р. парламент Молдови ратифікував угоду про асоціацію з ЄС, підписану 27 червня в Брюсселі. Й вже у липні 2014 р. перший віце-прем'єр РФ Ігор Шувалов пригрозив виключити Молдавію із зони вільної торгівлі СНД, що приведе до скасування режиму найбільшого сприяння, який установлює середньозважений тариф на поставки товарів розміром 7,8%. Слідом Мінекономрозвитку РФ підготувало урядову постанову, за якою Росія вісловила намір в однобічному порядку ввести мита на деякі види молдавської продукції (вино, м'ясо, зерно, цукор, фрукти). Усе це вказує на те, що Кремль

не має ніякого наміру послабити свою позицію щодо Придністров'я в майбутньому [2].

Немає причин очікувати якого-небудь зм'якшення твердої лінії Москви, отже, прогрес у переговорах по конституційному статусу Придністров'я малоймовірний, як й вивід військ, – два головні питання, що стоять у самому центрі конфлікту. Російські війська є головною перешкодою для мирних зусиль і опорою режиму Смирнова. Це, та широко розповсюджена контрабанда, організована й підтримувана режимом. Проблема, однак, у тому, що тільки Росія має важелі для зміни ситуації. Те ж саме можна сказати й про демілітаризацію, якої Тирасполь і Москва пручалися, незважаючи на російські зобов'язання. Навіть якщо економічний тиск Заходу збільшується завдяки строгому прикордонному контролю, новим санкціям або менш сприятливим митним процедурам, режим Придністров'я, імовірно, буде пручатися демократизації й демілітаризації, тому що обидві загрожують його існуванню. Навпаки, молдавська стратегія фокусується в першу чергу на одержанні поступок у цих областях, тому має мало шансів на успіх.

Висновки.

Переговори у форматі 5+2 привели у нікуди. Була надія, що включення США і ЄС у якості спостерігачів в 2005 р., розблокує придністровський тупик, але цього не відбулося. Після двадцяти років фактичного поділу Молдови й Придністров'я, існує мало надій у найближчому майбутньому на досягнення стійкого врегулювання. Конструктивна участь ЄС виявила позитивний вплив, але без російського співробітництва цього не досить, щоб вийти з тупика. Припускаючи, що політика Росії не зміниться, можна передбачати вкрай незначний прогрес у демократизації й демілітаризації Придністров'я – двох питаннях, які молдавські влади розглядають як пріоритетні. Враховуючи відсутність взаємної довіри, здається, даремно чекати домовленості щодо конституційного статусу Придністров'я в майбутній об'єднаній Молдові.

Молдавське питання набуло особливої ваги в останні роки й впливає на відносини всіх важливих акторів міжнародних відносин. США були згодні дозволити ЄС керувати Молдовою, і ЄС деякою мірою зробив це. Його поглиблена участь у суперечці з Придністров'ям в рамках своєї Політики Сусідства важлива й заслуговує похвали. Але з Росією, що поширює свою владу за допомогою таких інструментів, як уведення заборони на експорт, енергетичні відключення і постійне знаходження небажаних військ, ЄС мав би зробити набагато більше. Треба використовувати й стимули, й тиск, якщо ЄС збирається,

по-перше, зміцнити мир і процвітання по сусідству, по-друге, зміцнити проєвропейську політику Молдови.

Бібліографічний список:

1. План действий Республики Молдова и Европейского Союза / EU/MOLDOVA ACTION PLAN. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/world/enp/pdf/action_plans/moldova_enp_ap_final_en.pdf
2. Приднестровский формат «5+2» устарел, поэтому его стоило бы заменить [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://censor.net.ua/n330846
3. Assessment of the EU – Moldova Action Plan Implementation: Environment and Sustainable Development / Executive Summary / Chisinau: Eco Tiras, 2009.
4. International Crisis Group. Moldova's Uncertain Future // The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / Ed. Daniel Hamilton, Gerhard Mangott. – Washington : Center for Transatlantic Relations, 2007. – P. 77-126.
5. Mangott G. Deconstructing a Region / Gerhard Mangott // The New Eastern Europe: Ukraine, Belarus, Moldova / Ed. Daniel Hamilton, Gerhard Mangott. – Washington : Center for Transatlantic Relations, 2007. – P. 261-286.
6. Memorandum of understanding between the European Commission, the Government of the Republic of Moldova, and the Government of Ukraine on the European Commission Border Assistance Mission to the Republic of Moldova and to the Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eubam.org/files/memorandum_of_understanding_en.pdf
7. Sirbu O. Review – Cross Border Cooperation Development of European Union with Russia, Belarus, Ukraine and Moldova (2004-2010) / O. Sirbu // Cross-border cooperation as a tool of spatial integration and cooperation between EU and eastern partner countries / Ed. S. Devetak, O. Sirbu. – Maribor: Iscomet, Institute for Ethnic and Regional Studies, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.iscomet.org
8. Smith K. Enlargement, the neighborhood and European order / Karen Smith // International Relations and the European Union. – Oxford : Oxford University Press, 2011.

Присоединение Румынии к Европейскому Союзу перенесло границу ЕС к Молдове. ЕС пришлось активно проводить курс на поддержку Молдовы, но реформы двигаются медленно. Молдавская внешняя политика после провала «Меморандума Козака» качнулась в сторону Запада. Формат переговоров по Приднестровью был расширен в 2005 г. и стал включать ЕС и США

как наблюдателей. ЕС также запустил Миссию по приграничной помощи (EUBAM). Россия стала более открыто поддерживать Приднестровье, что сделало маловероятным вывод российских войск и прогресс в переговорах по конституционному статусу Приднестровья.

Romanian membership in the European Union carried the border of the EU to Moldova. The EU has actively to conduct a course on support of Moldova, but reforms are rather slow. Moldavian foreign policy after the failure of «Memorandum of Kozak» swung toward the West. The format of negotiations on Transnistria was extended in 2005 and began to include the EU and the USA as observers. The EU also started EUBAM. Russia became more openly to support Transnistria therefore there is improbable withdrawal of Russian troops and progress of negotiations on constitutional status of Transnistria.

Стаття надійшла до редколегії 25.02.2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

УДК 321.7. 324

Шерман О. М., Львівський державний університет безпеки життєдіяльності

ГОЛОВНИЙ УБІР В СИСТЕМІ ВІЗУАЛЬНИХ ПАРАМЕТРІВ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Розглянуто специфіку сприйняття такого візуального компоненту іміджу політичного лідера, як головний убір, з урахуванням діахронічного аспекту питання. Доведено, що самостійне значення цього компонента іміджу спирається на низку чинників, провідними серед яких є культурні традиції та естетичні канони соціуму.

Постановка проблеми. З прадавніх часів одяг людини, окрім практичного значення, мав певне символічне навантаження, виступаючи системою знаків, декодування яких дозволяло провести етнічну та соціальну ідентифікацію його носія. Про це (починаючи з доби неоліту) свідчить існування елементів одягу, які не мали практичного значення – намиста, браслети, вироблені з кісток прикраси, що пришивали до одягу, і т.д. В орнаментах (зокрема, й в українських вишиванках) були закодовані міфологічні уявлення про будову всесвіту та систему цінностей. З виникненням перших держав одяг стає засобом демонстрації соціального статусу представників влади. На зображеннях, що дійшли до нас, правителі перших держав завжди вирізняються серед підданих особливостями одягу. І в наш час одяг, хоча й в інших формах, продовжує виконувати роль соціального маркера. Залишося й символічне навантаження одягу, хоча часто воно вже приглушене

© Шерман О. М., 2015

і не сприймається у всій повноті. Відповідно, значною залишається роль одягу в цілому та його окремих елементів у створенні іміджу політичного лідера.

В сприйнятті масової свідомості імідж політика – це насамперед його зовнішній вигляд, той образ, який пропонують аудиторії ЗМІ, що знову ж таки ідеально укладається у парадигму візуальної цивілізації постмодерну. Пересічний споживач політичної інформації звертає увагу насамперед на те, як політик виглядає, у що він одягнений, а вже потім на те, що він говорить.

Усе вищезазначене перетворює візуальні аспекти іміджу політичного лідера у його найрізноманітніших аспектах на актуальний об'єкт наукових досліджень, хоча витоки досліджень проблем іміджу політичного лідера сягають доби античності і пов'язані з іменами Платона і Аристотеля.

Ступінь дослідження проблеми. В українській політичній науці питання іміджу викликали значний науковий інтерес протягом останніх десятиліть. Якщо у першій половині 1990-х він виявлявся переважно у формі перекладу та введення в науковий обіг класичних праць західної іміджелогії, таких як Дж. Наполітан, М. Різ, Ж. Сегела, Г. Бехер, Е. Семпсон, Р. Фішер, Т. Шварц, Р. Верслін, Д. Герген, Д. Моріс та ін., то наприкінці 1990-х – протягом 2000-х рр. почали виходити вітчизняні праці, присвячені теоретичним і практичним аспектам формування іміджу. Зокрема, варто згадати таких науковців, як В. Королько, Г. Почепцов, М. Михальченко, В. Бебик, В. Полохало, А. Пойченко, І. Бекешкіна, Є. Головаха, Н. Паніна, Н.В. Лікарчук. В останнє десятиліття захищено цілий ряд дисертацій, присвячених різноманітним аспектам формування іміджу політичного лідера: маркетинговим засобам формування іміджу політичного лідера, формуванню іміджу жінки – політичного лідера; особливостям формування та механізмам реалізації іміджу політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури; використанню комунікативних методів та інших методів в процесі створення політичного іміджу ЗМІ тощо [1-6]. Водночас широка розробка даної проблематики у вітчизняній політології не означає відсутності тем, повнота дослідження яких є недостатньою. До останніх, на нашу думку, належить аналіз такого візуального компонента іміджу, як головний убір. Нам не відомі жодні наукові дослідження в межах української політичної науки, які були б присвячені саме цьому питанню.

Відповідно, **мета статті** – проаналізувати роль і символічне навантаження головного убору як візуального елемента іміджу політичного лідера.

Виклад основного матеріалу. Одяг людини у всі історичні епохи складав цілісний ансамбль, який, однак, легко розчленовується на окремі елементи залежно від частин тіла, до яких він належить. До тріади головний убір – натільний одяг – взуття додаються аксесуари, як щось, що, не будучи обов'язковим в прагматичному плані, часто виступало як необхідний символічний елемент, який надавав зовнішньому вигляду завершеності. До аксесуарів здавна належали прикраси, пояси, жезли та інші знакові предмети, трості, рукавички, шарфи, різні види сумок, пізніше – окуляри. Втілені в різні форми, виконані з різних матеріалів, ззовні мало схожі між собою, усі елементи одягу різних епох та народів об'єднані спільними функціями та призначенням, сповнені смислів, які часом втрачені, а часом залишаються цілком прозорими і для нас, попри їх тисячолітню історію.

За символічним навантаженням пальму першості, безумовно, посідає головний убір, який, починаючи з первісного суспільства, служив символом влади. Унікальне місце головного убору, його семантичне навантаження пов'язане як мінімум з трьома чинниками. Першим і найвагомішим з них, безумовно, є значення голови в міфологічній свідомості. Тіло людини для носія такої свідомості виступає аналогом всесвіту, кожна його частина наділена самостійним значенням, і голова виступає як уособлення духу й самого життя. Другий чинник суто візуальний: голова людини одразу впадає в очі, її прикраси чи доповнення неможливо не помітити, на відміну від аксесуарів чи взуття; отже, відповідний головний убір миттєво вирізняє людину з натовпу. Й, безумовно, абсолютна більшість головних уборів візуально збільшує людину (про зріст як параметр іміджу див.: [7]). Отже, головний убір з самого початку свого виникнення служив не лише для захисту людини від негоди та сонячних променів, а й виступав певним маркером соціального статусу.

Витоки головного убору як елемента одягу губляться в доісторичній пітьмі. Можна припускати, що перші головні убори, схожі на капюшони, були вшиті зі хутра й шкіри тварин в добу неоліту. Із розвитком цивілізації ускладнюються фасони та номенклатура головних уборів. Однак вже з появою перших держав виникають спеціальні головні убори для позначення вождів та правителів. В Шумері це була «рогата тіара» – спершу символ божества, потім вищої влади. «Религиозная символика быка в целости и сохранности дошла до Шумера, как и до всего Ближнего Востока, из неолита. Иначе говоря, божественное качество определялось через категории *силы* и «*трансцендентности*» *пространства*, т.е. как грозовое небо с раскатами грома (поскольку гром уподоблялся реву быков)» [8]. У Стародавньому Єгипті фараон носив

символ влади – клафт (замість перуки, як усі інші) – біло-блакитну хустку, кінці якої лежали плечах. В індіанських цивілізаціях доколумбової Америки та в Полінезії головні убори царів і вождів виготовляли з рідкісного пір'я птахів. А для європейської традиції ключовим головним убором, що символізує владу, виступає корона.

Етимологія слова (яке походить від латинського «corona» – вінок, вінець) вказує на походження цього атрибута влади. Вінок – з живих квітів чи лаврового листя – в ареалі античної культури здавна служив прикрасою і відзнакою. Вінками прикрашали переможців спортивних змагань, учасників релігійних обрядів, молодят на весіллі, згодом – римських легіонерів, що відзначилися в боях, та полководців, які здобули перемогу, тріумфаторів. З почесної відзнаки вінок поступово перетворюється на символ влади римських імператорів, живе листя стає золотим. Водночас зв'язок імператорського вінця й вінка тріумфатора простежується ще досить виразно.

У 2-3 ст. н.е. римські імператори (Авреліан, Діоклетіан) починають замінювати вінець діадемою – начільною прикрасою у формі прикрашеного обруча, причому передня частина прикрашена багатше і є більшою за розміром. Середньовічна корона є результатом «схрещування» вінка і діадеми, однак її символічне навантаження інше: вінок символізував тимчасовий тріумф, корона – сталу велич.

З доби раннього середньовіччя корона служить символом і одним з найважливіших атрибутів монархії, без якого неможливий ритуал коронації – формальної процедури, що символізує прийняття монархом влади. Одночасно королівська корона виступала й символом держави.

Говорячи про європейське середньовіччя, доцільніше вживати слово «корона» в множині: адже в цей період існував ряд різновидів корон, кожний з яких, однак, тією чи іншою мірою нагадував свого «предка» – вінок. Право на корону мали всі титуловані представники феодальної еліти: графи носили корони з перлинами та листям суниці, герцоги – з широким листям суниці без перлин, герцоги королівської крові – з золотими хрестами й ліліями і т.д. Найскладнішою за символікою та будовою була імператорська корона.

На окрему згадку заслуговує корона Папи Римського – тіара, три яруси якої втілювали три види його влади: духовну владу в світі, тимчасову – в Римі, та верховну владу над всіма християнськими королями.

На парадних портретах усі монархи, починаючи з середньовіччя, зображені з цим атрибутом влади: навіть якщо корона не одягнена на голову, то лежить на столі поряд з правителем. З іншої сторони,

на відміну від античності, яка «полюбляла» неприкриту голову, європейська культура X-XIX ст. культивувала головні убори, людина без капелюха вважалася не до кінця одягненою. Не заглиблюючись в історію костюму, відзначимо, що це на початку XX ст. головний убір служив безпомилковим соціальним маркером особи – від блискучого циліндра багатія до кепки робітника. Відсутність головного убору, своєю чергою, була ознакою маргінальності, випадіння з соціуму. Таким чином, якщо короля можна було «впізнати» за короною, його піддані так само носили на собі позначки свого соціального статусу; кожний головний убір був знаковим.

В наш час ця функція головного убору багато в чому втрачена. Деякі його різновиди фактично відійшли в минуле (той же циліндр), деякі змінили статус (жіноча хустка, яка з народного одягу у 1960-х стала модним аксесуаром), деякі сильно звузили сферу використання. В сучасному світі монархи, у тому числі й у Великій Британії (де, до речі, останньою збереглася церемонія коронації), вбирають корони у виняткових випадках, надаючи перевагу тіарам. У 1980-х рр. зі Сполучених Штатів Америки прийшла мода на непокриту голову навіть у зимовий період. Відсутність теплої шапки мала свідчити про загартованість, спортивний спосіб життя та молодість (якщо не роками, то духом). Водночас зменшення популярності головних уборів парадоксальним чином розширює можливості його використання в якості елемента іміджу політичного лідера, оскільки в умовах, коли ніхто не носить, припустимо, капелюхи, досить регулярно одягати капелюх, щоб він став впізнаваним елементом образу.

Про ефективність підходу свідчить звернення до нього таких діаметрально протилежних політичних діячів, як королева Великої Британії Єлизавета II, яка ніколи не з`являється на публіці без ретельно підібраного під колір одягу капелюшка, та президент Чечні у 1991-95 рр. Джохар Дудаєв, який не знімав звичайний чоловічий капелюх. Цікаво, що в обох випадках носіння головного убору має корені в національних традиціях: у наш час в Англії жіночі капелюшки є популярнішими, ніж в інших країнах, але вже вимагають спеціальної нагоди; традиція не виходити на вулицю без капелюшка залишилася у 1960-70-х – для всіх, крім королеви. В Чечні чоловіки традиційно прикривають голову, не знімаючи головний убір навіть у приміщенні, але мова йде про каракулеву папаху (яку носив наступник Дудаєва Алан Масхадов). Головний убір в таких випадках набуває додаткового символічного значення, виступаючи свідченням унікальності його носія.

Великим шанувальником головних уборів, у переважній більшості дуже екзотичних, був покійний лівійський диктатор Муаммар Каддафі (1942-2011). В його колекції були фески різних кольорів, круглі й прямокутні шапочки з фетру, а також великі військові кашкети. Однак головний убір не сприймався як самостійний елемент іміджу Каддафі саме через це різноманіття. Для того, щоб головний убір став ключовим чи бодай впізнаваним елементом іміджу, він повинен або постійно бути тим самим, або, як мінімум, належати до одного типу (так, всі капелюшки Єлизавети II попри різноманітність кольорів мають схожу форму).

Яскравим підтвердженням цього є знаменитий берет Че Гевари (1928-1965), в якому його увічнив у 1960 році Альберто Корда у фотографії «Героїчний партизан». Ця фотографія, яка стала культовою, одночасно закріпила за відомим революціонером саме цей головний убір – чорний, вовняний, простий і навіть суворий, прикрашений маленькою червоною зіркою. При цьому шанувальники легендарного коменданте навряд чи замислювалися над тим, що берет, як елемент одягу, має мало спільного з Латинською Америкою. Історично берет носили селяни передгір'я Піренеїв – баски та гасконці; згодом його «підхопили» представники лівої французької інтелігенції, зокрема, Жан-Поль Сартр.

Аналогічним є використанням куфії Ясіром Арафатом (1929-2004), з тією відмінністю, що цей головний убір – чоловіча головна хустка – є частиною арабського національного одягу. Арафат завжди був вбраний в куфію, яку носив з обручем чорного кольору – егалем, і укладав на голові таким чином, щоб на плечі знаходилася частина тканини, яка за формою нагадувала обриси історичної Палестини [9]. Прив'язка до образу конкретного лідера була настільки міцною, що куфія отримала неофіційну назву «арафатка».

З цією ж метою використовував високе кепі з довгим козирком французський генерал та державний діяч Шарль де Голль (1890-1970). На пам'ятнику в Парижі він увічнений у військовій формі і з улюбленим кепі на голові.

Цікавою була роль головного убору формуванні візуального образу радянського керівництва. Тривалий час, починаючи зі сталінської доби, члени Політбюро носили однакові «шапки-пиріжки» з каракулю. Однак приблизно у 1974-75 р. Олександр Ігманд, який очолював так звану чоловічу секцію Будинку моделей – спецательє, яке одягало вище керівництво країни – запропонував Брежнєву вшити ушанку з норки. Брежнєв погодився, і під час наступної демонстрації все Політбюро стояло на Мавзолеї в однакових норкових ушанках

[10]. Слідом за вищим керівництвом мода на норкові ушанки охопила нижчі рівні партійної номенклатури, хоча популярними були й шапки з пижика – хутра теляти північного оленя, який ще досяг одного року. Вшиті з цінного хутра, ці шапки, однак, абсолютно не відповідали тенденціям тогочасної моди і часто не прикрашали своїх носіїв. Це був знак статусу в чистому вигляді – так само як боярські шапки Московського царства.

Прихід до влади молодого, енергійного генсека Горбачова змінив партійну моду – він носив зимою шапку-пиріжок з хутра нерпи, а восени і весною – капелюх. Цікаво, що капелюх ніколи не був популярним серед керівної еліти СРСР – можливо, через те, що його вважали одягом «інтелігентів» (правда, Хрущов носив солом'яний бриль). Не часто (точніше, майже ніколи) не побачиш в капелюсі й В.Путіна, так само як і О.Лукашенка.

Щодо іміджу сучасних українських політичних лідерів, то можна сказати, що в ньому головний убір як самостійний елемент практично відсутній: шапки та капелюхи виконують суто практичні функції, та й одягають їх не так часто. Цю тенденцію можна назвати загальноєвропейською.

Таким чином, можна зробити наступний **висновок**. Роль головного убору як елемента іміджу політичного лідера зазнала протягом століть значних змін: від ключового елемента й атрибута влади в добу середньовічної європейської монархії до перетворення на факультативний елемент в наш час. Водночас символічне навантаження цього елемента могло змінити сутність, але не обсяг: й в наш час головний убір в тих випадках, коли він використовується як елемент іміджу, є елементом знаковим, сповненим культурних конотацій та прихованих смислів. Декодування цих смислів вимагає знайомства з семіотичним полем культури, до якої належить політичний лідер, хоча в окремих випадках (військові кашкети) це поле є універсальним.

Бібліографічний список:

1. Бабак М.П. Використання комунікативних методів побудови політичного іміджу в засобах масової інформації [Текст] : дис... канд. філол. наук: 10.01.08 / Бабак Марина Петрівна ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2006. – 205 арк.
2. Денисюк С.Г. Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.03 / Денисюк Світлана Георгіївна ; Національний педагогічний ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 209 арк.

3. Дідух Г. Я. Формування іміджу жінки – політичного лідера [Текст] : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Дідух Ганна Ярославівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2010. – 20 с.
4. Корнієнко В. О. Імідж політичного лідера: проблеми формування та практичної реалізації / Валерій Олександрович Корнієнко, Світлана Георгіївна Денисюк . – Вінниця : УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2009 . – 144 с.
5. Холод О. М. Інструментарій засобів масової інформації у процесі формування іміджу політиків [Текст] : дис... д-ра філол. наук: 10.01.08 / Холод Олександр Михайлович ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Інститут журналістики. – К., 2007. – 546 арк.
6. Яковлєва Ю. О. Маркетингові засоби формування іміджу політичного лідера у трансформаційному суспільстві: політологічний аналіз [Текст] : дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Яковлєва Юлія Олександрівна ; Дніпропетровський національний ун-т. – Д., 2006. – 219 арк.
7. Шерман О. М. Фізичні параметри іміджу політичного лідера/ О. М. Шерман// Актуальні проблеми політики. – Спеціальний випуск. – Одеса, 2013. – С.12-26.
8. Элиаде М. История веры и религиозных идей. Том первый: от каменного века до элевсинских мистерий [Перевод Н. Н. Кулаковой, В. Р. Рокитянского и Ю. Н. Стефанова] / Мирча Элиаде: Електронний ресурс // Режим доступу: http://psylib.org.ua/books/eliad02/index.htm
9. Куфія: [Електронний ресурс]// Вікіпедія. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D1%83%D1%84%D1%96%D1%8F
10. Осипов М. Почему в СССР кролики шли, а пыжики стояли? / Максим Осипов Електронний ресурс // ТУТ БАЙ МЕДИА. – 26 января 2013. – Режим доступу: http://news.tut.by/society/332058.html

Рассмотрена специфика восприятия такого визуального компонента имиджа политического лидера, как головной убор, с учетом диахронического аспекта вопроса. Доказано, что самостоятельное значение этого компонента имиджа основано на ряде факторов, среди которых ведущими являются культурные традиции и эстетические каноны социума.

Perception specifics of such a visual component of a political leader image, as headdress, taking into account diachronic aspect of questions is considered. It is proved that independent value of this component of image is based on a number of factors, main among these factors there are cultural traditions and esthetic canons of society.

Стаття надійшла до редколегії 17.02.2015

УДК 321.015:316.334.52(477)

Рибалка С. В., Верховна Рада України

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СТРУКТУРИ ВЛАДИ В МІСЬКИХ СПІЛЬНОТАХ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена визначенню теоретико-методологічних засад дослідження структури влади в міських спільнотах. Описуються основні риси концепції «міських політичних режимів». Визначаються відмінності міських політичних режимів в українських містах, обумовлені специфікою політичних інститутів і традицій вітчизняного самоврядування та виборчого процесу.

Дослідження муніципального чи місцевого рівня влади в України переважно зосереджуються на вивченні формальних структур управління, таких як ради місцевих депутатів, міські голови, виконкоми тощо. Подібні дослідження розглядають місцевий політичний процес як реалізацію посадовими особами повноважень місцевого самоврядування, і мають важливе значення, хоча й не розкривають деякі важливі аспекти формування місцевої політики. Фактично вони описують інституційний дизайн в рамках якого формується місцева політика, проте він не завжди відповідає конфігурації владних акторів, що склалася в кожному окремому місті і не дає вичерпної відповіді на питання про структуру розподілу влади в міській спільноті. Іншу концептуальну рамку для досліджень місцевої політики ми можемо зустріти в рамках «community power studies» (дослідження влади в спільнотах) [1; с.11]. Цей напрямок досліджень на початку 20-го століття зародився в США і суттєво відрізняється в методологічному плані від традиційних для української політології досліджень місцевого самоврядування, оскільки базується на поєднанні репутаційного, позиційного методів та методу аналізу рішень і дозволяє розглядати в якості владних акторів в містах не тільки посадовців, але й ключові групи інтересів тощо. Як наслідок, предмет досліджень «community power studies» включає більшу множину соціально-політичних процесів на місцевому рівні, ніж традиційні дослідження місцевого самоврядування, і потенційно має кращі описові та пояснювальні можливості. Україна протягом 2015 року буде переживати процеси децентралізації, посилення позицій місцевого самоврядування шляхом передачі йому нових повноважень, перерозподілу бюджетних потоків тощо. Говорити про це з упевненістю можна зважаючи на відповідні положення в програмах переможців президентських та парламентських виборів та коаліційній угоді укладеній парламентською

© Рибалка С. В., 2015

більшістю. Відмова від цих зобов'язань буде ударом по політичній репутації партій та окремих політиків, якої вони будуть уникати зважаючи на проведення чергових виборів до місцевих органів влади в 2015 році. Тому вірогідність проведення децентралізації в країні слід вважати дуже високою і це змушує нас шукати нові шляхи дослідження місцевого рівня влади, які нададуть нам змогу отримати релевантні дані про акторів на місцевому рівні влади. Відтак набуває особливої актуальності досвід досліджень накопичений в рамках «community power studies» (досліджень влади в спільнотах), можливості та обмеження його застосування в українських умовах, які і будуть метою дослідження даної статті.

Першовідкривачем досліджень структури влади в спільнотах на пострадянському просторі був російський політолог В. Лєдяєв. В його численних статтях та ґрунтовній монографії «Соціологія влади. Теорія і досвід емпіричного дослідження влади в міських спільнотах» [1] вичерпно викладено основні етапи, головні результати та методологію американських ы європейських досліджень влади на рівні міст. Особливістю, яка відрізняє як російські так і українські дослідження в цьому напрямку є те, що праці методологічного характеру передують власне емпіричним описам структури влади в конкретних містах. В США, навпаки, ці дослідження почались емпіричного аналізу Робертом та Хеленою Лінд структури розподілу влади в міській спільноті Мідлтауна, що було проведено ще в 1920-их та 1930-их роках. Відомим та популярним цей напрямок досліджень став після публікації результатів знову ж таки емпіричних досліджень структури розподілу влади в міській спільноті Атланти (Флойд Хантер), Нью-Хейвена (Роберт Даль), Еджвуда та Рівер'ю (Роберт Престус) та інших. Згодом дослідник почали розширювати кількість міст що обиралися для аналізу. Наприклад Роберт Еггер, Даніель Голдріх та Берт Свенсон вивчали політичний процес в чотирьох містах на північному заході та південному сході США, Делберт Міллер перший здійснив компаративне дослідження американського та європейського міст (Сіетла та Брістоля). Тобто спочатку вчені проводили емпіричні дослідження на базі одного з міст, бажаного невеликого, намагаючись потім екстраполювати висновки як на решту міст, так і на загальнонаціональний політичний процес, і лише згодом з'явилися спроби узагальнення їх результатів, наприклад в роботі Нельсона Полсбі «Влада в спільнотах та політична теорія» [2].

В Росії, як ми бачимо, процес був зворотнім. Спочатку з'явились праці методологічного характеру, які аналізували засади та основні здобутки досліджень структури влади на рівні міст в американській

та європейській політології В. Лєдяєва [3], Д. Тева [4], В. Гельмана [5], а згодом дослідження структури влади в конкретних російських містах – Санкт-Петербурзі (той же Д. Тев та А. Дука [6, 7]), Калінінграді (Д. Тев [8]), Пермі (Борисова Н. [9]) тощо. Подібна ситуація була викликана необхідністю попередньої популяризації подібних досліджень, особливо цьому сприяли праці В. Лєдяєва, та адаптації їх методології до умов російського політичного процесу, яка, втім не закінчилася і в кожному з прикладів емпіричного дослідження місцевої влади містяться важливі та цікаві методологічні знахідки.

В рамках української політології, за аналогією з російською, поки що не завершився перший етап – популяризації та адаптації. Фактично він тільки починається, про що свідчить обмежена кількість публікацій на цю тему. В першу чергу слід згадати захищену в 2014 році кандидатську дисертацію П. Левчука на тему «Коаліції зростання як суб'єкт владних відносин в умовах локального політичного режиму» та його 12 публікацій, а також поодинокі публікації Я. Балановського «Теоретико-методологічний потенціал концепції міських політичних коаліцій (режимів)», О. Мазура «Теоретико-прикладні аспекти дослідження політичних режимів на локальному рівні». Відсутність монографій, поодинокі випадки наукових публікацій, відсутність емпіричних досліджень політичного процесу в конкретних містах підтверджує висновок про незавершеність першого етапу досліджень структури влади на рівні міст в українській політології.

Як це можна зрозуміти навіть з самих назв наукових статей українських дослідників, вони стосуються передусім, теоретико-методологічної бази подібних досліджень. Це цілком виправдано, зважаючи на особливості українського політичного процесу та інституційного дизайну муніципальної влади. Ми можемо посилатись не тільки на російський досвід, але й, частково, на європейський. Наприклад поширення «community power studies» (дослідження влади в спільнотах) в Європі почалося лише за результатами появи концепції «міських політичних режимів» (urban political regimes) і показало «певні відмінності міських політичних режимів в європейських містах, обумовлені специфікою політичних інститутів і традицій в європейській міській політиці» [10; с. 108]. Відмінності, що були виявлені емпіричним шляхом, полягають в: 1) значимішій ролі міських політико-адміністративних еліт (внаслідок більшої централізації системи державного управління); 2) наявності сильних політичних партій; 3) меншій політичній мобілізованості бізнесу [10; с. 108]. Відмінності «міських політичних режимів» в українських містах ще чекають свого визначення шляхом емпіричних досліджень, поки що

ж ми маємо зосередитись на тому, що може бути визначене за допомогою теоретичних інструментів.

Наприклад, говорячи про український контекст, по кожному з цих критеріїв, можна прийти до наступних висновків: 1) українському політичному процесу також притаманна значима роль міських політико-адміністративних еліт; 2) наявність сильних політичних партій; 3) значна політична мобілізованість бізнесу (що відрізняє нас від європейської практики).

Кожен з українських дослідників досліджень структури влади на рівні міст визнає найбільш корисними та адекватними українським умовам дві концепції – «міського політичного режиму» та «машин росту». О. Мазур вважає, що концепція «міських політичних режимів» «стала на сьогодні найбільш популярним теоретичним інструментом вивчення влади в соціальних спільнотах і що отримала широке поширення в Європі, у тому числі і в постсоціалістичних країнах» [10; с. 107]. Саме тому саме цю концепцію ми розглянемо більш детально і визначимо можливості її застосування в українських умовах.

Появу цієї концепції пов'язують з працею Кларенса Стоуна «Режимна політика: правління в Атланті, 1946-1988», у якій були описані її ключові положення. В його трактуванні політичний режим це коаліція акторів, що мають доступ до інституціональних ресурсів і здійснюють управління спільнотою. Це не коаліція утворена виборчими посадовцями чи партіями в рамках органів влади, наприклад в рамках міської ради. Стоун намагався відійти від такого «вузького» погляду і звернути увагу на акторів, що репрезентують не тільки публічну (державну), але й приватну сферу життя. Міський політичний режим припускає широкий спектр взаємодій; у ньому немає очевидної субординації, і найважливішу роль відіграють саме неформальні зв'язки, що забезпечують ефективність взаємодії акторів і міцність режиму [11; с. 35]. Стоун говорить про термін «режим» в цьому контексті, що він «є означенням неформальних домовленостей, що оточують і доповнюють формальну роботу урядової влади» [13; с. 3]. Говорячи про український контекст подібних досліджень, то при аналізі структури влади в містах слід брати до уваги не тільки органи влади, але й основні групи інтересів, фінансово-промислові групи тощо. Як показує практика, мінімальним рівнем аналізу неформальних взаємодій має бути дослідження регіональної партійної системи. Актуальності цей рівень аналізу набув починаючи з 2006-го року і причиною став перехід на пропорційну систему виборів депутатів місцевих рад. Наприклад в Дніпропетровську за підсумками виборів 2006-го року до міської ради пройшли вісім партій – Блок Лазаренко (17 депутатів),

Блок Наталії Вітренко «Народна опозиція» (9 депутатів), Партія регіонів (45 депутатів), КПУ (7 депутатів), Опозиційний блок «НЕ ТАК!», Блок Юлії Тимошенко (21 депутат), «Народний Союз «Наша Україна» (8 депутатів), «Віче» (6 депутатів). Переможцем виборів міського голови вкотре став І.І. Куліченко, який обіймав цю посаду з 2000 року. Саме він був конструктором «міського політичного режиму» в попередні роки, оскільки міська рада, яку обирали в мажоритарних округах була дисперсна і розсіяна. Відсутність партійної ієрархії і керованих фракцій вела до того, що саме фігура мера була інтегруючою для депутатів різної політичної орієнтації і виступала основою «міського політичного режиму». Натомість після 2006 року особливої актуальності набули посади очільників політичних партій. В міській раді було утворено коаліцію депутатських фракцій «Рідний Дніпропетровськ», в яку увійшли – Партія регіонів, Блока Лазаренко, Блок Наталі Вітренко «Народна опозиція», КПУ и Опозиційного блоку «НЕ ТАК!», яка нараховувала 84 депутата з 120, обраних в Дніпропетровську міську раду. Покладаючись на свою роль позапартійного центру впливу і головного організатора «міського політичного режиму» чинний мер не потурбувався про утворення «іменного блоку», який би міг в рамках виборчої кампанії викликати нападки конкурентів, що вплинули б і на імідж самого мера, але прорахувався наслідками виборів. В підсумку утворена коаліція була фактично антимерська. Фактично «міський політичний режим» Дніпропетровська в 2006-2010 роках було вибудовано довкола голови депутатської фракції Блока Лазаренко Загіда Краснова (одночасно депутата міської ради Дніпропетровська) та голови Дніпропетровської обласної організації Партії регіонів, народного депутата України Олега Царьова. Визначити це, для стороннього спостерігача, можливо лише з широким залученням репутаційного методу. Для нас головним висновком мають бути не конкретні висновки щодо персоналій «міського політичного режиму» Дніпропетровська, а необхідність врахування посад голів місцевих партійних організацій та голів фракцій при визначенні структури влади в містах.

Стоун та його послідовники в дослідженнях «міських політичних режимів» виходять з того, що як публічні (муніципальна влада), так і приватні актори зацікавлені в кооперації, оскільки кожна з груп зацікавлена в ресурсах, що знаходяться в розпорядженні свого контрагента (інституційні/матеріальні). Проте подібна зацікавленість не означає автоматичної кооперації, навпаки, це своєрідний виклик, з яким актори повинні впоратись. На думку Стоуна основними передумовами, які зумовлюють домінування кооперації акторів в американських містах є те, що: « 1) співробітництво через інституціоналізовані риси відбувається у

різній мірі, однак далеко не автоматично; 2) співробітництво у більшій мірі сприяє загальному зростанню, не дивлячись на ті чи інші умови, ніж інші форми взаємодії» [13; с. 8]. В Україні ці передумови мають менше значення, оскільки оцінка діяльності влади виборцями в меншій мірі залежить від загального зростання міста (яке виражається у створенні нових робочих місць, покращенні податкової бази і розвитку міських сервісів та інфраструктури в цілому не тільки за рахунок бюджету), і частина акторів готова взагалі відмовитись від кооперації, або нехтуючи можливостями співпраці з муніципальною владою, або віддаючи перевагу «адміністративній корупції» чи взагалі «захопленню держави» (state capture), тобто покладаються на свою спроможність «формувати чи впливати на формування базових правил гри (включаючи … нормативні правові акти, рішення) за допомогою приватних платежів публічним посадовим особам і політикам» [14; с. 7-8].

Вірогідність кооперації в Україні є меншою, тобто при спробах дослідження структури влади в кожному конкретному місті в залежності від наявності та характеру кооперації можна говорити про утворення/блокування міського політичного режиму як наслідок процесу кооперації, про широту режиму (кількість та різноманітність учасників кооперації) та про ефективність міського політичного режиму (наслідки його існування для міста).

Утворення «режиму» не є обов'язковим і може бути заблокованим акторами. Крім спокуси використання нелегальних і незаконних засобів налагодження взаємодії, актори, хоча і є зацікавленими в співпраці, проте можуть уникати її через слабкість контрагента, недостатнє володіння ним ресурсами. Це не стосується муніципальної влади – мера та депутатів міської ради. Вони можуть бути слабкими і не володіти в достатній мірі своїми ресурсами – владою та можливістю визначати податкову політику, розподіляти майно та землю міста і перерозподіляти бюджетні кошти. Це можливо за умови конфлікту по лінії мер – міська рада, або конфлікту в рамках самої ради, що блокує прийняття нею рішень, але така ситуація буде тимчасовою, оскільки приватні актори, зацікавлені в змінах податкової політики, доступу до майна чи землі будуть зосереджуватися на підтримці однієї з сторін конфлікту шляхом надання їй додаткових ресурсів або стимулювати переобрання однієї з сторін конфлікту.

Водночас самі політико-адміністративні актори можуть відмовлятись від формування «міського політичного режиму» саме з огляду на слабкість своїх можливих контрагентів або невідповідність їх ресурсів вимогам. Наприклад (1) економічні актори, які володіють фінансовими та матеріальними ресурсами – інфраструктурні об'єкти,

земля, виробничі потужності не завжди були учасниками кооперації з муніципальною, тому що з'явились в Україні лише за результатами широкої приватизації тощо. (2) Громадянські інституції, наприклад численні НУО, профспілки, університети, місцева преса володіють таким ресурсом як здатність мобілізувати широкі верстви населення на підтримку або неприйняття певних політичних рішень. (3) Політичні інститути володіють таким ресурсом як можливість агрегування та артикуляції суспільних вимоги, каналізація протестних настроїв, підтримка реалізації публічно розробленого плану дій.

Кооперація з муніципальною владою усіх трьох можливих типів акторів створює передумови для побудови широкого «міського політичного режиму», що контролюватиме різні типи ресурси та матиме загальну здатність до сталого розвитку та реалізації довгострокових цілей. Хоч це і не гарантує обов'язкового досягнення розвитку міста, яке залежить також від ефективності муніципального, професіоналізму чиновників, можливому конфлікту приватних інтересів, браку ресурсів тощо.

Дослідження «режимів» в Україні може проводитись з різними методиками отримання емпірично інформації. Наприклад «репутаційний» метод може допомогти у зборі інформації про його склад, метод аналізу рішень може дати уявлення про роль того тієї чи іншої групи інтересів в рамках «режиму» та програму його діяльності. В контексті використання методу аналізу рішень важливо розглянути таке поняття як «порядок денний».

Кожен режим має власний «порядок денний», який виражає певний компроміс щодо міської політики і може бути проаналізований за допомогою дослідження офіційних документів міської ради, заяв та інтерв'ю керівників міста. Показниками того, на що орієнтований «режим» можуть бути рішення щодо видатків доходів міського бюджету, приватизації міського майна чи землі тощо. С. Рибалка в цьому контексті говорить про «наслідки діяльності «коаліцій зростання». Наприклад рішення про перегляд маршрутів руху громадського транспорту («маршруток»), яке часто приймається новобраними міськими радами, говорить нам про присутність в складі «режиму» потужного «транспортного» лобі, яке таким чином забезпечує перерозподіл ринку перевезень, оскільки розробка нової схеми руху громадського транспорту традиційно супроводжується проведенням нових конкурсів на право перевезення пасажирів, які дають можливість членам «режиму» закріпитись в цьому сектор міського господарства.

Прикладом орієнтації на методу аналізу рішень можуть бути дослідження Роберта Даля, які були сконцентровані на виділенні інституційних сфер, що мають найбільше значення для життя соціальної

спільноти, а потім розгляді сукупності політичних рішень, що характеризують розклад сил в цих сферах (згодом метод було названо «проблемним»). У ідеалі слід розглянути максимально широкий спектр сфер, в яких приймаються рішення міською владою, проте опрацювання подібного величезному масиву інформації значно ускладнює дослідження і збільшує час його проведення. Тому Даль обмежувався трьома сферами – реконструкцією міста (ремонтом інфраструктури), освітою і призначенням на посади. Підставами вибору саме цих сфер були чотири критерії: 1) кількість людей, на яких вплинуло рішення; 2) характер отриманих від нього вигод; 3) широта поширення цих вигод; 4) ступінь впливу рішення на існуючі форми і механізми розподілу ресурсів [15; с. 36-37]. Якщо говорити про українську практику, то сфера освіти має бути виведена з числа трьох найважливіших сфер для аналізу і її місце повинні посісти або земельні питання, або сфера надання житлово-комунальних послуг.

Позиційний метод аналізу «міських політичних режимів» також може бути ефективно використаний в умовах українського політичного процесу в разі його належної адаптації, яка має полягати у розширенні переліку «позицій» (посад) що піддаються аналізу. Крім посад мера, його заступників, секретаря міської ради, голів фракцій та депутатів міських рад необхідно аналізувати також й інші позиції. Як ми вище говорили, до них мають входити посади керівників партійних організацій. Проте, до прикладу, політична ситуація в Дніпропетровську протягом 1998-2002 рр. може бути адекватно охарактеризована тільки з залученням до аналізу посад керівників інших органів влади.

Особливістю «політичного режиму» Дніпропетровська за підсумками виборів 1998 року та перевиборів мера 2000 року було посилення політико-адміністративної складової «режиму». В. Гельман вважає що функціонування локального режиму здійснюється під впливом декількох факторів:

1) зовнішні по відношенню до режиму структурні характеристики;

2) політичні можливості, які визначають політичне й інституційне середовище режиму та задають стимули для акторів;

3) механізми політико-економічного управління, що здійснюються на вищих рівнях влади засобами політичного курсу [5].

Щодо «політичних режимів» в Україні, то перший пункт, зокрема така характеристика як стосунки з центральною, обласною владою та місцевими партійними осередками, переважно превалював до початку пропорційних виборів. Наприклад для мера Дніпропетровська президент-»земляк» Л. Д. Кучма був запорукою

панівного становища, адже надавав йому надзвичайно цінний адміністративний ресурс. Обраний в 2000 році мером І.І. Куліченко в якості додаткового адміністративного ресурсу міг використовувати також свого попередника та керівника М.А. Швеця, призначеного на посаду голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації, та ще одного «земляка» прем'єр-міністра В.П. Пустовойтенка. Подібний адміністративний ресурс зумовив домінуюче положення мера в тодішньому «міському політичному режиму» Дніпропетровська. Цьому також сприяли: мажоритарна виборча система, яка дозволила провести до міської ради значну кількість чиновників та керівників бюджетних підприємств, відсутність потужних партій. Завдяки цьому було сформовано клієнтелістський (типологія Гаетано-Лоулесса) або режим сервісу (типологія Стоуна).

Висновки. Дослідження структури влади в міських спільнотах наразі переживає в Україні перший етап свого становлення – популяризацію та адаптацію до українських умов, що обумовлені специфікою політичних та партійних інститутів в Україні, наприклад високою значимістю «адміністративного ресурсу» для зростання ролі міського голови. Оптимальною для аналізу структури влади в міських спільнотах слід назвати концепцію «міського політичного режиму», яка дає змогу описати і розкрити не тільки формальні, але й неформальні відносини за умови дослідження регіональної партійної системи. Головними особливостями дослідження даного рівня влади в Україні слід назвати необхідність врахування при описанні місцевих політичних режимів посад голів місцевих партійних організацій та голів фракцій

Бібліографічний список:

1. Ледяев, В.Г. Социология власти. Теория и опыт эмпирического исследования власти в городских сообществах [Текст] / В.Г. Ледяев – М. : НИУ ВШЭ – 2012 – 472 с.
2. Polsby, N. Community Power and Political Theory / N. Polsby. – New Haven : Yale University Press, 1980. – 312 p.
3. Ледяев, В.Г. Социология власти Роберта Престуса / В.Г. Ледяев // Полития. – 2008. – № 4. – С. 122-138.
4. Тев, Д.Б. «Давление инвесторов» как основная форма воздействия господствующего класса на публичную политику: К критике инструменталистского марксизма [Електронний ресурс] / Д.Б. Тев // Режим доступу: http://politstudy.info/?p=49
5. Гельман, В. Власть, управление и локальные режимы в России: рамки анализа [Електронний ресурс] / В. Гельман. – Режим доступу: http://polit.ru/article/2010/05/18/gelman_vlast/
6. Тев, Д. Б. Политэкономический подход в анализе местной власти. К вопросу о коалиции, правящей в Санкт-Петербурге [Електронний ресурс] / Д.Б. Тев. – Режим доступу: http://politstudy.info/?p=10

7. Дука, А.В. Институционализация политико-административной элиты в Санкт-Петербурге [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politstudy.info/?p=214
8. Тев, Д.Б. Владельцы и девелоперы недвижимости Калининграда: связи с властью и политические выгоды / Д.Б. Тев // Политическая наука. – 2008. – № 3. – С. 175-193.
9. Борисова, Н. Пермь: локальный режим в крупном российском городе [Електронний ресурс] / Н. Борисова. – Режим доступу: http://magazines.russ.ru/nz/2010/2/bo9.html
10. Мазур О. Теоретико-прикладні аспекти дослідження політичних режимів на локальному рівні [Електронний ресурс] / О. Мазур. – Режим доступу: http://sevntu.com.ua/jspui/bitstream/123456789/4974/1/123_19.pdf
11. Ледяев В.Г. Городские политические режимы: теория и опыт эмпирического исследования / В.Г. Ледяев // Политическая наука. – 2008. – № 3. – С. 32-60.
12. Рибалка С.В. Регіональний політичний процес: параметри дослідження / С.В. Рибалка // Гілея: науковий вісник : збірник наукових праць. – К., 2012. – Випуск 63. – С. 601-606.
13. Stone, C.N. Regime Politics, Governing Atlanta 1946-1988 / C.N. Stone – University Press of Kansas – 1989 – p.
14. Воробьев, А. Н. Левиафан поневоле: захват государства как следствие режимных деформаций / А. Н. Воробьев ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. – 28 с.
15. Ледяев В.Г. Кто правит? Дискуссия вокруг концепции власти Роберта Даля / В.Г. Ледяев // Социологический журнал. – 2002. – № 3. – С. 31-68.

Статья посвящена определению теоретико-методологических основ исследования структуры власти в городских сообществах. Описываются основные черты концепции «городских политических режимов». Определяются различия городских политических режимов в украинских городах, обусловленные спецификой политических институтов и традиций отечественного самоуправления и избирательного процесса.

The article is devoted to defining the theoretical and methodological principles of the power structure research in urban communities. It describes the main features of the concept of «urban political regimes». The differences between urban political regimes in Ukrainian cities are identified due to specific political institutions and traditions of national governments and the electoral process.

Стаття надійшла до редколегії 06.03.2015

УДК 323.1

Асланов С. А., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ЕТНОПОЛІТИЧНА СТАБІЛЬНІСТЬ У ЕТНОПОЛІТИЧНІЙ СИСТЕМІ

Позиціоновано етнополітичну систему як комплекс, структуру взаємопов'язаних етнополітичних ролей у етнополітичній сфері буття. Етнополітична система постає і структурується під час взаємодії етнічності з політикою. Беручи участь у політиці, етнічні спільноти конкурують між собою за встановлення певних преференцій, цим самим вносячи дестабілізацію в етнополітичну систему.

Як політична система та політична стабільність, так етнічна система та етнічна стабільність, об'єднуючись в одне ціле в рольовій взаємодії в межах етнополітичної системи, потребують детального вивчення та обґрунтування для з'ясування якісного співвідношення, взаємодії цих складових у етнополітичній стабільності. Поширеним є визначення етнічної системи як всієї сукупності етнічних спільнот, що проживають в межах однієї держави і взаємодіють між собою як складний комплекс. Політичний словник пропонує розрізняти централізовану і дисперсну етнічні системи [1].

Централізована етнічна система означає, що в центрі суспільно-політичного життя країни перебувають проблеми взаємовідносин між найбільшими етнічними групами. Це більш нестабільна етнічна система, оскільки в ній постійно конкурують потужні етноспільноти. Дисперсна етнічна система є більш стабільною і спирається на більш розгалужену систему стримувань етнополітичної нестабільності. Запобіжником виникнення серйозним міжетнічних суперечностей в ній слугує велика кількість нечисленних етнічних груп, жодна з яких не може отримати повний політичний контроль і встановити домінування над політичним центром країни.

Досить поширеним в етнополітології є трактування етноспільноти як системи, що перебуває в стані еволюції та розвитку від племені, об'єднаного кровною спорідненістю, до нації, яка формує власну державу в процесі націогенезу. Етнополітологія розглядає етнічність крізь призму примордіалістської, конструктивістської та інструменталістської парадигм. Примордіалістська концепція трактує етнос як біосоціальне явище, що поєднує природу та соціум. Саме в межах цієї парадигми етноспільнота розглядається як система, при чому водночас як біологічна, так і соціальна. При цьому етнічність тракту-

 © Асланов С. А., 2015

ється, як об'єктивне, задане явище, що постає природнім, біологічно заданим зв'язком людини з етнічною групою, до якої вона належить. Примордіалістська парадигма вивчення етнічності та етнічних спільнот поділяється на дві гілки – соціобіологічний та еволюційно-історичний напрямки.

Серед учених примордіалістської парадигми слід особливо виокремити внесок Е. Сміта, Ю. Бромлея, Л. Гумільова. Еволюційно-історичний напрям асоціює етнос не з біологічними аспектами існування, а з певними стадіями розвитку суспільства, тобто сприймає його більше як соціальну систему. Відповідно до цього напрямку примордіалізму кожній такій стадії суспільного розвитку відповідає окрема стадія розвитку етнічності. Виокремлюють наступні стадії етнічності: рід, плем'я, етнос, нація. К. Вітман наголошує, що прихильники еволюційно-історичного підходу трактують етнос швидше як соціальну, а не біологічну спільноту, яка пов'язана не стільки з природним середовищем, скільки із соціально-історичним контекстом її формування (історичний досвід, особливості культури, традиції та звичаї) [2]. Відповідно, взаємна спорідненість в етносі досягається під впливом соціальних умов, а не біологічного розвитку, але закріплюється назавжди.

Тоді як інший напрям примордіалізму, соціобіологічний, розглядає етнос з еволюційно-генетичних позицій як природну форму існування людини, як живий організм, що проходить певні етапи розвитку (народження, розквіт, занепад). При цьому етнос не втрачає своїх системних властивостей і в межах цього напряму примордіалізму продовжує розглядатися як система. Принаймні етносоціологами. Зокрема, М. Примуш наголошує на тому, що етнос як жива, біологічна система працює на біохімічній енергії, поглинаючи її з довкілля. Надлишок енергії приводить до активізації етнічної системи, а дефіцит – до згасання її життєвих функцій і розпаду [3]. Асоціації з біологічним організмом очевидні.

Дослідник наголошує, що у випадку нестачі енергії етнічна система переходить до старечого животіння, поки не згине зовсім. Однак, руйнація тієї чи іншої етнічної системи не означає її цілковитого знищення, оскільки може свідчити про настання етапу або періоду розриву зв'язків між її компонентами і подальше їх входження до нової етнічної системи.

Інші наукові парадигми вивчення етнічності та етнічних спільнот не розглядають ні етнос, ні етнічність як систему. Представники інструменталістського підходу трактують етнічність як політичний інструмент раціонального вибору, що формується в динаміці

протиборства політичних еліт [4]. Етнічність розглядається, насамперед, як наслідок дії або впливу соціальних факторів на етнічну групу. Вчені інструменталісти, зокрема Дж. Бентлі, С. Арутюнов, П. Брасс, С. Олзак Д. Нейгел переконані, що етнічність, етнічні ознаки є тим інструментом, послуговуючись яким, етнічна група може обстоювати свої інтереси. Таким чином етнос розглядається не як стала спільнота, а група, ситуативно об'єднана досягненням певної мети. Не випадково, інструменталізм має іншу назву – ситуаціонізм. З підвалин інструменталізму випливає, що етнічність не є сталою, вона є ситуативною.

Етнічність розглядається як ситуативна ідентифікація індивіда, яка залежить від його бажань, від обставин, у яких він опиняється. С. Олзак та Д. Нейгел переконані, що етнічність може виникати, посилюватися та послаблюватися, що залежить від конкретної ситуації [5]. Тобто жодних системних ознак у сприйнятті етнічності у інструменталістів не спостерігається.

Аналогічно не знаходимо чітко виражених ознак системності у трактуванні етнічності в межах конструктивістської парадигми. Найвідомішими дослідниками-конструктивістами вважаються Е. Геллнер, Б.Андерсен, К.Янг, М. Есман, Р. Бурд'є. К. Янг коментує напрацювання конструктивістського підходу наступним чином: «етнічність сприймалася не як певна даність, а як результат творення, як інноваційний акт творчої уяви» [6]. З часом етнічність проектувалася на все більші соціальні категорії. Процес соціального конструювання етнічності відбувався як на індивідуальному, так і на груповому рівнях.

К. Вітман зауважує, що конструктивістський підхід наполягає на соціальному характері етнічності, що тлумачиться як форма організації культурних відмінностей у суспільстві. При цьому етнічна група конструює сама себе тільки тому, що її окремі члени вбачають у цьому користь для себе в певних аспектах [7]. Сучасним прикладом конструювання етнічності може бути формування сепаратистського проекту Новоросії і псевдонації (новоросів) – конструкту російських етнополітологів – політтехнологів. Відповідно до політтехнологічного проекту до складу Новоросії мав увійти Південь та Схід України у складі 8 областей (Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької, Донецької, Луганської, Харківської та Дніпропетровської). У РФ було виготовлено символіку Новоросії, гімн, нагороди. Тобто усі атрибути державності. Російська академія наук навіть підготувала історію «Новоросії», в якій межами «новоросійських» кордонів було визначено «гирло Дністра, на Сході Північний Кавказ, на Півночі район нинішнього Луганська та Харкова» [8].

Утім, Новоросія не відбулася ні як держава, ні як квазідержава – цим терміном більше користувалися в Російській Федерації, ніж в регіонах України, охоплених сепаратизмом. Штучну етнічність як продукт політичних технологій та конструктивізму не вдалося нав'язати місцевому населення через несприйняття новотвору, його відірваність від етнополітичних реалій життя. Новоросійська ідентичність виявилася непривабливою для населення самопроголошених ДНР та ЛНР, які підтримували сепаратистів, але воліли бачити ці території у складі Росії, а не Новоросії. Відтак, Новоросія не відбулася навіть як самопроголошена держава – спротив населення та внутрішні суперечності між сепаратистами ДНР та ЛНР не сприяли їх об'єднанню.

Конструктивізм тлумачить етнічність як процес творення – з цього випливає, що етнічність не є результатом якогось ірраціонального об'єктивного зв'язку між членами групи. Суть цього етнополітичного процесу полягає у інтерпретації відмінностей, формуванні територіальних кордонів, винайденні традицій, уявлень спільнот. Етнічність постає соціальним явищем, що набуває ознак об'єктивності у суб'єктивному сприйнятті.

Відтак, етнополітична система постає поєднанням політичної та етнічної систем. Без позиціонування етнополітичної системи неможливе розуміння етнополітичної стабільності, що була визначена як властивість, характеристика, функція етнополітичної системи. Це вузьке розуміння етнополітичної стабільності як стабільності безпосередньо етнополітичної системи, яка утворюється внаслідок перетину, взаємодії політичної та етнічної складових соціальної системи. Цей підхід дає можливість розглядати етнополітичну систему як різновид політичної системи до тієї міри, до якої в політику інкорпорується поняття «етнічність». Тоді як широке поняття етнополітичної стабільності охоплює також внутрішнє середовище етнополітичної системи – поліетнічне суспільство, що складається з певної кількості етноспільнот, яка варіюється залежно від національного складу держави та зовнішнє середовище, в якому функціонує етнополітична система.

Це не суперечить теорії політичних систем, яку було покладено в основу дослідження етнополітичної стабільності як теоретико-методологічний базис. Більшість західних політологів під політичною системою мають на увазі сукупність політичних взаємодій, ролей і функцій, що діють в кожному суспільстві. Але навіть у засновників теорії політичних систем знаходимо відмінності у трактуванні їх меж. Цю особливість влучно помітив російський політолог К. Гаджиев. Дослідник підкреслює, що прихильники системного аналізу, зокрема в особі Г.Алмонда, визнають необхідність виокремлення під

час аналізу політичної системи структур, що виконують політичні функції [9], в тому числі функцію підтримання стабільності самої системи і середовища її функціонування. Але при цьому вони вважають головною одиницею політичної системи роль, а не об'єкт.

На думку К. Гаджиева, перевага концепції ролі над такими поняттями, як «інститути», «організації» або «групи», полягає в тому, що вона більш широка і більш відкрита. Ця концепція може ситуативно включати формальні і неформальні об'єднання, електорат, натовп, тимчасові і постійні групи тощо. Зрештою, всіх і все – що і кого завгодно, що на даний момент стосується політичної системи. Цей підхід відкриває широкі можливості для дослідження етнополітичної системи як комплексу взаємопов'язаних ролей, як структуру етнополітичних ролей, систематизацію взаємодії у етнополітичній сфері буття. Етнополітична система постає і структурується у випадку взаємодії етнічності з політикою. Етнічність сама по собі є характеристикою етнічної системи. Поки етнічність не входить у політику, не висуває певних вимог, не лобіює власних інтересів, вона залишається характеристикою лише етнічної системи. В такому випадку етнополітична система не структурується і не виокремлюється. Етнополітична система постає лише під час взаємодії етнічності і політики.

Слушність цієї гіпотези підтверджує доробок українських етнополітологів. О. Антонюк стверджує, що чільне місце в етнонаціональних процесах та рухах посідають проблеми політичних взаємовідносин державної нації (нації-держави) з етнічними об'єднаннями людей на її території, а також етнічних спільнот між собою як в кордонах країни їхнього проживання, так і поза її межами. Саме ця сфера суспільного життя у багатонаціональних (поліетнічних) державах визначається поняттям етнополітика, що поєднує в собі дві засади – етнічність і політику [10]. Саме так формується і етнополітична система – у рольовій взаємодії етнічності і політики.

Етнополітична стабільність прямо пов'язана з етнічністю. Етнічна та політична складова – тісно пов'язані елементи досліджуваного явища. Оскільки ми надаємо перевагу системному методу під час вивчення етнополітичної стабільності, то для позиціонування етнополітичної системи, а також розуміння співвідношення етнічної та політичної складової у об'єкті дослідження найкраще підходить теорія вітчизняного етнополітолога О.Картунова. Адже ми припускаємо, що етнополітична система формується на межі взаємодії етнічності та політики – там, де етнічність входить у політику, впливає на політичні процеси, або задає їх перебіг. В цьому випадку політичні процеси, в яких відіграє певну роль етнічність, слід йменувати етнополітичними.

Теорія політизації етнічності О. Картунова дає уявлення про природу і особливості взаємодії етнічного та політичного чинників у формуванні етнополітичної царини буття. Процес політизації етнічності дослідник поділяє на три основних етапи: 1) набуття політичної свідомості; 2) політична мобілізація; 3) вихід на політичну арену. Перший етап знаменується тим, що члени етнічної спільноти набувають політичної свідомості. Дослідник зауважує, що внаслідок синтезу з раніше існуючою етнічною самосвідомістю виникає етнополітична свідомість. Під етнополітичною свідомістю О. Картунов пропонує «мати на увазі усвідомлення людиною своєї належності до етнічної спільноти, її місця, ролі й призначення в етнонаціональній структурі та у політичній системі суспільства і у світі взагалі, розуміння етнополітичних процесів і відносин, а також здатність приймати адекватні етнополітичні рішення та готовність шукати поліваріантні, компромісні шляхи їх реалізації» [11].

Припускаємо, що в такий спосіб не лише відбувається політизація етнічності, а й формування етнополітичної сфери загалом, яку в сучасній етнополітології в межах системного підходу пропонуємо називати етнополітичною системою. І це стосується усіх етапів політизації етнічності, виокремлених О. Картуновим, яку можна охарактеризувати загалом як процес формування етнополітичної системи. Так, згідно з О. Картуновим, на другому етапі має місце політична мобілізація етнічності, під якою дослідник має на увазі перетворення етнічностей із психологічного, культурного або соціального чинника на політичну силу. На третьому етапі політизована і мобілізована етнічність виходить на арену політичного життя, декларуючи свої цілі й наміри і починає вживати дієвих заходів з їх втілення. На слушність проведення паралелі з формуванням етнополітичної сфери буття або етнополітичної системи вказує акцент дослідника на тому, що процес політизації етнічності має складний і суперечливий характер і є об'єктивним природним процесом, обумовленим цілою низкою об'єктивних внутрішніх і зовнішніх факторів.

Слід відзначити також важливий момент у теорії О. Картунова, який робить значний внесок у дослідження етнополітичної стабільності, вказуючи на дестабілізаційний вплив процесів політизації етнічності. Дослідник відзначає наступні дестабілізаційні ознаки політизації етнічності: 1) вихід на арену політичного життя великої кількості етносів завжди ускладнює становище, несе в собі небезпеку сваволі й насильства, а отже, й етнополітичної дестабілізації; 2) всі негативні явища (загострення конфліктів, заколоти, війни) породжуються не стільки процесами політизації етнічності, скільки спробами їх загальмувати,

зупинити і повернути назад силою зброї або загрозою її застосування [12]. Водночас етнополітологи вважають широку участь етнічностей у політиці позитивним процесом, що свідчить про демократизацію політики і політичної системи. Максимальне залучення етнічних спільнот до процесу прийняття рішень у етнонаціональній сфері відіграє, без сумніву, стабілізаційну роль. Адже деполітизація етнічності за допомогою недемократичних методів має набагато більш руйнівні і деструктивні наслідки, що неминуче супроводжуються порушення етнополітичної стабільності і дестабілізацією етнополітичної системи.

Вивчення етнополітичної стабільності ускладнюється величезною кількістю трактувань політичної системи і майже повною відсутністю розробки етнополітичної системи як у вітчизняній, так і зарубіжній етнополітології. Тому в дослідженні позиціоновано етнополітичну систему як комплекс, структуру взаємопов'язаних етнополітичних ролей, систематизацію взаємодії у етнополітичній сфері буття. Етнополітична система постає і структурується у випадку взаємодії етнічності з політикою. Беручи участь у політиці, етнічні спільноти конкурують між собою за встановлення певних преференцій, цим самим вносячи дестабілізацію в етнополітичну систему.

Бібліографічний список:

1. Этническая система [Електронний ресурс] / Политический словарь. – Режим доступу: http://www.slovarnik.ru/html_tsot/6/6tni4eska8-sistema.html.
2. Вітман К. Етнонаціональна політика постсоціалістичних країн: моделі, особливості, проблеми: монографія / К. М. Вітман. – К. : Логос, 2007. – С. 37.
3. Примуш М. Загальна соціологія: навч. посібник / М. Примуш. – К. : Професіонал, 2004. – С. 210.
4. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread on Nationalism / B. Anderson. – London, 1991. – P. 89.
5. Olzak S., Nagel J. Introduction in Comparative Ethnic Relations: An Overview / S. Olzak, J. Nagel // Comparative Ethnic Relations. – FL : Academic Press, Inc: Orlando, 1986. – P. 4-5.
6. Янг К. Диалектика культурного плюрализма: концепция и реальность /К. Янг // Этничность и власть в полиэтнических государствах. – М. : Наука. – 1994 – С. 117.
7. Вітман К. М. Моделі етнонаціональної політики постсоціалістичних країн: навч. посібник / К.М. Вітман – К. : Логос, 2008. – С. 22.
8. Російські академіки обіцяють підготувати видання «Історія Новоросії» до березня 2015 року [Електронний ресурс] / Історична правда. – Режим доступу: http://www.istpravda.com.ua/short/2014/08/26/144345/.

9. Гаджиев К. Политология: учебник для высших учебных заведений / К. Гаджиев. – Москва: Логос, 2001. – С. 81.
10. Антонюк О. В. Основи етнополітики / О.В. Антонюк – К.: МАУП, 2005. – С. 83.
11. Картунов О. Вступ до етнополітології: наук.-навч. посібник / О. В. Картунов. – К. : Ін–т економіки, управління та господарського права, 1999. – С. 69.
12. Там само.

Этнополитическую систему позиционировано как комплекс, структуру взаимосвязанных этнополитических ролей в этнополитической сфере бытия. Этнополитическая система формируется и структурируется при взаимодействии этничности с политикой. Участвуя в политике, этнические общности конкурируют между собой за установление определенных преференций, тем самым внося дестабилизацию в этнополитическую систему.

Ethnopolitical stability is positioned in ethnopolitical system as a complex, interconnected structure of ethnopolitical roles in the ethnopolitical sphere. Ethnopolitical system appears and is structured by the interaction of ethnicity in politics. Taking part in politics, ethnic communities compete for establishing certain preferences, thereby contributing to the destabilization of ethnopolitical system.

Стаття надійшла до редколегії 12.02.2015

УДК 321.01

Осипова С. А., Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко

ПРОЦЕСС ГОСУДАРСТВООБРАЗОВАНИЯ: ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ПРИРОДЫ, ПОНЯТИЕ И СТРУКТУРА

В статье представлены некоторые теоретико-методологические основы исследования процесса государствообразования в современном мире и показано их проявление в реальном политическом пространстве, что позволяет определить место и роль процесса государствообразования как системного элемента социальной эволюции. Особое внимание автор уделяет анализу структуры исследуемого процесса и приводит характеристику его субъектов, объекта и ресурсов. Кроме того, процесс государствообразования рассматривается автором сквозь призму глобализации и демократизации –

© Осипова С. А., 2015

двух одновременно самостоятельных и взаимосвязанных главных тенденций общественного развития на современном этапе политической истории.

Процесс государствообразования является одним из самых сложных процессов, протекающих в политическом пространстве, и важнейшей составляющей политического развития как на ранних этапах истории человечества, так и в современном мире. В подходах к оценке места и роли процесса государствообразования в политическом развитии общества, логически можно выделить два концептуальных направления. С одной стороны, процесс государствообразования обусловливает существование государства, за которым справедливо закреплен статус главного звена политической системы общества и основного политического института, поэтому его можно рассматривать как одну из уникальных разновидностей политического процесса. С другой – протекание и результативность процесса государствообразования невозможно представить вне политического пространства и политического времени, вне инфраструктуры политического развития, атрибутом которого является государство, поэтому к нему применимо определение системного элемента развития мира политического.

Под политическим процессом понимается форма функционирования политической системы общества, характеризующая ее изменение в пространстве и времени ; последовательность политических событий; некая совокупная деятельность субъектов политики, обеспечивающая функционирование и развитие политической системы. Политическое развитие, в свою очередь, предполагает последовательную смену качественных состояний политической системы в целом и ее отдельных составных частей.

В современном политологическом дискурсе распространены три основные точки зрения на определение политического процесса : во-первых, под политическим процессом понимается все, что происходит в политике ; во-вторых, данная категория отождествляется с понятием «политика» ; в-третьих, термин «политический процесс» трактуется как смена состояний политической системы общества. Последняя интерпретация политического процесса как нельзя лучше подходит для понимания процесса государствообразования.

Развитие политического процесса, по мнению основоположника школы структурного функционализма Т. Парсонса, отражает не что иное, как нарастание сложности и структурированности его содержания, ведущее к повышению адаптивности властных структур к внешним социальным условиям [5, с. 44]. Наличие в обществе политических процессов свидетельствует о том, что политическая система существует, функционирует и развивается. Наличие в политической

системе процесса государствообразования является показателем эволюционной динамики государства как важнейшего из всех политических «изобретений» человечества, которое по справедливому замечанию немецкого социолога, основоположника геополитики Ф. Ратцеля, возникает там, где все общество объединяется во имя целей, которые являются лишь целями всего общества и могут быть достигнуты лишь благодаря общим усилиям в течение определенного времени [Цит. по 3: с. 33].

Многообразие признанных политической наукой методологических подходов к определению сущности и содержания процесса государствообразования как особого политического процесса обусловливает существование множества его интерпретаций. К примеру :

– в рамках институционального подхода процесс государствообразования связывается с трансформацией государственных институтов и институтов государственной власти ;

– артикуляционный подход рассматривает процесс государствообразования как результат артикуляции социальных потребностей в политической сфере, связанных с обеспечением правопорядка, социально-экономической стабильности и т. д. ;

– социологический подход акцентирует внимание на социальных (степень политической активности населения, конфликтогенность межгруппового взаимодействия и др.) и социокультурных (ценностно-смысловые предпочтения и установки, политические идеалы и др.) факторах процесса государствообразования ;

– сторонники интеракционистского подхода воспринимают процесс государствообразования как социальное взаимодействие различных политических сил в определенном политическом пространстве в определенное время для достижения определенных политических целей ;

– для представителей бихевиористского подхода процесс государствообразования представляется в виде результирующего вектора поведения, политических воль и интересов субъектов политики ;

– наконец, структурно-функциональный подход объясняет процесс государствообразования как определенный порядок действий социальных субъектов, посредством которых в политическом происходит возникновение, становление, развитие, функционирование и упадок государств.

Структура процесса государствообразования может быть описана с помощью анализа взаимодействия между различными политическими акторами, а также посредством выявления динамики этого явления (т.е. посредством выделения основных фаз исследуемого процесса,

обозначения основных характеристик их смены и т. д.). Кроме того, большое значение имеет оценка факторов, влияющих на процесс государствообразования. В целом структуру процесса государствообразования можно определить как совокупность взаимодействий между его акторами ; некую логическую последовательность событий политической истории, связанных с эволюцией государства как институционального начала общественной жизни ; «сюжет» развития политической системы, включающий возникновение, становление, развитие, расцвет и упадок государств «в периоде».

Процесс образования любого отдельно взятого государства имеет свою собственную структуру и, соответственно, свой собственный «сюжет», однако все многообразие таких процессов укладывается в логику процесса государствообразования как общецивилизационного и всеисторического.

Структура процесса государствообразования, как и любого другого политического процесса, включает следующие элементы : субъекты и участники процесса, объект процесса, а также цель, средства, методы и ресурсы, которые связывают субъект и объект в процессуальное целое. Это позволяет рассматривать возникновение и развитие новых государств не только как процесс, но и как систему взаимосвязанных, объединенных логикой общественного развития элементов.

Субъекты процесса государствообразования – активные акторы (на этапе первоначального государствообразования – классы и сословия, в современном мире – политические объединения и общественные институты), действующие осознанно и целенаправленно, стремящиеся к самоопределению, объединению в государство как особую политическую организацию (корпорацию) и занятию в нем ключевых властных позиций. Участники процесса государствообразования – организованные и неорганизованные группы (массы) и отдельные индивиды, вовлеченные в него целенаправленно или случайно. Объектом процесса государствообразования является само государство как политическая цель.

Ресурсами процесса государствообразования могут служить идеология, классовая и национально-освободительная борьба, технические и финансовые средства, настроения масс, общественное мнение и др. факторы.

Так, идеология как система идей, выражающих интересы различных субъектов политической деятельности и создающих теоретическую основу для организованных политических действий, мощнейший генератор политической активности. Идеология, содержащая концепт самоопределения, способна объединить большие

группы людей для достижения определенных целей, в т. ч. и создания собственного (самостоятельного) государства. Такая идеология придает смысл и направление общественному движению, особенно в том случае если ее основные положения выражают интересы этих людей. По мнению британского исследователя Л. Брауна, не только вера, это и обязательство действовать в поддержку своих убеждений, которые могут быть настолько сильными, что люди готовы умереть во имя своих идеологических убеждений, это своего рода набор коллективных понятий, которые присущи большинству представителей общества [7, p. 28].

В Приднестровье, к примеру, национальной идеей объявлена евразийская интеграция. С момента провозглашения приднестровской государственности, в отличие от Молдовы, Приднестровская Молдавская Республика всегда была ориентирована на сохранение тесных политических, социально-экономических и культурных связей с Россией. С учетом того факта, что исторически население левобережных районов Днестра формировалось как русскоязычное, унионистские настроения постсоветской молдавской элиты, курс на сближение и последующее воссоединение с Румынией можно оценить как главный мотивационный фактор реализации приднестровским народом права на самоопределение.

Классовая борьба как ресурс процесса государствообразования в современном мире в условиях демократизации общественной жизни утратила свою актуальность, но следует помнить, что, например, большинство современных национальных государств в Европе – результат буржуазных и буржуазно-демократических революций XVIII-XIX вв., а с победой социалистической революции в России возник Советский Союз – первое в истории социалистическое государство. Национально-освободительная борьба народов Африки стимулировала в 1960-е годы распад мировой колониальной системы и образование новых независимых государств.

Современное человечество представлено сложной этнической системой, которая включает в себя тысячи этнических сообществ и групп, отличающиеся численностью, уровнем развития, методами экономической деятельности, типом социально-политических отношений и т. д. Поэтому этнический фактор, наряду с экономическим и внешнеполитическим, отличается высокой степенью влияния на процессы государствообразования в современном мире. По мнению этнопсихолога Т. Стефаненко, в условиях острой социальной нестабильности этнос часто выступает в качестве аварийной группы поддержки, а в периоды политических кризисов человеку свойственно

ориентироваться прежде всего на этнические общности, нередко преувеличивая позитивное отличие своей общности от других [6, с. 15]. Одной из характерных черт современного политического развития становится стремление народов сохранить свою самобытность, подчеркнуть уникальность своей культуры и психологического склада, что приводит к росту национального самосознания или, в терминологии этнопсихологии этнической идентичности.

Это явление, затронувшее население множества стран на всех континентах, получило название этнического парадокса современности, т. к. оно сопутствует все нарастающей унификации духовной и материальной культуры в условиях глобализирующегося мира. Почти повсеместный интерес к своим корням у отдельных людей и целых народов проявляется в самых разных формах : от попыток реанимации старинных обычаев и обрядов, фольклоризации профессиональной культуры, поисков «загадочной народной души» до стремления создать или восстановить свою национальную государственность [6, с. 12].

Знаковым политическим событием последнего десятилетия XX в. стал распад СССР , повлекший рост напряженности в отношениях между этническими группами, которую в условиях советской политической системы удавалось нивелировать. Наиболее ожесточенные этнические конфликты вспыхнули в автономных образованиях на территории Грузии (Абхазия и Южная Осетия) и Азербайджана (Нагорный Карабах), что в конечном итоге привело к самоопределению народов и провозглашению в автономиях независимых от метрополий государств.

Этно-конфессиональное размежевание населения Судана ввергло его в пучину двух гражданских войн, которые с некоторыми перерывами длились полвека. Результатом кровопролитного противостояния между севером и югом этой африканской страны закончилось в 2011 г. провозглашением и международно-правовым признанием нового государства-члена ООН – Южный Судан.

Примером самого ожесточенного этнического противостояния, в результате которого в политическом пространстве конца XX – начала XXI вв. возникли новые независимые государства, бесспорно, является постъюгославское пространство.

Особенность современного этапа процесса государствообразования заключается в том, что как никогда ранее его важным ресурсом становится внешнеполитическое давление. Профессор Йоханнесбургского университета Д. Гелденхейс приходит к выводу, что признание новых государств в современном мире имеет много степеней и оттенков,

что приводит к формированию феномена спорных (непризнанных международным сообществом) государственных образований. Спорные государства, по мнению исследователя, могут заручиться признанием со стороны нескольких десятков стран (например, Тайвань или Косово), одной-двух (Абхазия и Южная Осетия) или ни одного полноправного международного субъекта (Приднестровье или Нагорный Карабах признаны только друг другом, а также двумя спорными государствами Абхазией и Южной Осетией). Анализ, проведенный Д. Гелденхейсом, подводит к выводу о том, что признание нового государства является актом, основанным прежде всего на политическом расчете, а не на моральных или правовых соображениях [8, p. 21]. «Покровителями» спорных государств чаще всего выступают крупные державы, они же в других обстоятельствах поддерживают государства, «пострадавшие» от сецессии, поэтому наиболее острые противоречия, чреватые эскалацией и интернационализацией конфликта, возникают, по мнению Д. Гелденхейса, вокруг новых государств, поддерживаемых тем или иным постоянным членом Совета Безопасности ООН [8, p. 22].

Анализ ресурсов процесса государствообразования в современном политическом пространстве приводит к мысли, что возникновение и становление новых государств испытывают на себе влияние двух, с одной стороны самостоятельных, с другой – взаимосвязанных процессов – глобализации и демократизации, характеризующих главные тенденции общественного развития на современном этапе политической истории. Глобализация и демократизация представляют собой два мощнейших фактора, воздействие которых на мировое пространство вызывает его трансформацию: причем их влияние распространяется на все политические процессы и события, происходящие в мире, а значит, на формирование новой структуры политического мироустройства.

Исследователи геополитических процессов сходятся во мнении, что глобализация реконструирует мировое политическое пространство, разрушая Вестфальскую государствоцентричную модель мира, согласно которой территориальная независимость, формальное равенство государств, невмешательство во внутренние дела других государств и государственное согласие являются основополагающими принципами международного сообщества [2, с. 521]. В сложившихся обстоятельствах государства и общества на всех континентах, без исключения, пытаются адаптироваться к новым условиям политического мироустройства, в котором больше нет четкого разделения между внешними и внутренними делами. Глобализация в определенной мере подрывает

роль национального государства, оказывая влияние на формирование внешней и внутренней политики практически любого из представленных на политической карте мира современных государств.

Однако, с другой стороны, несмотря на то, что глобализация способствует размыванию национального суверенитета, государства остаются ключевыми акторами в политическом пространстве. Более того, продолжается процесс государствообразования, т. е. возникают и развиваются новые государства. Так, в середине XX в. – на момент создания Организации Объединенных Наций – в ее составе насчитывалось 51 государство, к началу 1990-х годов – уже 166, а в настоящее время – 193 [1]. Количество государств с начала XX в. увеличилось более чем в три раза, и национальное государство, по мнению российского политолога Т.М. Лебедевой, продолжает оставаться единицей политической ответственности [4]. Правда, подвергаясь влиянию двух противоположных (и, возможно, разрушительных) тенденций, современное национальное государство либо под влиянием глобализации растворяется в больших региональных объединениях, либо распадается на этнические компоненты.

Серьезные структурные геополитические изменения, произошедшие в мире на рубеже XX-XXI вв., оказали и продолжают оказывать большое воздействие на ход политической истории, в т. ч. и на становление, развитие и функционирование новых государств, появившихся на политической карте мира в обозначенный период. В условиях современного мироустройства степень актуализации данной научной проблемы возрастает, а сама проблема приобретает особую остроту.

Процесс государствообразования применительно к различным народам невозможно стандартизировать, он не вписывается в единый сценарий. Подчиняясь общим закономерностям, образование государств в конкретно-исторических условиях подчинено действию специфических закономерностей, которые обусловлены различными условиями эволюции человеческого общества.

Библиографический список:

1. Государства-члены ООН [Электронный ресурс] // Официальный сайт Организации Объединенных Наций. – Режим доступа : http://www.un.org/ru/members/. – 19.01.2015 г.
2. Государственная политика [Текст]: учебное пособие / А. И. Соловьев [и др.] ; под ред. А. И. Соловьева. – М. : Издательство Московского университета, 2013. – 544 с.
3. Дугин А. Г. Геополитика [Текст]: учебное пособие / А. Г. Дугин. – М. : Академический проект, Гаудеамус, 2011. – 592 с.

4. Лебедева Т. М. Государство как актор геополитики [Электронный ресурс] / Т. М. Лебедева // Научно-аналитический проект «Геополитика». – Режим доступа : http://www.geopolitics.ru/2012/10/gosudarstvo-kak-aktor-geopolitiki/. – 19.01.2015 г.
5. Парсонс Т. Система современных обществ [Текст] : пер. с англ. / Т. Парсонс. – М. : Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
6. Стефаненко Т. Г. Этнопсихология [Текст] : учебник для вузов / Т. Г. Стефаненко. – М. : Аспект Пресс, 2014. – 352 с. С.
7. Brown, L. B. Ideology [Text] / L. B. Brown. – Harmondsworth: Penguin Education, 1973. – 208 p.
8. Geldenhuys, D. Contested States in World Politics [Text] / D. Geldenhuys. – L .: Palgrave Macmillan, 2009. – 295 p.

У статті представлені деякі теоретико-методологічні засади дослідження процесу державотворення в сучасному світі і показано їх прояв в реальному політичному просторі, що дозволяє визначити місце і роль процесу державотворення як системного елемента соціальної еволюції. Особливу увагу автор приділяє аналізу структури досліджуваного процесу і приводить характеристику його суб'єктів, об'єкта і ресурсів. Крім того, процес державотворення розглядається автором крізь призму глобалізації та демократизації – двох одночасно самостійних і взаємопов'язаних головних тенденцій суспільного розвитку на сучасному етапі політичної історії.

The article presents some theoretical and methodological foundations to study the process of state formation in modern world, and shows its manifestation within the real political space that allows you to define the role and place of the process of state formation as a systemic element of social evolution. Particular attention is paid to analysis of the structure of this process and characteristic of its subjects, objects and resources. In addition, the author describes the process of state formation through the prism of the globalization and democratization as two simultaneously independent and related major trends of social development at the present stage of political history.

Стаття надійшла до редколегії 02.04.2015

УДК 316.334.3:327.3

Білоусов О. С., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ ПРОТЕСТНОЇ АКТИВНОСТІ ГРОМАДЯН В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

В статті аналізуються сучасні соціоструктурні перетворення в Україні та їх вплив на появу протестного руху. Розглянуто причини, фактори, наслідки, уроки та значення масового протестного громадянського руху, породженого Євромайданом.

Соціоструктурні перетворення в українському суспільстві засвідчили можливість для основних соціальних груп реалізувати власні інтереси та потреби, що сприяло відносній стабілізації та безконфліктності у перше десятиліття незалежності. Існування незіставності потенціалу громадянської активності з її фактичними проявами у перехідному суспільстві можна обґрунтувати тим, що формування активістських настанов відбувається у суб'єктивному, емоційному переживанні досвіду людини, натомість раціональні, зважені оцінки щодо значущих аспектів життя не мають відчутного впливу на формування протестних настроїв, а у масовій свідомості найефективнішими методами впливу громадськості на ухвалення рішень органами влади вважаються конвенціональні форми. У масовій психології склалося досить суперечливе поєднання настроїв та установок : українське суспільство здебільшого налаштоване на ненасильницькі форми протесту як засоби відстоювання своїх інтересів; водночас переважна більшість населення констатує відсутність можливості контролювати владу через політичні інститути та недержавні організації. «В суспільстві домінує загальна налаштованість на активний протест із одночасним збереженням миру і злагоди», – резюмує О. Резнік [1, с. 293].

Так, аналіз показників можливих виступів та особистої участі в них у 2000-х роках показав, що напередодні зростання громадянської активності показник імовірності масових виступів був нижчим від показника готовності особистої участі у виступах, що свідчило про порушення механізмів соціальної конформності: ідеальне сприйняття соціальної ситуації «заступало» нормативну рефлексію більшості населення. Іншим проявом реальної громадянської мобілізації населення можна вважати персоніфікацію політичних суб'єктів, а саме через їх демонізацію та ідеалізацію. Незважаючи на певне зниження активності за останні роки, порівняно з європейськими країнами явка виборців в Україні залишається доволі високою. Мотивація електоральної активності збільшується на референдумах та президентських виборах,

 © Білоусов О. С., 2015

що пов'язано з більш чіткою персоніфікацією політичних перегонів. Останнім часом дещо зросла кількість виборців, які не підтримали жодного кандидата. Така форма електоральної активності є досить симптоматичною, оскільки зазвичай люди, не побачивши гідних суб'єктів політичного процесу, ігнорують вибори. Натомість прихід на виборчу дільницю і свідома непідтримка жодного кандидата демонструє особливий громадянський «жест» несприйняття наявних суб'єктів політичного життя» [Див. : 2, с. 293-294].

Відтак, саме суб'єкти активно та регулярно залучені до громадянської участі формують з часом соціально критичну масу необхідну для здійснення реальних перетворень. Аналіз настанов суб'єктів громадянських практик в українському суспільстві засвідчив, що активні громадяни дещо більше налаштовані на багатоманітність форм власності та поєднання ринкових і державних механізмів регуляції економіки, ніж пасивні громадяни. Водночас, на думку О. Резніка, більшість із них вважають, що демократія є найбажанішим державним устроєм. Особливо, цим вирізняються респонденти, залучені у громадсько-політичні практики, серед яких більш ніж половина підтримують багатопартійну систему в Україні. Серед залучених у громадсько-політичні практики також переважає підтримка прозахідного шляху розвитку, і вони більш відкриті до процесів глобалізації. Разом із тим, висока когнітивна компетентність людей, залучених у громадянські практики, втілюється у їхній підвищеній стурбованості стосовно міжетнічної ситуації в Україні. Серед прилучених до громадянських практик спостерігається більший рівень покладання на себе відповідальності за стан справ у країні та у місці проживання. За умов соціально-економічної кризи громадянські практики сприяють формуванню оптимальних стратегій адаптації до різного роду труднощів. Вищий рівень соціального самопочуття, покладання на власні сили сприяють накопиченню моральних та соціально-психологічних ресурсів, які дають переваги носіям громадських практик для самоактуалізації людини у соціальному житті. Це виявляється у значно більших домаганнях у підприємницькій, освітньо-кваліфікаційній. Матеріальній, житловій та культурній сферах. Досвід громадянських практик дає змогу їхнім носіям посідати вигідніші соціальні позиції, успішніше долати економічні негаразди [Див. : 3, с. 296].

Достатньо симптоматично, що за показниками довіри до інститутів влади Україна, за даними Європейського соціального дослідження (Інститут соціології НАН України бере участь у міжнародному порівняльному проекті «Європейське соціальне дослідження» з 2005 року; усього було проведене 4 хвилі опитувань – 2005,

2007, 2009 та 2011 рр.), посідає останні місця серед європейських країн. У 2011 році довіра українців до парламенту становила 1.99 бала за 10-бальною шкалою (останнє місце серед 26 європейських країн), довіра до судово-правової системи становила 2.26 бала (останнє місце), довіра до міліції – 2.50 бала (останнє місце). За довірою політикам (1.85 бала) Україна випереджає лише Грецію, а за довірою політичним партіям (1.99 бала) випереджає лише Грецію та Хорватію і міститься на одному рівні з Болгарією. Порівняння чотирьох хвиль дослідження (2005, 2007, 2009, 2011) засвідчують, що найвищі показники рівня довіри до державних інститутів були у 2005 році, а найнижчі – в період кризи 2009 року [4, с. 2].

Про це, зокрема, красномовно свідчать результати одного з останніх проведених до початку Революції Гідності досліджень за даною проблематикою «Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р.», проведеного «Центром дослідження суспільства» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» [5]. Його унікальність полягає у тому, що, на відміну від офіційної статистики, на основі моніторингу більше 180 національних, обласних та активістських веб-медіа. Проаналізовані дані охоплюють усі (незалежно від тематики та чисельності) фактичні протестні події, що відбувалися на території України, їхню форму, учасників, цілі, вимоги, місце й час проведення. Окремі розділи присвячені протестам найманих працівників, політичних партій і окремо крайніх правих організацій та ініціатив, «мовним» і консервативним протестам, а також репресіям проти протестувальників.

Так, у 2012 році дослідники зафіксували 3636 протестних подій, що є рекордною кількістю протестів за останні три роки. Причому, порівняно з 2011 р. роком (2277 подій) відбулося зростання їх кількості на 60 %. Пояснюючи таку стрімку динаміку протестної активності, укладачі моніторингу вказують, що її найвищі піки припали на періоди розпалу кампанії проти прийняття Закону України «Про засади державної мовної політики» та передвиборчої кампанії, що поєднала як уже звичні електоральні мітинги, так і високий рівень насильства з боку найманих «груп невідомих» проти політичних опонентів. Вони зазначають : «Більше того, помітно, що, починаючи з березня, навіть під час спадів, кількість протестних подій лишалася все одно дуже високою порівняно з показниками двох минулих років, поступаючись лише пікам під час масових загальнонаціональних кампаній. Це свідчить про те, що протестна активність 2012 року далеко не зводилася до боротьби за мову та за місця в парламенті. Паралельно з нею нарос-

тала менш помітна боротьба навколо питань, що найбільше турбують українських громадян» [6, с. 14].

У вказаному дослідженні констатується, що третій рік поспіль більшість (принаймні відносна) протестів піднімали соціально-економічні питання. Так, зокрема, у 2012 році спала лише відносна частка соціально-економічних протестів, однак їхня абсолютна кількість зросла з 1374 до 1546. На них найчастіше піднімалися, зокрема, питання незаконних забудов і приватизації міського простору, інтересів дрібного бізнесу, невиплати зарплат, соціальних виплат, навколишнього середовища. Велику частку серед них займали протести проти деградації соціальної та комунальної інфраструктури – через проблеми з постачанням електроенергії та води, поганий стан доріг, закриття поліклінік та шкіл в рамках так званої «оптимізації».

Зростання політичних протестів у передвиборчий рік, зрозуміло, також стало цілком очікуваним. Хоча високим був також рівень протестів з вимогами, спрямованими проти тодішнього президента В. Януковича та уряду загалом, але при цьому кількість протестів на підтримку ув'язненої на той час Ю. Тимошенко була відносно невеликою.

Що ж стосується розподілу протестних подій за тематикою, то незважаючи на резонанс «мовної кампанії», відносна частка ідеологічних протестів лишилася фактичною такою ж, як і в попередні роки, хоч їхня абсолютна кількість також зросла. Окрім мови та інших традиційних тем конфлікту західноукраїнської та східноукраїнської ідентичностей, серед ідеологічних вимог протестів досить часто були й відверто ксенофобської та гомофобської спрямованості. Вперше за останні три роки навесні 2012 р. ми фіксували сплеск консервативних протестів, спрямованих проти ювенальної юстиції, «гендерної ідеології» та прав сексуальних меншин. Під час протестів на захист громадянських прав найбільш часто піднімалися питання свавілля або бездіяльності правоохоронних органів а також свободи слова та цензури в ЗМІ [7, с. 14].

Крім того, що вельми показово, порівняно з 2011 роком, у 2012 році зросла ізоляція різних тематик протестів одна від одної. У 2011 р. лише соціально-економічні протести демонстрували високий рівень ізоляції (75 %), а серед протестів решти категорій тематик частка подій з вимогами виключно однієї тематики складала лише від 41 % до 55 %. Така тенденція підкреслює рівень відчуження низових протестів через найважливіші для українців соціально-економічні проблеми від боротьби за парламентські місця провідних політичних сил в країні, від ідеологічних війн між «Сходом» та «Заходом» та навіть від захисту

громадянських прав у тому числі (хоча й дещо меншою мірою). Для порівняння, рівень суміщення з соціально-економічними протестами у 2011 році склав для ідеологічних протестів 19 %, для політичних – цілих 33 %, а для протестів на захист громадянських прав – 26 %. У передвиборчий рік цей потенціал не був реалізований для переструктурування політичної боротьби навколо соціально-економічних питань, і більшість нових протестів 2012 року з інших тематик їх не піднімали. Рівень суміщення протестів ідеологічних та на захист громадянських прав залишився майже незмінним з 2011 року (21 % і 25 % відповідно) [8, с. 14]. У 2012 році серед соціально-економічних протестів частіше політизувалися (тобто висували одночасно і політичні вимоги) проблеми державних соціальних виплат, комунальних послуг та земельних конфліктів.

Що стосується лідерства у протестному русі, то 2012 році зафіксовано зростання участі в протестних подіях партій або окремих політиків – досить зрозуміле із наближенням виборів. Водночас спостерігається і зміна профілю протестів за участі політичних партій : якщо у 2011 р. 39 % протестів за участі партій піднімали соціально-економічні питання (втім, це небагато порівняно із середньою часткою 60 % того року), то у 2012 р. лише 23 % (порівняно із середнім показником 43 %) [9, с. 16].

За результатами вказаного дослідження, абсолютна кількість протестів за участі громадських організацій майже не змінилася, однак різко впала їхня частка серед усіх протестів. Так, якщо у 2011 році громадські організації були активними учасниками та організаторами політизованих соціально-економічних кампаній («Автомайдану», кампанії «чорнобильців» та «афганців»), то у 2012 році у профілі громадських організацій, навпаки, зросла частка ідеологічних протестів з 26 % до 35 % (через активне долучення до «мовної» кампанії деяких громадських організацій, зокрема, «Просвіти»), натомість частки решти тематик впали – і найбільше для соціально-економічних протестів (від 57 % до 42 %) [10, с. 16].

На цьому фоні було зафіксовано зростання кількості протестів за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив, причому найбільшою мірою серед соціально-економічних протестів та протестів за громадянські права. Абсолютна більшість соціально-економічних протестів відбулася без участі жодної партії, профспілки, громадської організації, непартійної політичної групи. Причому, якщо у 2011 р. майже всі (84 %) протести за участі винятково аполітичних неформальних ініціатив піднімали соціально-економічні питання, то в 2012 р. їх стало 70 %, при цьому зросла їхня участь у протестах

з іншими тематиками [11, с. 18]. Остання тенденція, на думку автора статті, свідчить, зокрема, і про зростання значення застосування сучасних ІКТ та мережевих спільнот, як засобу соціальної мобілізації при організації аполітичних неформальних ініціатив, як однієї з найбільш поширених форм реалізації протестної громадської участі в сучасній Україні.

Найпереконливішим підтвердженням цієї думки став чи не найбільший вибух протестної активності за всю сучасну історію України під час подій Євромайдану, що переросли у Революцію Гідності листопада 2013 – лютого 2014 рр. Адже, саме сучасні ІКТ та мережеві спільноти стали чинником, що вже на самому початку вказаних подій посприяв небаченим раніше стрімким темпам соціальної мобілізації.

Вельми цікавими з цього приводу є спостереження та розмірковування блогера М. Саваневського, який не безпідставно вживає щодо них навіть термін «українська цифрова революція» : «Одне речення Мустафи Найема у «Facebook» 21 листопада – маленький камінчик, який спричинив лавину в українському суспільстві. … Поява Євромайдану – це заслуга, в першу чергу, цифрових комунікацій в соціальних мережах та інтернет-ЗМІ. З появою перших людей на Майдані – почав працювати «Твітер». Спершу люди використовували різні хештеги, але досить швидко було обрано головний – #Євромайдан. Він вже 21-го листопада почав набирати популярності. З 21 по 28 листопада #Євромайдан був найпопулярнішим хештегом в Україні. Інтенсивність публікацій з його використанням сягала до 1500-3000 повідомлень на годину… «Фейсбук» – це соціальна мережа, яка прив'язана не до часу, а до друзів. Користувач отримує зріз інформації про те, чим живуть його друзі, та люди, з якими він найбільше взаємодіє. «Твітер», натомість, дає зріз того, що відбувається прямо зараз – в цю хвилину часу. І саме такий контент був найбільше затребуваний в перші дні Майдану. Тому ця соцмережа стала одним з основних джерел інформування про події на Євромайдані. Комунікації в соціальних мережах побудовані таким чином, що люди прислухаються до думки тих, кого вони добре знають та довіряють. Це можуть бути друзі, близькі родичі, колеги по роботі, просто авторитетні люди. Є чимало досліджень, які свідчать про те, що визначальним фактором прийняття рішення щодо політичних вподобань людини є вподобання їх друзів/родичів, а не політична реклама чи виступи політиків» [12].

Причини, фактори, наслідки, уроки та значення масового протестного громадянського руху, породженого Євромайданом,

все ще потребують повного, ґрунтовного та всебічного дослідження і осмислення. Гострі дискусії, які точаться навіть в академічних колах з приводу оцінки цих подій, вказують на те, що більш зважені та об'єктивні висновки можуть бути зроблені лише з часом, з певної історичної дистанції.

Бібліографічний список:

1. Резнік О. Громадянські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації / О. Резнік. – К. : Інститут соціології НАН України, 2011. – 364 с.
2. Резнік О. Вказ. робота.
3. Резнік О. Вказ. робота.
4. Перспективи модернізації в Україні і тенденції змін суспільної свідомості / Інститут соціології НАН України : Мат. круглого столу, м. Київ, 11 лютого 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.i-soc.com.ua/institute/press_relis.pdf
5. Протести, перемоги і репресії в Україні: результати моніторингу 2012 р. / За ред. В. Іщенка. – К. : Центр дослідження суспільства, 2013. – 88 с.
6. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
7. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
8. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
9. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
10. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
11. Протести, перемоги і репресії в Україні. Вказ. праця.
12. Саваневський М. Євромайдан : українська цифрова революція та останній шанс аналоговим політикам стати цифровими / Максим Саваневський [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://blogs.pravda.com.ua/authors/savanevsky/5298980715e65/

В статье анализируются современные социоструктурные преобразования в Украине и их влияние на появление протестного движения. Рассмотрены причины, факторы, последствия, уроки и значение массового протестного общественного движения, порожденного Евромайданом.

The article analyzes current socio-structural transformations in Ukraine and their influence on the appearance of the protest movement. The author described the reasons, factors, consequences, lessons and the meaning of mass protest social movement generated by the Euromaidan.

Стаття надійшла до редколегії 26.03.2015

УДК 329.7

Mordovets M. V., State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»

ACTIVISM: TERMS OF ORIGIN OF PUBLIC MOTIONS

In the article it is represented the analysis of the conditions of appearance of social movements, individual and group activity. The focus of the article is on the conceptual approaches that has been formed in social psychology and are actively used by the political science. It is considered that the selection of the mean of explanation of the nature and mechanisms of social action that appeared by the influence of cultural, social, structural, mental-psychological factors is a high-powered element through the research of the socio-political activism.

Interest to the study of revolutionary processes arose up at the end of XIX c. in social psychology which gave birth in a that period at the active co-operating with sociology and political science. In XX c. political and social psychology investigate new reasons for aкtivism, influence of social structure on the dynamics of public motions, interdependence between communication and socio-political space «new citizens operate in which».

An important element in research of socio-political activity and public tension is a choice of explanation of essence and mechanisms of its origin facilities. Coming from the complex understanding of the phenomenon of socio-political aкtivism, as the system phenomenon, which not only characterizes socio-political processes but also has psychological character, in this article research of approaches comes forward a purpose from the different areas of knowledge for the analysis of socio-political tension.

The level of social activity of citizens depends on the row of factors: from correlation of social development with the rhythms of update of tradition from the side of progressive innovations; from inconsistency between social values and possibilities of their achievement; from unrealizable social expectations; from a status and structural vagueness in society, which are accompanied social dissatisfaction.

Social history of humanity is the endless change of ideas, values, tastes, priorities. According to the American socially anthropologist Melvila Kherskovitsa, «small deformations change character and forms of vital functions of people» slowly, stipulating the process of social-cultural changes [9, c. 578]. M Kherskovich considered, that a culture is a way of life of people, while society – it the organized mechanism in which individuals will realize certain way of life. Consequently society consists of people, and

© Мордовець М. В., 2015

way of life, which they elect, – is a culture. Cultural experience of society provides terms for social motions, прискорює or slows their activity.

Every cultural flow appears and develops under act of many factors of generate social transformations which becomes the product of active actions of individuals. At the same time, social motions can be instrumental in the origin of cultural flows. Social motions which coincided with direction of development of cultural flows have considerable terms for success, unlike motions which develop despite cultural flows. The last had a tendency to disorganization of public relations.

Society that changes, can not create steel and the guided models of conduct for the members which losing cultural basis and social statuses simultaneously lose and balance between social values and possibilities of their achievement. This idea which was formulated by the American sociologist Robert Merton is known as a «paradigm of Mertona».

The «Merton's paradigm» interprets the deviant conduct as special form of adaptation to the new social terms. During destruction of the system of moral values, when contradiction is between the norms-values of culture and by possibilities their achievements, conditioned the existent institutes of power and management, an individual feels alienation from society. Therefore on the first plans selfish necessities go out in his activity. Merton describes the origin of such types of девіантної conduct, as: conformism, ритуалізм, innovation and супротив [3]. The members of such societies feel estrangement to the public agents, unforeseen situation and danger from the side of its actions, futility of own efforts, absence of social and psychological support, from the side of public institutes.

Arising up on this background social deviations, the complex of senses and reasons scientists examine as a variety of аномії, under which any violation is understood valued-normative systems of society. Consider Emilya Dyurgeyma the author of conception of anemia. He considered that in the period of public rest and stability a social order is based on the traditional hierarchy of social and moral norms, on the so-called «ordinary order», which is just and legitimate due to the protracted existence in time and space, on the stereotypes of consciousness and conduct, on social traditions and domestic authorities and domestic copulas.

Consequently, authority of traditions is stipulated by stability of society and collective. In stable periods a law for a man is not pressure of environment, but choice of collective consciousness, ratified a public consent. By virtue of it, after opinion of Dyurkgeyma, – «society presents the system, which is formed due to the association of individuals and presents reality, provided with the special properties» [2, c. 493]. Society is here presented as an objective structure, which programs the acts of people through social institute, norms and rules of conduct.

Flash of protest community spirits, growth of social актivism is the reflection of process of loss of feeling of solidarity into society. Dyurkgeym asserted that the level of solidarity (unanimity, feeling of general tasks) is determined by character and intensity of social processes. In absence of solidarity, founder of sociology, sees the source of most negative public displays.

Veritable solidarity – organic, when exist a condition for harmony between consciousness of person and society, when a person keeps own space for development and does not meet with society. Conception of organic solidarity of Dyurkgeyma foresaw creation of the so-called «just inequality» which must prevent social аномії, to provide constancy of the co-ordinated actions, confession of traditional hierarchies, in a middle society. Consequently, a loss of stability, feeling of rest, is in society, but not desire of primitive equality – is a condition for актivism of social motions.

The «theory of alienation stands next to conception of аномії». A concept «alienation» includes such senses of disorganizing man, as helplessness, absence of clear орієнтирів, an isolation is the complete emotional dissociating an individual from society.

Alienation which accompanies аномію is the extreme stage of public disorganization. Feeling of inaccessibility of aims, futility of ordinary actions, results in disconnected of people, serve as an ideal environment for an origin and development of social motions. Thus, the vagueness of norms and aims is more frequent caused by social motions, than poverty. People remain emotionally proof and sure in the future, without regard to the financial state, if their system of values determines it as induces the «normal» terms of existence and only violation of «norm» to social activity. On the example of events in Ukraine we saw that corruption, social inequality and social injustice, not always result in the origin of protest motions. The frames of society remain stable not because of total poverty of majority of population while the members of society arrive at the expected purpose. People get used to privations and patiently carry them, if consider them inevitable, a man is capable in any social to find the systems positives, if the system is inwardly stable and predictable. But as soon as a hope appears on an improvement, these privations, perceived as unendurable. That, become reason of revolutionary events not degree of economic necessity and political burden, in itself, but them psychological perception. Such situation, after A. Tokvil, name «revolution of growings expectations» [4]. Consequently, revolutions take place when a hope is on the improvement of terms of life, when expectation and hopes grow outruns the real possibilities.

Revolutionary activity, protest appearances of activists are most reliable then, when a break is created between the increase of necessities and possibilities for their realization. Such position is generated by feeling of social dissatisfaction by the terms of life, system of social relations, distributing of imperious plenary powers, existent long-term social strategies. Theory of «relative dissatisfaction», or «relative депривації» grounded the English social psychologist Semyuel Stauferr. In future it developed in labours Metrona and In. Ruinsaymena. Concordantly to it, people feel a break between that they have and that they were in a position to have [10, ñ. 207]. The size of break between the expected result and realization stipulates feet of social dissatisfaction. Consequently, social dissatisfaction can cause social activity as among social «bottoms», so è among провладних oligarchic «tops».

Conception of «relative deprivation» in combination with the ideas of social justice presented in labour V. Ruinsaymena. Inequality of the clustered access to the social blessings and political possibilities results in the origin of group activity. Task forces, as well as individuals are able to compare the position to the socio-political terms of other groups. If comparison is carried by negative character is can provoke the displays of active collective dissatisfaction, that is basis of origin and development of socio-political activity. If power can not influence on a crisis situation, then political mobilization spreads on all layers of society, instrumental in forming of political positions in a middle all task forces. In opinion of Ralph Darendorfa, «who is able to manage with conflicts by their confession, that takes the rhythm of history under control. Who упустить this possibility, gets a rhythm to itself in opponents». From his point of view, social conflict – is the result of counteraction the existing in society relations of domination and submission. Suppression of conflict conduces to his sharpening, and «rational adjusting» – to the «controlled evolution» [1]. Consequently, strengthening of депривації provokes aggressive reactions on фрустрацію which arises up at blocking of purposeful conduct of group. An aggressive reaction on фрустрацію will be realized in counteraction the sources of disappointments, thus not important, whether culprits of the state of businesses are the real or thought of

Near to this explanation of social contradictions is a theory of «base human necessities». In labours of A. Bertona, A. Arara is marked, that exactly impossibility of satisfaction of basic necessities results in violence, social shocks and political conflicts. «Aspiring to satisfaction of base necessities insuperably, them it is possible or temporally to strangle, or destroy together with their subjects-transmitters»[7, c. 145-146].

Dzh. Berton considers that the most essential sources of conflicts in society are social institutes with support on the existent system of power

and norm of ruling elite. Break between social expectations in relation to satisfaction of base necessities and actual degree of satisfaction of this necessities within the framework of the existent political system characterizes legitimity of power regardless of laws in force and legal system. If task forces can not satisfy the basic necessities through legal norms and institutes, then they will aspire to their satisfaction outside the institutes [7, c. 150] of Decision of conflicts in obedience to this approach, it must be directed on the institutional and system changing, perfections of political structures, for adequate satisfaction of basic necessities, but not on changing of group conduct.

The system of socio-political institutes, as reason of social destruction and origin of social motions, appeared in the theory of «structural violence». This theory goes out from that organization of society can create the conflict terms of intergroup co-operation. By structural violence the Norwegian sociologist, Yokhan Gal'tung names that situations in which individuals самореалізуються below own potential possibilities in a physical and spiritual plan. In this case, options and presentations, which are contained in a culture, does not allow people to notice the phenomenon of structural violence and even justify such position [8].

The theory of structural violence explains reasons of socio-political collisions the structural terms of modern society. And. Gal'tung examines the structures of social inequality as unfair, as they do not provide the representative office of interests of the masses. Social structures can both integrate and contrast task forces, породжуючи between them active opposing.

Unlike «direct» violence, the «structural» is characterized static and stability, as socio-political structures are not added rapid transformations. Yes, the overthrow of managing power as a result of political protests with application of direct violence can displace political leaders and their surroundings, but not structures. A new elite takes seat immediately, which was freed, places of political influence and will be instrumental in the recreation of structure. Even if a structure was destroyed, it can appear again through the formed practices in society. Yokhan Gal'tung marks that decision of structural conflicts possibly through the systematic change of co-operations in the structures of society, directed minimization of інститу00оналізованої injustice.

At the same time, political institutes, development of which did not attain completions, not capable to give legitimate mean for structural presentation by the political system of interests of the mobilized groups. In this case there is escalation of socio-political tension, activation of violent actions [5].

The American researcher of social activity Jean Stokdeyl selected structural pre-conditions of origin of social motions: a structural blockade is barriers in a social structure, which are instrumental in the origin of social dissatisfaction; regularity of contacts is between the dissatisfied individuals and groups; a confidence is in that collective actions can weaken social dissatisfaction and improve the terms of life; presence of ideology, which explains effectiveness of collective actions in social motions.

Structural pre-conditions, as a factor of mobilization closely related to the ideas of purposeful actions, which induces people to social mobilization, to the active actions. Yes, on the rational calculation of leaders of mobilization of group resources there is the built theory of «resource mobilization», which links the process of modernization and dynamics of socio-political changes, processes of forming of solidarity in society on the basis of general signs (етічність, religion, social][status.). The problems of collective mobilization and forming of soil for social motions are presented in labours V. Gamsona, Tilly but other Latent dissatisfac0ion of certain groups by political technology is translated in an active phase. Collective mobilization will be realized at mediation of socio-political motions in which a major role is played by organization. The activists of public motion are perceived as actors which operate on the basis of own aspirations and resources.

To the factors, which activate the action of structural pre-conditions, take the indexes of degree of mobility and маргінальності of society. Mobility is weakened by social control, deprives emotional connection with a group. Break individual as a result of him social mobility with former social surroundings and impossibility to be integrated in new surroundings result in the association of such people in social motions. Their активізм has for a purpose to purchase social and emotional support, improve the terms of existence in an advantageous on your own side. Migranti aim to change «new» surroundings in its own behalf, ignoring with a culture and traditions of new group or society. They examine social motion as element of emotional refuge. Persons and groups, what isolated from society, more feel like mass motions than that groups statuses, roles and activity of which computer-integrated in society.

Similar attitude toward social activity is characteristic for маргіналів, what disturbed inferior status in each of groups which it is potentially belonged to. Conception of маргінальності, which was developed American a sociologist Robert Parkom, is used for the analysis of difficult public processes. «marginal persons» on determination of Thomas Shibutani, link different social spaces, not included fully in none of them [6]. Marginal'niy status pushes slightly people to the receipt of radical, extreme

statuses: oppositionness to society, or hyperpatriotism, religious fanaticism or bellicose atheism. It is explained an attempt in spite of everything, to adapt in an environment. A маргінальна situation is always exceptionally tense, and realized extremely ambiguously.

Consequently, understanding of development of socio-political looks and theories on the sources of contradictions in society, gives possibility to draw conclusion about the factors of forming of socio-political tension in society and in separate regions in particular. The synthesis of different conceptual approaches allows to compare psychological, structurally functional and system going near understanding of essence and sources of socio-political tension, which are justified for practical research of factors which influence on the level of socio-political activity.

Bibliography:

1. Дарендорф Р. Современный социальный конфликт: Очерк политики свободы. Под общим руководством Л. Ю. Пантин / Р.Ђ Дарендорф. – М. : РОССПЭН, 2002. – 286 с.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Э. Дюркгейм ; пер. с фр. и послесловие Л. Б. Гофмана. – М. : Наука, 1990. – 575 с.
3. Мертон Р. К. Социальная структура и аномия / Р. К. Мертон. – М. : Прогресс, 1966. – 309 с.
4. Токвиль А. Старый порядок и революция / А.Токвиль. ; пер.с фр. М. Федоровой. – М. : Моск. философский фонд, 1997 – 248 с.
5. Хантингтон С. Политический порядок в меняющихся обществах / С. Хантингтон. – М. : Прогресс-Традиция, 2004. – 480 с.
6. Шибутани Т. Социальная психология / Пер. с англ. В. Б. Ольшанского / Т. Шибутани. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – 544 с.
7. Burton J. Conflict: Human Needs Theory (Vol. 2 of the Conflict Series) / J. Burton. – L. : Macmillan, 1990. – 358 p.
8. Galtung J. Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization / J. Galtung. – L. : Sage, 1996. – 280 p.
9. Herckovitz M. Man and his work / M. Herckovitz. – N. Y., 1964.
10. Staffer S. Communism, conformity and civil problems / S. Staffer. – Wash. (D.C.), 1970. – 207 c.

У статті представлений аналіз умов виникнення соціальних рухів, індивідуальної та групової активності. Зроблений акцент на концептуальні підходи, які склалися в соціальній психології і активно використовуються політичної наукою. Наголошується, що впливовим елементом у дослідженні соціально-політичного активізму є вибір засобу пояснення природи і механізмів соціальної дії, яка виникає під впливом культурних, соціальних, структурних, ментально-психологічних чинників.

В статье представлен анализ условий возникновения социальных движений, индивидуальной и групповой активности. Сделан акцент на концептуальные подходы, которые сложились в социальной психологии и активно используются политической наукой. Отмечается, что влиятельным элементом в исследовании социально-политического активизма является выбор средства объяснения природы и механизмов социального действия, которое возникает под влиянием культурных, социальных, структурных, ментально-психологических факторов.

Стаття надійшла до редколегії 05.02.2015

УДК 323.27

Травлос Т. С., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ОСНОВНІ ПОЛІТОЛОГІЧНІ ТЕОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ «РЕВОЛЮЦІЯ»

В статті проаналізовано основні політологічні теорії феномену «революція». Розглянуто загальну класифікацію теорій революції. Вирізнено характерні риси, слабкі та сильні сторони досліджуваних теорій.

Одним із найважливіших напрямків сучасної політичної науки є вивчення причин, механізмів та результатів суспільних, у тому числі й політичних трансформацій – переходів політичного і загалом суспільного ладу з одного якісного стану в інший. Дослідження революцій в даному аспекті є актуальним політологічним дослідженням, викликаним до появи потребами сучасної політичної науки та практики.

Революція як політичний феномен в межах політичної теорії на сучасному етапі перебуває в якості найбільш актуальних. Серед зарубіжних вчених найбільшої уваги заслуговують роботи Дж. Девіса, Т. Роберта Гарра, Г. Екштейна, Н. Смелзера, С. Хантингтона, Ч. Тіллі, Т. Скокпол та інших. Такі українські автори, як О. Долженков, А. Колодій, А. Магун, Ю. Мацієвський, М. Мілова, Володимир та Віктор Мейтуси, Г. Музиченко, С. Наумкіна, С. Ростецька, В. Якушик, Л. Ярова та інші чимало уваги приділили цій проблематиці. Корисними в даному аспекті є й роботи російських політологів, зокрема С. Кара-Мурзи, В. А. Мау, І. В. Стародубровської. Виникають нові терміни та визначення революції, змінюються завдання та цілі останніх, що вимагає наукової рефлексії в даній площині й викликало необхідність проведення даного політологічного дослідження.

 © Травлос Т. С., 2015

Останнім часом дослідження причин, закономірностей розвитку і результатів революції широко розповсюджено в багатьох дисциплінах: соціології, філософії, політології, що зумовлює багатогранність бачення цих процесів в суспільно-політичному розвитку. Тому узагальненні міждисциплінарне знання про революцію можна представити у вигляді концепцій революції.

Під теорією революції розуміється увесь комплекс ідей, накопичений соціогуманітарним знанням. Характерними рисами теорій революції є спроба сформулювати закономірності революції; застосування наукового інструментарію для аналізу революцій, певна об'єктивність і обґрунтованість висновків щодо конкретної революції і явища в цілому.

На сучасний момент існує багато теорій революції, серед яких хотілося б виділити та розглянути основні. Петро Штомпка виділяє чотири головні «школи» теорії революції – біхевіористську (поведінкову), психологічну, структурну і політичну.

Перша сучасна теорія революції запропонована в 1925 р. Пітірімом Сорокіним. Він робив свої висновки, виходячи передусім з досвіду російської революції 1917 р., в якій брав участь. Його теорію можна вважати біхевіористською, оскільки він зосередився на причинах, що «породжують революційні відхилення в поведінці людей», і шукав причини цього «відхилення» в області основних, базових потреб і інстинктів людини. «Безпосередньою передумовою всякої революції завжди було збільшення пригнічених базових інстинктів більшості населення, а також неможливість навіть мінімального їх задоволення» [5, с. 272].

Сутність цієї версії теорії революції у викладі самого П. Сорокіна: «Коли ж умови середовища змінюються так, що викликають утиск основних інстинктів у безлічі осіб, тоді ми отримуємо масову дезорганізацію поведінки, масовий вибух і соціальний землетрус, що носить назву бунту, заколоту, смути, революції» [5, с. 42]. Революція кардинально перевтілює типову людську поведінку – революція в поведінці людей відбувається негайно: умовно прийняті правила цивілізованої поведінки миттєво зриваються, і на зміну соціуму на волю випускається «бестія». П. Сорокін простежує і документує подібні зміни в різних сферах людського життя і поведінки. До таких змін відносяться: «пригнічення власницького інстинкту мас», «пригнічення імпульсу до змагальності, творчій роботі, набуттю різноманітного досвіду» тощо. Усе це призводить до дисфункції умовних інстинктів і обертає людей в орди божевільних.

Таким чином, передумовами революції, на думку П. Сорокіна виступає:

1) ріст утиску головних інстинктів,

2) масовий характер цього утиску,

3) безсилля груп порядку урівноважити пропорційно посиленим гальмуванням збільшений тиск ущемлених рефлексів – такі необхідні і достатні умови настання революцій [5, с. 323].

На думку Володимира та Віктора Мейтусів, схема революції, запропонована Сорокіним, занадто проста, щоб відповідати реальності, але чітко відображає етапи її розвитку. Будь-яка революція, що займає доволі тривалий проміжок часу, який визначається необхідністю заміни однієї системи управління іншою, завжди відбувається в вигляді декількох етапів. Кожний етап, в свою чергу передбачає декілька кроків. Не завжди ці кроки виконують одні й ті ж самі люди. Часто одних з керівників революції заміщають ті, хто знаходився в другому, третьому ешелоні або своєчасно перефарбувався з ворогів в союзники, вчасно уловивши момент свого просування вперед [4, с. 458].

Психологічні теорії залишають сферу поведінкових рефлексів, або базових (фундаментальних) інстинктів і концентруються на проблемі комплексних мотиваційних орієнтацій. Подібні теорії більш раціональні, тому не дивно, що вони отримали велику популярність, і зараз їх можна вважати найбільш розробленими з усіх підходів. Найбільш впливова запропонована Джеймсом Девісом і Тедом Гарром під назвою теорії «відносної депривації». Революції викликаються хворобливим синдромом свідомості, який розповсюджується серед населення. «Убогість несе переворот», або, точніше, убогість, яку люди усвідомлюють і яку вони визначають як несправедливість, штовхає їх на бунт.

В загальному вигляді міра відносної депривації є мірою відмінності між бажаною ситуацією і тим, як людина її собі уявляє. У формулюванні Теда Гарра вона виглядає наступним чином – це «сприймана різниця між ціннісними очікуваннями (речами і умовами життя на які, як вважають люди, вони заслуговують по справедливості і ціннісними можливостями (речами і умовами, які вони дійсності можуть отримати)» [1, с. 24].

Аналізуючи декілька класичних революцій, а також прихід до влади фашистів в Німеччині у 1933 р. та негритянські і студентські бунти 60-х рр. XX ст. у США, Дж. Девіс запропонував цікаву гіпотезу пояснення революції. За Дж. Девісом, революція найбільш ймовірна тоді, коли тривалий період зростання очікувань та реального задоволення потреб змінюється коротким періодом різкого розчарування, протягом якого розрив між сподіваннями та реальними можливостями задоволення потреб поглиблюється і стає нестерпним. Якщо незадово-

лення (фрустрація) викликане діями уряду, то воно може проявитися в насильницьких діях у формі бунту, якщо ж незадоволення набуває крайньої форми і поширюється на все суспільство, то воно набуває ознак революції.

Розрив між очікуваним задоволенням і реальними можливостями задовольняти свої потреби має вигляд перевернутої англійської літери J. За характерним вигином цієї літери, гіпотеза Дж. Девіса стала відома як «крива J». Дж. Девіс наголошував на тому, що імовірність соціального вибуху не є найбільшою тоді, коли ситуація широких мас населення постійно погіршується. Це спостереження свідчить про те, що вимоги населення зменшуються в міру погіршення ситуації. Таке пояснення «… відповідає політичній дійсності досить умовно можна застосовувати до країн Центрально-Східної Європи, адже економічне становище громадян мало стійку динаміку до погіршення. Перші виступи «Солідарності» у Польщі були зумовлені підняттям цін урядом, однак не привели до революційних змін» [2, с. 98].

Структурна теорія революції виходить з того, що держави мають різну структуру і тому піддатливі різним впливам, що можуть призвести до розпаду держави. Ця теорія наголошує на тому, що революції починаються з поєднання різних чинників, в першу чергу, конфлікту між державою та елітами, виявом громадського невдоволення і змагання між державами на міжнародній арені. Теда Скокпол – провідна сучасна прибічниця цієї теорії звернула увагу на те, що держави з відсталою економікою відчувають значний тиск міжнародного середовища, що виявляється у розпаді державних інститутів і революції.

Причини і результати соціальних революцій, на думку Т. Скокпол, слід шукати в нерівномірному поширенні капіталістичної економіки та утворенні національних держав, а також в несприятливому становищі держави на міжнародній арені в умовах конкуренції, в прагненні контролювати свою територію і населення, брати участь у військовому суперництві, в появі нових моделей політичної дії. Дослідниця вказує на опосередкований вплив міжнародного контексту на положення усередині країни: не безпосередньо на населення і соціальні структури, а через державних керівників.

Причини соціальної революції, що кореняться у внутрішньому житті суспільства і в міжнародному контексті, взаємообумовлюють один одного. Найбільш загально автор формулює це як нездатність старого режиму відповісти на виклик тієї, що змінюється міжнародній ситуації. Ця причина у свою чергу розпадається ряд під причин. Описуючи структурний характер конфлікту, що став одним з причин революції, Т.Скокпол вказує на те, що він виникає не з протистояння різних груп між собою, а більшою мірою із-за протиріч вагомих

соціальних груп та держави (в даному випадку землевласників і держави, з одного боку, і класом, що виробляє, і домінуючим класом з державою, з іншого боку). Ці протиріччя взаємозв'язані з прагненням держави конкурувати або воювати з іншими державами, що має своїм наслідком відтік ресурсів з внутрішньої економіки та необхідність прискорення темпів виробництва. Якщо влада не зуміє мобілізувати необхідні для реалізації такої зовнішньої політики матеріальні і соціальні ресурси, то революція неминуча [7, с. 327-330].

Структурну теорію критикують за однобічність, нехтування психологічними і мотиваційними аспектами, апелюючи до того, що люди є середньою ланкою між структурними умовами і соціальним результатом. Причому структурні умови просто накладають певні обмеження на людські дії або визначають деякий діапазон можливостей. Як найкращий варіант – потрібно прагнути до синтетичної, багатовимірної позиції.

Політичні теорії розглядають революцію лише як політичний феномен, що виникає з процесів, що відбуваються виключно в політичній сфері як результат порушення балансу влади і боротьби суперників за управління державою. Так, на думку Чарльза Тіллі, революції – це не екстраординарні, виняткові явища, а швидше – якщо перефразовувати відомі слова Клаузевіца – «продовження політики іншими засобами, тобто різновид нормального політичного процесу, в якому різні групи прагнуть реалізувати свою мету шляхом завоювання влади. Революції представляють собою крайні форми суперництва за політичний контроль (звідси модель «змагання революції») і відбуваються тільки тоді, коли протиборчі сторони здатні мобілізувати значні ресурси необхідні для завоювання влади у старого режиму [8, с. 193].

Чарльз Тіллі відкинув пояснення революції з точки зору модернізації, запропонувавши теорію мобілізації ресурсів. Він звернув увагу на те, що саме незадоволення не може призвести до революції, якщо незадоволене населення залишається неорганізованим та без достатніх ресурсів. Стверджуючи, що незадоволення і конфлікт є невід'ємними явищами політики, дослідник наголошував на тому, що політичне насилля можливе лише тоді, коли незадоволені групи мають достатні ресурси та організацію для здійснення своїх намірів. З тієї точки зору, модернізація може породити незадоволення, проте вона необов'язково призводить до революції.

Революція є особлива форма колективної дії, яка характеризується деякими попередніми умовами: революційною ситуацією та результатами революції. Іншими словами, це множення політичних організацій.

«Революційна ситуація складається тоді, коли уряд, що знаходився раніше під контролем однієї, суверенної політичної організації, стає об'єктом ефективних, змагальних, взаємно виключних, двох або більше різних політичних організацій. Вона закінчується, коли єдина суверенна політична організація отримує право контролю над урядом»[8, с. 191].

Тіллі виділяє чотири різновиди цієї ситуації:

1. Одна суверенна політична організація намагається підпорядкувати іншу суверенну політичну організацію.

2. Підлегла політична організація (наприклад держава під управлінням федерального уряду або колонія, підпорядкована іноземній владі) набуває суверенітет.

3. Опоненти мобілізуються та отримують контроль над фрагментами урядового апарату.

4. Політична організація розпадається на два або більше блоків, кожен з яких отримує частковий контроль над урядом [8, с. 191-192]. Революція перемагає, коли відбувається зміна влади і одні її носії замінюються іншими.

Однією із слабких сторін теорії, висуненої Тіллі, являється є недостатня специфічність. Стен Тейлор вказує на те, що автор не пояснює, «чому одні групи приймаються політичною організацією, а інші відкидаються», чому в одних випадках армія залишається лояльною, а в інших переходить на бік революціонерів, зумовлюючи тим самим результат справи. Нажаль, згадані недоліки властиві не лише теорії Тіллі, але і іншим теоріям революції[6].

Окрім проаналізованих вище концепцій революції поза увагою залишилися цінні для наукового дослідження теорії, які за основу брали інші критерії у баченні проблеми революції.

У 30-і роки XX століття, після вивчення досвіду усіх великих революцій минулого, а також російської революції і націонал-соціалістичної революції в Німеччині, народилася принципово нова теорія згідно якої першим об'єктом революційного руйнування ставала надбудова суспільства, причому її найбільш «м'яка» і піддатлива частина – ідеологія і установки суспільної свідомості. Пов'язана вона з ім'ям Антоніо Грамши засновника і теоретика Італійської компартії.

А. Грамши створив нову теорію держави і революції – для міського суспільства, на відміну від ленінської теорії, створеної для умов селянської Росії. Ключовий розділ праці А. Грамши – вчення про культурну гегемонію. Положення, при якому досягнутий достатній рівень згоди громадян і влади, автор називає культурною гегемонією.

Якщо головна сила держави і основа влади – гегемонія, то питання стабільності політичного порядку і, навпаки, умови його зламу (ре-

волюції) зводиться до того як досягається або підривається гегемонія. Гегемонія – не застиглий, одного разу досягнутий стан, а динамічний, безперервний процес. Її потрібно безперервно оновлювати і завойовувати.

За А. Грамши, і встановлення, і підрив гегемонії – процес «молекулярний». Він протікає не як зіткнення класових сил (А. Грамши заперечував такі механістичні аналогії, які притягає історичний матеріалізм) а як невидима зміна думок і настроїв у свідомості людей. Гегемонія спирається на «культурне ядро» суспільства, яке включає сукупність уявлень про світ і людину, про добро і зло, безліч символів і образів, традицій тощо. Доки це ядро стабільне у суспільстві є «стійка колективна воля», спрямована на збереження існуючого порядку. Підривання цього «культурного ядра» і руйнування цієї колективної волі – умова революції.

Головна дійова особа у встановленні або підриванні гегемонії – інтелігенція. Саме створення і поширення ідеологій, встановлення або підривання гегемонії того або іншого класу – головний сенс існування інтелігенції в сучасному суспільстві. Це якраз добре видно на прикладі «оксамитових» революцій кінця XX століття.

Вчення А. Грамши про гегемонію стало важливою главою в сучасній політології. З використанням запропонованої їм методології ведеться багато прикладних досліджень і розробок. У багатьох випадках супротивні політичні сили свідомо планували свою кампанію як боротьбу за гегемонію в суспільній свідомості з конкретного питання. «Виходячи з положень цієї теорії була «спроектована» і гласність в СРСР як програма по підриванню гегемонії радянського ладу. Коли «криза гегемонії» дозріла і виникає ситуація «війни», потрібні вже, зрозуміло, не лише «молекулярні» дії на свідомість але і швидкі цілеспрямовані операції, особливо такі, які завдають сильного удару по свідомості, викликають шок (типу провокації в Румунії в 1989 р. або «путчу» в Москві в серпні 1991 р.)» [3, с. 30].

Вершиною «роботи за А. Грамши» (краху супротивного Заходу радянського блоку) була, перебудова в СРСР – грамшианська революція. Вона була інтенсивною програмою по руйнуванню ідей-символів, якими легітимувалася ідеократична радянська держава. Тією властивістю, завдяки якій символи виконують свою легітимуючу роль, є авторитет. Символ, позбавлений авторитету, стає руйнівною силою – він отруює навколо себе простір, вражаючи цілісність свідомості людей.

Важливою відмінністю теорії революції А. Грамши від марксистської і ленінської теорій було те, що А. Грамши здолав властивий історичному матеріалізму прогресизм. І К. Маркс, і В. Ленін відкидали саму можливість революцій регресу. Такого роду історичні

процеси в їх концепціях громадського розвитку виглядали як реакція або контрреволюція. Як видно з вчення про гегемонію, будь-яка держава, у тому числі прогресивна, може не впоратися із завданням збереження своєї культурної гегемонії, якщо історичний блок його супротивників має нові, ефективніші засоби агресії до культурного ядра суспільства [3, с. 31-32].

Таким чином, як висновок, можна стверджувати, що: сучасне наукове знання про революцію можна представити у вигляді теорій революції, як увесь комплекс ідей, накопичений соціогуманітарним знанням; найбільш загальну класифікацію теорій революції в залежності від того, що теорії ставлять в центр своїх моделей – діяльність або структурний контекст, пропонує відомий польський науковець П. Штомпка. Він же виокремлює найбільш відомі теорії революції в так звані школи: біхевіористську (поведінкову), психологічну, структурну і політичну; яскравим представником біхевіористичної школи є П. Сорокін, який зосередився на причинах «революційного відхилення в поведінці людей» в сфері основних, базових потреб і інстинктів людини. Критикують його теорію за нехтування іншими важливими чинниками: економічними, культурними тощо; психологічні теорії концентруються на проблемі комплексних мотиваційних орієнтацій (Джеймс Девіс і Тед Гарр, теорія «відносної депривації), проте ними ігнорується макроструктурний контекст; структурні теорії революції є продуктом структурних обмежень і напруженостей і характеризуються специфічними стосунками між громадянами і державою, шукаючи причини революції на соціальному рівні (Теда Скокпол). Ці теорії критикуються за однобічність, нехтування психологічними і мотиваційними аспектами; в політичних теоріях революцію розглядається лише як політичний феномен, що виникає з процесів, що відбуваються виключно в політичній сфері як результат порушення балансу влади і боротьби суперників за управління державою (Ч. Тіллі). До недоліків відносять недостатню специфічність, неповну обґрунтованість; теорія революції А. Грамши стала важливою подією в сучасній політології. Вчення про гегемонію, що є не застиглим, одного разу досягнутим станом, а динамічним, безперервним процесом, який потрібно безперервно оновлювати і завойовувати, в основі якого є «культурне ядро», підривання якого і є умовою революції, дало основу для розуміння багатьох політичних перетворень, зокрема, перебудови в СРСР (грамшианська революція), «оксамитових революцій».

Бібліографічний список:

1. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют / Тэд Роберт Гарр. – СПб. : Питер, 2005. – 461 с.

2. Дашаківська О. Революція переходу (кінець 1980-х – початок 1990-х років) у суспільствах Центрально-Східної Європи / О. Дашаківська // Вісн. СевНТУ. – 2010. – № 112. – С. 97 – 101.
3. Кара-Мурза С. Г. Революции на экспорт / С. Г. Кара-Мурза, А. А. Александров, М. А. Мурашкин, С. А. Телегин. – М. : Изд-во Алгоритм, Изд-во Эксмо, 2006. – 528 с.
4. Мейтус В., Мейтус В. Массы, движения, революции / Владимир Мейтус, Виктор Мейтус. – К. : Ника-Центр, 2008. – 504 с.
5. Сорокин П. А. Социология революции / Питирим Александрович Сорокин. – М. : «Территория будущего» ; Росспэн, 2005. – 768 с.
6. Штомпка П. Социология социальных изменений [Електронний ресурс] / Петр Штомпка. – Режим доступу : http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Psihol/belin/16.php.
7. Skocpol T. States and Social Revolutions / Theda Skocpol. – Cambridge University Press, 1979 . – 407 p.
8. Tilly Ch. From Mobilization to Revolution / Ch. Tilly. – N.Y. : Random House, 1978. – 289 p.

В статье проанализированы основные политологические теории феномена «революция». Рассмотрено общую классификацию теорий революции. Выделено характерные черты, слабые и сильные стороны исследуемых теорий.

The article analyzes the basic theory of political science phenomenon «revolution». The general classification of theories of revolution. Pointed out the characteristics, strengths and weaknesses of the studied theories.

Стаття надійшла до редколегії 13.06.2015

УДК 321: 323.3

Трач А. С., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ПОЛІТИЧНИЙ РЕЖИМ ПОСТРАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ: МІЖ ПОЛІЦЕНТРИЗМОМ ТА МОНОЦЕНТРИЗМОМ

Стаття присвячена проблемам концептуалізації пострадянських політичних трансформацій в Україні. Дано огляд співвідношення тенденцій до поліцентричності та моноцентричності політичного режиму. Проаналізовано еволюцію розстановки сил у владній еліті України.

Постановка проблеми. Політичний режим пострадянської України набув у політичній науці суперечливих концептуалізацій. Для кращого розуміння його еволюції та сутнісних рис має велике

 © Трач А. С., 2015

значення розстановка сил та взаємовідносини всередині елітних груп. Та або ті елітні групи, що посідають контроль над виконавчою владою, є правлячою елітою. Відповідно, поліцентричність політичного режиму та, ширше, політичного простору – це наявність сильних альтернативних відносно правлячої еліти елітних груп, фрагментація еліти. Навпаки, монолітність еліти, тобто відсутність альтернативних елітних груп, сприяє моноцентричності політичного режиму. Можна також стверджувати, що моноцентричності пострадянських режимів сприяє сильна президентська влада, а поліцентричності – сильний парламент. Якщо виходити з погляду на політику, як на процес, що твориться акторами, то центральною характеристикою режиму є співвідношення можливостей акторів впливати на політичний курс. Пропонований критерій концентрації влади бачиться найбільш підходящим для поставленої мети. Науково доцільним є розглянути за цим критерієм еволюцію політичного режиму України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформації політичних режимів є одним з домінуючих напрямків у порівняльній політології. Цим процесам на пострадянському просторі присвячено досить багато робіт [1]. Зокрема, над цією проблемою працюють зарубіжні науковці – Л. Вей, В. Гельман, А. Кинев, М. Макфол, О. Мельвіль, М. Олкотт, Э. Уїлсон, Д. Фурман, Г. Хейл та інші. Серед вітчизняних дослідників слід назвати О. Долженкова, А. Колодій, М. Михальченко, С. Наумкіну, О. Романюка, Ф. Рудича, О. Фісуна та інших. Значна частина літератури щодо пострадянських режимних трансформацій лежить у руслі транзитологічної традиції, закладеної Д. Растоу, Г. О'Доннеллом, Ф. Шміттером. Відповідно увага, як правило, концентрувалася на форматі переходу та проблемі режимної консолідації. У той же час, аналіз міжелітних відносин як характеризуюча риса політичного режиму нашої держави перебував у центрі уваги лише поодиноких науковців, серед яких – В. Карлова, І. Лопушинський, О. Манолій, С.Наумкіна, А. Побочий та інші. Таким чином, цей аспект потребує подальших досліджень.

Метою статті є визначити динаміку поліцентричності політичного режиму пострадянської України, виявити вплив на поліцентричність різних комбінацій структурних та інших факторів.

Виклад основного матеріалу. Політичний режим – одна з проблематичних категорій політичної науки. Незважаючи на те, що зміст концепту досить прозоро, існує кілька варіантів його використання. Однак політичний режим представляється найбільш зручною категорією для окреслення діючих правил політичних взаємодій і балансу сил елітних груп.

Ступінь концентрації влади використовувалася для типології гібридних режимів «сірої зони» Т. Карозерса – «домінуючої влади» і «безформного плюралізму» [2]. Рівний розподіл ресурсів розглядається як умова демократизації, верховенства права, боротьби за правилами. А домінування однієї сили в певному просторі сприяє монополізації патрональної мережі [3].

Переходячи до аналізу, з цієї точки зору, політичних процесів в Україні, згадаємо, що у роки Перебудови в Українській РСР домінуюче положення зберігала республіканська Компартія. На виборах у Верховну раду комуністи отримали більшість, а головою був обраний спочатку перший секретар ЦК КПУ Володимир Івашко, потім другий секретар КПУ Леонід Кравчук. Народний Рух України (НРУ), найбільше націонал-демократичний рух, і Партія демократичного відродження України Володимира Гриньова залишилися в меншості, поступившись панування над парламентом вихідцям з КПУ.

Правляча еліта, в середовищі якої були і прихильники суверенітету («суверен-комуністи»), до серпня 1991 року не форсувала розпад СРСР. Але після путчу ГКЧП ВР України моментально прийняла Декларацію про незалежність, яка була легітимізована на всенародному референдумі 1 грудня 1991 року. Паралельно з референдумом спікер Кравчук отримав можливість всенародного обрання на пост президента. Правляча еліта дистанціювалася від комуністичних сил, однак на виборах Кравчук отримав підтримку зліва і впевнено (64,3%) випередив дисидентів В'ячеслава Чорновола (24,3 %) і Левка Лук'яненко (4,7 %).

До 1992 року «Група 239-ти» розпалася, а численні представники партійно-господарської еліти дистанціювалися від лівої ідеології. Виникли групи «Аграрники», «Працівники промисловості», «За соціальну справедливість» та ряд інших. Серпневий путч спричинив заборону Компартії, однак незабаром, ще в жовтні 1991 року була створені партія-спадкоємиця Соціалістична партія України, а в 1993 році відродилася і КПУ. Комуністи, соціалісти і аграрії («селяни») в результаті виборів 1994 року придбали відносну більшість – близько третини місць, а спікером став соціаліст Мороз.

Реальне значення партій продемонстрували президентські вибори червня-липня 1994 року. Тоді Кравчук в першому турі обійшов (38%) головного суперника Кучму (31 %), єдиного партійного кандидата соціаліста Мороза (13 %), ліберального міністра Володимира Ланового (9%), спікера Івана Плюща (1%) і ще двох кандидатів. У другому турі «просхідний» Кучма обійшов «прозахідного» Кравчука 52 % до 45 %. Гра на темі регіональних розколів стала основою ідеологічного ресур-

су. Таким чином, результатом переходу при домінуванні інсайдерів стала департизація політичного процесу і вимушене заміщення ідеологічного ресурсу патрональними мережами і риторикою, що експлуатує регіональні відмінності.

Конституція внаслідок відмінності позицій президентів і Верховного ради була прийнята тільки 28 червня 1996 року. Незважаючи на те, що президент не мав стійкої підтримки в парламенті і прийняттю передував тривалий торг, Кучмі завдяки зосередженню великих президентських повноважень на підставі тимчасових законів і загрозам винесення свого проекту на референдум вдалося добитися значного впливу президента, обмеженого, однак, впливом ВР. Відповідно, Конституція закладала конфліктні норми поділу повноважень. Її формат став результатом компромісу правлячої еліти зі слабкими фракціями лівих партій, блоків регіональних еліт, а також правих, що апелюють до національної та європейської ідеї.

Конкурентний баланс повноважень резонував з фрагментацією. Промислові групи в союзі з місцевими елітами мали можливість апелювати до регіональних ідентичностей. Формуванню президентського картелю перешкоджав етнокультурний розкол. Так перехід до незалежності України завершився оформленням режиму конфліктного поліцентризму.

Значимість парламенту в політичній системі та змішана електоральна формула його обрання сприяли партизації політичного процесу й увазі до партій з боку регіональних фінансово-промислових еліт, які просували своїх представників на державні посади в обмін на електоральні послуги. Невисокий бар'єр 4 % і регіональне дроблення еліт підтримували фрагментацію. Лише 2000 року президенту вдалося сформувати стійку більшість. Велика кількість прем'єр-міністрів в політичній історії України стало прямим наслідком конфліктного інституційного дизайну – подвійної підзвітності уряду. Причому ініціатором звільнень виступав зазвичай сам президент, який побоювався зростання впливу прем'єр-міністра. Політичний режим коливався між конфліктним поліцентризмом і картельним моноцентризмом, зацікавлені групи могли вибирати між підтримкою різних сил і формуванням у ВР залежних фракцій для отримання бонусів від коаліцій. Очікування щодо успіху правлячої еліти не були настільки сильні, щоб замикати на неї всі мережі. Спроби президента схилити баланс сил на свою користь за допомогою референдуму були заблоковані. На цьому тлі опозиція активно використовувала неконвенціональні стратегії протесту і масові демонстрації, на що правляча еліта відповідала неконвенціональними стратегіями тиску [4].

На виборах 2002 року до ВР лівий блок виявився переможеним електоральними машинами регіональних еліт. Локальні мережі в ряді регіонів контролювалися кількома партіями великих підприємців, чиї очікування щодо успіху Кучми стали вже більш обґрунтованими завдяки формуванню блоку влади «За Єдину Україну!». У роздробленою ВР більшість в союзі з СДПУ (о) отримали представники цього блоку, в основному одномандатники. У сталому картельному моноцентризмі патрональні мережі поширювалися вже не на окремих великих олігархів, як в перший термін, а на найбільші ФПГ держави. Ставленики цих ФПГ і пов'язаних з ними партій займали ключові посади в державному апараті. Відбулося поглинання держави (statecapture) володарями ключового ресурсу.

Однак «криза наслідування» сприяла невизначеності очікувань ряду зацікавлених груп та їх готовності підтримати конкурентний проект, що в підсумку призвело і до невизначеності результату. Політична криза початку 2000-х і вуличні протести опозиції, що супроводжували оформлення президентського картелю, підірвали очікування щодо успіху «єдиного кандидата» від влади. У цій ситуації правляча еліта воліла піти на передачу президентського поста одному з інсайдерів і конституційну реформу з перерозподілу повноважень на користь парламенту і прем'єр-міністра («політреформу»).

Високі ставки протистояння двох рівних за силою фаворитів прем'єра Януковича та екс-прем'єра Ющенка сприяли цінності союзників і розростання коаліцій. Кандидату об'єднаної опозиції Ющенко знадобилася підтримка не тільки його блоку «Наша Україна», а й вкорінених в партійній системі Блоку Юлії Тимошенко (БЮТ) і Соціалістичної партії України, а також ряду вихідців з правлячої еліти і великих підприємців, що поступалися, однак, за фінансової міццю картелю правлячої еліти.

У підсумку президентські вибори в 2004 році вилилася в силове протистояння еліт, так звану «Помаранчеву революцію». Не визнавши перемогу Януковича у другому турі, Ющенко мобілізував масову підтримку. У свою чергу, програвши на київських вулицях, прихильники прем'єра використовували загрозу виходу лояльних йому регіонів зі складу України. Сили сторін були великі, що вимагало переговорів і компромісного рішення. Щоб уникнути громадянського протистояння еліти перенесли вирішення питання на майданчики «круглих столів», у Верховну Раду і Верховний Суд. За підсумками торгу сторін Верховний Суд призначив «переголосування» другого туру, а ВР прийняла поправки, що обмежували конституційні можливості президента за рахунок посилення ВР і прем'єра. В результаті

конституційних поправок до весни 2006 року після скликання нового складу Ради президент позбувся безпосереднього контролю над урядом і втратив велику частину виконавчих повноважень, у тому числі повноваження щодо призначення і контролю кабінету. Виникла сильна фігура прем'єра, що спирається на більшість у ВР.

Посилення ВР і затверджений ще при Кучмі перехід до пропорційної формули парламентських виборів зміцнили партизацію політичного процесу. Партії стали головним каналом доступу до виконавчої влади. Підвищення ставок парламентських виборів сприяло консолідації партійної системи, незважаючи на зниження загороджувального бар'єру до 3 %. Спочатку висока фрагментація еліт, вкорінена в партійній системі, інституціональні стимули посилення партій, доступність риторики культурно-територіального розколу перешкоджали консолідації еліт навколо одного центру. На виборах 2006 і 2007 років боротьбу за лідерство вели три провідних актора – «Партія Регіонів» Януковича, БЮТ і «Наша Україна», тоді як ліві партії КПУ і СПУ, а також Блок Литвина виявилися витіснені на периферію – в коло борців за «золоту акцію». В результаті патрональні мережі з електоральними машинами були консолідовані основними гравцями.

За підсумками виборів у березні 2006 року більшість («Антикризову коаліцію») сформували ПР (186 депутатів), СПУ (33) і КПУ (21). БЮТ (129) і НУ (81) залишилися в меншості. А за підсумками дострокових виборів у вересні 2007 року – БЮТ (156 місць) і блок «Наша Україна – Народна самооборона» (72), а в меншості виявилися ПР (175), КПУ (27) і Блок Литвина (20).

Співвідношення сил, при якому президентська НУ займала на виборах 2006 і 2007 років лише третє місце, сприяло прояву ефектів роздвоєності, закладеної в прем'єрсько-президентської системи правління, сформованої після 2006 року. Роздвоєність виконавчої влади та міжелітні розбіжності перешкоджали злиттю БЮТ і «Нашої України» і формуванню єдиної «партії влади». Вже до осені 2005 року стався розрив Ющенка і Тимошенко і «революційний уряд» на чолі з Тимошенко було замінено «технічним» кабінетом Єханурова. Пізніше нову правлячу групу покинув ряд тактичних союзників, які при посиленні у 2006 році Януковича перейшли на його сторону.

Зниження фрагментації еліт зменшило можливості президента контролювати ситуацію за допомогою маневрування. Консолідація партійної системи і ефекти прем'єрсько-президентської форми правління з захищеним парламентом привели до появи декількох вето-гравців, які могли блокувати силові стратегії і претензії однієї із сторін на домінування. Так, реприватизаційні процеси проти

великих бізнесменів, на яких спиралася колишня еліта, обмежилися скромними масштабами. А спроба президента Ющенка застосувати силу і розпустити ВР всупереч «букві» Конституції навесні 2007 року і відповідні силові дії в підсумку завершилися переговорами президента Ющенка з прем'єром Януковичем, якому довелося відмовитися від прагнення контролювати конституційну більшість у парламенті і піти на нові вибори.

Режим захищеного поліцентризму фактично підтримувався внаслідок непевності перемоги президента Ющенка і відсутності у нього стійкої підтримки парламенту. Після переходу до пропорційної електоральної формулою і консолідації партійної системи, політична еліта України стала менш фрагментованою.

Це стало причиною порівняно демократичного переходу влади до лідера опозиції Віктора Януковича на виборах 2010 року. Проте їм був відразу взято курс у бік моноцентризму. Рішенням Конституційного Суду України було відновлено чинність Конституції від 28 червня 1996 року, а з Регламенту Верховної Ради вилучили главу «Парламентська опозиція». 11 березня 2010 року у Верховній Раді було проголошено створення коаліції депутатських фракцій «Стабільність і реформи», до складу якої увійшли фракції Партії регіонів, КПУ і Блоку Литвина, а також «окремі народні депутати» з фракцій, що не увійшли до складу коаліції – БЮТ і НУНС.

Склалася конфігурація конституційно обмеженого моноцентризму. Парламент зберіг відносно самостійний статус, навіть попри формування картельної пропрезидентської більшості. Фрагментація режиму підтримувалася союзом регіональних еліт з політичними брокерами.

Після президентських виборів 2010 року та формування пропрезидентської більшості парламентська опозиція практично була позбавлена можливостей впливу на законодавчий процес, значно обмежені її можливості в реалізації контрольної та інших функцій Верховної Ради. Протягом 2010-2011 років відбулися суттєві зміни в розстановці опозиційних сил. За рівнем підтримки громадян перші позиції серед них зберігали БЮТ та «Фронт змін». Одночасно В. Янукович проводив активну політику побудови домінантної політичної партії, а також формування особистих мереж підтримки через домовленості з периферійними коаліційними партнерами.

Вибори депутатів Верховної Ради України в 2012 році лише посилили контроль президента над законодавчою владою, і як наслідок можливості виконавчої вертикалі влади, що призвело до нівелювання ролі опозиції у центральних органах влади.

Отже, період 2010-2013 рр. можна назвати часом жорсткої конфронтації між опозицією та владою з тотальним політичним домінування останньої. Такий перехід до штучного моноцентризму викликав нове звернення опозиції до «вуличної» альтернативи. Президентське правління П. Порошенка, що постало внаслідок революційних подій 2014 року, характеризується поверненням до ситуації поліцентризму, про що свідчить поновлення дії конституційної реформи і підсумки парламентських виборів 2014 року, що значно посилили фрагментацію парламенту.

Висновки. Таким чином, з точки зору розстановки сил та взаємовідносин всередині владної еліти можна зробити висновок про наявність фундаментальних факторів фрагментації еліт, зокрема сильної регіоналізації політичного життя та політичної конкуренції впливових бізнесових груп. Спроби руху у бік моноцентричного режиму завжди відбуваються у нелегітимній формі, навіть за чинними внутрішньосистемними правилами, та породжують масовий протест. Таким чином, український політичний режим попри всі коливання тяжіє до поліцентризму.

Перспективи подальшого дослідження пов'язані з перебігом політичного процесу в нашій державі, зокрема – із перерозподілом політичного ресурсу в ході децентралізації та наближення до європейських стандартів публічної політики.

Бібліографічний список:

1. Див. оглядові роботи : Гельман В. Я. Постсоветские политические трансформации. Наброски к теории / В. Я. Гельман // Полис. – 2001. – № 1. – С. 15-29; Hale H. Democracy or autocracy on the march? The colored revolutions as normal dynamics of patronal presidentialism / H. Hale // Communist and Post-Communist Studies. – 2006. – № 3. – P. 305-329.
2. Carothers T. The End of the Transition Paradigm / T. Carothers // Journal of Democracy. – 2002. – № 1. – P. 5-21.
3. Фисун А. Постсоветские неопатримониальные режимы : генезис, особенности, типология / А. Фисун // Отечественные записки. – 2007. – № 6. – С. 8-28; Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия / Г. Хейл // Pro et Contra. – 2008. – № 1. – С. 6-21.
4. Darden K. Blackmail as a Tool of State Domination: Ukraine Under Kuchma / K. Darden // East European Constitutional Review. – 2001. – № 2-3. – P. 67-71; Darden K. The Integrity of Corrupt States: Graft as an Informal State Institution / K. Darden // Politics and Society. – 2008. – № 1. – P. 35-60.

Статья посвящена проблемам концептуализации постсоветских политических трансформаций в Украине. Дан обзор соотношения тенденций

к полицентричности и моноцентричности политического режима. Проанализирована эволюция расстановки сил во властной элите Украины.

Ключевые слова: полицентричность, моноцентричность, фрагментация, элиты, политический The article is devoted to problems of conceptualization of post-Soviet political transformations in Ukraine. A review of trends towards polycentric or monocentric political regime is given. The evolution of the balance of forces in the ruling elite of Ukraine is being analysed.

Стаття надійшла до редколегії 30.03.2015

УДК 32.019.5:323.23

Єхнич А. В., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

ІНФОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ВПЛИВУ НА ЕЛЕКТОРАЛЬНИЙ ПРОСТІР

У статті розглянуто інфокомунікаційні технології, які впливають на електоральний простір в цілому та на вибір електорату зокрема.

Події останніх десятиліть, що продемонстрували потенціал найновітніх інформаційних технологій, ставлять перед нами питання про політичну практику, насамперед, у контексті побудови інформаційного суспільства.

Глобалізація інформаційної сфери, розповсюдження сучасних інформаційних технологій значною мірою впливають на політичну, економічну, соціокультурну та інші складові процесів розвитку суспільства і держави. Інформаційні ресурси в сучасних умовах стають системо твірним чинником їх життєдіяльності. Технологізація виборчого процесу безпосередньо залежить від наявності і потужності каналів розповсюдження інформації для різноманітних соціальних груп з метою впливу на них відповідно до стратегії виборчої кампанії. Можливості такого впливу визначають рівень демократичності суспільства.

Як зазначає відомий французький соціолог Н. Луман, у сучасному суспільстві, на відміну від традиційного, саме ЗМІ «генерують соціальну пам'ять» і задають соціальний сенс тих подій, що відбуваються [3, с. 70].

Як відомо, учасники виборчої кампанії за будь-якого зручного випадку намагаються увійти в контакт зі своїми виборцями з метою досягнення успіхів у виборах. У свою чергу громадяни завжди намагаються збирати інформацію про проходження виборчої кампанії для того, щоб обґрунтовано голосувати за свої інтереси.

 © Єхнич А. В., 2015

Інформаційні технології перетворюються в ключовий механізм форматування політичного, а отже й електорального простору. Не буде перебільшенням теза про те, що інформаційні технології задають вектор і характер функціонування влади в сучасній державі.

Як відомо, найбільш масовий та сильний вплив на електоральний простір мають передусім аудіовізуальні ЗМІ – телебачення і радіо.

Телебачення надає широкі можливості для комунікації політичного діяча з населенням. До їх числа належать: охоплення багатомільйонної аудиторії, миттєвість розповсюдження інформації, залучення глядачів до поточних подій у режимі реального часу.

До телевізійної передвиборчої реклами ставляться такі вимоги :

– оскільки телебачення являє собою в першу чергу візуальний засіб впливу, необхідна цікава, приваблива візуалізація повідомлення;

– важливо викликати увагу в перші 5 секунд, інакше інтерес до рекламованого об'єкта зникне;

– створювані рекламою образи повинні бути чіткими і зрозумілими, не надто складними для сприйняття. Краще побудувати рекламу так, щоби вона не примушувала глядачів довго обдумувати її сенс, а допомагала зрозуміти її суть;

– крупним планом необхідно показати ті елементи рекламованого об'єкта, на яких слід зосередити увагу глядачів;

– у коментарях, що супроводжують рекламу, необхідно уникати багатослівності, занадто довгі розмірковування; кожне слово повинно працювати на створюваний образ;

– сприйняттю й запам'ятовуванню реклами повинен допомагати звуковий ряд – мелодія чи пісня, що відповідає іміджу кандидата, яка повинна повторюватись у всіх передвиборчих рекламних матеріалах.

Сучасні мас-медіа виробили декілька прийомів подачі інформації в такий спосіб, щоб оминути критичний бар'єр сприйняття і внутрішню цензуру аудиторії, а за необхідності і можливі законодавчі перешкоди. Так, у літературі наводиться чимало прикладів того, як журналіст може «розкрутити» непопулярну, але потрібну тему, «пригнітити» чи перевести на іншу небажану або підмінити її, причому зробити це зі збереженням ілюзії якості інформації, політичної не ангажованості й неупередженого ставлення до подій, які висвітлюються.

Останнім часом все більшу роль у трансформації електорального простору відіграють інфокомунікаційні технології, зокрема, Інтернет, що є потужним інформаційно-пропагандистським засобом ведення виборчої кампанії, який фактично поєднує можливості телебачення й друкованих видань. В умовах інформаційного суспільства, яке

пов'язане з бурхливим розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, зростає тенденція використання Інтернету як інформаційно-комунікаційного каналу спілкування політиків з електоратом. Це виражається у постійному розширенні технологічного інструментарію та числа користувачів політичного сегмента Інтернет, рості масштабності й ефективності його використання у виборчих кампаніях.

Цікаві висновки дослідження феномена розвитку онлайнової політики отримані внаслідок проведення дослідницького проекту співробітниками американського Інституту політики, демократії та Інтернет. У ньому подано дані, зібрані в жовтні та листопаді 2002 року шляхом обстеження дорослого населення Америки, анкетного опитування менеджерів і директорів виборчих ділянок, а також шляхом аналізу змісту інформації, що відноситься до виборчої кампанії, яка з'являлася на сторінках трьох основних Інтернет-порталів: AOL, MSN b Yahoo. Крім того, цей звіт подає результати аналізу змісту 102 веб-сайтів, що належать кандидатам, а також результати щоденного моніторингу експертами інституту IPDI ходу та новин в онлайновій виборчій кампанії 2002 року.

Дослідження фіксує два головних досягнення в сучасній онлайновій політиці. Перше – використання електронної пошти як основного каналу для підтримки політичних комунікацій між усіма зацікавленими сторонами. Електронна пошта стає все більш і більш популярним і потужним інструментом для всіх учасників виборчих кампаній в Америці. Дві третини Інтернет-користувачів, які цікавляться політикою, протягом усього періоду виборів 2002 року надсилали або отримували повідомлення, пов'язані з виборчою кампанією електронною поштою. Другий крупний успіх належить до відповідної групи політичних Веб-сайтів. Майже 73 % тих, хто впродовж останнього року використовував Інтернет для політичних цілей, стверджують, що вони відвідували Веб-сайти таких організацій для отримання цікавої для них політичної інформації [4].

Інтернет може використовуватись як носій політичної реклами. Основне завдання політичної реклами в Інтернеті – просунення політичного діяча на певний пост. Крім того, за допомогою політичної реклами можна стимулювати явку виборців до урн, що у свою чергу суттєво вплине на результати політичної боротьби [2, с. 206-207].

З позиції термінів технічних параметрів й архітектури Інтернет радикально відрізняється від традиційних засобів масової інформації, на підставі яких сформувалися сучасні комунікації. Інтернет може принести багато додаткових голосів простих громадян-виборців; Інтернет має значний простір для проведення дискусій, завдяки чому люди без особливих зусиль можуть переходити від розмов до реальних

дій. Проте поки що Інтернет використовується далеко не в повну свою силу і розкрити всі його потенційні можливості не вдалося.

З кожною наступною виборчою кампанією органи державної влади, політики, політичні партії і рухи все більш активно використовують Інтернет-технології. Ураховуючи безперервний ріст числа Інтернет-користувачів, ця тенденція збережеться і в майбутньому. Водночас використання виборчих Інтернет-технологій породжує деякі проблеми. По-перше, відсутність їх правової регламентації. По-друге, поки недостатньо повно використовуються можливості Інтернету. Найбільш затребуваними в суб'єкта політичного процесу розсилання новин, електронна пошта, банерна реклама, створення Інтернет-представництв, використання форумів тощо.

Як уже стало зрозуміло, Інтернет є відносно економним та ефективним засобом для ведення пропагандистських кампаній. Тому не випадково інтерес до Інтернету зростає саме в період виборчих кампаній.

Н. Соленікова виокремлює такі переваги політичного Інтернету в ході підготовки і проведення виборчих кампаній як політ технологічного засобу зв'язків із громадськістю:

– політичний Інтернет як інструмент PR у виборчих кампаніях відкриває широкі можливості інтерактивного спілкування з виборцями;

– політичний Інтернет забезпечує оперативність зв'язку з електоратом;

– непідцензурність, а звідси і незалежність політичного Інтернету від адміністративного ресурсу влади;

– організаційна простота політичного Інтернету;

– глобальна транс обмеженість політичного Інтернету;

– політичний Інтернет дозволяє створити найбільш повний образ кандидата, що складніше зробити, використовуючи лише традиційні засоби масової інформації;

– політичний Інтернет суттєво розширює межі соціологічних досліджень у період виборчих кампаній;

– за допомогою Інтернету успішно здійснюється пошук добровольців-помічників для проведення кампаній, залучення прихильників;

– проведення за допомогою політичного Інтернету різноманітних PR-акцій на користь кандидатів, які висуваються [5, с. 13].

Відтак, звідси випливає, що зв'язок між реальним об'єктивним політичним процесом і тим, як його сприймають громадяни, фундаментально залежить від того, на що звернуть увагу засоби масової інформації [1, с. 98].

Бібліографічний список:

1. Коляденко В. А. Инфокоммуникационные технологии как фактор политической модернизации : Дис. … канд. полит. Наук : 23.00.02. Защищена 20.12.2002 / Одесская национальная юридическая академія / А. А. Коляденко. – О., 2002. – 179 с. – Біблиогр.: с. 180-194.
2. Лисовский С. Ф. Избирательные технологии : история, теория, практика / С. Ф. Лисовский, В. А. Евстафьев. – М. : РАУ, 2000. – 319 с.
3. Пугачев В. П. Информационная власть и демократия / В. П. Пугачев // Общественные науки и современность. – 1999. – № 4. – С. 34-39.
4. Сайт Pibrary. – Режим доступа: http:// Pibrary. Infosoc.ru/ texts/000079.pdf#search=% 22% DO%95.
5. Соленикова Н. В. Политический Интернет в Российских избирательных кампаниях: тенденции и проблемы развития : Автореф. дис. … канд. полит. наук / Башкирский гос. Університет / Н. В. Соленикова. – Уфа, 2007. – 23 с.

В статье рассмотрены инфокоммуникационные технологии, которые влияют на электоральное пространство в целом в на выбор электората, в частности.

The article examines information and communication technologies that affect the electoral space and influences the choice of the electorate.

Стаття надійшла до редколегії 02.03.2015

УДК 324:321.74

Бокач В. М., ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ПОЛІТИЧНА РЕКЛАМА ТА ПОЛІТИЧНИЙ ПАБЛІК РИЛЕЙШНЗ В КОНТЕКСТІ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН.

Політико-маркетингова комунікація розглядається як процес виробництва та передачі інформації цільовим групам, а також отримання зворотного зв'язку в межах певної політико-маркетингової програми. Відокремлені основні критерії формування політико-маркетингової стратегії у сучасних умовах, зокрема Україні. Показано, що політична реклама посідає особливе місце у системі політичного маркетингу та політико-маркетингової комунікації, здійснюючи значний вплив на формування громадської думки щодо суб'єктів політики. Вона органічно входить до інформаційно-комунікаційного комплексу політичного маркетингу, є до-

 © Бокач В. М., 2015

статньо ефективним інструментом залучення нових прихильників до певного суб'єкта політики та стимулювання громадян до активної політичної участі у певному напрямку, гармонізуючи політичні відносини.

Засоби масової комунікації, як інструмент політико-маркетингової кампанії, є необхідною умовою і компонентом ефективного впровадження політико-маркетингових стратегій і забезпечення взаємозв'язків між суб'єктами та об'єктами політичного маркетингу та гармонізації політичних відносин.

З формуванням інформаційного суспільства, виникненням та розвитком сучасних інформаційно-комунікаційних, мульти-медіа технологій, мас-медіа значною мірою впливають на сприйняття електоратом окремих політичних явищ та подій та ставлення громадян до політики в цілому.

Не виключенням із світових, глобальних тенденцій є й українське суспільство, де відбувається процес створення великих інформаційних мереж та медіа-холдингів олігархами, які прагнуть впливати на процеси ухвалення політичних рішень та брати безпосередню участь у політичному процесі, реалізуючи нові, безпрецедентні форми здійснення соціальної влади, стимулювання короткочасних шаблонів поведінки та довготривалих конвенцій, що впливають на все суспільство [1, с. 83].

В цьому контексті політико-маркетингова комунікація розглядається як процес виробництва та передачі інформації цільовим групам, а також отримання зворотного зв'язку в межах певної політико-маркетингової програми.

Формування політико-маркетингової стратегії здійснюється відповідно до наступних критеріїв :

- ступінь та характер охоплення цільової аудиторії;
- стабільність охоплення у часі цільової аудиторії;
- можливість здійснення повторювань (залежить від властивостей інформаційно-комунікативного каналу);
- вірогідність правильного (з точки зору суб'єкта політики) сприйняття повідомлення;
- відповідність місця і часу для сприйняття повідомлення;
- контекст інформаційно-комунікативного каналу (суміжні повідомлення, загальний рейтинг каналу тощо);
- насиченість рекламою загального інформаційного поля каналу (загальний обсяг реклами у структурі мовлення, наявність реклами конкурентів).

Для ефективної реалізації політико-маркетингової стратегії потрібно створити комплекс політико-маркетингових комунікацій,

який має об'єднати в собі форми та засоби передачі інформаційних повідомлень цільовим групам, які є взаємозалежними (засоби передачі інформаційних повідомлень – від форм передачі інформаційних повідомлень, і навпаки).

Загалом, у політичному маркетингу виокремлюють наступні форми політичної комунікації – політична реклама; політичний паблік рилейшнз; особисті зустрічі політика з громадянами; представницький політичний маркетинг; прямий політичний маркетинг; політичний брендинг; лобістська політична діяльність.

Зміст політичної реклами, як інформаційно-комунікаційної форми політичного маркетингу, полягає, насамперед, у формуванні у відповідному напряму громадської думки та стимулюванні вибору громадянами певної політичної позиції. Важливу роль у цьому контексті відіграє паблик рилейшнз.

Паблік рилейшнз використовують для встановлення та підтримання робочих контактів з мас-медіа, поширення позитивної інформації щодо діяльності суб'єктів політики, позиціонування їх ідей та політичних програм, лобіювання законопроектів та урядових рішень, інформування про публічні заходи за участю політичних лідерів, зокрема, прес-конференції.

Основними завданнями паблік рілейшнз є створення позитивного іміджу суб'єкта політики та формування думок відповідних цільових груп, що досягається здійсненням тематичних публікації в журналах, газетах та на веб-сайтах, організацією виступів по телебаченню і радіо, створенням подій для висвітлення у новинах, програмах, фільмах, поширенням чуток тощо.

Політичний паблік рилейшнз є формою політико-маркетингових комунікацій, яка повинна відрізняється високим рівнем довіри, оскільки розміщення в мас-медіа інформаційного повідомлення викликають більше довіри, ніж рекламне повідомлення, проплачене в мас-медіа чи розміщене на зовнішніх рекламних носіях інформації.

Окрім того, слід відзначити, що паблік рилейшнз допомагають встановити опосередкований контакт з тими громадянами, які уникають прямих рекламних повідомлень, що підтверджується думками Дж. Бернета та С. Моріарті, які вважають, що наслідки ефективно проведеної кампанії зі зв'язків з громадськістю є вагомішими і проявляються протягом значно довгого часу [2].

Важливими елементами політичної комунікації, які, зокрема, активно використовуються політичної рекламою та паблік рилейшнз, є політичний імідж (образ) суб'єкта політики, який повинен гармонійно поєднуватися із зовнішністю та рисами характеру вказаного суб'єкта політики та політичний брендінг (система політичних символів), який

має забезпечувати формування політичної ідентичності в інтересах певного суб'єкта політики.

Об'єктивно сучасне українське суспільство зацікавлене в розвитку електорального політичного маркетингу, в структурі якого важливу роль посідають політична реклама та політичний паблік рилейшнз.

Це викликане тим, що формування цивілізованого політичного ринку потребує гармонізації політичних відносин з метою забезпечення стабільного функціонування політичної сфери суспільства на засадах демократії та вільної конкуренції суб'єктів політики (партій, блоків, лідерів) та плюралізму вільної циркуляції у суспільній свідомості політичних ідей.

Існує декілька підходів до типології політичної реклами. А. Деян розглядає політичну рекламу з точки зору її сили впливу на аудиторію («жорстку», орієнтовану на короткострокові цілі, «лаконічну», що потребує швидкої реакції, і «м'яку», орієнтовану на створення певного образу і настрою [3, с. 17]), а Р. Джослин – за типом риторики, яка лежала в основі рекламних звернень до населення («прославляння», «атака на опонента», «відповідь на атаку» тощо) [Цит. за : 4].

Той же Л. Деян виокремлював види політичної реклами за формою подачі повідомлення :

– примітивна реклама (політик просто відповідає на питання);
– «голова, яка говорить» (політик виступає з повідомленням);
– «негативна реклама» (спрямована на зниження авторитету конкурента);
– «концептуальна реклама» (несе головну ідею політика чи партії);
– «правдиве кіно» (кадри спілкування з населенням);
– «особисті свідчення» (виступи експертів чи «випадкових перехожих»;
– «нейтральний репортер» («незалежний рупор») [5, с. 24].

Своєю чергою І. Терлецька виокремлює наступні види політичної реклами :

І. За каналами поширення – друкована реклама для наочної агітації (візитки, наклейки, брошури, каталоги, буклети, плакати, листівки, календарі); реклама в пресі (пряма і непряма); теле– і радіореклама (пряма і непряма); кінореклама; зовнішня реклама – щити, постери, стенди, транспаранти, електронні табло, фігури політиків; реклама на транспортних засобах; реклама в комп'ютерних мережах; пряма поштова реклама; виставки-презентації; «народна творчість» – графіті; фірмові знаки – сувенірна продукція, прапори, значки; платна усна агітація.

ІІ. За об'єктом рекламування – інституціональна (реклама політичної партії, блоку, органу державної влади, усієї держави);

індивідуальна, особистісна (реклама кандидата, політика); реклама ідей (програми партії, кандидата, теорії, документів); реклама політичної події – виборів, референдуму, з'їзду.

III. За цільовим призначенням – позитивна реклама; негативна реклама [6, с. 7].

Зміст та форма організації та проведення політичної реклами залежать від часу та місця її застосування. Наприклад, під час проведення виборів у політичній рекламі застосовуються інтенсивні інформаційно-комунікаційні технології, які спрямовані на швидке ознайомлення громадян із суб'єктом політики. Після виборів інтенсивність політичної реклами спадає і зміщується на висвітлення якісних параметрів політичного іміджу та змісту політичної діяльності.

Окрім того, варто зазначити, що форми проведення політичної реклами поділяються на формалізовані (плакати, листівки, бігборди) і неформальні (чутки, анекдоти, плітки).

Види політичної реклами можна також класифікувати за каналами її сприйняття електоратом :

- візуальні (друк, зовнішня реклама);
- аудіовізуальні (телебачення);
- аудіальні (радіо);
- вербальні і невербальні.

В. Долгов запропонував алгоритм ефективної рекламної кампанії. Термін «рекламна кампанія» в його дослідженні означає комплекс рекламних заходів, які пов'язані концепцією і рекламною ідеєю, що спрямована на досягнення конкретної мети політичного маркетингу на користь стратегії політичного рекламодавця [7, с. 5].

Наростаюча рекламна кампанія будується за принципом посилення впливу на аудиторію. Такий підхід доцільний при організації передвиборних кампаній.

Низхідна рекламна кампанія є найприйнятнішим її типом при обмежених ресурсах рекламодавця.

Проведення політичної рекламної кампанії проходить декілька основних етапів. У даному контексті варто звернути увагу на перший, підготовчий етап. Саме на цьому етапі політичної рекламної кампанії визначається її мета, дається чітка відповідь на питання, для чого вона проводиться, досліджується соціально-політична ситуація в країні, регіоні або місті, залежно від мети рекламодавця. Якісні дані, необхідні на первинному етапі, – місцеві проблеми, настрої, стан і погляди виборців, виявлення думки лідерів і т. д. – доцільно одержати, використовуючи фокус-групи, які проводяться у виділених наперед однорідних ареалах мешкання виборців серед різних груп населення.

Змінивши аспект розгляду поняття, можна відзначити, що політична рекламна кампанія є основним інструментом реалізації суб'єктом політики своєї рекламної стратегії, одним з елементів тактичного планування рекламної діяльності. Контроль над рекламною діяльністю буде ефективнішим, якщо він правильно організований в ході проведення рекламних кампаній.

Політична реклама посідає особливе місце у системі політичного маркетингу та політико-маркетингової комунікації, здійснюючи значний вплив на формування громадської думки щодо суб'єктів політики (партій, блоків, лідерів) і застосовується як під час виборчих кампаній, так і в межах будь-якої політико-маркетингової програми. Вона органічно входить до інформаційно-комунікаційного комплексу політичного маркетингу і має за мету змістовно, оригінально та емоційно донести суть політичної програми суб'єкта політики до виборців, сформувати у них позитивне ставлення і створити необхідну соціально-психологічну установку до вказаного суб'єкта політики. Окрім того, вона є достатньо ефективним інструментом залучення нових прихильників до певного суб'єкта політики, донесення його ідей до виборців та стимулювання громадян до активної політичної участі у певному напрямку.

Бібліографічний список:

1. Ламбен Ж. Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / Ж. Ж. Ламбен. – СПб. : Наука, 1996. – 589 с.
2. Бернет Дж. Маркетинговые коммуникации: Интегрированный подход / Дж. Бернет, С. Мориарти ; пер. с англ. Н. Габенов, В. Кузин. – СПб.; М.; Х.; Мн. : Питер., 2001. – 860 с.
3. Дейян А. Реклама / А. Дейян. – М. : А/О Издательская группа «Прогресс», 1993. – 176 с.
4. Смит П. Коммуникации стратегического маркетинга : учеб. [для студ. высш. учеб. завед.] / П. Смит, К. Бэрри, А. Пулфорд ; пер. с англ. В. Н. Егорова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 415 с.
5. Дейян А. Вказ. робота.
6. Терлецька І. В. Політична реклама : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / І. В. Терлецька. – Д. : РВВ ДНУ, 2002. – 47 с.
7. Долгов В. М. Інституціоналізація політичної реклами в Укораїні у контексті сучасних комунікативних технологій : автореферат дис. ... канд. політ. наук, спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси; Миколаївський державний гуманітарний університет ім. Петра Могили. / В. М. Долгов. – Миколаїв, 2004. – 16 .

Политико-маркетинговая коммуникация рассматривается как процесс производства и передачи информации целевым группам, а также получение обратной связи, в пределах определенной політико-маркетингової программы. Отделены основные критерии формирования политико-маркетинговой

стратегии в современных условиях, в частности Украине. Показано, что политическая реклама занимает особое место в системе политического маркетинга и политико-маркетинговой коммуникации, осуществляя значительное влияние на формирование общественного мнения относительно субъектов политики. Она органично входит в информационно-коммуникационный комплекс политического маркетинга, является достаточно эффективным инструментом привлечения новых сторонников к определенному субъекту политики и стимулированию граждан к активному политическому участию в определенном направлении, гармонизируя политические отношения.

Political marketing's communication is examined as a process of production and information transfer to the having a special purpose groups, and also receipt of feed-back, within the limits of the certain political marketing's program. The basic criteria of forming of political marketing strategy are separated in modern terms, in particular to Ukraine. It is rotined that the political advertising occupies the special place in the system of the political marketing and political marketing communication, carrying out considerable influence on forming of public opinion in relation to the subjects of policy. It is organically included in the of informative-communication complex of the political marketing, is the effective enough instrument of bringing in of new supporters to the certain subject of policy and stimulation of citizens to active political voice in certain direction, harmonizing political relations.

Стаття надійшла до редколегії 02.04.2015

УДК 35.077.6(477)

Семченко О. В., ОНАЗ ім. О. С. Попова

МЕХАНІЗМИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ

Виявлено і розглянуто механізми інформаційного забезпечення органів виконавчої влади. Підтверджується авторська гіпотеза про те, що завдяки певним інформаційним механізмам можливо підтримувати стабільність виконавчої влади. Обґрунтовується, що державні рішення, які можуть сприйматися суспільством неоднозначно, повинні супроводжуватися інформаційною підтримкою, що знижує соціально-психологічну напругу в суспільстві.

Актуальність статті обумовлена тим, що застосування інформаційно-комунікаційних технологій у політичній сфері й державному управ-

 © Семченко О. В., 2015

лінні покликано вдосконалити діяльність органів державної влади, зробити її більше ефективної, відкритої, підзвітної суспільству. І, звичайно, підвищити рівень довіри суспільства до державної влади. Громадяни вже давно не вірять, що державні чиновники й політики керуються у своїй діяльності інтересами держави й суспільства.

У той же час, невдалі спроби використання ІКТ здатні нашкодити політичної стабільності. Наприклад, не дотримуючи принципів загальних, рівних, вільних і таємних виборів або, посіявши сумніви в надійності систем електронного голосування. Громадянське суспільство повинне мати у своєму розпорядженні реальні механізми контролю за дотриманням принципів демократичного виборчого процесу. Тільки в цьому випадку можна розраховувати на достовірні результати.

Мета статті: виявити й розглянути механізми інформаційного забезпечення органів виконавчої влади. Завдання статті: підтвердити авторську гіпотезу про те, що завдяки певним інформаційним механізмам можливо підтримувати стабільність виконавчої влади.

Ю. Нісневич вважає, що відносини суспільства з владою повинні опиратися на механізм суспільної думки й механізм лобіювання. А влада для ефективного спілкування із суспільством повинна використати такі механізми, як зв'язки із громадськістю або «public relations» і консультативну взаємодію. Природно, що всі ці механізми переплетені, а реалізуються й взаємодіють за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Об'єктом впливу механізмів інформаційного забезпечення стабільності органів державної влади є думка суспільства. На відміну від устояного стереотипу про те, що четвертою владою є преса, як колись про це образно сказав видатний французький письменник Оноре де Бальзак, насправді четвертою владою в усьому світі вважають суспільну думку. Очевидно, так відбулося тому, що коли суспільна думка мовчить, її заміняє думка журналіста, що може бути видана за суспільну думку. Невипадково деякі дослідники вважають, що «Боротьба за суспільну думку – центральний нерв сучасної політики» [2, с. 50].

Примітно, що дослідження суспільної думки пройшли трансформацію від технічно складної процедури до звичайної практики. Якщо в перші 100 днів правління 33-го американського президента Гаррі Трумена в 1945 р. був проведено усього лише одне опитування суспільної думки, то в перші 100 днів 42-го американського президента Білла Клінтона було проведено вже 37 таких опитувань [3, p. 54-55].

Про необхідність інформаційного забезпечення дій влади з метою збереження політичної стабільності неодноразово заявляють багато експертів. На їхню думку, державна влада повинна стати більше

відкритої для суспільства. Відомий економічний експерт Єрік Найман вважає, що якщо влада буде закритою й не стане обговорювати з суспільством реформи, те це може привести до нового, можливо останньому Майдану. З погляду експерта, головною помилкою нового уряду є відсутність контактів з суспільством з приводу реформ. Простим українцям не пояснюють, чому вага реформ ляже саме на їхні плечі, а не на плечі СБУ, МВС, прокурорів, суддів, які збережуть своє благополуччя. Як приклад, експерт приводить Швейцарію, де в такі важливі моменти, як проведення соціальних реформ, проводяться референдуми. Ніхто не приймає рішення за громадян. «У нас громадян намагаються в черговий раз поставити перед фактом: ось, тепер ви будете жити так. У нас влада лінива, вони не ведуть ніякого інформаційного обговорення, не питають людей і в результаті отримують Майдан», – зауважив Найман [4].

Таким чином, поки ще представники державної влади не дуже цікавляться суспільною думкою з приводу своїх дій. Але ж саме суспільна думка є об'єктом впливу механізмів інформаційного забезпечення стабільності політичної системи.

Експерти відзначають, що комунікації українських державних і політичних діячів у форматі електронної дипломатії переповнені нічого не значущою інформацією, наданої офіційними особами. Українські посадові особи рідко реагують на запити й відклики, які одержують від громадськості, що наводить на висновок про те, що її думка їх цікавить мало або взагалі не цікавить. Тим більше вони не стимулюють користувачів інтернет-ресурсів до участі в обговоренні своєї політики. Так, наприклад, Костянтин Грищенко у час свого перебування Міністром закордонних справ мав трохи більше тисячі читачів в Twitter, а сторінка МЗС – 500 читачів [5, с. 4].

Але ж характерною рисою демократичної держави є саме те, що уряд прислухається до думки суспільства й реагує на неї. Однак, справедливості заради, необхідно об'єктивно оцінити роль суспільної думки у формуванні державної політики. Чи завжди правильно орієнтуватися на суспільну думку? Чи завжди вона раціональна й логічна? Адже суспільна думка – це сума думок різних людей різного віку, освіти, компетенції, мотивації й ін. И навряд чи суспільна думка може враховувати всі позитивні й негативні наслідки реалізації бажань суспільства для нього самого й держави. По своїй суті, суспільна думка звичайно не схильна до змін, особливо реформістського характеру. І тому влади навряд чи варто розраховувати на підтримку реформ, трансформацій суспільною думкою. І все-таки, сьогодні політики й чиновники поставлені в ситуацію, коли вони не можуть повністю зне-

важати суспільною думкою, якщо не хочуть втратити свій рейтинг. Можна сказати, що сьогодні рейтинги правлять політикою.

Очевидно, визнаючи інформаційну роботу уряду незадовільною, Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк звернувся до українських телеканалів з проханням виділити уряду 30 хвилин у день хоча б раз у тиждень для пояснення українцям, у чому полягають реформи. «Є пропозиція звернутися до власників каналів, всіх каналів України й впровадити освітню програму щодо того, що таке реформи», – заявив Арсеній Яценюк під час засідання національної ради з проведення реформ 2 лютого 2015 р. «Запросити профільного міністра, запросити керівника профільного парламентського комітету. Без більших залів з оплесками, без графіків «подобається або не подобається», а сугубо професійна дискусія, де кожний профільний міністр по своєму напрямку разом з керівником комітету й експертами, журналістами, фахівцями в тій або іншій області проведе спокійну й зважену розмову. От що пропонується, от які плюси цього рішення, які мінуси цього рішення», – пояснив український прем'єр. «Я хотів би з цієї високої трибуни звернутися з проханням до усіх підтримати ініціативу по впровадженню широкої медійної програми про те, що таке реформи в Україні, що треба робити й щоб кожна посадова особа в країні, що відповідальна за свій напрямок, пояснювала українцям зміст, мету, коли, що і як буде досягнуте», – сказав він [6].

До речі сказати, що Арсеній Яценюк, один з деяких українських політиків, що не побоявся ризикнути своїм особистим рейтингом і рейтингом «Народного фронту», лідером якого він є, заради проведення реформ. Так, відповідно до результатів соціологічного дослідження, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології, партія Народний фронт втратила найбільше голосів з часу останніх виборів – зараз (березень 2015 р. – О.С.) за неї готові проголосувати 6,6% опитаних. Як відомо, за підсумками виборів у Верховну Раду Народний фронт підтримали 22,14% виборців. Перед виборами рівень підтримки партії оцінювався в 10,8% [7].

Соціологи пояснюють це поточною економічною ситуацією, за якої покладають відповідальність на «Народний фронт» і прем'єр-міністра, що відповідає за економіку. Євгеній Головаха, заступник директора Інституту соціології НАНУ пояснив це так: «Колись же Яценюк говорив, що це – уряд політичних самогубців, от його пророцтво й збулося. Люди ж бачать результати економічної політики» [8].

Президент України Петро Порошенко заявив про те, що спілкування з пресою повинне стати обов'язком для президента, уряду й парламенту. «Вважаю, що влада повинна більше спілкуватися

з суспільством, пояснюючи свої дії. Вирішив почати з себе. Переконаний, що це повинне стати не тільки доброю традицією, але й обов'язком як для президента, так і для уряду й парламенту», – написав він на своєї сторінці у Facebook [9].

У зв'язку із цим цікава думка британського соціолога Пилипа Гоулда, який керував соціологічним супроводом Тоні Блэра, «Якщо ви не контролюєте як треба медіа, ви не можете компетентно управляти» [10, p. 44].

Не можна казати, що українські телевізійні канали не приділяють увагу діяльності органів виконавчої влади. Докладно висвітлюються зустрічі й візити перших осіб держави, інформація про засідання Кабінету Міністрів. Уже традицією став показ того, як Президент і Прем'єр-міністр вичитують підлеглих на камеру. Як би іншим у повчання. Однак деякі такі телевізійні репортажі мають відверто популістський характер. Так, 25 березня 2015 р. на засіданні уряду в прямому ефірі затримали керівника державної служби по з надзвичайних ситуації Сергія Бочковського і його заступника Василя Стоєцького. Чиновникам зачитали обвинувачення в корупції, надягли на них наручники й вивели із залу [11]. На наш погляд, такі акції не мають практичного змісту й навряд чи зменшать корупцію. Не говорячи вже про те, що, на думку юристів, така акція була не цілком законна. Їхня основна мета – показати, що боротьба з корупцією ведеться.

Державний комітет телебачення й радіомовлення України провів моніторинг 51 офіційного веб-сайту центральних органів виконавчої влади й 24 офіційних веб-сайтів місцевих органів виконавчої влади. Головним критерієм оцінки було виконання нормативно-правових актів про обов'язковість розміщення на сайті певних видів інформації. Кращими серед сайтів центральних органів виконавчої влади визнані офіційні веб-сайти Адміністрації Державної прикордонної служби України й Державного комітету телебачення й радіомовлення України, а серед місцевих органів виконавчої влади – офіційні веб-сайти Запорізької і Сумської обласних державних адміністрацій.

З'ясувалося, що на багатьох веб-сайтах інформація, обов'язковість розміщення якої регламентується нормативно-правовими актами, представлена не в повному обсязі. Частина матеріалів розміщається несвоєчасно або без вказівки дати, що не дозволяє визначити рівень їх актуальності. Крім того, деякі сайти мають заплутану структуру, що не дозволяє легко знайти потрібну інформацію.

Моніторинг також показав, що на окремих веб-сайтах відсутні адреси електронної пошти керівників органів і їх заступників, керівників структурних підрозділів і структурного підрозділу, відповідального

за прийом і реєстрацію вхідної кореспонденції, не оприлюднені основні функцій структурних підрозділів, правила внутрішнього трудового розпорядку, порядок і умов проходження конкурсу на заміщення вакантних посад і т.п. [12].

Як відомо, в Україні проходить уже п'ята хвиля мобілізації. Недостатня інформаційна робота привела до породження багатьох слухів. Наприклад, про те, що 18-літніх призовників відразу відправляють у зону Антитерористичної операції. На численні слухи про мобілізацію дуже правильно відреагував Генеральний штаб ВСУ. На своєму порталі він створив сторінку питань і відповідей на тему мобілізації. В.о. спікера Генштабу ВСУ Владислав Селезньов пояснив, що «З кожною новою хвилею мобілізації усе більше з'являється різного роду слухів, що не відповідають дійсності. Щоб кожний громадянин нашої країни мав можливість задати свої питання про мобілізацію, прес-служба Генерального штабу Збройних Сил України створила сторінку на сервісі питань і відповідей» [13].

Діючим інструментом механізму суспільної думки в інформаційному суспільстві виступають соціальні мережі, популярність яких росте в геометричній прогресії.

Експерти сходяться на тому, що якщо нову українську реальність можна назвати цифровою демократією, те трохи не в тому значенні, яке їй надають у демократичних країнах. Як вважає Володимир Фесенко, «Раніше думали, якщо немає в телевізорі, то тебе немає в політиці. Зараз з'явився новий тренд – якщо немає в соціальних мережах, то тебе немає в політиці». Тобто можна говорити про нову комунікаційну реальність, у якій треба бути тим, хто бачить себе політиками. На думку політолога, використання соціальних мереж аж ніяк не робить владу більше відкритою, скоріше мова йде про імітацію відкритості влади. У той же час комунікація державних і політичних діячів з суспільством є корисною [14].

Природно, захоплюючись мобілізаційними можливостями соціальних мереж, варто пам'ятати, що всі інформаційні технології, і соціальні мережі, напевно, у першу чергу, можуть бути суб'єктом не тільки політичної стабільності, але й не стабільності. У науковій літературі є досить багато робіт, у яких досліджується діяльність мережних організацій, що мають терористичні й екстремістські цілі. В основному, це праці закордонних учених – Дж. Андреані, А. Боускета, Д. Ронфельдта, Є. Сміта й ін.

І все-таки , на наш погляд, обіг органів державної влади до діалогових форм спілкування влади й суспільства свідчить про їхнє прагнення бути більше прозорими й відкритими.

Закритість діяльності органів державної влади, їхнє небажання взаємодіяти з суспільством є причиною недовіри влади з боку громадян, що приводить до політичної нестабільності. Міністр інформаційної політики України Юрій Стець вважає причиною недовіри громадян до органів державної влади, те, що вони доносять до громадян неправдиву інформацію. Тому, на його думку, Міністерство інформаційної політики повинне переконати органи влади говорити правду, що підвищить довіру українців до парламенту й уряду [15].

Отже, найважливішим фактором, що забезпечує стабільність державної влади, є рівень її інформаційного забезпечення, що відображає ступінь оснащеності сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями.

Інформаційне забезпечення органів державної влади включає інформаційні ресурси (документи й інформацію), які є центральною частиною інформаційних систем. Інформаційні ресурси необхідні для підготовки й прийняття управлінських рішень. Ефективність інформаційних систем визначається тим, наскільки інформаційні ресурси задовольняють потреби органів державної влади.

Державні рішення, які можуть сприйматися суспільством неоднозначно, повинні супроводжуватися інформаційною підтримкою, що знижує соціально-психологічну напругу в суспільстві.

Механізми інформаційного забезпечення стабільності виконавчої влади забезпечують діалогові форми спілкування з громадянами за допомогою нових інформаційно-комунікаційних технологій, які можуть застосовуватися для мобілізації активних громадян і їхніх інститутів з метою рішення актуальних суспільних завдань і позитивного суспільного розвитку, а також протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам політичної стабільності української держави.

Бібліографічний список:

1. Нисневич Ю.А. Информационно-коммуникационная стабилизация политической системы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bibliofond.ru/view.aspx?id=97565
2. Василенко И.А. Политические переговоры / И.А. Василенко. – М. : Гардарики, 2006. – 271 с.
3. Bowman K. Polling to Campaign and to govem / K. Bowman // The permanent campaign and its future / Ed. By Mann T.E., Omstein N.J. – Wash, DS : American enterprise institute, 2000. – P. 54-55.
4. Лінива на реформи влада сама «викопає собі яму» – експерт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://businessua.com/vlada/15108liniva-na-reformi-vlada-sama-vikopae-sobi-yamu-ekspert.html#

5. Літра Л. Твітер-дипломатія. Як новітні технології можуть посилити міжнародні позиції України? / Леонід Літра, Юлія Кононенко // Policy Brief. – 2013. – № 1. – 23 с.
6. Яценюк почуял: пришла пора объяснять массам, что ж такое эти «реформы» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://obkom.net.ua/news/2015-02-02/1849.shtml
7. Почему обвалился рейтинг Народного фронта. Мнение социологов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/5406484 pochemu_obvalilsya_reyting_narodnogo_fronta_mnenie_sotsiologov.htm
8. Почему обвалился рейтинг Народного фронта. Мнение социологов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/politics/5406484 pochemu_obvalilsya_reyting_narodnogo_fronta_mnenie_sotsiologov.htm
9. Порошенко: Власть должна больше общаться с обществом, объясняя свои действия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gordonua.com/news/localnews/Poroshenko-Vlast-dolzhna-bolshe-obshchatsya-s-obshchestvom-obyasnyaya-svoi-deystviya-70442.html
10. Stanyer J. Modern political Communications: Mediated Politics In Uncertain Terms / J. Stanyer. – Malden, MA: Polity press, 2007. – 222 p.
11. На заседании Кабмина задержали главу ГСЧС Бочковского [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://giga.ua
12. Рейтинг інформаційної відкритості сайтів центральних органів виконавчої влади України – 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=3796
13. Генштаб создал отдельную веб-страницу для вопросов и ответов о мобилизации, – Селезнев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://news.mail.ru/inworld/ukraina/politics/20878747/?frommail=1
14. Порошенко vs Яценюк: у кого більше фоловерів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galinfo.com.ua/news/182447.html
15. Стець: Якщо за місяць не навчу владу говорити правду, піду у відставку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://galnet.org/news/264418-stets-yakscho-za-misyats-ne-navchu-vladu-hovoryty-pravdu-pidu-u-vidstavku

Выявлены и рассмотрены механизмы информационного обеспечения органов исполнительной власти. Подтверждается авторская гипотеза о том, что благодаря определенным информационным механизмам возможно поддерживать стабильность исполнительной власти. Обосновывается, что государственные решения, которые могут восприниматься обществом неоднозначно, должны сопровождаться информационной поддержкой, что снижает социально-психологическое напряжение в обществе.

The mechanisms of the informative providing of executive bodies are educed and considered. An authorial hypothesis is confirmed that due to certain informative mechanisms it maybe to support stability of executive power. Grounded, that state decisions that can be perceived by society ambiguously must be accompanied by informative support reducing socially-psychological tension in society.

Стаття надійшла до редколегії 10.04.2015

УДК 316.652

Скриль С. А., Херсонський економічно-правовий інститут

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ В УКРАЇНІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

У статті розглядаються європейські цінності і стандарти прав людини у контексті функціонування державних інститутів в Україні. Аналізується вплив судової прецедентної практики Європейського суду з прав людини на трансформацію політичної системи України.

Європейські стандарти прав людини мають конкретні параметри визначення і регламентовані міжнародними за своїм змістом актами – Хартією основних прав 2000р. (у рамках держав Європейського Союзу) та Конвенцією з прав людини та основоположних свобод 1950р., яка діє в межах країн Ради Європи. Звісно, на континенті діють і інші багатосторонні міжнародні угоди, що мають як універсальний характер – Загальна декларація прав людини 1948р., Міжнародні пакти з прав людини 1966р., так і регіональний – Європейська соціальна хартія 1961р. (побудована за принципом «a la carte»), Європейська хартія регіональних мов або мов меншин та багато інших. На сьогодні нараховується понад 200 договорів. Але системне тлумачення приписів Хартії основних прав 2000р., Конвенції з прав людини 1950р. у співвідношенні з положеннями інших міжнародних угод у сфері прав людини, що діють на регіональному європейському рівні, дозволяє зробити певний висновок – норми зазначених двох угод мають більш широке тлумачення прав людини і фактично «охоплюють» своїм змістом всі інші регіональні договори. Саме у нормах Конвенції 1950р. та Хартії 2000 р.(дія якої обмежується кордонами ЄС) закріплені європейські цінності та стандарти прав людини.

 © Скриль С. А., 2015

Якщо Хартія основних прав 2000р. за своєю юридичною природою є у значній мірі декларативним актом, який формулює основні цінності Європейського Союзу – людську гідність, свободу, рівність (заборону будь-якої дискримінації), солідарність, то Римська Конвенція закріплює стандарти взаємовідносин між індивідуальними та колективними суб'єктами права з однієї сторони та державою – з іншої. Крім того Конвенція пропонує дієвий міжнародний юридичний механізм захисту прав людини та основоположних свобод.

Проблематика європейських цінностей і стандартів прав людини не втрачає своєї актуальності, оскільки саме вони формують «європейську ідентичність» і є фундаментальною основою локальної європейської (як частини Західної) цивілізації.

В якості самостійного об'єкта дослідження європейські цінності в єдності із стандартами прав і свобод вивчались Т.Хаммарбергом, В. Буткевичем, М. Буроменським, П. Рабіновичем, С. Шевчуком та ін. Майже усі дослідники розглядають європейські цінності як «консолідуючу загальноєвропейську ідеологію».

Як слушно зазначив колишній Комісар Ради Європи з прав людини Т.Хаммарберг, Європейська конвенція з прав людини лежить в основі унікальної європейської системи захисту прав людини, яка слугує прикладом для створення відповідних систем в інших регіонах світу. Ця система відкрила нові шляхи для захисту прав людини за допомогою надання окремій особі права подавати скарги про порушення прав людини безпосередньо до Європейського суду з прав людини, для розвитку вражаючого зводу прецедентного права, який дозволяє здійснювати динамічну інтерпретацію прав людини, а також, що є не менш важливим, для створення можливостей для внесення змін у законодавство або правозастосовну практику на національному рівні з конкретними позитивними наслідками для життя людей. Сьогодні 800 мільйонів людей на території країн Ради Європи мають право добиватися справедливості в Європейському суді з прав людини, рішення якого є найбільш авторитетним тлумаченням положень Конвенції для усіх держав-членів. Особи, права яких порушуються у країнах Європи, можуть звернутися до Страсбурзького суду як до останньої інстанції для відновлення порушених прав [1, с. 19].

Після ратифікації Конвенції Україною у 1997р., її норми стали частиною національного законодавства відповідно до положень статті 9 Конституції України та статті 19 Закону України «Про міжнародні договори України». Саме з цього моменту розпочалась глибока трансформація правової системи держави. Але більш значний вплив на засади функціонування правової системи слід констатувати з моменту

набрання чинності Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006р. Революційною для правової системи України слід визнати норму статті 17 цього закону : « суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права». Така юридична конструкція визначення співвідношення норм національного, міжнародного права та судової прецедентної практики Європейського суду з прав людини дає обгрунтовані підстави стверджувати, що правова система України розпочала шлях реформування від класичної романо-германської (з її визнанням нормативно-правового акта основним джерелом права) до змішаної – нормативно-прецедентної. Аналогічна тенденція трансформації правових систем є характерної для всіх країн Ради Європи. У цьому зв'язку слід констатувати не стільки зміну класичної класифікації правових систем сучасності, розроблену Р.Давидом, скільки необхідність уточнення основних ознак романо-германської правової системи.

Наступним результатом ратифікації Україною Конвенції слід визначити встановлення стратегічного нормативного орієнтиру реформування судової влади. Цей орієнтир має певні та конкретні ознаки, зафіксовані в імперативній за своєю юридичною природою нормі статті 6 Конвенції «Право на справедливий суд». Із «інгридієнтів справедливого суду» слід виділити наступні.

1. Незалежність суду як гілки державної влади. Під незалежністю слід розуміти відсутність та гарантії неможливості будь-якого впливу на суд з боку представників інших гілок влади, політичної та фінансової еліт суснільства. Але слід визнати, що в Україні гарантії незалежності суду як інституту державної влади не забезпечуються навіть на конституційно-правовому рівні. Так, на відміну від Основних Законів європейських держав, де існують спеціальні розділи, присвячені судовій владі (з закріпленням її усіх класичних функцій) як автономній від інших гілок державної влади, в Конституції України відсутній такий розділ. Назва та зміст конституційних норм VII розділу Конституції України «Правосуддя» свідчить про те, що за судом визнається лише функція здійснення правосуддя. Інша важлива функція суду, яка забезпечує реальний поділ державної влади, – функція судового контролю, не знайшла свого відображення в системі конституційно-правових норм. Така юридична незавершеність конституційних приписів нівелює прогностичний характер норми статті 1 Конституції України : «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Фактично судова система в Україні залишається «вмонтованою» у політичну систему,

що є ознакою авторитарної та неправової держави. У низці рішень Європейського суду з прав людини, зокрема по справі «Волков проти України», вказується на системні порушення та недоліки в побудові судової влади, які ставлять під сумнів її незалежність.

2.Безсторонність суду, яка передбачає особисту незацікавленість судді у результатах розгляду справи. Принцип безсторонності суду забезпечується матеріальними та фінансовими гарантіями суддівської діяльності. Практика організації судової влади в європейських державах свідчить про законодавче забезпечення гідної оплати праці суддів.

3. Виконання судових рішень, що є критерієм ефективності функціонування судової влади. Так, у справі «Шмалько проти України» Європейський суд з прав людини зазначив, що право на звернення до суду було б ілюзорним, якби правова система держави допускала, щоб остаточне судове рішення, яке має обов'язкову силу, не виконувалося. За орієнтовними даними питома вага судових рішень – більше, ніж 70 відсотків, в Україні не виконується. Такий стан є підтвердженням неефективності механізму функціонування як судової системи, так і виконавчої гілки державної влади. За наявною статистикою Страсбурського суду майже 60 відсотків скарг громадян проти України стосуються порушень норми статті 6 Конвенції саме в частині невиконання судових рішень.

Якщо ж аналізувати загальну кількість скарг, поданих проти України до Європейського суду з прав людини у співвідношенні зі скаргами, поданами проти інших держав, то станом на середину 2015р. очікують свого вирішення 13350 (майже 20 відсотків загального обсягу) «українських меморандумів», що перевищує показники інших держав.

Зазначена статистика є, по-перше, індикатором низького рівня поваги до прав і свобод в Україні. Страсбурзький суд оцінює порушення нашою державою окремих гарантій Конвенції як «системне», «повторюване» явище, яке видається Суду наслідком різноманітних «дисфункцій правової системи», «структурною проблемою України»[2]. Наведена оцінка ефективності вітчизняної правової системи якраз і засвідчує актуальність проблеми прямого застосування практики Суду як формально-юридичного джерела права в Україні. Таке застосування забезпечує розгляд великої кількості однотипних справ у судах України на основі тієї ж інтерпретації змісту і обсягу прав людини, якої дотримується Суд; серед іншого цим можна досягти і суттєвого розвантаження Суду, на необхідності чого, до речі, робиться наголос у відомій Інтерлакенській декларації[3]. По-друге, значна кількість

укранських скарг у Суді вказує на неефективність судової системи держави. По-третє, – свідчить про певні юридичні складнощі застосування національними судами Конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини як джерела права.

Щодо останньої проблеми слід наголосити наступне. Як визначає О. Соловйов, визнання практики Суду джерелом права в Україні відповідає теорії дуалізму у співвідношенні міжнародних і національних правових систем (у досліджуваному контексті – правових систем Ради Європи як складової європейського права та України), коли кожна система розглядається як автономна, але не виключається їх взаємодія між собою на засадах поваги до державного суверенітету. Виразом цієї взаємодії якраз і є рішення Верховної Ради України про наділення практики Суду означеним статусом, хоча юридично-закріплене міжнародне зобов'язання нашої держави зводиться лише до виконання остаточних рішень цієї міжнародної установи. Поруч із тим залишається відкритим не менш важливе питання, чи узгоджуються відповідні положення Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» з деякими фундаментальними принципами, на яких побудована правова система нашої держави[4,с.208]. В першу чергу, як співвідносяться положення конституційної норми щодо визначення прав людини виключно законами України (ст.92 Конституції України) з визнанням прецедентної практики Суду джерелом права? По-друге, яким чином національні суди повинні застосовувати прецедентну практику Суду, а саме рішення ухвалені, наприклад, проти Італії чи Сербії, тобто проти держав, правові системи яких суттєво відрізняються від української?

Відповідаючи на питання необхідно зважати на доктринальні принципи тлумачення прав і свобод людини, а саме: зміст та обсяг прав і свобод людини, як відомо, відзеркалює баланс особистих та суспільних інтересів у демократичній державі, для тлумачення прав і свобод людини аксіоматично застосовується «розширений підхід», права і свободи людини мають певний моральний зміст. Крім того, загальні принципи права (свобода, справедливість, рівність), що окреслюють поняття демократичного суспільства та знаходять еволютивне тлумачення у рішеннях Суду, все чіткіше визнаються фундаментальним джерелом права та орієнтиром розвитку політичних систем на «європейському просторі».

На думку П. Рабіновича, особливістю міжнародних актів, котрі стосуються прав людини, є те, що вони часто-густо насичені поняттями з царини моралі. Втім, аргументація Суду з приводу моральності є до-

сить своєрідною. Він ніколи не прагне узаконити, абсолютизувати моральну норму певного змісту – встановити, так би мовити, «євронорму моралі». Цей орган виходить із того незаперечного реального факту, що найбільш поширені, пануючі у різних країнах моральні приписи не завжди збігаються, а тому визнати за єдино прийнятний, загальнообовязковий для держав – членів Ради Європи лише один із них було б недемократичним, недоцільним та, зрештою, й нереальним [2, с. 139]. У рішеннях Суду зазначається, що державні органи, безпосередньо і періодично стикаючись із життєвими реаліями своїх країн, у принципі мають більшу можливість визначитись щодо точного змісту моральних вимог, а також необхідності застосування обмежень. Розглядаючи скарги на адресу конкретної держави, Суд вважає безперечним фактом домінування на її території певних моральних уявлень, поглядів, і він, зазвичай, не ставить собі за мету їх схвалювати, стимулювати, або ж, навпаки, піддавати критиці чи заперечувати. Такий підхід може бути пояснений ще і тим,що сама Конвенція дозволяє державам-учасницям запроваджувати – за допомогою національного закону – окремі обмеження деяких прав людини в інтересах захисту саме моральності. У таких випадках Суд вбачає свою роль насамперед у тому, аби встановити, чи не призводять посилання на моральні положення до невиправданого, на його думку, обмеження або порушення прав людини. Отже, йдеться про спацифічне зіставлення інтересів людини з інтересами суспільства (а точніше – з інтересами його більшості, вираженими у національному законі), зацікавленого у зміцненні моральних імперативів певного змісту[5].

Отже, практика Європейського суду з прав людини є дієвим інструментом «оживлення» Конвенції та формування морально-політичних та морально-правових орієнтирів реформування державних інститутів. Йдеться не тільки про судову систему, але й про інші гілки державної влади. Прецеденти Суду є дороговказом законодавчій владі для створення якісних «людиноцентристських» законів та «матриці» демократичного суспільства. Одночасно вони встановлюють «межі адміністративної дискреції» для органів виконавчої влади. За таких умов, можна стверджувати, що орієнтири реформування політичних інститутів необхідно шукати у прецедентній практиці Страсбурзького суду.

На думку М. Буроменського, Конвенція є своєрідним європейським кодексом свободи та демократії, який виступає в якості нового людиноцентристського світогляду. Міжнародне, політичне, правове значення Конвенції полягає у наступному. По-перше, це створеня міцної регіональної системи захисту прав людини, яка виявилась

значно потужніше за ООНівську. По-друге, з Конвенцією пов'язане ефективне виведення питання про права людини із сфери виключної внутрішньої компетенції держави у сферу спільного правового регулювання – міжнародного та внутрішнього. Поклавши цьому початок у консультативному висновку Міжнародного суду ООН по запиту Генеральної Асамблеї ООН у 1948р., ООНівська система захисту прав людини щодо цього питання ще й досі знаходиться на межі правового та політичного діалогу. У свою чергу, європейський конвенційний режим регулювання прав людини має характер мінімального рівня, нижче за який держава у своєму законодавстві чи практиці не може опуститися. Це стосується як права Європейського суду з прав людини приймати рішення по суті скарги, так і контролю органами Ради Європи його виконання. По-третє, з Конвенцією пов'язане створення такої правової моделі та інституційної системи захисту прав людини, які здатні адекватно відображати у своєму розумінні прав людини суспільні уявлення про права людини, що динамічно розвиваються. Як відомо, право офіційного тлумачення Конвенції, надане Європейському суду з прав людини, перетворило Конвенцію на «живий інструмент». Але не менш важлива інша складова формування європейської ідеології прав людини, чого Конвенція не могла містити. Європейський суд з прав людини сам активно впливає на формування сучасних суспільних уявлень про права людини, їх зміст. По-четверте, Конвенція забезпечує високий рівень уніфікації основ права європейських країн. Не для кого не є секретом те, що забезпечення права людини – це певний алгоритм побудови цілих галузей права, починаючи від конституційного права, включаючи як галузі матеріального права, так і процесуального. На основі Конвенції та практики Європейського суду з прав людини виникло європейське розуміння прав людини. І нарешті, участь у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та її дотримання є перепусткою держав до європейської спільноти та свідченням належності до європейської правової культури[6,с.92-93].

Практика Європейського суду з прав людини у своємі «історичному вимірі» сформувала нову парадигму функціонування політичних систем «європейського простору». Це – парадигма політичного та правового антропоцентризму.

Бібліографічний список:

1. Хаммаберг Т. Європейські стандарти прав людини та Україна / Т. Хаммаберг // Право України. – 2010. – № 10. – С. 19-24.
2. Рабінович П. М. Практика Європейського суду з прав людини у рішеннях проти України / П. М. Рабінович. – Львів, 2012. – 267 с.

3. Інтерлакенська декларація [Електронний ресурс] – Режим доступу: Zakon 4. Rada. Gov. ua /Law/ show/994_a48
4. Соловйов О. Застосування практики Страсбурзького суду як джерела права в Україні: деяки проблемні аспекти / О. Соловйов // Українське право. – 2013. – № 10. – С. 207-215.
5. Рішення Суду у справах «Costello-Roberto v.United Kingdom», «Kulla v. Poland», «Nsona v. the Netherlands» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.echr.coe.int
6. Буроменський М. Європейський кодекс свободи та демократії / М. Буроменський // Право України. – 2010. – № 10 – С. 89-98.

В статье рассматриваются европейские ценности и стандарты прав человека в контексте функционирования государственных институтов в Украине. Анализируется влияние судебной прецедентной практики Европейского суда по правам человека на трансформацию политической системы Украины.

The article describes European values and standarts of human rights in the context of the functioning of the state institutions of Ukraine. It analyzes the influence of precedented court practice of the European court of human rigts on the transformation of the political system of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 11.03.2015

УДК 323.21

Солових Є. М., МАУП, м. Харків

ЗОВНІШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ОДНА ЗІ СКЛАДОВИХ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Розглянуто діяльність органу місцевого самоврядування в контексті формування його іміджу, зокрема, проаналізовано вплив зовнішнього середовища на формування іміджу органу місцевого самоврядування. Визначено зовнішнє середовище як синтез зони (середовища) прямого і зони (середовища) непрямого впливу, а також визначаються напрямки взаємодії їх чинників при формуванні іміджу органу місцевого самоврядування.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Децентралізація влади, яка відбувається сьогодні в Україні, зокрема реформа місцевого самоврядування, повинна посилити авторитет і вплив органів місцевого

© Солових Є. М., 2015

самоврядування на територіях, сприяти піднесенню ролі інституту самоврядування в житті українського суспільства. За своєю конституційною природою із всіх владних структур установи місцевого самоврядування найбільш наближені до населення, тому значну увагу слід надати формуванню їхнього іміджу, адже саме від нього залежить успіх діяльності владних інституцій та налагодження партнерських відносин між владою та громадськістю. Саме тому обрана тема є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблеми формування теорії іміджу розглянуто в роботах зарубіжних учених, зокрема Р. Барта, Р. Баумейстера, Е. Бернейса, Д. Брустіна, Е. Вуд, М. Вудкока, Б. Джи, Д. Фрасера, Д. Френсіс та ін. Здебільшого вони розкривали поняття «імідж» з точки зору його застосування у сфері бізнесу.

Серед вітчизняних та російських учених, які займалися вивченням питань теоретико-методологічних засад іміджу, можна назвати І. Бірюкову, В. Бебика, В. Королька, В. Лебедєва, А. Москаленка, А. Омарова, Г. Почепцова, В. Шепеля та ін., які пропонують різні підходи до розгляду іміджу: політичний, соціологічний тощо.

Над розкриттям психологічних особливостей іміджу, а також аналізом науково-методичних та прикладних засад щодо розробки механізму формування іміджу, підходів, моделей і механізмів управління ним у державних установах на центральному та місцевому рівнях займаються такі науковці, як І. Колосовська, С.Колосок, Ю. Падафет, Л. Приходченко та ін.

Але попри зростаючу кількість досліджень іміджу в різних галузях знань, питання щодо визначення впливу середовища існування органу місцевого самоврядування на його імідж залишається мало дослідженим. Це визначає мету і завдання даної статті.

Метою даного дослідження є теоретичне та практичне обґрунтування впливу зовнішнього середовища на формування іміджу органу місцевого самоврядування.

Відповідно до цієї мети визначаються такі завдання:

– визначити специфіку функціонування органу місцевого самоврядування;

– окреслити складові зовнішнього середовища функціонування органу місцевого самоврядування;

– виявити вплив основних складових зовнішнього середовища на процес формування іміджу органу місцевого самоврядування.

Виклад основного матеріалу. Основною функцією органів місцевого самоврядування є діяльність, спрямована на створення сприятливих умов життєдіяльності території, і навіть задоволення

громадських інтересів та потреб, органи місцевого самоврядування і посадові особи місцевого самоврядування повинні встановлювати стабільні позитивні взаємовідносини, насамперед із населенням, його групами [1, с. 167].

Специфіка іміджу органу місцевого самоврядування полягає у тім, що він має розглядатись не відокремлено, а в контексті певного цілісного середовища. Спробуємо розглянути формування цілісного середовища органу місцевого самоврядування, проводячи аналогію з організацією в економіці, виокремивши три головні складові, які розрізняють сучасні автори з маркетингу, а саме:

- зовнішнє середовище (або «середовище непрямого впливу»);
- внутрішнє середовище (або «середовище прямого впливу»;
- проміжне середовище (або «середовище завдань»).

Враховуючи мету нашого дослідження, спробуємо розкрити проблемне поле зовнішнього середовища органу місцевого самоврядування.

Науковці зазначають, що сьогодні не існує єдиного інтегрованого підходу до побудови загальної концепції зовнішнього середовища, яка б усебічно поєднувала економічні, технологічні, соціальні та політичні впливи на організацію, особливості взаємодії організації з його партнерами, конкурентами, споживачами і т. ін. Так, Л. Г. Шморгун зазначає, що «зовнішнє середовище організації – це сукупність елементів, які не входять до складу організації, але справляють на неї певний вплив» [2]. У широкому розумінні зовнішнє середовище – це сукупність факторів, що формують довгострокову прибутковість (збитковість) організації і на які організація не може впливати взагалі або має незначний вплив. Але специфічна особливість органу місцевого самоврядування полягає у тому, що ця інституція не ставить на меті отримання прибутку, а спрямована на розв'язання проблем соціально-політичного характеру. Отже, зовнішнє середовище органу місцевого самоврядування – це сукупність певних факторів, які відносяться до зони прямого впливу – на які місцева владна інституція не може впливати взагалі та зона опосередкованого впливу – на які орган місцевого самоврядування має незначний вплив.

Зона (середовище) прямого впливу – це зона впливу територіальної громади, економічних складових та місцевих державних адміністрацій. Розглянемо кожну із цих складових більш детально.

В першу чергу, це зона територіальної громади – основного суб'єкту місцевого самоврядування. Сьогодні в Україні нараховується близько 12 тисяч територіальних громад, які є дуже різними як за своїми розмірами, так і за історичними, географічними, соціально-

економічними, демографічними, національно-культурними і навіть психологічними характеристиками. Ми погоджуємось з думкою Т. Я. Лепьошкіної, яка зазначає, що «територіальна громада повинна розглядатися в ширшому контексті ніж тільки як територіальна спільність, а як група людей, які мають спільне місце проживання, поділяють спільні цілі та пов'язані між собою тісними політичними, соціальними, економічними і комунікаційними зв'язками, то розвиток в цьому випадку повинен означати поліпшення загальної якості життя членів громади» [3].

Законодавство, надаючи громадськості права на безпосередню участь у процесах розробки і ухвалення найважливіших рішень щодо життя територіальної громади, чітко не визначає такого поняття як «залучення громадян до прийняття рішень». Залучення громадян – це системний процес взаємодії громадян та органів влади і місцевого самоврядування, який забезпечує можливість громадян реально впливати на ухвалення публічних рішень, які впливають на життя всієї громади. Цей процес відбувається за безпосередньої участі та підтримки місцевої влади, зокрема, органів місцевого самоврядування.

Від того, наскільки вчасно та якісно будуть вирішені органом місцевого самоврядування (або не будуть вирішені) питання місцевого значення, і буде залежати поведінка жителів села (кількох сіл), селища, міста.

Наслідком цієї поведінки буде не що інше, як формування позитивного (або негативного) іміджу органу місцевого самоврядування. Будь-які рішення, навіть найкраще розроблені з боку представників органу місцевого самоврядування так і залишаться нереалізованими, якщо їх не підтримають місцеві жителі. Серед таких рішень є незаконна приватизація земель, вирубки лісів, екологічно небезпечне будівництво та видобуток сланцевого газу, забруднення ставків тощо. Крім того, останній час серед нагальних місцевих проблем набула значного поширення проблема будівництва новобудівель на місцях знищених парків, скверів та зелених насаджень. Серед місцевого населення це спричиняє не лише невдоволення, а у деяких регіонах України ми спостерігаємо і негативні «вибухи» та екстремальні перебіги подій із застосуванням силових заходів. Саме тому, піклуючись про свій позитивний імідж, місцева владна інституція, яка прагне бути динамічною та відкритою, повинна постійно реагувати на зміни, які відбуваються в своєму оточенні, «тримати руку на пульсі», «думати на крок вперед». Серед таких кроків – застосовування різних моделей сканування найближчого середовища в залежності від конкретної ситуації, специфічних процесів або кола тих питань, що потребують

негайного вирішення або на віддалену перспективу. До цих моделей, які окреслили фахівці із Public Relation [4, с. 68], слід віднести моніторинг ситуації, зокрема – разове, періодичне та систематичне сканування. У тому разі, коли у органу місцевого самоврядування немає фінансової можливості на проведення повноцінного методу формального соціологічного дослідження (він вважається одним із найкращих для вищеокресленої ситуації), в залежності від обставин можна застосувати одну із трьох вищезазначених моделей сканування найближчого середовища. Це також дасть змогу бути на крок ближче до населення та підвищити довіру до владної інституції мешканцями територіальної громади.

Наступним елементом зовнішнього середовища виступають економічна складова. До неї відноситься господарство – сукупність усіх галузей виробничої і невиробничої діяльності.

До складу виробничої сфери входять: промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, зв'язок, торгівля та громадське харчування, матеріально-технічне забезпечення. На території кожного регіону сформовані певні співвідношення у розвитку окремих галузей виробничої сфери і в залежності від пріоритетності окремих галузей, визначається економічне спрямування. У випадку, якщо промисловість у загальній валовій продукції займає провідне місце, вважають, що район має промислове спрямування, а переважна більшість мешканців територіальної громади зайняті в промисловій сфері. Якщо у регіоні питома вага сільського господарства більша, то він має сільськогосподарське спрямування, і населення у своїй більшості охоплене роботою у сільському господарстві. У тому разі, коли чи то промисловість, чи сільське господарство, чи інша галузь виробничої сфери набувають свого розквіту, (здебільшого це відбувається при залученні інвестицій), в економічному просторі регіону прямо пропорційно відбуваються позитивні соціальні зміни, зокрема, простежується дихотомія «комфортність людини» – «комфортність громади». Ми погоджуємось з дослідниками у галузі економіки, зокрема з тим, що «ефективне реформування економіки України неможливо без масштабних інвестицій, які являють собою найважливіший фактор економічного зростання й відновлення, що забезпечує можливість модернізації діючих виробництв, створення і впровадження новітньої техніки й технологій, сучасних систем організації та управління економічними процесами, якісного відновлення виробничої, транспортної, ринкової інфраструктури» [5].

Отже, представники органів місцевого самоврядування повинні докласти всі зусилля, задіяти всі важелі та механізми, які б сприяли залученню на їх території інвесторів, що сприятиме позитивному

зрушенню як для економіки, так і для соціальної сфери села, селища, міста. Загальновідомо, що мешканці територіальної громади, не залежно від регіону України, завжди будуть виступати з позицій ефективності діяльності місцевої влади, дзеркально відображаючи і проектуючи економічні та соціальні трансформації на добробуті своєю родини.

Для органу місцевого самоврядування ці трансформації та перетворення не є лише економічним антуражем, а змінами, що ретранслюють підвищення рівня довіри та підтримку з боку мешканців територіальної громади до роботи місцевої владної інституції. Адже з розквітом економіки починають «оживати» інші її супутні сфери, і мешканці села, селища міста, де розташована та чи інша виробнича сфера, отримують робочі місця та додаткову роботу, а отже, і можуть забезпечити собі гідне життя. У цьому випадку, коли громадяни відчувають себе економічно комфортно, їх відношення до органу місцевої інституції буде лише позитивним. А для цього очільникам органу місцевого самоврядування необхідно «тримати руку на пульсі» за найбільш інвестиційно привабливими сферами економіки та сприяти створенню сприятливого інвестиційного клімату для сприятливого економічного клімату та залучення іноземних інвестицій саме у своє місто, село чи селище.

Серед факторів зовнішнього середовища особлива роль відводиться такому специфічному суб'єкту, як місцеві державні адміністрації. Ми погоджуємося з підходом Р. Білика щодо оцінки ефективності діяльності районної державної адміністрації, яка ґрунтується на засадах відповідальності перед державою та її громадянами за результати діяльності, верховенства права та свободи людини і громадянина, гласності, поєднання місцевих та державних інтересів.

Автор пропонує ефективність діяльності місцевої державної адміністрації як основний критерій дотримання правової бази, яка серед інших позицій передбачає, що державні службовці виконують функції лише в межах компетенції органу, в якому вони працюють, і в межах прав, закріплених за посадою; державні органи та посадові особи належним чином, а не для задоволення власних потреб, реалізують права людини [6, с. 69].

А це можливо лише за умов наявності високого рівня професіоналізму та дотримання етичних норм. При комплексній оцінці діяльності районних державних адміністрацій застосовується 49 показників, серед яких є такі, як якість надання послуг та виконавча дисципліна.

Кожен орган державної влади має свою компетенцію, яка характеризує цілі, зміст, можливості та межі його діяльності, а в ньому кожна

посада державного службовця – своїми кваліфікаційними ознаками, що відображають її роль і участь у реалізації компетенції відповідного органу. Це нормативна модель управлінської діяльності, яку можна розглядати як засіб впорядкування, раціоналізації та забезпечення ефективності управління.

Отже, одним з критеріїв ефективності діяльності державної установи є високий рівень професіоналізму її працівників та дотримання ними меж компетенції. Професіоналізація державної служби підвищує якість надання послуг населенню, відповідальність за прийняті рішення, їх швидку реалізацію, що, в свою чергу, сприяє підвищенню рівня довіри до державних органів влади.

Цієї точки зору дотримується й І. Артим, яка виокремлює такі фактори, що впливають на ефективність державного управління: компетентність та спеціальна професійна підготовка керівника і державних службовців, мотиваційні чинники, взаємодія місцевих державних адміністрацій з органами місцевого самоврядування, організаційний клімат, зв'язки з громадськістю [7].

Ставлення територіальної громади до місцевих державних адміністрацій залежить від ряду чинників, серед яких провідна роль відводиться високій (чи невисокій) якості послуг, що надаються; ефективності (або неефективності) ухвалених управлінських рішень; прозорості (або непрозорості) діяльності тощо.

Перманентна криза системи державного управління, що вирує протягом останніх трьох років, призвела до значних деструктивних процесів у системі перерозподілу повноважень між регіональними органами державної влади та місцевого самоврядування, через що посилюється негативне сприйняття мешканцями територіальної громади результатів діяльності місцевої влади.

Сьогодні, коли катастрофічно знижується рівень довіри до місцевих органів влади, наприклад, особливої актуальності набуває формування ефективної, дієздатної політичної складової діяльності як органів місцевого самоврядування, так і місцевих державних адміністрацій, які б гармонійно поєднали дві складові функціонування органів державної влади: політичної та адміністративної, оскільки, як зазначають автори навчального посібника «Концептуальні засади взаємодії політики і управління», «характер їхньої взаємодії визначає ефективність, стабільність та якість управлінського процесу в державі» [8, с. 3].

Для підтримки власної репутації як органи місцевого самоврядування, так і місцеві державні адміністрації повинні об'єднати зусилля та дотримуватись єдиної інформаційної політики, уникаючи при цьому взаємовиключних характеристик та надаючи перевагу простим,

доступним повідомленням, які будуть не лише суспільнозначущими, а й цікавими та корисними для мешканців територіальної громади.

Ми погоджуємось з думкою української дослідниці з іміджу І. І. Колосовської, що «комплексна програма формування та підтримки позитивного іміджу місцевих державних адміністрацій спрямована на отримання таких результатів: вища якість управлінських послуг, підвищення іміджу державних службовців, підвищення соціального іміджу місцевих державних адміністрацій, підвищення іміджу керівників місцевих державних адміністрацій, підвищення рівня організаційної культури, підвищення бізнес-іміджу, стабільний візуальний імідж місцевих державних адміністрацій» [9, с. 8].

Зона (середовище) опосередкованого впливу – це зона впливу центральних органів влади, ЗМІ, освіти, екологічної складової, соціальної складової. Спробуємо їх розглянути.

До центральних органів влади слід віднести: Адміністрацію Президента України, яка безпосередньо впливає на діяльність органу місцевого самоврядування, Кабінет Міністрів України, постанови якого є обов`язковими для виконання місцевою владною інституцією, та регулюючі органи, до яких можна можна уналежнити міністерства, державну податкову адміністрацію та інші, які в тій чи іншій мірі впливають на діяльність органу місцевого самоврядування.

Значна роль у створенні цілісного іміджу органу місцевого самоврядування належить також засобам масової інформації, які висвітлюють різні аспекти образу, починаючи від персоніфікованих портретів лідерів місцевих інституцій і закінчуючи поданням інформації стосовно результатів втілення будь-якої програми. З іншого боку, ЗМІ оперативно реагують на думку громадськості і у цьому сенсі є надійним засобом зворотного зв'язку між населенням та органами влади.

У роботі кожного органу місцевого самоврядування є позитивні інформаційні приводи: відремонтували школу чи лікарню, газифікували селище, провели благодійну акцію. Подібну інформацію можна використовувати для ілюстрації роботи місцевої влади, адже вона має емоційне навантаження. І хоча однією з причин низької пасивності у громадян до вирішення місцевих справ є низька поінформованість, проте, хоч як досконало та яскраво не була б висвітлена певна подія у ЗМІ, але якщо зв'язок з реальною ситуацією втрачено, певна подія не приверне у населення великого інтересу та сприятиме втраті довіри до місцевої влади.

Екологічна політика є умовою стабільної життєдіяльності суспільства, поліпшення екологічного стану у першу чергу великих міст та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування. Головне завдання екологічної політики у великих містах – пе-

реорієнтація всієї практичної діяльності людини, передусім процесів економічного та соціального розвитку, таким чином, щоб досягнення економічних і соціальних цілей не здійснювалось за рахунок природи, а навпаки, сприяло б відтворенню природного ресурсного потенціалу. Місцеві органи влади та суспільство усвідомлюють необхідність формування та впровадження державної екологічної політики як складової сталого розвитку, при цьому природоохоронні заходи мають не замінювати, а органічно доповнювати екологічно сприятливий режим господарювання.

Визначено, що екологічна політика органів місцевої влади включає такі найважливіші аспекти державного управління та місцевого самоврядування: сукупність систем і форм організації державної влади та місцевого самоврядування, їх взаємозв'язки; поєднання організаційно-управлінських форм з досягненням оптимальної структури управління в галузі охорони навколишнього природного середовища у великих містах. Крім того, доведено, що екологічна політика у великих містах перебуває під впливом різноманітних політико-економічних ситуацій і вона тісно пов'язана із системою адміністративно-територіального устрою країни. При цьому в межах великого міста за екологічну політику відповідають як органи місцевої влади, так і територіальні органи державної виконавчої влади, які не завжди доходять єдиної думки щодо пріоритетності напрямів такої політики для конкретного міста. Екологічна політика як невід'ємна складова сталого розвитку спрямована на розв'язання проблем збереження довкілля. Це передбачає вдосконалення інституційних та організаційних засад господарювання, підвищення суспільної свідомості і актуалізацію екологічних пріоритетів життєдіяльності, створення умов для раціонального використання місцевих ресурсів на всіх рівнях – від великого міста до держави [10, с. 14-15].

Висновки з даного дослідження. На формування цілісного іміджу органу місцевого самоврядування значний вплив має зовнішнє середовище, яке у свою чергу, відокремлюється на зону (середовище) прямого та зону (середовище) опосередкованого впливу, які мають велику кількість різноманітних чинників. Крім того, слід підкреслити, що величезна роль у формуванні іміджу відводиться також внутрішньому середовищу органу місцевого самоврядування, яке буде об'єктом нашого подальшого дослідження.

Бібліографічний список:

1. Юшина Е. А. Муниципальное управление : учебник / Е. А. Юшина. – М. : ФГНУ Российский научный центр государственного устройства і муниципального управления, 2003. – 220 с.
2. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій [Текст] : навч. посіб. / Л. Г. Шморгун. – К. : Знання, 2010. – 452 с.

3. Лепьошкіна Т. Я. Маркетинг як важлива складова політики органів місцевого самоврядування у сфері місцевого розвитку [Електронний ресурс] / Т. Я. Лепьошкіна // Електронне наукове фахове видання «Державне управління: удосконалення та розвиток». – 2012. – № 8.
4. Стратегія і тактика комунікацій із громадськістю для організацій третього сектора.: методичний посібник / за заг. ред. В.Г. Королька. – К. : 2003. – 216 с.
5. Дяченко О. Г. Статистичне оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України [Електронний ресурс] / О. Г. Дяченко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2012. – № 4. – Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1062.
6. Білик Р. Критерії ефективності діяльності районної державної адміністрації / Р. Білик // Вісник УАДУ. – 2001. – № 2. – Ч. 1. – С. 68–71.
7. Артим І. Факторно-критеріальний підхід до оцінки ефективності державного управління / І. Артим // Ефективність державного управління : Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління УАДУ при Президентові України / за заг. ред. А. О. Чемериса. – Львів : ЛРІДУ УАДУ, 2003. – Вип. 3. – С. 68–74.
8. Концептуальні засади взаємодії політики і управління : навч. посіб./ В. Б. Дзюндзюк, В. П. Солових, О. А. Кузнецов. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2012. – 224 с.
9. Колосовська І. І. Формування іміджу місцевих державних адміністрацій в Україні : автореф. дис. … к.держ.упр. / І.І. Колосовська. – Львів, 2004.
10. Мариненко В. О. Екологічна політика органів місцевої влади великих міст України : автореф. дис. … к.держ.упр. / В. О. Мариненко. – К., 2009. – 23 с.

Рассмотрена деятельность органа местного самоуправления в контексте формирования его имиджа, в частности, проанализировано влияние внешней среды на формирование имиджа органа местного самоуправления. Определены внешняя среда как синтез зоны (среды) прямого и зоны (среды) косвенного воздействия, а также определяются направления взаимодействия их факторов при формировании имиджа органа местного самоуправления.

The activities of the local selfgovernment in the context of its image is considered, particularly an influence of the environment on forming the image of the local government is analyzed. The environment is defined as a synthesis of zone and direct areas of indirect effects. Areas of their interaction factors in shaping the image of the local selfgovernment are defined.

Стаття надійшла до редколегії 24.02.2015

УДК 329.05(430)

Мазанов В. В., Одеський інститут МАУП

СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ НІМЕЧЧИНИ

В статті автором було розглянуто номенклатуру політичних партій, що на сучасному етапі характеризують розвиток партійної системи ФРН. Розглянуті партії мають різну ідеологічну базу, а також презентують основні напрямки складної німецької партійної системи. Приділена увага не лише партіям, що входять до парламенту й мають великий електорат, а також розглянуті дрібні опозиційні партії, які набирають популярності.

Партійна система є одним з важливих складових елементів політичної системи країни. Німеччина є державою з добре розвиненою партійною та політичною системою, в складі якої представлений широкий спектр різноманітних типів політичних партій.

За ідейно-політичною спрямованістю представлені ліві, праві та центристські партії, революційні, реформістські, консервативні та реакційні.

Однак ми розглянемо партії за місцем, яке вони посідають у політичній системі у співвідношенні до контролю та впливу на владу в країні.

В найвищому органі законодавчої влади Німеччини – Бундестазі за результатами виборів 2013 року представлені п'ять основних партій: Християнсько-демократичний союз (ХДС, нім. Christlich Demokratische Union Deutschlands, CDU), Християнсько-соціальний союз (ХСС, нім. Christlich-Soziale Union, CSU), Соціал-демократична партія Німеччини(СДП, нім. Sozialdemokratische Partei Deutschland), Союз 90/Зелені (нім. Bündnis 90/Die Grünen) та Ліві (соціалістична політична партія, нім. Die Linke).

Окрім п'яти вищезазначених партій в Німеччині безліч партій різної спрямованості, однак ми розглянемо найстаріші та найактивніші такі як: Партія Центру (нім. Deutsche Zentrumspartei), Фіолетові за духовну політику (нім. Die Violetten), Марксистсько-ленінська партія Німеччини (нім. Marxistisch-Leninistische Partei Deutschlands), Піратська партія Німеччини (нім. Piratenpartei Deutschland), Партія цивільних прав за розширення свободи і демократії – Свобода (нім. Bürgerrechtspartei für mehr Freiheit und Demokratie), Партія Розуму(нім. Partei der Vernunft), Німецький соціальний союз(нім. Deutsche Soziale Union), Національно-демократична партія Німеччини (нім. National

© Мазанов В. В., 2015

demokratische Partei Deutschlands), Феміністична партія – «Жінки» (нім. Die Frauen), Альтернатива для Німеччини(нім. Alternative für Deutschland), Партія пенсіонерів Німеччини(нім. Rentner Partei Deutschland), Партія бібліявірних християн (нім. Partei Bibeltreuer Christen), Союз за оновлення та справедливість(нім. Bündnis für Innovation und Gerechtigkeit), PEGIDA(нім. Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes) та безліч інших. З великого різноманіття існуючих в ФРН політичних партій та союзів для розгляду вибрані типові та провідні партії основних політичних напрямів, що представлені в сучасній Німеччині.

Розпочнемо огляд з Християнсько-демократичного союзу (ХДС, нім. CDU), партії, що очолює правлячу коаліцію в Федеральному парламенті Німеччині, і є класичною консервативною партією створеною 26 червня 1945 року [19].

Діяльність партії базується на трьох фундаментальних принципах партії: дотримання християнських цінностей, побудова та розвиток соціальної держави з ринковою економікою та дотримання спорідненості й невідступності від принципів Західноєвропейського демократичного парламентаризму.

Християнсько-соціальний союз(ХСС, нім. CSU) входить до союзу з ХДС, і є частиною правлячої коаліції у Бундестазі і є правоцентристською християнсько-консервативною політичною партією Баварії, що була створена в 1945 році [20].

Ідеологічна база ХСС базується на підтримані соціальної ринкової економіки, що поєднує економічну свободу і соціальну відповідальність.

Соціал-демократична партія Німеччини (СДП нім. Sozialdemokratische Partei Deutschlands)є однією з найстаріших партій в Німеччині була заснована під назвою Загальнонімецьке Об'єднання Робітників (Allgemeiner Deutscher Arbeiterverein) у 1863 в лейпцігському Пантеоні, сучасну назву партія отримала в 1890 році. СДП є класичною соціал-демократичною партією [16].

Союз 90/Зелені є союзом, що утворився у результаті об'єднання Партії Зелених і Союзу 90 в 1993 році, є класичним політичним об'єднанням, що впроваджує в державі «зелену політику», а також виступає за помірковане довгострокове планування розвитку політики держави [17].

Ліві (нім. Die Linke) є класичною соціалістичною партією, що була утворилась в 2007 року в результаті об'єднання Партії демократичного соціалізму Виборчою альтернативою за працю і соціальну справедливість, ідеологічна основою є соціалізм [8].

Всі вище зазначені партії є основними політичними силами, що формують як внутрішню так і зовнішню політику ФРН через вищу законодавчу владу – Бундестаг і виконавчу –Уряд та Канцлера. Посаду канцлера нині обіймає лідер ХДС Ангела Меркель.

Тобто сучасна політика Німеччини базується на консервативно-соціальних принципах із залученням елементів зеленої політики у державний розвиток ФРН, з активною лідируючою позицією у політичному житті Євросоюзу. На протязі періоду існування ФРН з 1990 року і до сьогодення ХДС/ХСС, Союз 90/Зелені, СДП та Ліві є основними політичними сила, що складають політичне життя Німеччини і формують зовнішню та внутрішню політику Федеративної Республіки Німеччини.

Однак політична ситуація в Німеччині поступово починає змінюватись, на політичну арену поступово повертається Партія центру, а також серйозну конкуренцію починають складати нові альтернативні центристські партії такі наприклад як Альтернатива для Німеччини, чи цілий ряд лівих та правих політичних партій таких як Партія пенсіонерів Німеччини та Національно-демократична партія Німеччини.

Не слід забувати про одну з головних особливостей ФРН – федеративний принцип побудови республіки [1].

Дана особливість призводить до того, що дані партії не представлені в федеральному парламенті однак мають широке представництво у землях, що при федеративному принципу побудови держави, призводить до того, що правляча коаліція має шукати компромісу й будувати політичний діалог. Тому огляд нових політичних сил, що поступово набирають підтримки населення, є досить важливим для прогнозування та розуміння майбутніх трансформацій, що в майбутньому можливо матимуть місце в зовнішній та внутрішній політиці ФРН.

Партія Центру (нім. Deutsche Zentrumspartei) хоча й нині не входить до Бундестагу однак є однією з найстаріших та впливових партій в Німеччині, що існує приблизно з 1870 року виступає як партія з ідеологією, що базується на принципах консерватизму та побудови соціальної держави з дотриманням ідеалів католицизму [14].

І хоча дана партія з тридцятих років двадцятого століття й не входить до вищих ешелонів влади в Німеччині, однак залишається реальною впливовою силою в районах Північного Рейну та Саксонії.

Досить цікавою є партія – Фіолетові за духовну політику(нім. Die Violetten),що була створена в 2001 році, дана партія поступово набуває популярності, ідеологічною основою виступає гуманізація держави,

пацифікація внутрішньої та зовнішньої політики ФРН, поглиблення духовності політиків, дотримання гендерної рівності [13].

Марксистсько-ленінська партія Німеччини (нім. Marxistisch-Leninistische Partei Deutschlands) є класичною радикально лівою комуністично партією, що була створена у 1982 році, що виступає за побудову комуністичної держави яка б мала базуватись на марксистсько-ленінському вчені.(Марксистсько-ленінська партія Німеччини [3].

В 2006 році за зразком Шведської партії піратів в Берліні було створено Піратську партію Німеччини (нім. Piratenpartei Deutschland), дана партія є наочним підтвердженням поширення загальносвітових політичних рухів й тенденцій на території Німеччини.

Політичні на зразок Міжнародної партії піратів та Піратська партія Німеччини, це молодіжні культурні рухи, що перетворились у легальні чи напівлегальні політичні партії які виступають за послаблення міжнародного і національного авторського права і надання більшої свободи на поширення інформації в інтернеті. Даний рух поступово перетворюється на серйозну політичну силу з численним електоратом серед молоді, й не лише в ФРН а й у світі взагалом [11].

Партія цивільних прав за розширення свободи і демократії – Свобода (нім. Bürgerrechtspartei für mehr Freiheit und Demokratie) помірковано права партія, що була створена в 2010 році заснована вийшовши ми з ХДС депутатами: Рене Штадткевіц та Едгар Глатцель. Головними лозунгами партії є посилення державного контролю та ліквідація соціального пакету для іммігрантів і прихильників ісламу. Дана партія представлена у регіоні федеральної землі Берлін, де поступово набирає підтримки серед населення, й постійно проводить анти-ісламські акції, проте пріоритетом для партії виступає анти-іммігрантська спрямованість у діяльності даної політичного угрупування [15].

Партія Розуму (нім. Partei der Vernunft) є невеличкою ліберторіанською політичною партією Німеччини, що з моменту появи в 2009 році й до сьогодення через активну політичну діяльність лідера Олівера Яніка який виступає за збільшення особистої свободи громадян, зменшення втручання держави в приватне та економічне життя людей а також за мінімізацію кількісного складу держслужбовців [12].

Німецький соціальний союз(нім. Deutsche Soziale Union) дана соціалістична партія виникла в 1990 році в Лейпцизі у Східній Німеччині, за політичними поглядами досить подібна до ХСС партія. Відмінністю виступає те, що на відміну Християнського соціалістичного союзу в політичній ідеології ширшого впровадження соціалізму в сфері державного захисту громадян та надання широкої державної під-

тримки для студентів та пенсіонерів, соціалізації сфери страхування та медицини. Дана партія має значну підтримку у федеральній землі Саксонії, а також поступово набирає популярності на інших територіях Східної Німеччини, на територіях Німецької Демократичної Республіки. Даний процес пояснюється проявом у електорату, що підтримує Німецький соціальний союз, часткової ностальгії за радянськими часами, а саме за рівнем соціального захисту у нині дещо слабких у соціальному плані районів Східної Німеччини [5].

Все більшого занепокоєння нелише у Німеччині а й у Європі викликає посилення Національно-демократичної партії Німеччини (нім. Nationaldemokratische Partei Deutschlands), що є ультраправою радикальна екстремістською партією, яка позиціонує себе як партія з націоналістичною ідеологією, і була помічена у зв'язках з неонацистськими організаціями.

Національно-демократичної партії Німеччини створила власну молодіжну організацію Молоді націонал-демократи та жіночу організацію Національне жіноче кільце [4].

Феміністична партія – «Жінки» (нім. Die Frauen) є політичним утворенням, що виступає з феміністичною ідеологією, була заснована у 2002році. Дана невелика за чисельністю партія виступає на захист прав жінок від любих видів дискримінації, бориться за розширення можливості німецьких жінок отримати економічну незалежність [9].

Альтернатива для Німеччини (нім. Alternative für Deutschland) є центристською з правою направленістю партія, що виступає з ідеологією євроскептецизму. Партія була заснована в 2013 році під впливом загальної кризи, що охопила Євросоюз. Партія виступає з жорсткою критикою політики А. Меркель та роллю Німеччини у Євросоюзі як центра економічної допомоги, декларується ідея відновлення національної валюти та припинення будь-якої зовнішньої допомоги країнам Європи, лише суто економічні відносини [6].

Партія пенсіонерів Німеччини (нім. Rentner Partei Deutschland – RENTNER) була створена в 2002 році як політична сила, що мала на державному рівні боротися за збереження та розширення соціальних прав пенсіонерів. Виступає за розширення соціальної сфери захисту людей похилого віку з боку держави, виступає проти скасування системи подвійного оподаткування заробітків працюючих пенсіонерів а також за те, що медичний та інші елементи соціального захисту має надавати держава а не самі люди мусять отримувати у страхових фондів [10].

Досить незвичайною є Партія бібліявірних християн (нім. Partei Bibeltreuer Christen) заснована в 1989 році. Дана партія класифікується німецькими політологами як християнська фундаменталістська

партія, до складу якої входить багато представників різних радикальних протестантських християнських течій. Головним гаслом є побудова країни відповідно до християнських цінностей, і боротьба з боговідступниками, грішниками та ісламізацією Німеччини [7].

Партією, що виступає на захист інтересів ісламського населення ФРН є Союз за оновлення та справедливість(нім. Bündnis für Innovation und Gerechtigkeit), яка була створена в 2010 році в Кельні. Головною ідеологічною основою є боротьба за створення однакових прав мусульманського та немусульманського населення ФРН, створення основи для соціальної інтеграції місцевих мусульман та іммігрантів у соціальну структуру Німеччини, боротьба з любими проявами дискримінації та ісламофобії [18].

Ця партія нині є недуже чисельною і неприставлена у федеральній владі, однак має своїх депутатів у міських радах Бонна і Кельна. Зростаюча популярність, даної партії приводить до постійної конфронтації з «правими партіями», що має прояв у звинуваченнях в ісламізації й скритій підтримці ісламського фундаменталізму. Проте партія виступає як головний механізм по стримуванню тиску «правих партій та організацій» на мусульманське населення Німеччини [18].

Повною протилежністю до попередніх партій є громадське політичне об'єднання PEGIDA, що вказало у власному маніфесті реєстрацію як політичну партію [2].

PEGIDA або Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу (нім. Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes) дане громадсько-політичне об'єднання спочатку передбачало боротьбу з ісламізацією ФРН, зменшення потоку мігрантів, захист культурних традицій місцевого немусульманського населення та створення більш жорстких законів стосовно іммігрантів, однак з часом до даних позицій добавились антифашистські лозунги. Свою боротьбу об'єднання веде через мітинги якими привертає увагу влади до висунутих проблем, центром діяльності виступає місто Дрезден [2].

Висновок. Всі наведені партій представляють обличчя сучасної партійної системи ФРН, що з одного боку представлено повним спектром найрізноманітніших політичних партій. Однак, не слід забувати про те, що це складна розгалужена система політичні партії з власним електоратом, які представляють й захищають інтереси різних прошарків населення, різних майнових класів, різних релігійних груп та вікових груп громадян ФРН.

Попри те, що ХДС/ХСС, Ліві, Соціал-демократична та Зелені, через федеральну владу, формують курс загальнодержавної політики Німеччини, однак політична кон'юнктура поступово змінюється.

Дедалі частіше стає типовою ситуація, коли в органах влади у федеральних землях представлені радикальні опозиційні партії, що виступають з критикою і протидією до центральної влади. І все частіше стає реалією політична ситуація з поступовим посиленням радикальних лівих та правих, досить радикальних партій, що зумовлено поступовим наростанням незадоволенням населення політикою правлячої коаліції. В різних німецьких регіонах – федеральних землях набувають популярності різні партії і це зумовлено соціально-економічною і політичною ситуацією. У депресивному регіоні Східна Німеччина, великої підтримки отримують соціалістичні та комуністичні партії, це обумовлено ностальгією за широким соціальним забезпеченням та захистом, що вони мали в НДР. В центральних та північних регіонах вимальовуються дві політичні сили, що протистоять одна одній, з одного боку іммігранти мусульмани, які бажають соціалізуватися в Німеччині, а з іншого боку ультраправі, що виступають з лозунгами боротьби з ісламізацією Німеччини. Однак спільною політичною тенденцією для всієї країни, ще є підтримка центристів-консерваторів з ХДС/ХСС, що виступають за розвиток Німеччини як економічного та політичного центру Європи. Не слід забувати про «Партії зелених», питання захисту навколишнього середовища є неостаннім у німецькому суспільстві, кожного року з федерального бюджету виділяються величезні гроші на захист та відновлення природи Німеччини, що є одним з проявів турботи про майбутні покоління німців.

Бібліографічний список:

1. Основной закон Федеративной Республики Германии // Федеративная Республика Германия. Конституция и законодательные акты. Пер. с нем. / под ред. Ю.П. Урьяса. – М. : Прогресс, 1991. – Приводится по: Конституции государств Европейского Союза / под общей редакцией Л.А. Окунькова. – М. : Издательская группа ИНФРА-М – НОРМА, 1997. – С. 181 – 234 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawers-ssu.narod.ru/subjects/constzs/germany.htm#01.08.00.00.00.00.00.00.00
2. Офіційний сайт громадсько політичного об'єднання PEGIDA [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pegida.de
3. Офіційний сайт Марксистсько-ленінської партії Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mlpd.de/view?set_language=ru
4. Офіційний сайт Національно-демократичної партії Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://npd.de/themen/
5. Офіційний сайт Німецького соціального союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dsu-deutschland.de/parteiprogramm.html

6. Офіційний сайт партії Альтернатива для Німеччини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.alternativefuer.de/programm-hintergrund/programmatik/
7. Офіційний сайт Партії бібліявірних християн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bpb.de/politik/wahlen/wer-steht-zur-wahl/bundestag-2013/165525/pbc
8. Офіційний сайт партії Лівих [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.die-linke.de/politik/themen/
9. Офіційний сайт партії «Жінки» [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.feministischepartei.de/programm.html
10. Офіційний сайт Партії пенсіонерів Німеччини [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rentnerparteideutschland.com/
11. Офіційний сайт Піратської партії Німеччини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.piratenpartei.de/politik/
12. Офіційний сайт Партії Розуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://parteidervernunft.de/programm-und-satzung/
13. Офіційний сайт партії Фіолетові за духовну політику [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://die-violetten.de/
14. Офіційний сайт Партії Центру [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zentrumnrw.de/
15. Офіційний сайт Партії цивільних прав за розширення свободи і демократії – Свобода [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://diefreiheit.org/home/politische-leitsatze/
16. Офіційний сайт Соціал-демократичної партії Німеччини союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.spd.de/partei/
17. Офіційний сайт Союз 90/Зелені / [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gruene.de/startseite.html
18. Офіційний сайт Союзу за оновлення та справедливість [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bignrw.de/
19. Офіційний сайт Християнсько-демократичного союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cdu.de/politik-a-z
20. Офіційний сайт Християнсько-соціального союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.csu.de/politik/themen-werte/bayern/

В статье автором была рассмотрена номенклатура политических партий, что на современном этапе характеризуют развитие партийной системы ФРГ. Рассмотрены партии имеющие разную идеологическую базу, а также представят основные направления сложной немецкой партийной системы. Уделено внимание не только тем партиям, которые входят в парламент и имеют большой электорат, а также рассмотрены мелкие оппозиционные партии, которые набирают популярность.

In the article author examined the nomenclature political parties that at present characterize the development party system of FRG. Considered parties with different ideological base and represent the main directions of sophisticated German party system. Attention is paid not only parties that make up of parliament and have a large electorate, and reviewed small opposition parties are gaining popularity.

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2015

УДК 322.2: 316.354.4(477)

Палінчак М. М., Лешанич М. М.,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МЕРЕЖА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ В УКРАЇНІ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Обґрунтовано стан розвитку мережі релігійних організацій, який значною мірою відображає релігійну ситуацію в країні. Відзначається якісна трансформація у релігійному житті України на протязі двох останніх десятиліть. Окреслюються головні характеристики та особливості релігійної мережі в Україні. Зазначається, що мережа релігійних організацій в Українській державі є однією з найчисельніших на континенті. Домінуючі позиції в релігійному та культурному житті нашого народу продовжує посідати православ'я. Стверджується, що в Україні відбувається процес оптимізації інституційної мережі релігійних організацій, який приведе зрештою до того, що їх кількість у стане відповідати рівню релігійності її громадян і буде здатна задовольняти їхні духовні потреби.

Актуальність. Оскільки згідно Конституції України церква відокремлена від держави, а релігійність є приватною справою кожної особи, то на даний час єдиною ознакою релігійного життя, що фіксується органами державної влади, є діюча мережа релігійних організацій. Тому стан та тенденції розвитку мережі церковно-релігійних інституцій значною мірою визначають релігійну ситуацію в країні. Законодавче закріплення та практичне забезпечення можливостей реалізації свободи світогляду та віросповідання сприяло появі в Україні справжнього світоглядного плюралізму, дало змогу мільйонам громадян відкрито сповідувати ту чи іншу релігію та висловлювати переконання, котрі раніше засуджувалися панівною ідеологією. Відповідно,

© Палінчак М. М., Лешанич М. М., 2015

відбулося помітне зростання інтересу значної частини населення до світоглядних та духовних потреб свого життя, що сприяло бурхливому розвиткові релігійних організацій, перетворенню України на поліконфесійну державу.

Метою статті є визначення головних характеристик та особливостей релігійної мережі в Україні.

Стан дослідження. Аналізу проблеми державно-церковних відносин в Україні на сучасному етапі присвячені праці таких вітчизняних вчених як Ю. Богуцький [2], Н. Саган [9], С. Здіорук [5]. Важливою є робота П. Яроцького, який аналізує розвиток мережі релігійних організацій у постсоціалістичних країнах Східної та Центральної Європи, особливу увагу приділяючи Україні [11].

У роки незалежності релігійна ситуація в державі – за наявного процесу трансформації від атеїстичної ідеології до європейської моделі свободи совісті – характеризується стабільною динамікою зростання релігійно-інституційної мережі на 5-7 % щороку. Симптоматичним для свободи буття релігії є саме те, що ця якість проявляється у зростанні в першу чергу кількісних показників. Якщо в 1991 р. у релігійному просторі України було лише 9944 релігійні організації, то в 1992 р. – вже 12962 (приріст склав 30 %). Відповідно в 1993 р. функціонували 15017 релігійних організацій (приріст – 16 %). Високий показник приросту було зафіксовано й у 1995 р., коли за кількості 16984 релігійні організації приріст становив 13,5 %. І хоча в подальшому таких високих темпів приросту не спостерігалося, динаміка зростання залишалася стабільною: 1996 р. – 18111 організацій (приріст 6,8 %), 1997 р. – 19110 (приріст 5,5 %), 1998 р. – 20408 (приріст 6,8 %), 1999 р. – 21843 (приріст 7 %), 2000 р. – 23543 (приріст 7,8 %), 2001 р. – 25405 (приріст 7,9 %). Станом на 2010 р. в Україні діяли 35184 релігійні організації (приріст порівняно з 2000 р. склав 25,4 %), в тому числі ця цифра включала 33733 релігійні громади [3, с. 184-185].

Мережа релігійних організацій в Українській державі є однією з найчисельніших на континенті, що відображає вагому присутність релігійного інституту в суспільстві та побожність нашого народу.

Важливо також, що церква перейшла на якісно вищий рівень функціонування. Майже закінчилося формування її управлінських структур. Віруючими опікуються 350 духовних центрів та управлінь, а підготовка кадрів церкви здійснюється у 200 навчальних закладах, чисельність яких у порівнянні з 1991 р. збільшилась у 8 разів. Спостерігається відновлення монастирського життя; так, станом на 2010 р. в Україні функціонували 439 монастирів. На ниві добро-

чинності та милосердя працювали 347 місій, що в 10 разів більше порівняно з аналогічними цифрами за 1992 р. [7].

Для порівняння з минулим варто навести й такі дані. Якщо на початок 1992 р. в західних областях діяли 7742 первинних осередки віруючих, то до 2011 р. ця цифра збільшилася до 11830 громад. У цьому регіоні фактично вже створено інституційну мережу конфесійно-церковних організацій, майже достатню для задоволення релігійних потреб віруючих. У центральному регіоні України кількість первинних осередків віруючих за вказаний період зросла на 7421 громаду і становила 9640 парафій. Південний регіон країни характеризується найбільшим приростом релігійних громад (зокрема громад національних меншин). Якщо в 1991 р. загальна кількість осередків складала тут 956 одиниць, то станом на 2011 р. вона становила 5942 громади [2, с. 243].

Динаміка кількісних змін у конфесійному середовищі впродовж останніх двох десятиліть є віддзеркаленням якісних трансформацій у релігійному житті країни: в осмисленні конфесіями свого місця в суспільстві; визначенні церквами, релігійними організаціями ставлення до держави, суспільства; у ставленні до домінуючих у світському суспільстві цінностей (політичних, соціальних, національних, правових, духовних).

Бути вільною в повному розумінні цього слова релігія може тоді, коли для цього створені відповідні умови. На сьогоднішній день церкви мають достатню матеріальну базу культової практики та репродукції релігійності. Якщо у 2000 р. релігійна мережа нараховувала близько 17 тис. культових споруд, то станом на 2010 р. їх було 22787 (зростання склало 74,6 %). Відповідно, сьогодні забезпеченість храмами складає 67,5 %. Дана цифра засвідчує, що темпи зростання кількості релігійних громад випереджають темпи будівництва культових споруд.

В Україні поступово покращуються можливості для відтворення релігійності, оскільки за перше десятиріччя нового століття більш ніж на 60 % збільшилася кількість недільних шкіл та пунктів катехізації: у 2000 р. їх було 7684, а в 2010 р. – 12758 [7, с. 56].

Домінуючі позиції в релігійному та культурному житті нашого народу продовжує посідати православ'я. Зауважимо, що ідентифікація православ'я з українським етносом, його культурою і традиціями дозволяє останньому зберігати достатньо потужну динаміку зростання. На початок 2010 р. православна мережа нараховувала 17972 релігійні організації, що становить 51 % від загальної кількості. Найвагоміший сегмент релігійної мережі країни – 50,4 % – складають найбільші православні церкви – УПЦ Московського патріархату, УПЦ Київського патріархату та УАПЦ [7].

Варті уваги й аналізу дані церковної статистики наводить у нарисі з історії української православної церкви богослов Серафим Слобідський. Згідно з цими даними, станом на 2004 р. УПЦ Київського патріархату об'єднувала 3672 парафії, на яких відправляли богослужіння 2815 священиків. При цьому Державний комітет у справах релігій подавав неправильну статистику про кількість парафій Київського патріархату (3196 парафій). Він навмисно зменшив кількість парафій УПЦ Київського патріархату, зараховуючи до Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) парафії УПЦ Київського патріархату (понад 600 парафій) тільки на тій підставі, що у статутах цих парафій вживається слово «автокефальна» (це дозволено Помісним Собором УПЦ Київського патріархату). Сама ж УАПЦ свідчила про те, що в її складі нараховувалося 547 парафій, а не 1168 (останню цифру подавав Державний комітет у справах релігій). Для порівняння: УПЦ Московського патріархату за офіційною статистикою нараховувала понад 10 тис. парафій, насправді ж їх було на третину менше. Справа в тому, що, як зазначає Серафим Слобідський, у 1994 р. вийшла таємна інструкція – зареєструвати по всіх селах і містах України парафії Московського патріархату. Так з'явилися зареєстровані статути неіснуючих парафій УПЦ Московського патріархату. Застосовувалися й інші способи фальсифікації статистики на користь московських парафій [10, с. 440].

Згідно з результатами соціологічних досліджень, що проводилися українськими, російськими та західноєвропейськими установами, зокрема Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, вірними Української православної церкви Київського патріархату на середину 2000-х років вважали себе близько 10 мільйонів православних християн; про приналежність до УПЦ Московського патріархату заявили біля 5 мільйонів православних. Значна частина православних не визначилася стосовно своєї конфесійної приналежності [10, с. 440].

Українська православна церква Київського патріархату має дві духовні академії (Київську і Львівську), богословський факультет при Чернівецькому університеті та 6 духовних семінарій, в яких навчаються понад 1500 студентів. Для порівняння: УПЦ Московського патріархату має одну духовну академію (в Києві) та 4 духовні семінарії. Видавничий відділ УПЦ Київського патріархату, крім періодичних видань, видав українською мовою всі богослужебні книги. Для порівняння: УПЦ Московського патріархату не займається перекладом і виданням богослужебних книг. Вона видає духовну літературу тільки російською та церковнослов'янською мовами. І хоча минуло вже по-

над 20 років з моменту проголошення Україною незалежності, однак українське православ'я залишається роз'єднаним. Це шкодить як українській православній церкві, так і світовому православ'ю взагалі.

Спонукають до роздумів і такі результати досліджень. Так, за великої релігійності мешканців України (за різними оцінками, від 75 % до 90 %) – кількість прихильників (навіть не вірних) УПЦ Московського патріархату в Україні становить менш ніж 19 % від кількості населення і, фактично, тотожна чисельності прихильників УПЦ Київського патріархату (без УАПЦ) [4, с. 132]. Щодо жителів столиці, то 34,3 % киян заявили про свою належність до УПЦ Київського патріархату, і тільки 4 % – до УПЦ Московського патріархату, хоча остання й має в Києві в півтора рази більше громад, ніж Київський патріархат [1, с. 830].

Не зважаючи на кризові процеси в українському православ'ї, пов'язані з відсутністю в суспільстві церковної єдності, питома вага православних церковних інституцій в Україні практично не зменшується, а результати соціологічних досліджень засвідчують, що соціальна база, яка здатна забезпечити зростання православної церковної мережі в майбутньому, є значно ширшою за існуючі показники інституціалізації діючих в Україні православних церков [9, с. 48].

Продовжується відродження національно зорієнтованої греко-католицької церкви – другої визначальної величини в релігійному житті України. Нею було утворено таку кількість релігійних організацій, що вони складають собою біля 15 % від загальнонаціональної релігійної мережі. Якщо в 1992 р. українська греко-католицька церква (УГКЦ) мала 2643 релігійні організації, у 1999 р. – 3315 організацій, у 2000 р. – 3356, то в 2010 р. таких організацій було вже 3765 (зростання порівняно з 1992 р. склало 29,8 %). В той же час є підстави вважати, що орієнтація УГКЦ на Римський престол певною мірою негативно впливає на динаміку її розвитку порівняно із православними церквами [7, с. 57-58].

Великою політичною помилкою є намагання окремих діячів українського політикуму штучно розчленувати Україну на сфери переважного конфесійного впливу. Скажімо, Захід – українська греко-католицька церква; Схід і Південь – українська православна церква, що перебуває в канонічній єдності з Московським патріархатом; Центр – українська православна церква Київського патріархату. Хоча, наприклад, на Заході України й насправді вимальовується така конфесійна конфігурація (з огляду на поширення впливів православних церков): терен переважного функціонування УАПЦ – Галичина; територія приблизно рівного поширення парафій УПЦ Київського та Московського патріархатів – Волинь;

область майже виключного функціонування УПЦ Московського патріархату – Закарпаття [1, с. 472].

Починаючи з середини XVI ст., від часів Реформації, Україна стає притулком різних протестантських течій. Дух свободи, який дав тогочасному суспільству протестантизм і про який писав М. Вебер, продовжує і сьогодні надихати цей християнський напрямок. Найвпливовішими серед протестантів в Україні є євангельські християни-баптисти, п'ятидесятники, адвентисти сьомого дня та свідки Єгови. Так, Всеукраїнський союз об'єднань євангельських християн-баптистів із 2002 р. є найбільшим в Європейському баптистському альянсі. Динамічно розвиваються й інші протестантські союзи. Однак питома вага протестантів у загальній структурі віруючих не є вже такою великою. Середня протестантська громада складається з 50-60 осіб і відчутно поступається за цим показником православним і греко-католицьким громадам [9, с. 48].

Розвиток протестантизму певною мірою пов'язаний із проблемами православ'я. Часом догматизм, прояви пасивності з боку православних ієрархів, слабка фінансова база деяких об'єднань, гонитва за першістю на конфесійній ниві призводять до дій, в яких відсутні конструктивізм та ініціатива, а іноді бракує логіки та аналізу самих дій. До прикладу, православні й досі чекають, що держава буде мирити громади, будувати храми або віддавати під церкви ті будівлі, про які навіть не варто було б згадувати (приміщення поліклінік, фельдшерсько-акушерських пунктів, дитячих садків), і, нарешті, відстоюватиме права лише православної церкви. Саме зазначені обставини, кризові явища в суспільстві, а також власна міцна фінансова база допомагають протестантським та новітнім церквам активізувати свою діяльність, залучати до своїх лав молодь, інтелігенцію. Цьому значною мірою сприяє і спрощена та адаптована до сучасного соціокультурного контексту богослужебна церемонія в означених церквах, неабияка гнучкість пастирів щодо методів своєї діяльності в соціумі. Міцна матеріальна база протестантських конфесій дозволяє створити цілу низку соціальних програм, які залучають віруючих до різних видів діяльності (гуманітарної, милосердницької, видавничої, виробничої тощо). Це приваблює до протестантських церков все більше й більше новонавернених [6, с. 141].

Водночас, у кожній із деномінацій протестантсько-євангельської віри мають місце проблеми організаційного становлення і якісних доктринальних змін, що призводять до виникнення суперечностей – зокрема, між суто українськими й зарубіжними моделями облаштування конфесійного життя, традиційним і новаційним (західним)

теологічним мисленням, яке активно формується у протестантських церквах.

Найбільше громад, створених на етноконфесійному ґрунті, належать мусульманам України. Мусульманські релігійні інституції активно розвивають мережу духовно-освітніх закладів. При цьому особливу увагу приділяють вивченню Корана, студіюванню ісламських віроповчальних дисциплін, історії ісламу, вивченню арабської мови, формуванню відповідних норм поведінки. З іншого боку, між ісламськими духовними центрами, яких нині в Україні п'ять, не завжди є повне взаєморозуміння. Духовне керівництво цих центрів часто має різні погляди на питання міжнародних контактів своїх організацій, на проблеми ваххабізму та ісламського фундаменталізму, які актуалізуються і набувають своєї гостроти в мусульманському середовищі країни [2, с. 244].

Основою інтенсивного розвитку конфесійної мережі, відчутного розширення віросповідного спектру стала притаманна українцям релігійна терпимість. Той факт, що представники української нації належать до однієї з найтолерантніших у конфесійному відношенні спільнот, підтверджується відповідними результатами соціологічних досліджень. Так, за даними опитування, проведеного свого часу Київським міжнародним інститутом соціології та Центром «Соціальні індикатори», 71 % респондентів повністю чи скоріше погоджуються з твердженням, що різні релігійні групи мають в Україні рівні права; 75 % згодні з тим, що необхідно поважати всі релігії. А в підготовлених Українським центром економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова матеріалах стверджується, що в суспільній свідомості українських громадян превалюють точки зору, згідно з якими «будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування» (так вважають 43,1 % опитаних); «всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога» (цієї думки дотримуються 24,8 % респондентів) [5, с. 280].

Привертають увагу результати проведеного міжнародною мережею пасторальних теологів країн Східної та Центральної Європи дослідження стану релігії та релігійності, тенденцій розвитку церков у регіоні в нових умовах. Ґрунтовне дослідження дало змогу виділити та ідентифікувати серед низки країн Центрально-Східної Європи три групи країн, які відповідно характеризуються такими що належать до релігійної культури (Польща, Литва, Україна, Хорватія), змішаної культури (Словенія, Угорщина, Словаччина), атеїстичної культури (Чехія, територія колишньої Німецької Демократичної

Республіки (НДР) – Східна Німеччина). В ході досліджень виявлено, що значна частина населення цих країн вважає себе або нерелігійними, або ж ніяк не пов'язаними з релігією. Показовими є показники питомої ваги населення в різних країнах і групах країн, яке, з одного боку, вважає себе релігійним, з іншого, відносить себе до певної конфесії. Так, серед країн релігійної культури в Польщі 75 % респондентів вважають себе релігійними і водночас 93 % відносять себе до певної конфесії; в Литві ці показники складають відповідно 68 % і 72 %, в Україні – 55 % і 32 %, в Хорватії – 35 % і 85 %. Серед країн змішаної культури у Словенії 49 % населення вважає себе релігійним і 66 % відносить до певної конфесії; в Угорщині ці показники складають відповідно 58 % і 60 %, у Словаччині – 54 % і 73 %. Серед країн атеїстичної культури відповідні показники такі: в Чехії 29 % вважають себе релігійним [5, с. 280].

Отже, в усіх країнах, крім України, відсоток тих, хто вважає себе релігійними, значно менший, ніж відсоток тих, хто відносить себе до певної конфесії. Серед країн релігійної культури різниця між ними становить у Польщі – 18 %, у Литві – 4 %, в Хорватії – 50 %. В Україні спостерігається інша ситуація: питома вага тих, хто вважає себе релігійними, перевершує питому вагу тих, хто відносить себе до певної конфесії, на 23 % [5, с. 283].

Про що свідчать ці показники? По-перше, виявлений у країнах релігійної культури відсоток різниці засвідчує, що надто багато людей, які за традицією чи народною культурою вважають себе належними до певної конфесії, фактично за своїми переконаннями не є релігійними. В Україні показовий приклад такої категорії населення становлять колишні комуністи і частина атеїстів, які вважають себе «православними», адептами «православно-слов'янської цивілізації», при цьому в Бога не вірять, – вони є атеїстами, але «православними». По-друге, що стосується України, яку віднесено до групи країн релігійної культури, то в ній різниця між тими, хто вважає себе релігійними (55 %) й тими, хто відносить себе до певної конфесії (32 %), дорівнює 23 %. Тобто майже чверть респондентів суб'єктивно вважає себе релігійними, але не оцерковленими; їх не приваблює інституційна формалізована конфесійна приналежність. Це можна вважати ознаками процесу приватизації та індивідуалізації релігії [11, с. 92; 352, с. 89-104].

Таким чином, можна стверджувати, що в Україні з початком лібералізації радянської моделі церковної політики та завдяки послідовній політиці молодої Української держави щодо відродження релігійного життя відбувається процес оптимізації інституційної мережі релігійних організацій, який приведе зрештою до того, що

їх кількість у країні стане відповідати рівню релігійності її громадян і буде здатна задовольняти їхні духовні потреби [9, с. 48].

Висновок. Неважко передбачити, що у ближчій та віддаленій перспективі зростання релігійної мережі й укорінення релігійності серед українців набуде ознак сталої тенденції. Адже на зміну нинішньому поколінню йдуть громадяни, вже виховані в дусі поваги до релігійних цінностей, для яких існуючі релігійно-культурні моделі є природним середовищем існування. До того ж, саме релігійне життя суттєво урізноманітнюється. Масові паломництва віруючих, прощі, поклоніння релігійним святиням і мощам, хресні ходи тощо стають все більш помітним явищем суспільного життя в Україні, що органічно вписується у загальний контекст значущих для людей подій. При цьому церква починає тісно співпрацювати з іншими суспільними інститутами, перетворюючись на природну складову співпраці в системі суспільних інститутів.

Бібліографічний список:

1. Академічне релігієзнавство : Підручник / Під ред. А. Колодного. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Богуцький Ю. Державно-церковні відносини в Україні: сучасний стан та перспективи співпраці / Ю. Богуцький // Релігійна свобода: Свобода релігії і міжрелігійний діалог: глобальні виміри і локальні вияви. Науковий щорічник / За заг. ред. А. Колодного. – № 16. – К. : УВК, 2011. – 309 с. – С. 242-247.
3. Докаш В. Свобода буття релігії як форма реалізації демократії / В. Докаш // Релігійна свобода : Свобода релігії і демократія: старі і нові виклики : Науковий щорічник. – № 15. – 2010. – С. 182-189.
4. Друзенко Г. В. Геополітика від патріарха: Царство Небесне vs Руський світ / Г. В. Друзенко // Релігійна свобода. Свобода релігії і демократія – старі і нові виклики : Науковий щорічник. – № 15. – К. : УАР, 2010. – 395 с. – С. 129-134.
5. Здіорук С. І. Вплив релігії на демократичний поступ української нації в новітню добу / С. І. Здіорук // Релігійна свобода: Свобода релігії і міжрелігійний діалог: глобальні виміри і локальні вияви. Науковий щорічник / За заг. ред. А. Колодного. – № 16. – К : УВК, 2011. – 309 с. – С. 280-288.
6. Поліщук В. Проблеми подолання міжконфесійних негараздів / В. Поліщук // Актуальні проблеми державно-церковних відносин в Україні: Науковий збірник. – К. : VIP, 2001. – 2006 с. – С. 140-145.
7. Релігійна панорама : Часопис-щомісячник. – 2010. – № 3. – 2-а сторінка обкладинки. – 122 с.
8. Релігія – Світ – Україна : Колективна монографія / Ред. А. Колодний, Л. Филипович. – У 3-х кн. – Кн. 1 : Релігія у світі за умов культурно-

цивілізаційного діалогу. – К. : Українська асоціація релігієзнавців, 2010. – 339 с.
9. Саган О. Н. Особливості розвитку державно-конфесійних відносин у сучасній Україні / О. Н. Саган // Релігійна свобода: Релігія в постмодерному суспільстві: соціально-політичні, правові та конфесійні аспекти : Науковий щорічник. – № 13. – К., 2008. – 332 с. – С. 47-54.
10. Слобідський Серафим, протоієрей. Закон Божий : Підручник для сім'ї та школи / Серафим Слобідський. – Вид. 3-є. – К. : Видавничий відділ УПЦКП, 2004. – 654 с.
11. Яроцький П. Л. Релігія в країнах Східної та Центральної Європи після соціалізму / П. Л. Яроцький // Українське релігієзнавство. – 2010. – № 56. – С. 89-104.

Обосновано состояние развития сети религиозных организаций, которое в значительной мере отображает религиозную ситуацию в стране. Отмечается качественная трансформация в религиозной жизни Украины в течение двух последних десятилетий. Определены основные характеристики и особенности религиозной сети в Украине. Отмечается, что сеть религиозных организаций в украинском государстве является одной из самых многочисленных на континенте. Доминирующую позицию в религиозной и культурной жизни нашего народа продолжает занимать православие. Утверждается, что в Украине происходит процесс оптимизации институционной сети религиозных организаций, который приведет в конечном итоге к тому, что их количество будет отвечать уровню религиозности ее граждан и способствовать удовлетворению их духовныхю потребностей.

Development of network status is grounded religious organizations, which to a great extent represents a religious situation in a country. High-quality transformation is marked in religious life of Ukraine during two last decades. Basic descriptions and features of religious network are certain in Ukraine. It is marked that network religious organizations in the Ukrainian state is one of most numerous on a continent. Dominant position in religious and cultural life of our people continues to occupy orthodoxy. It becomes firmly established that there is a process of optimization of institutional network of religious organizations in Ukraine, which will result in the end in that their amount will answer the level of religiousness of its citizens and instrumental in satisfaction them духовныхю necessities.

Стаття надійшла до редколегії 07.04.2015

УДК 322.2+342.731(477)

Краснопольська Т. М., НУ «ОЮА»

МЕХАНІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ЦЕРКВИ ТА ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ: ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

У статті розглядається українська модель взаємодії держави та Церкви, виділені основні елементи механізму такої взаємодії, а саме: політико-правова основа, інституційна, організаційна та економічна складові. Запропоновані заходи, спрямовані на покращення державно-церковних відносин.

На сучасному етапі характер державно-церковних відносин – один з головних показників рівня розвитку і держави, і релігійного напряму, оскільки він характеризує рівень реалізації принципу свободи совісті як однієї з головних складових фундаментальних прав і свобод людини.

В XXI ст. Церква та релігійні організації все частіше заявляють про себе як про діяльних учасників суспільних процесів. Релігійний фактор посідає важливе місце в суспільно-політичному й духовно-культурному житті. Українське законодавство закріплює принцип відокремлення Церкви від держави. Але в Україні спостерігається традиційно значний вплив релігійних інституцій на суспільні відносини, на політичні події, що пояснюється історичним значенням Церкви у житті слов'янських народів і особливістю національного менталітету, головною складовою якого є релігійна духовність.

Історія показала, що роль релігії у процесах націєтворення виявляється значною або навіть вирішальною там, де: рамки націєтворчого етносу цілковито збігаються з релігійними рамками; релігія, у свою чергу, була чільним чинником етногенезу (суспільного міфу про етногенез); релігія була й залишається головним атрибутом, що виокремлює формовану націю від референтних для неї спільнот; націєтворчий етнос втратив інші важливі атрибути колективної ідентичності (мову чи спільну територію); релігійна інституція є найбільш інституалізованою силою націєтворення [2, с. 42].

До основних законодавчих моделей церковно-державних взаємин, що існують на даний час в країнах світу, Р. Міннерат відносить: суворе розмежування Церкви та держави, розмежування при наданні можливості релігійним організаціям офіційно співпрацювати з державою у питанні освіти, ЗМІ, правового визнання шлюбу тощо; гарантування повної релігійної свободи конфесій при конституційній підтримці однієї з них; повна заборона релігійної діяльності; наявність єдиної

© Краснопольська Т. М., 2015

офіційної державної релігії; формальне прийняття міжнародних норм у питаннях релігії при наявності правових привілеїв для однієї з конфесій та дискримінації інших [10, с. 387–393].

Після проголошення незалежності на початку 1990-х років поліконфесійність отримала правове закріплення, і сьогодні релігійна палітра нашої держави налічує понад 100 різних конфесій, церков, деномінацій, напрямів і течій.

Позитивними тенденціями міжконфесійної взаємодії є: істотні зрушення в міжконфесійних відносинах у бік налаштованості конфесій на толерантність, терпимість до опозиції; готовність більшості конфесій до конструктивного діалогу і переговорів з проблем, які можуть породжувати ускладнення і загострення міжконфесійних відносин.

До негативних тенденцій слід віднести: невирішеність проблеми єдності православ'я; остаточно незавершений розподіл культових споруд і майна; наявність ряду законодавчих та нормативно неврегульованих питань, які породжують міжконфесійну конфліктність (проблема почергового богослужіння, ненадання релігійним організаціям землі у постійне користування); забезпечення однакового ставлення держави до конфесій; політизація (явна або латентна) частини церков, релігійних організацій; втручання політичних складових у внутрішньоцерковні відносини, що ставить конфесії в нерівні умови та ін.

Таким чином, на сучасному етапі розвитку релігійна ситуація в Україні доволі складна. Деякі вчені вважають, що шляхом виходу із даної ситуації може стати створення єдиної національної релігії чи помісної Церкви, які б виконували інтегруючі й етноконсолідуючі функції. Однак, в умовах політики мультикультуралізму, не можна говорити про об'єднання релігійних течій та церковних конфесій, мова може йти лише про співпрацю всіх церков в інтересах народу України.

Сучасний український вчений Й. Ю. Сележан вважає, що порозуміння між усіма християнськими конфесіями України можливе лише на ґрунті дійового екуменізму, тобто руху за інтеграцію, консолідацію церков як у релігійних, так і в суспільно-політичних питаннях [16, с. 255].

Аналіз положень Конституції нашої держави та чинного законодавства дозволяє охарактеризувати вітчизняну модель державно-церковних відносин як автономну, тобто віднести до першої групи за класифікацією Р. Міннерата. Такий висновок підтверджують конституційні принципи відносин держави і релігійних організацій в Україні, які виділяє Г. Л. Сергієнко: принцип гарантування свободи віросповідання, заборона його неконституційного обмеження, принцип відокремлення держави і релігійних організацій, принцип

відокремлення державних, комунальних навчальних закладів від релігійних організацій, принцип рівності релігійних організацій перед законом, принцип заборони дискримінації релігійних організацій [17, с. 70–165]. На нашу думку, така модель державно-церковних відносин в цілому є прийнятною для вітчизняних реалій. Проте практика свідчить і про відсутність чіткого розуміння як соціальної природи церковних інститутів, так і теоретичних підвалин взаємин держави і Церкви.

Тут, перш за все, необхідно звернути увагу на природу Церкви як соціального явища, оскільки досить часто вона розглядається як унікальний феномен, відокремлений від інших суспільних одиниць. На наш погляд, у сучасних умовах Церква набуває усіх рис інституту громадянського суспільства. Оскільки будь-яке церковне утворення має такі риси: його виникнення обумовлюється необхідністю задоволення релігійно-етичних прагнень людини; формування Церкви або релігійної громади відображає виникнення соціальних зв'язків між людьми з питань задоволення релігійних прав останніх; церковна діяльність охоплює відокремлену сферу релігійних відносин; реалізація цих відносин пов'язана із використанням індивідами свого права мати та сповідувати свою релігію; Церква виступає формою організаційної інституціоналізації відповідної релігії; функціонування Церкви відбувається на засадах самоврядування та на основі власної системи норм; церковне життя врегульоване правом із метою захисту прав і свобод членів церковної общини та інших осіб [1, с. 14]. Такий підхід до природи Церкви, майже не здобув концептуального осмислення в юридичній науці, хоча був позитивно сприйнятий фахівцями-політологами [4, 18].

Проте, сам факт розуміння Церкви як інституту громадянського суспільства дає змогу довести її незалежність та усвідомити перспективи співпраці з державою.

Існуюча модель взаємодії і визначає основні складові механізму взаємодії держави та Церкви в Україні. До них належать: політико-правова основа, інституційна, організаційна та економічна складові.

Політико-правова складова механізму взаємодії держави та Церкви включає такі нормативно-правові акти, як:

1) Резолюція 1556 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи «Релігія і зміни у центральній і східній Європі» від 24.08.2002 р., що підкреслює важливість виключення будь-якої можливості державного втручання у питання догми церковного будівництва і канонічного права [15];

2) Конституція України – ст. 35 закріплює право на свободу світогляду і віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово

чи колективно релігійні культи і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Церква і релігійні організації в Україні визнаються відокремленими від держави, а школа – від Церкви. В статті робиться акцент на те, що жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова. Важливим є положення ч. 4 ст. 35 Конституції про можливість заміни військового обов'язку альтернативною (невійськовою) службою по релігійним переконанням громадянина [6];

3) Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» 1991 р., який закріплює право на свободу совісті, рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії, відокремлення Церкви (релігійних організацій) від держави, що включає оложення про невтручання Церкви в політику, а саме: «релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів» [13];

4) Закон України «Про альтернативну (невійськову) службу», ст. 2 якого говорить, що «право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю» [12];

5) Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і їх сімей» від 20.12.1991 р. у ст. 6 закріплює право військовослужбовців сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої [14];

6) Кримінально-виконавчий кодекс України – ст. 128 встановлює порядок проведення богослужінь та допуску представників релігійних організацій, право на придбання і користування релігійною літературою та ін. [8];

7) Кодифіковані процесуальні акти, що встановлюють заборону допитувати як свідка священнослужителя з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності: п. 5 ч. 2 ст. 65 Кримінально-процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. [7]; п. 3 ч. 1 ст. 51 Цивільного процесуального кодексу України від 18.03.2004 р. [19]; п. 3 ч. 2 ст. 65 Кодексу про адміністративне судочинство України від 06.07.2005 р. [5] та інші.

Інституційний механізм представлений двома групами структур: державними та релігійними.

До державних інституцій належать:

– Верховна Рада України, що має в своїй структурі Комітет з питань культури і духовності, який має своєю метою організацію колегіального депутатського творчого поля навколо прийняття та

розробки перспективних та якісних законопроектів, проте доступ релігійних організацій до цього інституту обмежений;

– Департамент у справах релігій та національностей Міністерства культури України, що взаємодіє з релігійним середовищем за трьома напрямками: експертно-аналітичним, реєстраційно-дозвільним та комплексної підтримки;

– Комісія по релігійних справах громадської ради при Міністерстві культури України, що створена як колегіальним виборним консультативно-дорадчим органом, утвореним з метою врахування суспільної думки з питань контролю та регулювання юрисдикційного поля ввіреного міністерству;

– інші інститути в структурі виконавчої влади, в рамках сфери свого відання (наприклад, Державне агентство земельних ресурсів України – з питань власності на землю релігійних організацій, Міністерство доходів і зборів – з питань виключення релігійних організацій з Реєстру неприбуткових установ та організацій тощо).

До релігійних інституцій, що активно взаємодіють з органами державної влади можна віднести:

1. Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій, що є провідним інститутом налагодження міжконфесійної взаємодії. Утворена вона у грудні 1996 року, як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган з метою об'єднання зусиль Церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проектів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру. Основними завданнями Ради є: обговорення актуальних питань релігійного життя та підготовка взаємоузгоджених пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства щодо свободи совісті та релігійних організацій; об'єднання зусиль релігійних організацій у добродійній діяльності; сприяння міжконфесійному взаєморозумінню та злагоді; активізація участі релігійних організацій у духовному відродженні України, зміцненні гуманістичних засад суспільства; організація та проведення конференцій, семінарів, нарад тощо з питань духовності, застосування і додержання законодавства про свободу совісті та релігійні організації; сприяння всебічному висвітленню релігійного життя в Україні засобами масової інформації [3];

2. Нараду представників Християнських Церков України, метою якої є: пошуки стану рівноваги в системі християнських зносин в Україні; розбудова широкої та ефективної комунікативної бази для християнської релігійної спільноти; спільна протидія нищівним наслідкам атеїстичного радянського державного устрою; колегіальна

підготовка узгоджених нормативних пропозицій до національної системи права усіх рівнів; оптимізація існуючих та конструювання нових механізмів державно-церковної взаємодії на всіх етапах та рівнях правозастосовної діяльності [9, с. 48];

3. Релігійні організації, віднесені до різних конфесій.

До організаційних форм взаємодії Церкви та держави в Україні можна віднести:

– створення державою правової бази функціонування релігійних об'єднань;

– надання в особливих випадках дипломатичної, юридичної, консультативної допомоги віруючим під час здійснення ними релігійних обов'язків;

– держава може організаційно сприяти у приїзді паломників (зокрема, іноземних) у святі місця такої течії іудаїзму як хасидизму;

– співробітництво держави і Церкви в галузі допомоги незахищеним верствам населення, що може мати декілька форм:

а) допомога Церкви у фінансуванні установ соціального спрямування;

б) співпраця держави і Церкви проявляється у використанні церковного спілкування з віруючими з метою пропагування соціально корисних моделей поведінки;

в) держава та органи місцевого самоврядування мають сприяти заснуванню та утриманню релігійними общинами установ, спрямованих на допомогу найбільш незахищеним верствам населення: безкоштовних їдалень, притулків, реабілітаційних центрів тощо;

г) укладання угод між інститутами держави та Церкви щодо реалізації загальних комплексних програм у сфері соціального захисту.

Економічна складова механізму взаємодії держави та Церкви передбачає в якості головного питання можливість фінансування релігійних об'єднань з боку держави. Відповідно до ч. 4 ст. 5 Закону України «Про свободу совісті і релігійні організації», в Україні забороняється будь-яке фінансування державою діяльності будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії [13].

Отже, існуюча в нашій державі модель взаємодії держави та Церкви обумовлює відсутність фінансової допомоги держави конфесіям, які існують за рахунок добровільних пожертв віруючих, виручки від церковної атрибутики тощо.

Проведений аналіз дає змогу сформулювати пропозиції щодо покращення державно-церковних відносин. Так, до першочергових завдань держави в сфері релігійних відносин слід віднести вирішення таких проблем: чітке визначення типу відносин між державою і Церквою, який передбачається заснувати (партнерство чи підпо-

рядкованість); закріплення на законодавчому рівні моделі державно-церковних відносин; врахування того факту, що Церква (релігійна організація) впливає на політичні симпатії своїх прихильників; врахування факту поліконфесійності українського суспільства.

В якості головних напрямків діяльності державних інституцій стосовно покращення стану українських поліконфесійних відносин в умовах мультикультурної політики сучасні дослідники пропонують наступні заходи:

– приведення українського законодавства у повну відповідність до міжнародних стандартів у сфері релігійних відносин (у відповідності до вимог ст. 9 та ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі судової практики Європейського суду з прав людини, а також врахувати Керівні принципи для аналізу законодавства стосовно релігії чи віри, схвалені Парламентською асамблеєю ОБСЄ та Венеціанською комісією у 2004 р.);

– невтручання державних органів у внутрішньоцерковні справи, зокрема щодо створення єдиної помісної православної Церкви, нав'язування певної єдиної організаційної структури;

– належне реагування правоохоронних органів на випадки розпалювання релігійної ворожнечі, вандалізму;

– проведення моніторингу не тільки загальнодержавного законодавства, а й нормативної бази місцевих органів влади та управління з метою виявлення та усунення положень, які можуть бути прямо або опосередковано дискримінаційними в сфері релігійних відносин;

– запровадження тренінгів, курсів з релігійної толерантності для працівників державних органів та представників засобів масової інформації;

– створення постійно діючих комісій для вирішення питань спільного зацікавлення з представників уряду та представників релігійних організацій [11, с. 185].

Наведений перелік можна доповнити наступними заходами:

– налагодження постійного діалогу між представниками різних конфесій, і особливо між УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ;

– забезпечення більш тісної співпраці з Церквою у питаннях підтримки інституту сім'ї, материнства та дитинства, справах благодійності, розвитку спільних соціальних програм; охорони, відновлення і розвитку історичної та культурної спадщини, включаючи турботу про охорону пам'яток історії та культури; розвитку гуманітарної науки, культурної та творчої діяльності, протидії діяльності псевдорелігійних структур, що становлять небезпеку для особистості та суспільства; профілактики правопорушень та піклування про осіб, що знаходяться в місцях позбавлення волі тощо.

Таким чином, Україна є поліконфесійною державою, а для забезпечення подальшого розвитку її необхідно встановлення релігійної толерантності, яка передбачає рівне ставлення держави до всіх релігій і віросповідань, а також толерантність у міжрелігійних і міжконфесійних відносинах. В умовах політики мультикультуралізму необхідно не об'єднання релігійних течій та церковних конфесій, а співпраця всіх церков в інтересах народу України на засадах консолідації церков в суспільно-політичних питаннях, а також на ґрунті чітко окреслених та виписаних законодавчо відносин між державними інституціями та представниками всіх конфесій та релігійних течій.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що врахування означених пропозицій, на наш погляд, сприятиме встановленню гармонійних і виважених, заснованих на співпраці та повазі взаємної автономії стосунків держави і Церкви в умовах сучасної України.

Бібліографічний список:

1. Вовк Д. О. Право і релігія : автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д. О. Вовк. – Харків, 2008. – 20 с.
2. Єленський В. Нація і релігія :Україна / В. Єленський // Людина і світ : Щомісячний науково-популярний релігієзнавчий журнал. – 2003. – № 6. – С. 39 – 48.
3. Інформація про ВРЦіРО [Електронний ресурс] /Офіційне інтернет-предтавництво Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. – Режим доступу : http://vrciro.org.ua/ua/council
4. Коваль І. В. Церква в системі інститутів громадянського суспільства / І. В. Коваль // Держава і право : зб. наук. пр. : Юрид. і політ. науки. – К. : Ін-т держави і права НАНУ, 2005. – Вип. 38. – С. 703 – 709.
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36. – Ст. 446.
6. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI //Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9-10, № 11-12, № 13. – Ст. 88.
8. Кримінально-виконавчий кодекс України від 11.07.2003 р. № 1129-IV //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
9. Лазор К. П. Інституційний та функціональний вимір взаємодії політики та релігії / К. П. Лазор // Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць. – Спецвипуск / голов ред. С. В. Ківалов; відп. за вип. Л. І. Кормич. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 44 – 52.
10. Міннерат Р. Церковно-державні взаємини, релігійна свобода і «прозелітизм» // Релігійна свобода і права людини : У 3 т. Т. 3

: Місія і прозелітизм : пер. с англ. / упоряд., пер. М. Маринович, Л. Коваленко, Р. Скакун. – Львів : Свічадо, 2004. – С. 377 – 393.
11. Права людини в Україні–2006 : доповідь правозахисних організацій / за ред. Є. Захарова, І. Рапп, В. Яворського. – Харків : Права людини, 2007. – 528 с.
12. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 12.12.1991 р. № 1975-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 188.
13. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. № 987–XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
14. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 15. – Ст. 190.
15. Резолюція 1556 (2002) Парламентської асамблеї Ради Європи «Релігія і зміни у центральній і східній Європі» від 24.08.2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=93:1&catid=43:eu&Itemid=70&lang=ru
16. Сележан Й. Ю. Основи національного виховання (Українознавство: історичний, філософсько-релігієзнавчий аспекти) : хрестоматія / Й. Ю. Сележан. – Чернівці : Книги–XXI, 2005. – 306 с.
17. Сергієнко Г. Л. Роль конституційно-правового регулювання відносин держави і релігійних організацій у гарантуванні свободи віросповідання в Україні: Дис.…канд. юрид. наук: 12.00.02. – Х., 2004. – 209 с.
18. Стадніченко О. Релігія. Місце у побудові громадянського суспільства / О. Стадніченко // Віче. – 2004. – № 12 (153). – С. 66 – 69.
19. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV //Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40-41. – Ст. 492.

В статье рассматривается украинская модель взаимодействия государства и Церкви, выделены основные элементы механизма такого взаимодействия, а именно: политико-правовая основа, институциональная, организационная и экономическая составляющие. Предложены меры, направленные на улучшение государственно-церковных отношений.

In the article the Ukrainian model of interaction between church and state, the main elements of the mechanism of this interaction, such as political and legal framework, institutional, organizational and economic components are examined. Measures of improving the state-church relations are proposed.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2015

УДК 322.2

Шевченко С. А., ДЗ «ПНПУ імені К.Д. Ушинського»

КЛЕРИКАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ СФЕРИ В УКРАЇНІ

Робота присвячена аналізу процесів клерикалізації суспільно-політичної сфери України в умовах трансформаційних процесів початку XXI ст. Зазначено, що проникнення релігійних інститутів в публічну, соціальну і громадську сфери є наслідком: розширення сфери світських інтересів релігійних організації, прагнення влади підвищити власну легітимність за рахунок підтримки з боку церкви, втрати довіри громадян до політичних інститутів. Україна поки що відноситься до держав з незначним ступенем клерикалізації, хоча інтенсивність процесу в останні роки значно виросла в області освітніх та інформаційних проектів в формі активної участі церковників у владі завдяки зміні світоглядних орієнтирів держави і пріоритетів національного розвитку.

Активізація процесів клерикалізації, що спостерігається серед світських держав з одного боку є наслідком процесів делегітимації сучасних політичних інститутів, які втрачаючи довіру у громадян намагаються знайти опору в релігійний інститутах та їх ідеологіях, з іншого релігійні інститути намагаються повернути собі вплив на світську владу і обмежити її претензії на автономність.

Відомо, що термін «клерикалізм» з'явився після Французької буржуазної революції і позначав боротьбу церкви проти процесів секуляризації за статус соціально-політичного актора в суспільстві. І хоча ідеологія клерикалізму сформувалася в середині XIX ст. на даний час наукою не вироблено єдиного розуміння поняття «клерикальна держава». Однією з багатьох ознак клерикальності є вплив релігійних інститутів на функціонування суспільства, навіть якщо більша частина соціальних інститутів і норм має світське походження і функціонує автономно від релігійних але відчуває їх побічний вплив.

Розбіжність точок зору пояснюється різним розумінням якісних характеристик клерикалізму. Так, виділяються держави з незначним, середнім і високим ступенем клерикалізму. До держав з низьким ступенем клерикалізму можна віднести країни, в яких присутні одна – дві ознаки клерикалізму. Так може відбутися закріплення обов'язкового релігійного навчання в школах, як в Бельгії, Німеччині, Іспанії, Польщі; або отримання церквою від держави матеріальної допомоги, або податкових пільг як Швеції, Норвегії, Данії, Ісландії, або певна релігія виконує символьні функції в формуванні національної державної ідеї.

 © Шевченко С. А., 2015

У державах із середнім ступенем клерикалізму може бути виявлено до п'яти ознак. До таких держав може бути віднесені Ізраїль, Греція, Сирія, Туреччина. Тут релігійні норми проголошується джерелом законодавства, є вимога до віросповідання осіб, яких обирають до влади, діють релігійні суди, церква може бути наділена юридичними функціями – регулювати шлюбні відносини, мати право регіструвати акти громадянського стану.

В державах із високим ступенем клерикалізму закріплено більше п'яти ознак. До таких держав може бути віднесені Йорданія, Ліван.

Клерикальна держава є проміжною між світською та теократичною моделями і характеризується тим, що релігія прямо або побічно визнана в якості офіційної ідеології, а відповідна їй релігійна організація. Бере участь у вирішенні державних питань, грає роль у обґрунтування політики, є елементом державної системи освіти і виховання, користується виключним пріоритетом і підтримкою держави.

Аналіз впливу релігійних інститутів на суспільно-політичну сферу в Україні надає підставу стверджувати, що процес клерикалізації досяг значного рівня, про це свідчать роботи В. Бондаренко [2], П.Когут [9], А.Колодного [10], М.Кашуба [8], Л. Рощина [20] . В окремих наукових працях лерикалізація України визнається фактом, наприклад про це пише П. Лобазов [12]. Цей процес набув активних форм під час подій 2013 – 2014 р., коли конфесійні організації виступили як дієві механізми мобілізації різних сегментів українського суспільства.

Отже, метою даної статті є аналіз процесів клерикалізації в сучасній Україні за існуючих соціально-політичних умов.

Виходячи з факту закріплення в Конституції України світського статусу держави [11], поняття «клериклізації», має негативну конотацію, так як пов'язане з порушенням принципу світськості. Власне процес клерикалізації є поширенням релігійних норм, обов'язків за межі релігійних організацій як форма регламентацій світського життя. У цьому випадку релігія виступає в ролі активної, діючої, або надв'язуваної адміністративними засобами ідеології. Державна влада, яка апелює до авторитету Бога прагне укріплення власної легітимності. Тоді як граничною метою клерикалізації є політичне правління у формі теократії.

Отже, конституційний принцип свободи совісті в Україні передбачає, що держава не повинна вживати жодні дії, спрямовані на посилення позиції релігії в суспільстві, або декларувати будь-які конфесійні симпатії чи антипатії. Однак, державно-церковні відносини в сучасній Україні носять двозначний характер: церква відокремлена від держави і в той же час оголошена союзницею влади у вирішенні багатьох її

завдань, особливо тих, що стосується соціальних, національних і навіть державотворчих завдань. Так, символічно, що Україна – єдина країна в світі, у вищому законодавчому органі якої діє Представництво Української Православної Церкви, що має статус Синодальної установи [7]. Одним із головних атрибутів інаугурації голови держави з 1991 року є складання присяги на Пересопницькому Євангелії, яке вважається символом української нації і державності. Пересопницьке Євангеліє – це перша церковна православна книга, яка перекладена із староболгарської мови на народу «мову руську» канонічного тексту Четвороєвангелія. Статус християнської віри, як основи державного ладу підтверджується закріпленням християнських свят в державному календарі. Церква отримала необмежені можливості в місіонерській діяльності, численні канали релігійної інформації (церква в Україні видає окало 400 найменувань газет і журналів мільйонами тиражів, за допомогою багатотисячного активу віруючих безкоштовно розносять їх по домівках або роздають на вулицях міст). Більшість конфесії мають свої видавництва. Це явище ще в 2009 р. стало об'єктом наукового аналізу в роботі А. Бойко «Релігія в мас-медіа України» [1].

Послідовним посередником між релігійними організаціями і владою який системно з 1996 р. працює в напрямку законодавчого забезпечення свободи совісті та віросповідання в Україні є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій Станом на початок 2012 року до складу ВРЦіРО входять 18 церков і релігійних організацій (та 1 міжцерковна релігійна організація), що разом представляють понад 95 % релігійної мережі та всі основні конфесії України: православного, греко-католицького, римсько-католицького та протестантського (євангельського) віросповідних напрямків християнства, а також основних віросповідань іудаїзму та ісламу. Діяльність Ради передбачає постійний діалог із владою. Так на офіційній інтернет-сторінці зазначено, що протягом останніх років відбулися зустрічі Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій з Президентом України – Віктором Януковичем (квітень 2013, березень і жовтень 2012, квітень 2011) та Віктором Ющенко (жовтень 2009, липень 2008, березень 2006), Прем'єр-міністром України Юлією Тимошенко (липень 2009, квітень 2008), головою Верховної Ради України (квітень 2013, жовтень 2006), керівництвом профільних міністерств та парламентських фракцій. Крім Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій діють і інші міжконфесійні інституції, такі як Нарада представників християнських церков України, Рада Євангельських Протестантських Церков України, які також займають досить активну позицію у сфері державно-церковних відносин [5].

Прикладом э жорстке протистояння між Президентом і головами конфесій, які закликали ветувати зміни до Закону про свободу совісті, передбачені законопроектом № 10221. Так, Закон був прийнятий без згоди Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, він ускладнює порядок набуття релігійними організаціями статусу юридичної, надає право здійснювати контроль за дотриманням законодавства про свободу совісті та віросповідання органам прокуратури, Мінкультури та іншим міністерствам, місцевим адміністраціям та органам місцевого самоврядування [6].

Низький рівень довіри розчарованого населення до політичної еліти обумовив включення до списків політичних партій священнослужителів. Для політичних партій присутність у списках священиків гарантує використання електорального ресурсу віруючих. В той час як представники церков йдуть у владу, щоб отримати можливості для просування своїх інтересів, зокрема і фінансово-економічних. На виборах 2002 р було висунуто кандидатами до Рад усіх рівнів 345 священнослужителів. Під час парламентських виборів 2006 р. більшість партій включили в свої списки священнослужителів. В Раді опинились практично представники всіх християнських конфесій України: УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ, УГКЦ, ВСО ЕХБ, АХЦ включаючи ряд нетрадиційних релігійних течій [19]. На виборах в місцеві органи влади в 2010 році було обрано більше 250 священослужбовців. Так в Одеську обласну раду було обрано Агафангела, а в міський – ігуменю жіночого монастиря Серафіма. Прес-секретар Одеської єпархії УПЦ о. Сергій Лебедєв стосовно цього факту сказав: «Глава Одеської єпархії йде в облраду не як митрополит, а як громадянин Олексій Савін. Так само ігуменя Серафима йде в міськраду як громадянка Надія Шевчик. Як громадяни України вони можуть стати членами будь-якої партії» [16] .

В 2011 р. Архієрейський собор руської Православної Церкви прийняв документ, в якому говорилось, що священнослужителі можуть брати участь у виняткових випадках, для захисту Церкви від розколів та інших безпосередніх загроз [3]. Аналогічну практику благословив і Патріарх УПЦ КП Філарет, в 2012 р. він заявив, що «Ми не забороняємо священикам бути депутатами органів місцевої влади, тому що там вирішуються питання місцевих інтересів Церкви, голос Церкви потрібен» [17]

Глибоку політизованість підтвердили різні конфесійні групи під час подій в Україні 2013 – 2015 р. Представники майже всіх конфесій України виступили з чіткими позиціями щодо революційних подій. Греко- і римо-католіки, Київський Патріархат стали активними

учасниками акцій протесту на Майдані. На майдані під час акцій протесту постійно знаходились представники священики УПЦ КП, УГКЦ, УАПЦ. Був створений курінь «Ордену Хрестоносців», активним учасником якого став владика Борис Ґудзяк, єпископ Української Греко-католицької церкви, ректор Українського католицького університет» [4], діяв так званий «Міжконфесійний молитовний намет», встановлений представниками протестантів, інфраструктуру храмів активно використовувалася для організації медичної допомоги, відпочинку, складів(Михайлівській собор, католицький храм Святого Олександра, чотири храми Української Греко- Католицької Церкви, Лютеранський храм Святої Катерини). Храми використовуються і для мобілізації опозиціонерів. Представники церков організували молитовне стояння на нейтральній території між ворогуючими сторонами. Негативне ставлення до збройного протесту і насильницьких дій з боку проектувальників висловлювала УПЦ МП. Вони зайняли нейтральну позицію, підкреслюючи сою над політичну позицію в Україні.

Активна участь церковних організацій в політичному протесті не обмежувалась милосердям до протестувальників, вони стали активними учасниками самого процесу. Так предстоятелі УПЦ КП та УГКЦ зверталися конгресменів США із пропозицією сприяти вступу України в Євросоюз [14]

Активним учасником переговорів між владою і опозицією стала Всеукраїнська рада церков і релігійних організацій. Рада під час кризи прийняла ряд звернень до голови Верховної Ради, в. о. Президента України Олександр Турчинова (травень 2014 р.), до Президента України П. А. Порошенко з переліком актуальних питань і проблем у державно-конфесійних відносинах, включаючи прохання не допустити ліквідації Національної експертної комісії України з питань захисту суспільної моралі(червня 2014 р.)

Отже, церква стала активним суб'єктом політичного процесу в Україні. При цьому проблема церковного расколу набула гіперполітичного характеру. В цих умовах УПЦ КП намагаючись подолати ізоляцію, позбутися статусу «раскольницької церкви», знаходячись поза межами Світового Православ'я погодилася на об'єднання із Українською автокефальною церквою УАПЦ. Таке рішення було прийнято на спільному засіданні комісій двох церков у Михайлівському монастирі за участю спостерігачів, ієрархів Константинопольського патріархату: єпископа УПЦ в Канаді Іларіона (Рудика) та єпископа УПЦ в США Даниїла (Зелінського). Об'єднавчий собор повинен пройти 14 вересня 2015 р., в день церковного новоліття. Слід зазначити, що переговорний процес щодо об'єднання цих церков стартував ще

1995 і поки що не завершився, хоча з ним пов'язано бажання створити на теренах України єдину Помісну церкву, яку погодиться визнати Константинопольський патріарх.

Відома зацікавленість правлячої політичної еліти в створенні Української помісної православної Церкви, як важелю впливу на суспільство. Так, брат екс-президента В. Ющенка є головою суспільного об'єднання «Помісна України».

Розвиток християнської освіти в українському суспільстві є яскравим прикладом процесу клерикалізації. Перші ініціативи по наданню права релігійними організаціями засновувати загальноосвітні навчальні заклади, прозвучала ще в 90-х рр. XX ст. Тоді з'явилися перші такі навчальні заклади, засновані благодійними фондами або приватними особами. В 2011 р був створений Фонд «Християнська освіта» по ініціативі Громадської ради з питань співпраці з Церквами та релігійними організаціями при Міністерстві освіти і науки, молоді та спорту України. Засновниками фонду виступила УПЦ МП, УПЦ КП, УГКЦ, РКЦУ, ВСЦ ЄХБ, ВСЦ ХВЄ-п'ятидесятників, УХЄЦ. Його мета – поширення в українському суспільстві християнської освіти та виховання, зокрема, викладання в школах християнської етики. На сьогодні існує кілька десятків таких шкіл, які належать різним конфесіям, але їх офіційними засновниками не є релігійні організації [21].

2 червня 2015р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів». Законом надано релігійним організаціям право на створення навчальних закладів (дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних, вищих) [15].

Для України залишається проблема вибору моделі відношення між релігією та шкільною освітою. З одного боку, є законодавчий базис, який регулює ці відносини (Конституція, Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації», Закон України «Про освіту», Закон України «Про загальну середню освіту» тощо), але з іншого боку – активні зміни світоглядних орієнтирів держави та відсутність стабільної освітньої стратегії. Ще з 1992 р. в окремих регіонах України почали викладати курс за вибором «Основи християнської етики» («Християнська етика», «Християнська культура», «Етика: духовні засади», «Основи Православної культури Криму», «Основи мусульманської культури Криму»). В липні 2005 р. після підписання доручення Президента України № 1-1\657, розпочався процес методичної розробки нових навчальних курсів для викладання в 5 – 6 класах загальноосвітньої школи. Згідно із Законом України про «Загальну середню освіту» предмети духовно-морального спрямування можуть викладатися

вчителями загальноосвітніх навчальних закладів, які пройшли відповідну педагогічну підготовку у вищих навчальних закладах.

Відповідно до Концептуальних засад, які прийняті 29 червня 2006 р. Колегією Міністерства освіти і науки України, особливістю курсу «Основи християнської етики» є акцент на традиційних для України християнських духовних, моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення Біблії як основи християнського світогляду. Особливістю програми курсу «Основи релігійної етики» є акцент на визначених (християнських, мусульманських, іудейських тощо) духовних, моральних і культурних цінностях, поглиблене вивчення першоджерел відповідних релігій [18].

В сучасній практиці державно-конфесійних відносин в Україні відділення церкві від держави, школи від церкви фактично скорочується в наслідок соціально-політичним процесам в суспільстві. Забезпечення права на свободу совісті трактується як право на свободу в отриманні освіти, в тому числі і релігійної [13].

Отже, хоча Україна відноситься до країн із низьким ступенем клерикалізму, вплив християнства на розвиток соціальної і політичної сфери значний. Християнська іделогія для України залишається стрижнем національної самоідентифікації, засобом посилення політичної легітимації для провладних еліт, механізмом мобілізації більшості населення країни. Процес клерикалізації соціально-політичної сфери посилився в останні десятиріччя у зв'язку із актуалізацією історичного розколу християнства в просторі України і підсилення цього конфлікту за рахунок електорального розколу в межах держави. Стратегія національної консолідації включила ідею створення помісної Церкви, як засобу з'єднання розколотого суспільства. Сьогодні кожна політична сила України, яка наголошує на традиційних національних пріоритетах держави не обминає питання віри і її роли в виокремленні соціально-політичних цінностей.

Бібліографічний список:

1. Бойко А. Релігія в мас-медіа України / А.Бойко. – К., 2009. – 158 с.
2. Бондаренко В. Релігійне життя в сучасній Україні: стан, тенденції та проблеми розвитку / В. Бондаренко // Людина і світ. – 2003. – № 12. – С. 36-39.
3. Визанчення Освященного Архієрейського собору Руської Православної Уеркви «Щодо питань внутрішнього життя і зовнішньої діяльності Руської православної Церкви» від 4 лютого 2011 р. [Електронний ресурс] Офіційний сайт Московського Патріархату. – Режим доступу: http://www.patriarchia.ru/ua/db/document/1392882/

4. Владика Борис Ґудзяк про штурм Майдану. 12.13.2013 [Електронний ресурс] / Сайт Парафії Преображення Господнього УГКЦ. – Режим доступу: http://preobrazhennja.org.ua/content/vladyka-borys-gudzyak-pro-shturm-majdanu
5. ВРЦіРО інформація [Електронный ресурс] / Всеукраинский совет церквей и религиозных организаций. Официальное интернет представительство. – Режим доступа: http://www.vrciro.org.ua/ru/council/info
6. Всеукраинский совет церквей против ликвидации Комиссии по общественной морали [Електронный ресурс] / Всеукраинский совет церквей и религиозных организаций. Официальное интернет представительство. – Режим доступа: http://www.vrciro.org.ua/ru/news
7. Доклад Блаженнейшего митрополита Киевского и всея Украины Владимира на Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви 2013 г. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Московського Патриархату. – Режим доступу: http://www.patriarchia.ru/db/text/2772214.html
8. Кашуба М. Релігія й політика в сучасній Україні / М. Кашуба // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 106-110.
9. Когут П. Релігійний аспект політико-владних відносин сучасної України / П. Когут // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. – Львів : Логос, 2004. – С. 110-115.
10. Колодний А. Україна в її релігійних виявах / Колодний А. – Львів : Сполох, 2005. – 334 с.
11. Конституція України (діюча з 1996 р. зі змінами) [Електронний ресурс] / Верховна Рада України [Електронний ресурс] / Офіційний Веб-портал. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=52915
12. Лобазов П. О перспективах светско-церковного сотрудничества в Украине / П. К. Лобазов // Компаративістські дослідження релігії. – Одеса : Фенікс, 2009. – Вип. 7 : Актуальні питання творчої спадщини Г. В. Флоровського. – С. 100-111.
13. Общественное мнение о религии и Церкви в Украине (Социологическое исследование Центра Разумкова) // Национальная безопасность и оборона. – 2004. – № 3. – С. 4.
14. Предстоятелі УПЦ КП та УГКЦ зустрілися з високопосадовцями США і попросили їх допомагати Україні 6 02 2014; [Електронний ресурс] / Релігія в Україні // Режим доступу: http: //www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/24801-predstoyateli-upc-kp-i-ugkc-zustrilisya-z-visokoposadovcyami-ssha-i-poprosili-yix-dopomagati-ukrayini.html

15. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів) 1447 від 11.12.2014 [Електронний ресурс] / Главный правовой портал Украины. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH14700I.html
16. Религиозно-информационная служба Украины 08. 10. 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?_lang=ru&id=38320&name=religion_and_policy
17. Религиозно-информационная служба Украины 29 10. 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://theology.in.ua/article_print.php?_lang=ru&id=50047&name=religion_and_policy
18. Релігійна і світська освіта в Україні: проблема співіснування. Матеріали Міжнародної молодіжної літньої школи. – К., 2006. – 80 с.
19. Ромашова Н. «Божественный» мандат Почему священнослужители идут в депутаты? // День – 1 марта– № 34. – 2006.
20. Рощина Л.О. Роль православної церкви у формуванні та функціонуванні політичної системи України в 90-ті роки XX ст. // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. – № 3. – С. 118-123.
21. Рощина Л. Вплив церковного розколу на формування мережі православних духовних освітніх установ України // Вісник факультету філософії і релігієзнавства ДУІіШІ : Збірка наукових праць. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2011. – С. 90-96.

Работа посвящена анализу процессов клерикализации общественно-политической сферы Украины в условиях трансформационных процессов начала XXI века. Отмечено, что проникновение религиозных институтов в публичную, социальную и общественную сферы является следствием: расширение сферы светских интересов религиозных организаций, стремление властей повысить собственную легитимность за счет поддержки со стороны церкви, потери доверия граждан к политическим институтам. Украина пока относится к государствам с незначительной степенью клерикализации в области образовательных и информационных проектов, в форме активного участия церковников во власти, хотя интенсивность процесса в последние годы значительно выросла благодаря изменению мировоззренческих ориентиров государства и приоритетов национального развития.

The article has been devoted to the analysis of the processes of clericalisation of public and political spheres in Ukraine under the conditions of transformation processes in the beginning of the XXI century. It has been underlined that penetration of the religious institutes into the public and social spheres is a consequence of: extension of the sphere of the secular interests of the religious organizations, the intention of the authorities to increase self legitimacy by support of the church, the loss of the confidence in the political institutes by the citizens. Ukraine so far belongs to the countries with insignificant level of clericalisation,

although, the intensity of this process has significantly increased last years in the fields of educational and informational projects in the form of active participation of the churchmen in the political life due to the changes of the worldview orientation of the state and priorities of the national development.

Стаття надійшла до редколегії 16.03.2015

УДК 303.01+321.7

Колесник Ю. М., НУ «ОЮА»

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУ ПОЛІТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту (структурний, процедурний, транзитологічний, інституційний та інші), які дозволяють вивчити основні особливості та фактори політичної трансформації; проаналізувати ретроспективні особливості державно-управлінської специфіки; здатність чи нездатність політичної еліти до консенсусного типу політичної діяльності.

В сучасних умовах для пострадянських країн вкрай важливого суспільно-політичного значення набуває вивчення транзитивних процесів. Феномен політичного транзиту є процесом, який полягає у трансформації тоталітарної, частіше авторитарної політичної системи країни в напрямку розвитку рівня демократії в державі та суспільстві. Успішність політичного транзиту обумовлена політико-культурними традиціями, історичними і соціально-економічними, зовнішніми та іншими структурними причинами та умовами. Інша справа, що в силу зазначених структурних обставин далеко не всі країни здатні трансформуватись у демократичні.

Тому, метою статті є аналіз основних сучасних теоретичних підходів, які визначають об'єктивні та суб'єктивні умови політичного транзиту.

Дослідженню політичного транзиту присвячено багато праць зарубіжних авторів, таких як С. Гантінгтон, Д. Растоу, Ф. Шміттер, Г. Алмонд, С. Верба, Й. Шумпетер, А. Ю. Мельвіль, М. С. Ашимбаєв та ін. Також значний внесок у вивчення політичного транзиту внесли вітчизняні дослідники Д. В. Гаджиєва, В. О. Ладані, О. Долженков, Н. І. Кадук, А. Колодій, О. Скрипнюк та ін.

Варто відзначити, що в одних країнах політичний транзит відбувається швидше за інші. Це зумовлено ендогенними та екзогенними

© Колесник Ю. М., 2015

факторами, які потягли за собою виокремлення таких двох підходів як: структурний та процедурний підходи.

Представники структурного підходу до основних факторів, які впливають на транзитивні процеси відносять державу та націю, які створюють соціальні, економічні, культурні та ціннісні умови і передумови демократії [1], тобто, відсутній суб'єктивний фактор.

Г. Алмонд та С. Верба визначали культуру держави як основний структурний фактор успішного демократичного транзиту, зокрема, вони відзначали, що основними факторами, які позитивно впливають на утвердження демократії є цінності [2, p. 370]. Тобто, якщо історично у державі переважали елементи недемократичних режимів, то для успішного транзиту необхідний низка умов та факторів, які позитивно вплинуть на формування демократії. Зокрема, до таких факторів вони відносили: освіту, яка хоча і не повністю, але може вплинути на формування політичної культури; виховання лояльності до політичної системи – сюди відноситься обмін досвідом (революція, діяльність харизматичного лідера, ЗМІ, політичні партії, громадські неурядові організації і т.п.). Структуралісти до основних передумов переходу до демократії відносять: національну ідентичність; високий рівень економічного розвитку; масове поширення демократичних культурних норм і цінностей, довіра до політичних інститутів та ін.

Згідно підходу Й. Шумпетера для успішного транзиту важлива «здатність демократичного процесу стійко та поступово відтворювати себе», не користуючись при цьому недемократичними методами та механізмами та «вирішувати поточні проблеми», які задовольнятимуть політичні процеси [цит. за 3]. Підхід Й. Шумпетера поклав початок виникненню мінімалістських (процедурних) визначень демократії, які в різних варіаціях проводять тезу про електоральне суперництво як про сутність демократії.

Прихильники процедурного підходу («волюнтаристського») вважають, що «соціальні, економічні, культурні та інші фактори не в змозі ні пояснити, ні передбачити, хто конкретно, які політичні сили і актори в певній ситуації будуть відстоювати недемократичний статус-кво або боротися за його повалення. Вони вважають, що дії політичних акторів, які ініціюють і здійснюють демократичний транзит, не зумовлені навіть їх «об'єктивним» положенням в суспільній структурі. Навпаки, їх «суб'єктивний» вибір сам творить нові політичні можливості» [4].

Процедурний підхід до аналізу політичних транзитів базується на стратегіях і практиках політичних акторів інституціонального,

інфраструктурного та особистісного рівнів. Досягненням цього підходу виступає виявлення взаємозв'язків між характером взаємодії акторів різних рівнів і формою демократичного транзиту. Найбільш сприятливі для становлення демократії результати досягаються в умовах певного консенсусу між конфліктуючими і конкуруючими сторонами. При цьому важливо підкреслити, що подальший розвиток і вкорінення демократії передбачає все більшу трансформаційну активність акторів особистісного та інфраструктурного рівнів. В рамках даного підходу демократичний транзит це послідовність етапів, в ході яких реалізуються політичні практики і активність суб'єктів політики з метою побудови демократичного суспільства [5, с. 11].

А. Ю. Мельвіль сформулював гіпотезу про те, що «якщо на ранніх етапах транзиту переважне значення мають процедурні фактори, то на фазі вкорінення демократії, навпаки, головними стають фактори структурні» [4, с. 34]. Також значну новизну представляла спроба А. Ю. Мельвіля, який для моделювання політичної трансформації обрав аналітичну методологію Д. Кемпбелла і його колег – т.зв. «Воронку причинності» [1], яка апелює до синтезу структурного та процедурного підходів до політичного транзиту. Відповідно до цієї аналітичної методології, фактори, які впливають на хід демократичного транзиту – від первинної лібералізації режиму аж до започаткування нових демократичних інститутів і процедур, – могли б бути проаналізовані на наступних семи умовних рівнях змінних (від найбільш широкого макрорівня до максимально звуженого мікрорівня):

1. Зовнішнє міжнародне середовище (світова економічна ситуація, політико-стратегічні умови і відносини, міждержавні та міжнародні неурядові взаємозв’язку, «дух часу», або Zeitgeist), та ін.

2. Держава і націєутворюючі фактори (єдині територія і держава, почуття національної ідентичності тощо) – як умови і передумови самого руху до демократії.

3. Загальний соціально-економічний рівень розвитку та модернізації, або ступінь «осучаснення».

4. Соціально-класові процеси та умови (ступінь диференціації та розвитку соціальної структури, взаємини між класами і «несучими» соціальними конструкціями суспільства).

5. Соціокультурні та ціннісні фактори, тобто домінуючі в суспільстві культурно-політичні цінності й орієнтації.

6. Політичні фактори і процеси (взаємодія партій, суспільно-політичних рухів і груп інтересів, в т.ч. організованих, з новими політичними інститутами, згода цих політичних суб’єктів з продемократичними процедурами, вибір ними стратегій і тактик).

7. Індивідуальні, або особистісні, політико-психологічні фактори (конкретні дії та вольові рішення ключових політичних акторів, а також їх «харизматичність») [1].

М. С. Ашимбаєв в структурі політичного транзиту виділяє п'ять основних складових: формування передумов транзиту, відправна точка переходу, мета транзиту, власне процес переходу і його якісне наповнення, і нарешті, результат транзиту [6]. Однак, Н. І. Кадук зазначає що наявність однакових етапів транзиту не робить всі переходи схожими один на одного, тому що їх завдання вирішуються щораз по-різному, у різній послідовності і у різні терміни. У зв'язку із цим Н. І. Кадук розглядає основні способи політичного переходу – пактовий, нав'язаний, реформістський, революційний [7, с. 12], проте можливості реалізації таких переходів різними інститутами не досліджується.

Бутенко А. П., А. В. Вахрамеєв, А. А. Язикова, В. Волков виокремили підхід детермінованості політичних процесів соціально-економічними явищами (наприклад, демократичні революції, або контрреволюції [8; 9; 10]. В. А. Колесников виокремив нормативний підхід, який передбачає, що об'єктом політичного аналізу є не тільки власне політична система і політичний процес, але й широка сукупність факторів суспільного розвитку [11].

Серед досліджень, присвячених проблемам політичного транзиту була зроблена спроба застосування комплексного синтезованого методологічного підходу (насамперед на основі поєднання принципів модернізації, системного політичного аналізу та компаративістики) [12].

Системна теорія вивчає проблеми досягнення політичної системою стабільності на основі взаємозалежності всіх її елементів. Це дозволяє комплексно поглянути і на векторність та стадії політичного транзиту [13].

Вартий уваги мінімалістський підхід, згідно якого «значна кількість держав світу зараховується до демократичних, тому сьогодні вибори проводяться в більшості країн. Іншими словами, з цієї точки зору число демократичних режимів у світі зростає. Все більше дослідників останнім часом помічають, що в багатьох з тих країн, де з недавніх пір проводяться вибори, вони не привели до становлення демократії з такими її характеристиками, як верховенство закону, поділ влади, гарантовані права і свободи громадян, включаючи свободу преси, зборів, совісті і т.п. Більш того, як показує практика, іноді вибори призводять навіть до зворотних результатів, тобто реанімації в деяких транзитних суспільствах елементів авторитаризму» [6]. Суперечливість мінімалістського підходу обумовлена тим, що критерій виборів при сучасних політичних технологіях та специфіки ведення політичної боротьби

не завжди означає однозначну демократизацію суспільства, що переживає перехідний етап у своєму розвитку.

В. О. Ладані запропонувала серед існуючих концепцій виділити такі основні підходи демократичного транзиту як: «транзитологічний (основна увага приділяється формам реалізації –стабільність політичних інститутів, функціонування громадянського суспільства, демократична соціалізація громадськості (основні представники); інституційний – закріплення демократичних цінностей та принципів у державі (визначальною умовою виступає тривалість функціонування та рівень стабільності розвитку нових політичних інститутів); процедурний (вплив окремих політичних інститутів на рівень демократії (форма державного правління, ефективність конституційного реформування, тип партійної системи тощо); неоінституційний – перегляд ролі окремих політичних інститутів у процесі переходу до демократії; ціннісний – визначає особливості легітимізації демократичних інститутів через комунікативні канали політичної системи – політичну культуру та ментальність» [14, с. 70-71]. Таким чином, неоінституціоналізм, по суті, інтегрує положення структурного і процедурного підходів, хоча і відрізняється вираженою орієнтацією на включення в інституціональний дослідницький аналіз структурних факторів, насамперед компонентів системи цінностей і стратегій політичної поведінки.

Викладене дає підстави дійти таких висновків, що проаналізовані вище теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту, в подальшому дозволять комплексно вивчити особливості перехідних політичних процесів, зокрема, основні особливості та фактори політичної трансформації; проаналізувати ретроспективні особливості державноуправлінської специфіки; здатність чи нездатність політичної еліти до консенсусного типу політичної діяльності і т. п.

Бібліографічний список:

1. Мельвиль А. Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам [Електронний ресурс] / А. Ю. Мельвиль // Политнаука. – Режим доступу: http://www.politnauka.org/library/dem/melvil.php
2. Almond, Gabriel A. and Verba, Sidney . 1980. The Civic Culture Revisited: An Analytical Study / G. A. Almond, S. Verba. – Boston : Little, Brown. – 421 p.
3. Балаян А. Политический транзит в России: особенности и перспективы на современном этапе [Електронний ресурс] / А. Балаян // Forum.msk.ru. – Режим доступу: http://forum-msk.org/material/society/11846.html

4. Мельвиль А. Ю. Посткоммунистические политии и переходы «третьей волны». (Круглый стол «Демократические переходы: варианты путей и неопределенность результатов») [Текст] / А. Ю. Мельвиль // Полис. – 1999. – № 3. – С. 30 – 52.
5. Бродовская В. Е. Демократический транзит на постсоветском пространстве: подходы к определению, модели, этапы [Електронний ресурс] / В. Е. Бродовская, П. А. Королев. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/demokraticheskiy-tranzit-na-prokommunisticheskom-prostranstve-podhody-k-opredeleniyu-modeli-etapy
6. Ашимбаев М. С. Политический транзит: от глобального к национальному измерению [Електронний ресурс] / М. С. Ашимбаєв. – Режим доступу: http://www.kisi.kz.
7. Кадук Н. І. Трансформація політичного режиму в Україні у контексті демократичного транзиту : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / Кадук Наталя Іванівна ; ДЗ Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 2011. – 18 с.
8. Бутенко А. П. К вопросу о «бархатных» и «небархатных» революциях в странах Центральной и Восточной Европы / А. П. Бутенко // Восточная Европа: контуры посткоммунистической модели развития. – М. : Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1992. – 211 с.
9. Вахрамеев А. В. Демократические революции: причины и последствия / А. В. Вахромеев, А. А. Язькова // Страны Восточной Европы: время кардинальных перемен. – М. : Знание, 1990. – 64 с.
10. Волков В. Революционные преобразования в странах Центральной и Юго-Восточной Европы / В. Волков // Вопросы истории. – 1990. – № 6. – С. 21-35.
11. Колесников В. А. Становление транзитологической концепций в политико-правовых исследованиях в конце XX вв. [Електронний ресурс] / В. А. Колесников. – Режим доступу: http://cyberleninka.ru/article/n/stanovlenie-tranzitologicheskih-kontseptsiy-v-politiko-pravovyh-issledovaniyah-v-kontse-xx-v
12. Шевцова Л. Посткоммунистическая Россия: логика развития и перспективы /Л. Шевцова. – М. : Московский центр Карнеги, 1995. – 81 с.
13. Володенков С. В. Модели динамики политических процессов в условиях переходного периода /С. В. Володенков //Вестник Московского университета. – Серия 12: Политические науки. – 1999. – № 6. – С. 36-48.
14. Ладані В. О. Консолідація демократії в період системної трансформації: концептуальні засади дослідження / В. О. Ладані // Грані. – 2014. – № 1 (105). – С. 69-75.

В статье проанализированы основные теоретические подходы к анализу политического транзита (структурный, процедурный, транзитологический, институциональный и другие), позволяющие изучить основные особенности и факторы политической трансформации; проанализировать ретроспективные особенности государственно-управленческой специфики; способность или неспособность политической элиты к консенсусному типу политической деятельности.

The article analyzes the main theoretical approaches to the analysis of political transit (structural, procedural, transitological, institutional and others), allows you to explore the main features and factors of the political transformation; to analyze the retrospective features specificity of state-management; the ability or inability of the political elite to the consensus type of political activity.

Стаття надійшла до редколегії 03.04.2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

УДК342.92: 35.078(477)

Качура О. А., НТУУ «КПІ»

СУБ'ЄКТНИЙ СКЛАД ОРГАНІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ ПРОЦЕДУРИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано суб'єктний склад органів, які здійснюють процедури адміністративної реєстрації в Україні. Зокрема, визначено, що до спеціалізованих суб'єктів варто віднести центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері державної реєстрації, серед яких Державна реєстраційна служба України, Міністерство юстиції України, Державна міграційна служба України. Серед суб'єктів, для яких адміністративні процедури державної реєстрації входять у інші їхні обов'язки, і при цьому не є профілюючими, варто виділити Президента України, Верховну Раду України, центральні органи виконавчої влади України (крім вже зазначених), місцеві адміністрації, органи місцевого самоврядування та деяких інших суб'єктів. Також до інших суб'єктів у сфері адміністративно-реєстраційних проваджень можна віднести нотаріусів. Аргументовано, що на сьогодні в Україні наявна досить велика система органів, які здійснюють адміністративні процедури державної реєстрації. За результатами дослідження визначено, що варто погодитись із пропозиціями науковців зі створення єдиної системи органів державної реєстрації, яка забезпечувала б реєстрацію більшості суб'єктів юридичних осіб. Такі реєстраційні органи повинні підпорядковуватися Міністерству юстиції України.

Актуальність дослідження суб'єктного складу адміністративно-реєстраційних проваджень полягає в тому, що на сьогодні українське

© Качура О. А., 2015

законодавство не дає вичерпної відповіді на питання – які саме суб'єкти приймають участь у адміністративно-реєстраційних провадженнях. До невирішених питань відносяться питання щодо основного органу, у компетенції якого знаходяться адміністративно-реєстраційні провадження, щодо компетенції інших державних та не державних органів у процедурах державної реєстрації, неоднозначним є питання щодо органів місцевого самоврядування як суб'єктів реєстраційної діяльності тощо.

Аналіз публікацій і досліджень. Проблемами адміністративно-реєстраційних проваджень, у тому числі й щодо визначення їх суб'єктного складу, займались такі вчені як С. П. Баркова, Я. Є. Барц, Н. В. Галіцина, А. О. Грушанський, С. В. Лихачов, С. В. Максименко, Л. В. Машковська, К. В. Ростовська, В. В. Сенчук, С. П. Хіміч, О. А. Шершньова та інші дослідники. Проте, не зважаючи на високий рівень дослідження теми, і на сьогодні залишаються відкритими низка проблем щодо системи (складу) органів, які здійснюють процедури адміністративної реєстрації в Україні.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі теорії адміністративного права сформулювати систему суб'єктів адміністративно-реєстраційних проваджень в Україні.

Виклад основних положень. Серед суб'єктів, які здійснюють процедури державної реєстрації, можна виділити суб'єктів, для яких процедури державної реєстрації є одним із основних їх обов'язків (спеціалізовані суб'єкти) та суб'єктів, для яких процедури державної реєстрації входять у інші їхні обов'язки.

До спеціалізованих суб'єктів варто віднести центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері державної реєстрації. Так, донедавна спеціалізованим органом у сфері державної реєстрації була Державна реєстраційна служба України, яка діяла спочатку відповідно до Указу Президента України «Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України» від 6 квітня 2011 року № 401/2011 [9], а з прийняттям Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України» від 2 липня 2014 року № 219 [10] – відповідно до вказаного Положення.

Державна реєстраційна служба України (Укрдержреєстр) визначалась як центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовувалась і координувалась Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції. Укрдержреєстр реалізував державну політику з питань державної реєстрації у багатьох сферах (актів цивільного стану, речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, юридичних

осіб та фізичних осіб – підприємців, договорів комерційної концесії (субконцесії), реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань тощо). Отже, Укрдержреєстр був основним центральним органом виконавчої влади у сфері реалізації державної політики з питань державної реєстрації, причому до його компетенції входили також функції, подібні до реєстрації, зокрема, легалізація (об'єднань громадян, громадських спілок, інших громадських формувань), облік (надходження обов'язкових безоплатних примірників видань).

Проте Постановою Кабінету Міністрів України «Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції» від 21 січня 2015 року № 17 [3] з метою оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції, раціонального використання бюджетних коштів та на виконання п. 9 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII [4] було ліквідовано Державну реєстраційну службу, поклавши на Міністерство юстиції завдання і функції з реалізації державної політики з основних питань державної реєстрації. При цьому було утворено комісію з ліквідації Державної реєстраційної служби, а також внесено деякі зміни до постанов Кабінету Міністрів України, що безпосередньо стосуються адміністративних процедур державної реєстрації, зокрема, у Постанову Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442 [17], якою покладено на Міністерство юстиції функції із здійснення державної реєстрації речових прав на земельні ділянки та їх обтяжень.

Слід зазначити, що хоча офіційно Укрдержреєстр ліквідовано, офіційно ця Служба продовжує свою діяльність, також чинними залишаються деякі акти, які у тій чи іншій мірі регулюють діяльність цієї Служби, насамперед Указ Президента України «Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України» від 6 квітня 2011 року № 401/2011. Отже, на сьогодні наявна колізія нормативно-правових актів у сфері адміністративних процедур державної реєстрації. Тому задля уніфікації реєстраційного та іншого законодавства України можна рекомендувати Президенту України як главі держави і Кабінету Міністрів України як вищому органу у системі органів виконавчої влади узгодити свої нормативно-правові акти у вказаних сферах.

Отже, на сьогодні згідно законодавства основним держаним органом, який здійснює державну політику у сфері адміністративних

процедур державної реєстрації, є Міністерство юстиції України (далі – Мін'юст України). Мін'юст України діє відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 228 [13]. Відповідно до цього Положення Мін'юст України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з питань державної реєстрації актів цивільного стану, з питань державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, з питань державної реєстрації договорів комерційної концесії (субконцесії), з питань реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, статутів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами, статуту територіальної громади м. Києва, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності.

Зокрема, завданнями Мін'юсту України відповідно до вказаного Положення у сфері державної реєстрації є наступні: забезпечення формування та реалізація державної політики з питань державної реєстрації актів цивільного стану, речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців, договорів комерційної концесії (субконцесії), реєстрації (легалізації) об'єднань громадян, інших громадських формувань, статутів фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами, статуту територіальної громади м. Києва, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності (підпункт 2-2 п. 3); забезпечення ведення Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення, надання у випадках, передбачених законом, інформації з нього та оприлюднення в межах, визначених законом, на офіційному веб-сайті Мін'юсту відомостей з нього (підпункт 7 п. 3); здійснення державної реєстрації нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також інших органів, акти яких відповідно до законодавства підлягають державній реєстрації (підпункт 8 п. 3); забезпечення ведення Єдиного державного реєстру нормативно-правових актів, надання інформації з нього (підпункт 17 п. 3); формування і ведення Єдиного реєстру арбітражних керуючих (розпорядників майна, керуючих санацією, ліквідаторів) України (підпункт 43 п. 3); формування і ведення Єдиного реєстру підприємств, щодо яких порушено провадження у справі про банкрутство, встановлює форму подання

арбітражним керуючим (розпорядником майна, керуючим санацією, ліквідатором) інформації, необхідної для його ведення (підпункт 44 п. 3); забезпечення ведення Державного реєстру атестованих судових експертів та Реєстру методик проведення судових експертиз (підпункт 66 п. 3) та деякі інші.

При цьому Мін'юст України у межах повноважень видає накази у сфері адміністративних процедур державної реєстрації, а також здійснює організацію і контроль за їх виконанням (п. 10 Положення про Міністерство юстиції України). Так, 16 вересня 2014 року було прийнято Закон України № 1682-VII «Про очищення влади» [18], відповідно до ст. 7 якого запроваджений Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади». Відомості про осіб, щодо яких встановлено заборону, передбачену нормами цього Закону, вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади», що формується та ведеться Міністерством юстиції України. Положення про Реєстр, порядок його формування та ведення на сьогодні затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 16 жовтня 2014 року № 1704/5 [12] (офіційний веб-сайт – http://lustration.minjust.gov.ua/register).

Ще одним спеціалізованим органом у сфері державної реєстрації в Україні є Державна міграційна служба України. Зауважимо, що хоча Державна міграційна служба України діє відповідно до Положення про Державну міграційну службу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 360 [8], офіційно також не скасовано дію Указу Президента України «Питання Державної міграційної служби України» від 6 квітня 2011 року № 405/2011 [2], яким затверджено подібне Положення про Державну міграційну службу України. Тобто наявна ще одна колізія нормативно-правових актів у сфері адміністративних процедур державної реєстрації.

Відповідно до Положення про Державну міграційну службу України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 360 Державна міграційна служба України (далі – ДМС України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів.

У сфері адміністративних процедур державної реєстрації завданнями ДМС України є реалізація державної політики у сферах міграції

(імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, громадянства, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів. Зокрема, ДМС України подає МВС для подальшого внесення Кабінетові Міністрів України пропозиції щодо необхідності прийняття рішення про тимчасовий захист (припинення тимчасового захисту), веде реєстрацію осіб, яким надано такий захист; здійснює реєстрацію (зняття з реєстрації) місця проживання (перебування) фізичних осіб, веде відповідний реєстраційний облік; веде облік осіб, які отримали або які претендували на отримання статусу біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, осіб, які набули (припинили) громадянство України, та осіб, яким надано (скасовано) дозвіл на імміграцію в Україну, на всіх етапах проведення відповідних процедур; забезпечує підтримку функціонування Державної інформаційної системи реєстраційного обліку фізичних осіб та їх документування для створення Єдиного державного демографічного реєстру та здійснює інші повноваження у розглядуваній сфері.

До спеціалізованих суб'єктів у сфері державної реєстрації в Україні можна віднести також певних посадових осіб, зокрема, державних реєстраторів. Їх діяльність у тій чи іншій сфері адміністративних процедур державної реєстрації врегульована відповідними законами та підзаконним актами України. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» від 15 травня 2003 року № 755-IV [7] державний реєстратор є посадовою особою центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (на сьогодні – Мін'юсту України), яка відповідно до вказаного Закону від імені держави здійснює державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Варто зазначити, що посада державного реєстратора передбачена не тільки Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців». Ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV (в редакції Закону України від 11 лютого 2010 року № 1878-VI) [6] встановлено посаду державного реєстратора прав на нерухоме майно. Зокрема, таким державним реєстратором може бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту, стаж юридичної роботи не менш як два роки. У випадку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державним реєстратором є нотаріус як спеціальний суб'єкт, на якого покладаються функції державного реєстратора прав на нерухоме майно.

Тобто окремо існують посади державного реєстратора юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців та державного реєстратора речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, яким може бути і нотаріус. На наш погляд, задля уникнення неоднозначного трактування терміну «державний реєстратор» слід у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» словосполучення «державний реєстратор» замінити в усіх відмінках на словосполучення «державний реєстратор юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Серед суб'єктів, для яких адміністративні процедури державної реєстрації входять у інші їхні обов'язки, і при цьому не є профілюючими, варто виділити Президента України, Верховну Раду України, центральні виконавчої влади України (крім вже зазначених), місцеві адміністрації, органи місцевого самоврядування та деяких інших суб'єктів.

Так, Президент України як глава держави на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України (ч. 3 ст. 106 Конституції України). Зокрема, одним із основних у сфері адміністративних процедур державної реєстрації є Указ Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» від 3 жовтня 1992 року № 493/92 [5].

Верховна Рада України, окрім прийняття законів України у сфері державної реєстрації, видає постанови розпорядчого характеру у вказаній сфері, наприклад, певні питання реєстрації фізичних осіб врегульовано у Постанові «Про затвердження положень про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон» від 26 червня 1992 року № 2503-XII [14]. При цьому варто зазначити, що окремі адміністративні процедури державної реєстрації все ще врегульовано указами Президії Верховної Ради УРСР. Зокрема, на сьогодні ще чинний Указ Президії Верховної Ради УРСР «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР» від 12 березня 1981 року № 1654-X [19], підтвердженням чого є те, що до нього не так давно вносились зміни Законом України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» від 24 травня 2012 року № 4865-VI [20]. Згідно з розділом IV Указу населені пункти, які мають закріплену за ними територію і населення, що постійно проживає в них, підлягають обліку і реєстрації. Облік існуючих і реєстрація новоутворених адміністративно-територіальних

одиниць і населених пунктів у межах кожної області проводяться виконавчим комітетом відповідної обласної Ради народних депутатів. Звичайно, цей та подібні акти повинні на сьогодні застосовуватися у частині, що не суперечать законам України (ст. 3 Закону України «Про правонаступництво України»). Зокрема, вже давно немає обласних Рад народних депутатів, є обласні ради (ч. 2 ст. 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Також, якщо вести мову про ієрархію нормативно-правових актів, то укази Президії Верховної Ради УРСР більше наближені до законів України, а не до постанов Верховної Ради України як підзаконних актів – указами Президії Верховної Ради УРСР неодноразово вносились зміни у ще чинні кодекси і закони України.

Кабінет Міністрів України як вищий орган у системі органів виконавчої влади має досить значні повноваження у державно-реєстраційній сфері, проте звичайно сам Уряд України не здійснює адміністративні процедури державної реєстрації, а видає відповідні акти у сфері державної реєстрації, при цьому наділяючи повноваженнями відповідні органи та посадових осіб, визначаючи правовий статус держателів реєстрів, адміністраторів, реєстраторів тощо. Так, відповідно до Указу Президента України «Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади» державна реєстрація вказаних актів провадиться в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України. На сьогодні чинне Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади, затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року № 731 [11].

До інших державних органів виконавчої влади, як мають ті чи інші повноваження у сфері адміністративних процедур державної реєстрації, можна віднести міністерства, служби, агентства, інспекції та інші. Наприклад, державну реєстрацію транспортних засобів здійснюють Міністерство інфраструктури України (раніше – Міністерство транспорту України, Міністерство транспорту та зв'язку України), Міністерство внутрішніх справ, Міністерство оборони та інші органи.

Також до інших суб'єктів у сфері адміністративно-реєстраційних проваджень можна віднести нотаріусів. Звичайно, нотаріуси є не тільки державні, але й приватні, проте приватні нотаріуси набувають статус державного реєстратора, зокрема, при здійсненні функцій державного реєстратора прав на нерухоме майно. При цьому відповідно до ст. 28 Закону України «Про нотаріат» від 2 вересня 1993 року № 3425-XII [16] приватний нотаріус зобов'язаний до початку зайняття приватною нотаріальною діяльністю укласти договір страхування

цивільно-правової відповідальності. Наділення нотаріусів повноваженнями реєстраторів здійснюється шляхом подання ними відповідних заяв. Так, відповідно до п. 8 Порядку ведення Реєстру аграрних розписок, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 року № 665 [15], наділення нотаріусів повноваженнями реєстраторів здійснюється шляхом подання ними держателеві Реєстру аграрних розписок (Міністерству аграрної політики та продовольства України) відповідної заяви, до якої додається укладений з адміністратором Реєстру (державним підприємством, що належить до сфери управління Мінагрополітики і уповноважене ним) договір про надання доступу до Реєстру. Нотаріус вважається наділеним повноваженнями реєстратора з моменту надходження до держателя Реєстру зазначеної заяви.

Крім нотаріусів, певні нотаріальні дії, що стосуються адміністративних процедур державної реєстрації, виконують інші суб'єкти. Так, реєстраторами Спадкового реєстру є: державні нотаріальні контори; державні нотаріальні архіви; приватні нотаріуси, які уклали відповідні договори і мають доступ до Спадкового реєстру через інформаційну мережу Мін'юсту; Державне підприємство «Інформаційний центр» Міністерства юстиції України (Держінформ'юст) та його філії (п. 5 Порядку державної реєстрації заповітів і спадкових договорів у Спадковому реєстрі).

Досить неоднозначним є питання щодо органів місцевого самоврядування як суб'єктів реєстраційної діяльності. Відповідно до норми ч. 2 ст. 5 Конституції України «…Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» органи місцевого самоврядування не належать до державних органів. Проте статус органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб багато у чому прирівняний до статусу державних органів та їх посадових осіб. Зокрема, одним з принципів місцевого самоврядування є поєднання місцевих і державних інтересів (ст. 4 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», ст. 4 Закону України «Про службу в органах місцевого самоврядування» від 7 червня 2001 року № 2493-III [21]). Тому на органи місцевого самоврядування покладено обов'язки щодо здійснення окремих видів адміністративних процедур державної реєстрації.

Так, відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить: здійснення заходів щодо ведення в установленому порядку єдиного державного реєстру громадян, які потребують поліпшення житлових умов (підпункт 12 п. «б» ст. 30); повідомна реєстрація

в установленому порядку колективних договорів і територіальних угод відповідного рівня (підпункт 9 п. «б» ч. 1 ст. 34); реєстрація у встановленому порядку місцевих об'єднань громадян, органів територіальної самоорганізації населення, які створюються і діють відповідно до законодавства (підпункт 6 п. «б» ч. 1 ст. 38). До відання виконавчих органів міських (за винятком міст районного значення) рад належить, зокрема, здійснення заходів щодо ведення Державного реєстру виборців відповідно до закону (п. 5 ч. 2 ст. 38).

Слід зазначити, що система органів, які здійснюють державну реєстрацію, досить часто зазнає змін. Так, вже згаданою Постановою Кабінету Міністрів України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10 вересня 2014 року № 442 було ліквідовано Державну інспекцію сільського господарства, поклавши функції із здійснення реєстрації та обліку машин на Міністерство внутрішніх справ України. С. В. Лихачов ще у 2001 році пропонував удосконалення системи реєстраційних органів в Україні шляхом «…створення єдиної системи органів державної реєстрації, яка забезпечувала б реєстрацію всіх суб'єктів підприємницької діяльності та юридичних осіб. Всі реєстраційні органи мають підпорядковуватися єдиному органу державної влади. Ця функція може бути покладена на органи юстиції» [1, с. 13]. На наш погляд, такі пропозиції, не зважаючи на те, що вони висловлені досить давно, мають право на впровадження.

Висновки. На сьогодні в Україні наявна досить велика система органів, які здійснюють адміністративні процедури державної реєстрації. На наш погляд, варто погодитись із пропозиціями науковців зі створення єдиної системи органів державної реєстрації, яка забезпечувала б реєстрацію більшості суб'єктів юридичних осіб. Такі реєстраційні органи повинні підпорядковуватися Міністерству юстиції України.

Для більшості юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців визначено єдиний (уніфікований) порядок адміністративних процедур державної реєстрації відповідно до Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців». Проте для окремих юридичних осіб передбачено дещо відмінний порядок державної реєстрації, врегульований у відповідних законах України. Але не у всіх таких законах передбачено всі аспекти, які необхідні для процедур державної реєстрації. Тому варто запропонувати законодавцю у подібних законах України передбачати бланкетні норми, на зразок: «державна реєстрація відповідних юридичних осіб здійснюється відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців з урахуванням особливостей, встановлених цим законом».

Також для уникнення неоднозначного трактування терміну «державний реєстратор» слід у Законі України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців» словосполучення «державний реєстратор» замінити в усіх відмінках на словосполучення «державний реєстратор юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців».

Бібліографічний список:

1. Лихачов С. В. Дозвільне провадження в адміністративному процесі [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / С. В. Лихачов ; Нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2001. – С. 13.
2. Питання Державної міграційної служби України [Текст] : Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 405/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1239.
3. Питання оптимізації діяльності центральних органів виконавчої влади системи юстиції [Текст] : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 січня 2015 року № 17 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 6. – Ст. 127.
4. Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України [Текст] : Закон України від 28 грудня 2014 року № 76-VIII // Офіційний вісник України. – 2015. – № 3. – Ст. 51.
5. Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади [Текст] : Указ Президента України від 3 жовтня 1992 року № 493/92 // Збірник указів Президента України. – 1992. – № 4. – С. 38-40.
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень [Текст] : Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV (в редакції Закону України від 11 лютого 2010 року № 1878-VI) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 18. – Ст. 141.
7. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців [Текст] : Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 31-32. – Ст. 263.
8. Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України [Текст] : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 року № 360 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69. – Ст. 1923.
9. Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України [Текст] : Указ Президента України від 6 квітня 2011 року № 401/2011 [Текст] // Офіційний вісник України. – 2011. – № 28. – Ст. 1163.
10. Про затвердження Положення про Державну реєстраційну службу України [Текст] : Постанова Кабінету Міністрів України

від 2 липня 2014 року № 219 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54. – Ст. 1446.
11. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1992 року № 731 // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/731-92-%D0%BF.
12. Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр осіб, щодо яких застосовано положення Закону України «Про очищення влади» [Текст] : Наказ Міністерства юстиції України від 16 жовтня 2014 року № 1704/5. Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 16 жовтня 2014 року за № 1280/26057 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 81. – Ст. 2316.
13. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України [Текст] : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 року № 228 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 54. – Ст. 1455.
14. Про затвердження положень про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження та про паспорт громадянина України для виїзду за кордон [Текст] : Постанова Верховної Ради України від 26 червня 1992 року № 2503-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 37. – Ст. 545.
15. Про затвердження Порядку ведення Реєстру аграрних розписок [Текст] : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2013 року № 665 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 73. – Ст. 2675.
16. Про нотаріат [Текст] : Закон України від 2 вересня 1993 року № 3425-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 383.
17. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади [Текст] : Постанова Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 442 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 74. – Ст. 2105.
18. Про очищення влади [Текст] : Закон України від 16 вересня 2014 року № 1682-VII // Офіційний вісник України. – 2014. – № 82. – Ст. 2317.
19. Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою Української РСР [Текст] : Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 березня 1981 року № 1654-X // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1981. – № 12. – Ст. 179.
20. Про присвоєння юридичним особам та об’єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій [Текст] : Закон України від 24 травня 2012 року № 4865-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 47. – Ст. 1829.
21. Про службу в органах місцевого самоврядування [Текст] : Закон України від 7 червня 2001 року № 2493-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 33. – Ст. 175.

В статье проанализирован субъектный состав органов, осуществляющих процедуры административной регистрации в Украине. В частности, определено, что к специализированным субъектам следует отнести центральные органы исполнительной власти, реализующие государственную политику в сфере государственной регистрации, среди которых Государственная регистрационная служба Украины, Министерство юстиции Украины, Государственная миграционная служба Украины. Среди субъектов, для которых административные процедуры государственной регистрации входят в другие их обязанности, и при этом не являются профилирующими, стоит выделить Президента Украины, Верховную Раду Украины, центральные органы исполнительной власти Украины (кроме уже указанных), местные администрации, органы местного самоуправления и других субъектов. Также к другим субъектам в сфере административно-регистрационных производств можно отнести нотариусов. Аргументировано, что на сегодня в Украине существует достаточно большая система органов, осуществляющих административные процедуры государственной регистрации. По результатам исследования установлено, что стоит согласиться с предложениями ученых по созданию единой системы органов государственной регистрации, которая обеспечивала бы регистрацию большинства субъектов юридических лиц. Такие регистрационные органы должны подчиняться Министерству юстиции Украины.

The article analyzes the subjective part of bodies, which make procedures of administrative registration in Ukraine. In particular defined that to specialized subjects should include the central executive bodies, that implement state policy in the sphere of state registration, including the State Registration Service of Ukraine, Ministry of Justice of Ukraine, State Migration Service of Ukraine. Among the subjects for which administrative procedure of state registration included in their other responsibilities, and is not profiling, they are President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, central bodies of executive power of Ukraine (except already mentioned), local administrations, local government bodies and Some other subjects. To other subjects in administrative and registration proceedings can be attributed notaries. Argued that today in Ukraine is quite large system of carrying out administrative procedures registration. According to the study determined, should be agree with the suggestions of scientists to create an unified system of state registration, which would provide most of the registration of legal entities. Such registry offices have to submit to the Ministry of Justice of Ukraine.

Стаття надійшла до редколегії 20.02.2015

УДК 328.185:352

Захарчук О. З., Львівський інститут МАУП

ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

У статті досліджуються питання запобігання корупції в органах місцевого самоврядування. Проаналізовано основні причини виникнення корупції у названих органах та розроблено подальші напрямки запобігання та протидії корупційним проявам серед посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Проблема запобігання корупції є однією з найважливіших для нашої держави на сучасному етапі її розвитку і потребує невідкладного вирішення. Сприятливим середовищем, де спостерігається тенденція до процвітання корупції є зокрема служба в органах місцевого самоврядування. Саме тому питання запобігання корупції в даних органах потребує вдосконалення та системного вивчення.

Метою статті є аналіз причин корупції в органах місцевого самоврядування та пошук механізмів запобігання корупційним проявам серед посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значний внесок у вивчення цієї проблеми зробили О.М. Бандурка, В.Б. Авер'янов, В.М. Гаращук, Л.В. Коваль, Т.О. Коломоєц, В.К. Колпаков, О.В. Кузьменко, Д.М. Лук'янець, Н.П. Матюхін, О.І. Остапенко, І.М. Пахомов, В.П. Пєтков, М.І. Мельник, Є.В. Невмержицька, О.Ф. Скакун та інші.

Виклад основних положень. Стратегічним напрямом запобігання передумовам корупції та їх нейтралізації є послідовна демократизація всіх сфер суспільного життя, розвиток громадської свідомості та активності в загальному контексті побудови демократичної держави. Демократизація, відкритість влади, прозорість і зрозумілість для населення державних рішень, діяльності управлінського апарату, розвиток громадянського суспільства – найважливіші важелі подолання корупції [2, 164].

Необхідність невідкладного подолання корупції обумовлюється тим, що вона за ефектом ланцюгової реакції породжує цілий спектр інших системних проблем: загрожує верховенству права, моралі суспільства, стабільності демократичних процесів, підриває основи державного управління, порушує принципи рівності та соціальної справедливості, породжує латентну монополізацію ринку й підриває

© Захарчук О. З., 2015

правові основи вільної, добросовісної конкуренції, призводить до перекосів в оптимальному поєднанні методів адміністративного регулювання й ринкового саморегулювання на всіх рівнях влади та управління [6].

В Україні загалом створена досить ефективна антикорупційна база, про що свідчить пакет антикорупційних законів, прийнятих Верховною Радою України та десять антикорупційних кроків уряду. На даний момент в нашій державі здійснюються заходи у сфері запобігання корупції, однак ситуація поки залишається незмінною.

Однак, поряд з окремими органами державної влади, деякі органи місцевого самоврядування все більше втягуються в корумповану систему влади і тим самим не тільки стають поживним середовищем для організованої злочинності, а й іноді намагаються створити в своїх межах організовані злочинні групи.

На нашу думку, можна виділити такі основні причини і фактори поширення корупції в органах місцевого самоврядування:

1) політичні. Вони перш за все пов'язані з владними повноваженнями посадових осіб органів місцевого самоврядування, замкнутістю системи управління, недосконалість антикорупційної політики, безініціативністю та малоефективністю громадських формувань;

2) економічні. Перш за все проявляються в неправомірному використанні державних ресурсів в особистих інтересах та у відсутності прозорості багатьох економічних процесів Вони зумовлені невідповідністю заробітної плати життєвим потребам, коли посадові особи органів місцевого самоврядування намагаються поповнити свої статки з інших джерел;

3) соціально-психологічні. Полягають у невисокій активності громадськості, корисливості державних службовців, професійній та моральній деформація поведінки частини керівників, що виявляється у поблажливому ставленні до фактів корупції;

4) правові. В основі даних причин недосконалість антикорупційного законодавства та наявність законодавчих прогалин, у зв'язку з чим у посадових осіб органів місцевого самоврядування є можливість «оминути» закон;

5) організаційно-управлінські, які проявляються у неналежній регламентації діяльності посадових осіб, так зване «кумівство», та відсутність механізмів запобігання проникненню в органи влади лідерів і членів злочинних угруповань.

Експерти ООН з цього приводу зазначають: «Децентралізація управління після розвалу старої системи підняла проблему корупції місцевого самоврядування в усій Східній Європі. Це одна з причин,

чому боротьба з корупцією має починатися на місцевому рівні, як це робиться в Болгарії, Польщі, Сербії тощо, де можна спостерігати появу «чистих» муніципалітетів і місцевих філій неурядових організацій, які безпосередньо борються з корупцією. Місцеві адміністрації швидше відгукуються на волю народу, ніж державний та регіональний рівні, що ще більше зміцнює аргументи на користь антикорупційної діяльності на місцевому рівні. Місцеві жителі можуть давати оцінку роботі місцевого самоврядування, судячи з якості послуг, які вони отримують. Ось чому так важливо для місцевого самоврядування домагатися створення функціонально цілісної системи, в якій підтримується високий рівень інтегрованості, чесності і гордості на всіх рівнях публічної влади, приватних інститутів (бізнес-структури) та інститутів громадянського суспільства. Ці три типи інститутів повинні працювати разом у коаліції, щоб боротися проти корупції і домагатися більшої цілісності та прозорості у наданні послуг на місцевому рівні. Працювати разом легше на місцевому рівні, де кількість і різноманітність гравців менше, ніж на національному рівні» [3]. На нашу думку, такі думки експертів ООН варто взяти до уваги українському законодавцеві.

Зауважимо, що особливістю органів місцевого самоврядування є те, що вони найбільш наближені до територіальних громад та розв'язують значну частину місцевих справ, діючи в межах закону, під свою від-повідальність та в інтересах населення.

Науковці відзначають, що органами місцевого самоврядування проводиться відповідна робота щодо соціально-економічного та культурного розвитку відповідних територій, тому уже стало очевидним, що без створення системних механізмів запобігання корупції на місцевому рівні національні антикорупційні дії можуть повністю зневірюватися [2, 165].

Удосконалення державної політики з запобігання корупції в органах місцевого самоврядування здійснюється відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» та Закон України «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки».

Механізми управління процесом удосконалення державної політики запобігання і протидії корупції в органах місцевого самоврядування спрямовані, насамперед, на виконання положень відповідних нормативно-правових актів, а тому включають, переважно, типові шляхи і форми загальнодержавного спрямування з певним урахуванням регіональної специфіки.

Стратегічним напрямом боротьби з корупцією на даному етапі є саме запобігання корупційним проявам, тобто протидія корупції

носить превентивний, а не каральний характер. Вибір профілактичних заходів зумовлюється глибиною з'ясування соціальних передумов корупції, причин та умов корупційних діянь.

Так, вказаними законами передбачені наступні механізми запобігання корупції в органах місцевого самоврядування.

1. Встановлено такі види обмежень: обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становища; обмеження щодо одержання подарунків; обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування; обмеження спільної роботи близьких осіб.

2. Врегульовано питання конфлікту інтересів, зокрема передбачено заходи зовнішнього та самостійного врегулювання конфлікту інтерес.

3. Встановлено правила етичної поведінки, зокрема для посадових осіб органів місцевого самоврядування. Під такими правилами варто розглядати загальні обов'язкові вимоги, що встановлюються до посадових осіб органів місцевого самоврядування, за недодержання яких відповідні особи притягуються до відповідальності. В основі етичної поведінки повинні бути покладені принципи пріоритету інтересів, політичної нейтральності, неупередженості, компетентності і ефективності, нерозголошення інформації, утримання від виконання незаконних рішень чи доручень.

4. Передбачено спеціальну перевірку з метою підвищення якості відбору кандидатів на зайняття посад, пов'язаних з виконанням функцій органів місцевого самоврядування.

5. Посилена відповідальність за корупційні правопорушення, яка передбачає цілий комплекс заходів. Відповідно посадові особи органів місцевого самоврядування визнаються суб'єктами відповідальності за корупційні діяння. До корупціонера можуть бути застосовані такі види відповідальності: дисциплінарна, цивільно-правова, адміністративна та кримінальна.

Вищевикладее ще раз підтверджує, що на законодавчому рівні закладено основні шляхи ефективної антикорупційної політики. Але практика показує кілька проблем, що заважають ефективній реалізації цієї політики. Складність подолання корупції сьогодні пов'язана ще з тим, що у таких протиправних діяннях зацікавлені не тільки представники органів місцевого самоврядування, а й бізнесмени та пересічні громадяни. Люди схильні дати хабаря, навіть коли в них не вимагають, з метою мати рішення на свою користь у найкоротші терміни [6].

Серьогін С. виокремлює такі механізми попередження та протидії корупції: державно-політичні, державно-правові, соціально-економічні, суспільно-громадянські, соціокультурні [4, 135]. Натомість Молдован Е. С. пропонує такі заходи із запобігання та протидії корупції на державній службі, які зокрема можна застосувати до посадових осіб органів місцевого самоврядування:

1. Адаптаційний. Приведення структури державної служби України у відповідність з рекомендаціями та стандартами країн-членів ЄС. Забезпечення прозорості та гласності.

3. Каральний. Створення системи ефективної протидії корупції, за якої вчинення корупційних діянь тягне неминучу відповідальність осіб, винних у їх вчиненні, з настанням негативних соціальних та службових наслідків (втрати пенсійного забезпечення; обмеження кар'єрного зростання, зайняття політичною діяльністю)

4. Організаційно-управлінський. Чітке законодавче визначення процедур прийняття управлінських рішень. Оптимізація чисельності державних структур з метою уникнення паралелізму в роботі, зменшення кількості контрольних та наглядових інстанцій

5 Правовий. Уніфікація нормативно-правових актів у сфері державної служби України. Удосконалення правового механізму проведення атестації державних службовців.

6 Превентивний. Запобігання соціальним передумовам корупції та усунення причин, що спричинюють вчинення корупційних діянь

7. Соціально-економічний. Створення системи суспільних відносин, за якої правомірна поведінка службовців публічної служби є соціально престижною і вигідною. Забезпечення справедливої та адекватної оплати праці, завдяки чому можна було б уникнути негативних проявів протегування, клановості та сімейності [5].

На нашу думку, можна виділити загальні та спеціальні напрямки боротьби з корупцією в органах місцевого самоврядування. До загальних належать ті механізми, які використовуються при боротьбі з корупцією загалом у всіх сферах та у органах місцевого самоврядування зокрема. До них належать:

– формування активної громадської позиції із запобігання корупції. Мова йде насамперед про залучення місцевої громади до протидії корупції та запровадження дієвого механізму зворотного зв'язку з громадськістю щодо вчинення посадовими особами корупційних правопорушень. Крім того більшість громадських організацій діють саме на місцевому рівні, що повинно забезпечити більшу їх ефективність;

– удосконалення законодавства у сфері боротьби з корупцією відповідно до міжнародних стандартів. Україна також приєдналася до міжнародного антикорупційного руху, ратифікувавши низку міжнародно-правових документів, однак як показує практика, донедавна законодавчі акти носили скоріше не превентивний, а репресивний характер, оскільки були спрямовані на боротьбу з корупцією, а не запобігання корупційними проявам;

– підвищення правової культури громадян та формування у них моральної нетерпимості до будь-яких корупційних проявів.

До спеціальних напрямків ми відносимо ті, які будуть ефективними лише щодо органів місцевого самоврядування, а саме:

– підвищення зарплатні посадовим особам органів місцевого самоврядування у контексті державної реформи приватного сектору, аби у посадових осіб органів місцевого самоврядування не виникало потреби у збагаченні незаконними шляхами;

– забезпечення відкритість та прозорість діяльності органів місцевого самоврядування, усунення умов для безконтрольного та довільного прийняття рішень посадовими особами органів місцевого самоврядування, шляхом інформування громадян про проведену роботу. Якість нормативно-правової бази та вільний доступ громадян до інформації про діяльність органів місцевого самоврядування є головними чинниками відкритості. На нашу думку, сприятимуть дієвості принципу прозорості консультації з громадськістю, а також на даному етапі визначальну роль відіграють Інтернет-ресурси;

– підвищення авторитету органів місцевого самоврядування серед населення, шляхом їх взаємодії з громадськістю;

– розроблення антикорупційних програм на місцевому рівні та створення системи моніторингу за їх дотриманням;

– запровадження позитивної практики антикорупційної експертизи нормативно-правових актів органів та посадових осіб органів місцевого самоврядування.

Висновки. Отже, запобігання корупції в органах місцевого самоврядування – довготривала та клопітка справа, яка потребує ініціативності з боку самих посадових осіб та громадськості й потребує тривалих соціальних, економічних, політичних і правових перетворень. Перші кроки на цьому шляху уже зроблені, зокрема прийнято нове законодавство, в основі якого превентивна функція. Подальші дії повинні бути спрямовані на формування активної громадської позиції із запобігання корупції; підвищення правової культури громадян та формування у них моральної нетерпимості до будь-яких корупційних проявів; підвищення зарплатні посадовим особам органів місцевого

самоврядування у контексті державної реформи; забезпечення відкритість та прозорість діяльності органів місцевого самоврядування; розроблення антикорупційних програм на місцевому рівні.

Бібліографічний список:

1. Закон України «Про запобігання корупції» № 1700-VII від 14 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1700-18.
2. Кравченко Т. А. Особливості формування комплексного механізму протидії корупції в органах місцевого самоврядування в Україні / Т. А. Кравченко // Держава та регіони. Сер. Держ. упр . – 2012. – Вип. 2. – С. 164-168.
3. Програма Развития ООН (Региональное Бюро по странам Европи и СНГ) «Борьба с коррупцией в посткоммунистических государствах: практические уроки» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.transparensy.org.ru/.
4. Серьогін С. М. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади / С. М. Серьогін, С. С. Серьогін // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління. – 2010. – № 1. – С. 134-140.
5. Молдован Е. С. Напрями запобігання та протидії корупції на державній службі: морально-ідеологічний аспект [Електронний ресурс] / Е. С. Молдован // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – №2. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2010_2/txts/10mesmia.pdf.
6. Щегорцова В. М. Шляхи запобігання і протидії корупції в органах публічного управління України / В. М. Щегорцова. // Державне будівництво. – 2012. – № 2. – Режим доступу:http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2012_2_40.pdf.

В статье исследуются вопросы предотвращения коррупции в органах местного самоуправления. Проанализированы основные причины возникновения коррупции в названных органах и разработаны дальнейшие направления предотвращения и противодействия коррупционным проявлениям среди должностных лиц органов местного самоуправления.

The article deals with the prevention of corruption in local government. The basic causes of corruption in these bodies and developed further directions preventing and combating corruption crimes among officials of local governments.

Стаття надійшла до редколегії 09.03.2015

УДК 347.9

Ясиновський І. Г., Полтавський окружний адміністративний суд

ПРОБЛЕМИ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ МЕДІАЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті досліджується медіація як один з альтернативних способів вирішення правових конфліктів. Проаналізовано проблеми впровадження та проведення медіації в Україні. Запропоновано шляхи вирішення виокремлених проблем.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Альтернативні способи вирішення конфліктів, які знайшли своє закріплення на міжнародно-правовому рівні, викликають особливий науковий інтерес в українських правознавців, оскільки вітчизняне правосуддя поступово починає відходити від радянської позитивістської спадщини і шукати нові шляхи врегулювання правових спорів, які б змогли зняти навантаження із судових органів. Однак як новий невластивий для України правовий інститут медіація поки не набула поширення в нашому суспільстві.

Метою статті є дослідження проблем впровадження та проведення медіації в Україні, а також пошук шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут медіації був предметом дослідження таких вітчизняних науковців, як В. М. Баранової, Р. Безпальчої, Є. О. Борисової, С. В. Васильчака, В. В. Землянської, Г. І. Єрьоменко, О. М. Лисенко, Т. О. Подковенко, Ю. Д. Притики та ін.

Виклад основних положень. Впровадження процедури медіації відбувається на основі ряду чинників, які стимулюють розвиток відновного правосуддя в Україні. По-перше, як свідчить зарубіжний досвід, використання процедури медіації у практиці багатьох держав, доводить її ефективність, оперативність та успішність порівняно із традиційним судовим порядком врегулювання спорів. По-друге, питання відновного правосуддя набуває особливої актуальності в умовах інтеграції національної правової системи із правом Європейського Союзу, оскільки на європейському рівні розроблений ряд документів рекомендаційного характеру, присвячених даній темі. Це зокрема, Рекомендації № R (99) 19 «Про посередництво в кримінальних справах» від 15 вересня 1999 року, яка належить до основних документів Ради Європи щодо реалізації програм відновного правосуддя та Основоположне рішення Ради Європейського союзу від 15 березня 2001 року «Про місце жертв злочинів у кримінальному судочинстві» (2001/220/JHA),

 © Ясиновський І. Г., 2015

які наголошують на необхідності розвитку та впровадження програм відновного правосуддя національними правовими системами [4].

Сьогодні медіація як технологія альтернативного врегулювання спорів могла б стати ідеалом компромісного вирішення спорів як правовий механізм мирного врегулювання конфлікту, при якому посередник працює не з протилежними позиціями, а з інтересами сторін, які прагнуть до порозуміння [9, с. 36].

Однак в Україні впровадження медіації здійснюється надто повільними темпами, в порівнянні із іншими державами, колишніми союзними республіками, зокрема Росією, Білоруссю, Грузією. Цьому заважає ряд причин, серед яких ми можемо виділити наступні:

1. Низька правова культура населення. Без правової культури неможливе здійснення правової реформи, забезпечення нормальної життєдіяльності суспільства, особистості [8, с. 306]. Саме завдяки вдосконаленню правової культури повинен відбуватися певний прогрес у суспільстві. Складовими цього прогресу є створення та охорона правових цінностей, що забезпечують безконфліктне існування суспільства. Тому в цьому аспекті важливим є розвиток інституту медіації. Однак сьогодні Україна характеризується далеко не високим рівнем правової культури, що суттєво заважає впровадженню нових прогресивних інститутів.

2. Низький рівень довіри до даної послуги. Неготовність широких верств населення сприймати медіацію як альтернативу державному судочинству викликана насамперед відсутністю об'єктивної інформації про можливості та переваги медіації. О. Геселев слушно зазначив, що основою всіх існуючих сумнівів щодо обґрунтованості та правомірності функціонування відновного правосуддя є загальні глобальні питання ставлення до права як феномену та соціального явища. Однак ламання стереотипів є вкрай важливим для сприйняття нетрадиційних, нестандартних підходів до вирішення соціальних конфліктів. Вбачають, що така позиція є цілком слушною і щодо запровадження інституту медіації [3, с. 112].

3. Недостатня поінформованість суспільства в цілому, і громадян зокрема, про медіацію, її переваги як альтернативного судовому розгляду. У своїй статті «Компанія з інформування про медіацію в Україні» Алеш Залар наголошує, що широкий загал в Україні не має достатньої інформації про різні способи розв'язання конфліктів, включно з медіацією. Внаслідок цього громадяни й далі звертаються в суди із приводу виниклих суперечок, у той час як їхні проблеми можна було б простіше врегулювати шляхом медіації. Досі єдиним способом одержання інформації для широкої публіки є газети й

телебачення. У судах немає інформаційно-довідкових відділів або бюро з питань медіації, відповідальних за надання інформації широкій публіці. Окрім брошур про медіацію, випущених деякими неурядовими організаціями, інших інформаційно-рекламних матеріалів (плакатів, рекламних листків, різних звітів, інформаційних бюлетенів, відео) не існує [1, с. 52].

4. Позиції сторін, які не бажають іти на компроміс. Медіація, одним із базових принципів якої є добровільність виконання учасниками примирної угоди, розрахована на свідомих та добросовісних учасників врегулювання конфлікту, які психологічно готові до компромісу. Основними критеріями при цьому мають бути вміння особи домовлятися, налагоджувати взаємини з іншими особами, комунікабельність. На жаль, в Україні досі панує метод силового вирішення питань. Очевидно, що вся справа в менталітеті наших громадян. Дуже багато хто вважає, що сісти за стіл переговорів – значить показати свою слабкість, втратити обличчя перед партнером. Кожен думає тільки про достоїнства власної позиції або власного становища і про слабкості свого опонента.

Поширення практики застосування медіації в Україні ускладнюється наявністю в нашій культурі правової установки на вирішення проблем з позиції сили чи влади та уникнення особистої відповідальності за те, що відбувається, тенденції шукати винного ззовні. З іншого боку, медіація має досить сприятливий грунт внаслідок такої особливості української самосвідомості, як велика значимість взаємовідносин між людьми [9, с. 32].

5. Специфіка національного правосуддя. Відповідно до Конституції України юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. З цієї позиції судовий захист в Україні визнається пріоритетним завданням, вирішення якого має велике значення для відновлення порушених прав та інтересів юридичних і фізичних осіб. Практика показує, що в українському суспільстві сформувалась усталена думка про те, що не самі учасники конфлікту, а хтось інший (держава) має вирішувати спірні відносини і що саме обов'язковість судового рішення є єдиним дієвим способом вирішення спору.

Крім того, як показує практика, в українському суспільстві сформувалась усталена думка про те, що не самі учасники конфлікту, а хтось інший (держава) має вирішувати спірні відносини і що саме обов'язковість судового рішення є єдиним дієвим способом вирішення спору.

Ще одним недоліком є відсутність в Україні стабільності у розвитку судової системи, оскільки на даний момент вона потребує певного

вдосконалення. Як слушно зазначає І. Бережна, існує прямий зв'язок між альтернативною системою вирішення спорів та державною судовою системою. Досвід переважної більшості розвинутих країн довів, що перша система призначена саме для допомоги державній судовій системі. Отже, за відсутності стабільності першої не буде й стабільність другої [2].

6. Низький рівень співпраці з міжнародними організаціями. Міжнародна співпраця дуже важлива для обміну досвідом, а також для забезпечення можливості порівняти розвиток інституту медіації в різних країнах. В Україні вона поступово формується і проявляється, на жаль, лише в поодиноких проектах.

Так, розвиток медіації в Україні в останнє десятиріччя отримував незначну, порівняно із, Росією, підтримку з боку міжнародних організацій. В рамках проектів «Процедура відбору та призначення суддів, їх підготовки, притягнення до дисциплінарної відповідальності, розподілу справ та альтернативного розв'язання спорів» (2006-2007) та «Прозорість та ефективність системи правосуддя в Україні» (2008-2011), які отримали фінансову підтримку Європейської комісії та Ради, відбувалося впровадження європейської моделі судової медіації в Україні на базі чотирьох судів – Білоцерківського міськрайонного суду Київської області, Вінницького окружного адміністративного суду, Донецького апеляційного адміністративного суду, Івано-Франківського міського суду [7].

У 2012 році проект «Освіта суддів для економічного зростання», який також має на меті розвиток судової медіації у двох адміністративних судах та в одному суді з розгляду цивільних та кримінальних справ був профінансований Канадою. Програмою даного проекту передбачено також перспективну взаємодію з Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Національною школою суддів України. В рамках проекту у травні 2013 р. на базі одного із пілотних судів в рамках «тижня медіації» були проведені заняття з підготовки суддів, за участю яких здійснюється процедура досудового врегулювання спорів [5, с. 158].

Ще однією проблемою залишається вузька спрямованість міжнародних проектів з впровадження медіації, які відбуваються в нашій державі. Так, програма розвитку медіації в рамках європейських проектів відбувається в руслі судової реформи, спрямована на зменшення навантаження на суди та покликана приверти увагу з боку держави в особі її органів та посадових осіб до сприяння вирішенню спорів за допомогою примирних процедур.

7. Відсутність належної фінансової підтримки. Надзвичайно важливо для країни на ранній стадії розвитку медіації надавати

достатні державні кошти для схем державного посередництва. Без належного фінансування посередництво боротиметься за доведення своєї ефективності та сприйняття громадськістю і матиме лише поодинокі успіхи.

Більшість проектів, спрямованих на розвиток відновлюваного правосуддя в Україні, практика показує, здійснюються за рахунок міжнародної допомоги і маленький відсоток займає самофінансування громадських організацій. Як ми бачимо, держава не виявляє зацікавленості у впровадженні медіації в Україні, оскільки не сприяє поширенню розпочатих міжнародних програм – як тільки припиняється спонсорське фінансування, проект закривається.

8. Громадські засади розвитку медіації. На даному етапі медіація в Україні існує переважно на громадських засадах, оскільки саме громадські організації реалізують пропаганду та інформаційну кампанію серед населення, здійснюють професійну підготовку медіаторів, використовуючи задля їх практичної реалізації цих цілей власні мінімальні ресурси. Саме завдяки незалежним громадським організаціям проводяться інформаційні курси для населення з метою ознайомлення із медіацією, тренінги та семінари для суддів, адвокатів, психологів та соціальних працівників з підвищення рівня їхніх знань про про альтернативні способи вирішення спорів.

9. Складність вибору медіатора як високопрофесійної особи. В Україні існує проблема недостатнього забезпечення кількості професійних медіаторів, які б могли надавати послуги клієнту на якісному рівні. На жаль, в нашій державі склалася така ситуація, в якій медіацією займалися в основному психологи, соціологи, соціальні працівники, які проходили спеціальні навчальні курси з конфліктології. Для юристів – це відносно нова площина діяльності.

Підготовка професійного корпусу медіаторів має стати обов'язком держави, адже розвиток приватної медіації зможе знизити рівень завантаженості судової системи.

10. Відсутність спеціалізованого законодавства. Слід зазначити, що на даному етапі впровадження медіації в Україні відбувається процес створення спеціалізованого законодавства у сфері медіації. До цього процесу долучилися і представники громадського руху, який об'єднався у 2013 році у Національну асоціацію медіаторів. Громадські представники займаються правотворчою діяльністю, розробляючи та просуваючи у Верховну Раду України законопроекти з питань, які здійснюють правове регулювання медіації та стандартів етики у сфері медіації. Так, у Верховній Раді України в останні роки було зареєстровано декілька проектів Закону про медіацію, наприклад під.

ред. С. Ківалова, В. Бондика, під. ред. Я. Федорчука, а також під ред. С. Ківалова, В. Развадовского.

Законодавство про медіацію має насамперед інформаційну функцію, є каталізатором попиту на ці послуги. По суті законодавство про медіацію створює суспільні відносини у сфері надання послуг медіації населенню. [6, с. 230].

Саме у законі про медіацію держава повинна визначити міру своєї присутності в альтернативних способах вирішенні конфліктів – так, щоб не заважати ініціативі громадян та не допускати зловживань, зокрема при проведенні медіації.

На підставі проведеного аналізу проблем впровадження медіації, вважаємо за доцільне здійснити такі заходи:

– проведення правової освіти та виховання населення з метою підвищення рівня правової культури;

– підвищення рівня довіри до послуги шляхом доведення до відома суспільства інформації про переваги медіації та її успішність порівняно з іншими способами вирішення спорів;

– активна інформаційна політика, яка проявлятиметься у постійній цілеспрямованій діяльності органів державної влади та осіб, які здійснюють діяльність у сфері медіації;

– розширення завдань міжнародних проектів із впровадження медіації в Україні, залучення до відповідних програм не лише державних органів, а й громадських організацій медіаторів, які довели ефективність впровадження програм медіації на практиці, задля популяризації медіації в Україні;

– запровадження державного фінансування програм проведення медіації;

– поширення серед юристів знань та практичних навичок про медіацію створення мережі центрів підготовки медіаторів, прийняття відповідного законодавства, яке б закріпило правовий статус професійного медіатора та процедуру формування корпусу медіаторів, сприяння діяльності та налагодженню взаємодії із громадськими організаціями, які займаються підготовкою професійних медіаторів;

– прийняття спеціального закону про медіацію і закріплення у ньому кола справ, у яких можливе призначення медіації, принципів медіації, визначення вимог до медіаторів та процедури їх обрання, закріплення основних засади та форми проведення медіації, характеристика власне процедури медіації, надання гарантій для сторін та врегулювання інших важливих питань.

Все це, на нашу думку, створить сприятливі умови для подальшого розвитку інституту медіації в Україні.

Висновки. Медіація на шляху свого розвитку в Україні зіштовхнулася із низкою перешкод морально-етичного, психологічного, економічного та законодавчого характеру, вирішення та врегулювання яких потребує певних зусиль як з сторони суспільства та громадських організацій, так і зі сторони держави. Виділені нами проблеми, а саме низька правова культура населення; недостатній рівень довіри до даної послуги; недостатня поінформованість суспільства в цілому, і громадян зокрема, про медіацію, її переваги як альтернативного судовому розгляду; позиції сторін, які не бажають йти на компроміс; специфіка національного правосуддя; складність вибору медіатора – як високопрофесійної особи; низький рівень співпраці з міжнародними організаціями; відсутність належної фінансової підтримки; переважно громадські засади розвитку медіації та незначна підтримка держави; відсутність спеціалізованого законодавства – є взаємопов'язаними, тому їх вирішення потребує комплексного підходу.

Бібліографічний список:

1. Алеш Загар. Кампанія з інформування громадськості про медіацію в Україні / Алеш Загар // Відновне правосуддя в Україні. – 2008. – № 4. – С. 49–92.
2. Бережная И. Сумна доля альтернативних методів вирішення спорів в Україні [Електронний ресурс] / И. Бережная. – Режим доступу: http://blog.liga.net/user/ berezhnaya/article/2073.aspx (20.11.2010). – Назва з екрану.
3. Геселев О. Зміна пануючого право розуміння як обов'язкова умова впровадження відновного правосуддя в Україні (філософсько-правовий аспект) / О. Геселев // Право України. – 2010. – № 3. – С. 106–114.
4. Жмудь В. Запровадження процедури медіації (примирення) у законодавстві України / В. Жмудь // Юстініан. – 2007. – № 11. . – Режим доступу: http://www.minjust.gov.ua/11347.
5. Катаєва Е. Національні особливості медіації в Україні: досвід та перспективи / Е. Катаєва // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3. – С. 156-161. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/cln_2013_3_23.pdf.
6. Кисельова Т. Правове регулювання відносин із надання послуг медіації у зарубіжних країнах / Т. Кисельова // Право України. – 2011. – № 11-12. – С. 225-236.
7. Кисельова Т. Роль міжнародних донорів та місцевих НУО в розвитку медіації в Україні [Електронний ресурс] / Т. Кисельова. – Режим доступу: http://ukrmediation.com.ua/ua/useful_information/articles/?pid=1134. – Назва з екрану.

8. Кравчук М.В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.; 3-є вид., змін. й доп. / М.В. Кравчук (авт.-упоряд). – К.: Алерта, 2014. – 608 с.
9. Подковенко Т.О. Медіація як один з альтернативних способів розв'язання конфліктів / Т.О. Подковенко // Держава і право. Юридичні і політичні науки. – 2009. – Вип. 45. – С. 31-38.

В статье исследуется медиация как один из альтернативных способов разрешения правовых конфликтов. Проанализированы проблемы внедрения и проведения медиации в Украине. Предложены пути решения выделенных проблем.

The article deals with mediation as one of the alternative methods of solving legal conflicts. The problems of implementation and mediation in Ukraine. The ways of solving the examined issues.

Стаття надійшла до редколегії 20.03.2015

УДК [347.78.03+347.789]:004.63

Бааджи Н. П., НУ «ОЮА»

ЦИФРОВИЙ ІДЕНТИФІКАТОР DOI ЯК ДІЄВИЙ СПОСІБ ЗАХИСТУ АВТОРСЬКОГО ПРАВА І СУМІЖНИХ ПРАВ У ЦИФРОВОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Вказано на необхідність реформування механізмів регулювання авторських та суміжних прав в сучасній Україні за умов швидкого розвитку цифрового середовища. Зазначено, що передача інформації у «кіберпросторі» здійснюється у вигляді об'єктів, що охороняються правом інтелектуальної власності. Особливу увагу приділено аналізу використання цифрового ідентифікатора DOI, як способу захисту авторських та суміжних прав в Інтернеті. Наголошено на необхідності забезпечення залучення до DOI-спільноти правничих журналів і правових баз даних.

В сучасній Україні в умовах розвитку економіки знань назріла необхідність у суттєвому реформуванні механізмів регулювання авторських та суміжних прав та приведення їх у відповідність до сучасних стандартів та вимог суспільства. Багато дослідників справедливо і неодноразово відзначали, що відносини у сфері інтелектуальної власності в цифровому середовищі не вкладаються в стандартні правові рамки і вимагають спеціального законодавчого врегулювання. Діючі правові

© Бааджи Н. П., 2015

норми, як правило, зорієнтовані на поширення творів на матеріальних носіях, тоді як в цифровому просторі їх використання є практично необмеженим, а застосування різноманітних комп'ютерних програм у глобальній комп'ютерній мережі дає змогу здійснити практично необмежений експорт та імпорт об'єктів інтелектуальної власності.

Питання захисту авторських прав у цифровому середовищі досіджувались у працях М. Денисюка, В. Дроб'язка, Р. Еннана, М. Кривенка, О. Штефана, Л. Мамчур.Стосовно захисту та надання доступу до електронних видань можна відзначити праці А. Марущака, Н. Н. Литвинової, Р. Поліщука. Серед зарубіжних науковців слід виділити праці Р. Дарнтона, Дж. Пілча, В. Б. Наумова та О. М. Пастухова.

Інформація у сучасному світі – це особливий об'єкт договірних відносин, пов'язаних з її пошуком, відбором, збереженням, переробкою, поширенням та використанням у різних сферах людської діяльності. Вона являє собою важливий засіб отримання додаткових вигод за рахунок зниження невизначеності та ризику суб'єктів господарювання. Обертаючись у ринковій економіці як товар (інформаційний продукт,послуга) або ресурс, який використовується у процесі господарської діяльності, інформація характеризується певними ознаками : є нематеріальним благом, не зводиться до фізичних об'єктів, які є її носіями; характеризується невичерпністю, не зменшується в процесі використання та не споживається у традиційному розумінні цього терміна; не локалізована в просторі, легко поширюється, тиражується (за сучасного рівня технологій) і змінює форми фіксації; не зникає у процесі споживання, але для отримання корисного ефекту від останнього потребує певних інтелектуальних навичок; практично не підлягає фізичному зносу, але може морально старіти; не існує монополії на володіння нею та її використання, за винятком тієї частини, яка є об'єктом інтелектуальної власності [1, с. 47]

У процесі взаємодії в межах і за допомогою комунікативної системи між різними суб'єктами комунікації здійснюється обмін інформацією, тобто відбувається комунікаційний процес. С. В. Борисньов трактує комунікаційний процес як послідовність взаємопов'язаних етапів, необхідних для здійснення інформаційного обміну: формулювання ідеї, кодування інформації, вибір каналу зв'язку та передача повідомлення, декодування повідомлення, формулювання відповіді й передача його відправникові [2, с. 10].

Передача інформації у цифровому середовищі здійснюється у вигляді об'єктів, що охороняються правом інтелектуальної власності. Умовами розміщення творів і об'єктів суміжних прав у мережі Інтернет відповідно до норм Закону України «Про авторське право і суміжні

права» є: доступність для публіки в будь-який час; доступність для публіки з будь-якого місця. За нормами Цивільного кодексу України такими умовами для творів є: доступ для невизначеного кола осіб та відображення у загальнодоступних електронних системах інформації; для об'єктів суміжних прав – умови, аналогічні викладеним у Законі України «Про авторське право і суміжні права»

Обробка і передача даних мережею та саме її функціонування відбувається завдяки такому об'єкту права інтелектуальної власності – як комп'ютерна програма, а зберігання і пошук інформації зазвичай здійснюється за допомогою електронних баз даних, які теж є об'єктом правової охорони у сфері інтелектуальної власності. Крім того, у мережі Інтернет використовуються також і засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг, зокрема: торговельні марки (знаки для товарів і послуг), комерційні (фірмові) найменування, географічні зазначення (зазначення походження товару), доменні імена [1, с. 49].

У Рекомендаціях щодо вдосконалення механізму регулювання цифрового використання об'єктів авторського права і суміжних прав через мережу Інтернет [3] виокремлено способи захисту авторського права і суміжних прав в мережі Інтернет, серед яких виокремлюються наступні:

– ідентифікаційний код ISBN (Міжнародний стандартний книжковий номер); цифровий ідентифікатор DOI, який супроводжує твори або їхні частини, дозволяючи таким чином простежити «долю» об'єкта в торговельному обігу; інші програмні коди, що уможливлюють виявити порушення цілісності твору під час неправильного його використання;

– цифровий підпис. Суть цифрового підпису полягає в тому, що він дозволяє ідентифікувати справжнього автора того або іншого твору, тим самим знімаючи в контрагента будь-які сумніви про те, з ким він має справу;

– цифрові марки. Найпоширенішою є система так званих «цифрових водяних знаків», впроваджуваних у твори (тексти, графічні зображення і т.п.) у Мережі. Їх перевага полягає в тому, що при звичайному візуальному розгляді зображення користувач не бачить яких-небудь закодованих позначень – значка копірайта ©, імені автора, року видання. Але потім при застосуванні певного програмного засобу можна довести, що файли містять додаткову інформацію, що вказує на особу, яка її записала. Можливе і застосування спеціальних «відбитків» – вони також дозволяють контролювати використання творів в інформаційних мережах, а при виявленні порушень авторського права і суміжних прав, забезпечувати належну доказову базу в суді.

– обмеження доступу до матеріалів, що розміщені в Інтернеті, наприклад, бази даних комерційних сайтів і деяких електронних бібліотек та архівів доступні тільки за попередню плату. Можливе застосування «цифрових конвертів», що передбачають укладання угоди із власниками тих або інших ресурсів у Мережі;

– методи криптографічного перетворення матеріалів, такі як шифрування, використання якого дозволяє обмежити або повністю виключити можливість копіювання творів (наприклад, система – SCMS, що дозволяє виготовити одну копію документа й унеможливлює подальше копіювання цього примірника);

– метод антикопії, або антикопіювання. Суть полягає в тому, що на CD-ROM ставиться своєрідний заслін – заборона робити копії;

– створення web-депозитаріїв, що дозволяють фіксувати об'єкти інтелектуальної власності у мережі Інтернет і закріплювати їх правовий статус, інакше кажучи, які визначають, що та кому належить;

– метод перехресного субсидування при використанні об'єктів авторського права та суміжних прав. За загальним визначенням, перехресне субсидування це:

а) практика фіксації цін на рівні, який перевищує загальні середні витрати на виробництво товарів і послуг у певній галузі за рахунок перерозподілу цінового навантаження серед різних груп споживачів;

б) надання фірмою внутрішніх субсидій на виробництво одних товарів або одним підрозділом за рахунок прибутку від інших товарів, діяльності інших підрозділів.

Слід вказати, що система ISBN з'явилася в 1960-х рр. Однак, бурхливе зростання онлайнових комунікацій кінця 1990-х рр. нав'язав новий виток у проблематиці інформаційного обліку, яка повинна була поширитися тепер також і на електронні ресурси. Виникла необхідність у впровадженні уніфікованого інструментарію для обліку різнорідних з інформаційної точки зору об'єктів: статей, книг, музичних фрагментів, нормативних документів, статистичних звітів і т.д., які можна перевести в цифровий формат і розмістити на сайті (відповідно, даний об'єкт буде мати свій URL). Для вирішення даної проблеми як міжнародний стандартISO 3297 у 1975 р була прийнята Система ISSN (оновлена у 2007 р). ISSN (англ. International Standard Serial Number) – унікальний номер, що використовується для ідентифікації друкованого або електронного періодичного видання. Слід вказати, що Рекомендації не містять у переліку ISSN і це можна розглядати як недолік.

Разом з тим, вже в жовтні 1997 р з'явилася ініціатива розробки універсального цифрового ідентифікатора об'єктів Digital Object Identifier (DOI). Призначення DOI полягає в тому, щоб пов'язувати клієнтів з ви-

давцями, полегшувати електронну торгівлю, і здійснювати автоматизоване управління авторським правом. Процес розробки технології DOI мав за мету надати великим видавцям наукової періодики інструмент для роздрібної торгівлі своєю продукцією в онлайновому середовищі. Для того, щоб дозволити кінцевому користувачеві купити окрему статтю (або навіть окрему частину статті), оформлену і виставлену у вигляді самостійного файлу на сайті, видавцям необхідно було ввести елементарну одиницю обліку, для якої буде формуватися ціна. Такі завдання ставилися перед системою на першому етапі функціонування системи DOI, а в подальшому вона розрослась і претендує на статус «одиниці обліку економіки знань», яка певною мірою захищає авторські права в цифровому середовищі. На сьогодні DOI використовують і для цитувань та підрахунку цитувань документів, створення перехресних посилань, пошуку оновлень для статті, перевірки на плагіат, визначення джерел фінансової підтримки роботи і т. д.

У середині 1990-х років DOI був запропонований в якості постійно діючого гіперпосилання, яке приводила б користувача до необхідного документу, незалежно від того змінився чи залишився колишнім URL документа [4, с. 30]. Система DOI створена як одне з впроваджень глобальної системы Handle System [5]. Система Handle є аналогом системи доменних імен (DNS), на якій базується Всесвітня павутина. За механізмами реалізації, в загальному вигляді, ці системи також досить схожі.

DOI – це вбудоване посилання, код, який дозволяє віднайти будь-яку публікацію на будь-якому ресурсі незалежно від мови первинного посилання. Воно чітко вказує на розташування статті у мережі Інтернет, забезпечує постійний та надійний зв'язок між публікаціями. Це гіперпосилання (шлях до публікації) є усталеним і не залежить від зміни видавця, хостінгу чи назви видання : користуючись DOI пошукач має за один крок дійти до потрібної публікації [6, с. 42]. Причини зміни сайту можуть бути різними: від необхідності зміни структури сайту та/або переходу на певні видавничі платформи до зміни видавця журналу. Об'єктом ідентифікації DOI є зміст, а не його формат, тому ідентичні за змістом носії інформації мають спільні ідентифікатори DOI.

Розробка стандартів DOI здійснюється корпораціями, а реєстрація унікальних DOI покладено на кілька реєстраційних агентств. Сфери діяльності їх розділені в залежності від:

- типудокумента (аудіо, відео, інтернетресурс Entertainment Identifier Registry (EIDR), Multilingual European DOI Registration Agency (mEDRA));

- мови (для текстів китайською та японською мовами створені окремі реєстраційні агентства China National Knowledge Infrastructure, Airiti Inc, Japan Link Center (JaLC);
- видавця (документиЄвросоюзуреєструються Publications Office);
- DOI наукових статей, книг, глав книг, матеріали конференцій, звіти, дисертації реєструє CrossRef .

Жорстких правил, що регулюють розміщення в статті DOI немає, тому іноді він вказаний у верхньому або нижньому колонтитулі, іноді під резюме, а іноді в боковій виносці. формат запису DOI. Відмінності пояснюються структурою DOI, яка складається з трьох компонентів: doi-директорії, префікса і суфікса.

На сьогодні одним з кроків до включення у міжнародні наукометричні бази є впровадження системи надання цифрових ідентифікаторів об'єктів (DOI), що стає досить важливим для науковців.

Досить тривалий час користування DOI в Україні не було досить поширеним через те, що для одержання кодів вимагало здійснення певної процедури: забезпечити членство в організації PILA (Publishers International Linking Association, Inc), сплачувати відповідні членські внески та платити за коди у стислі терміни й в іноземній валюті.

Асоціація PILA – некомерційна установа, яка провадить діяльність CrossRef – агентства, яка надає цифрові ідентифікатори для наукової продукції. Членство в PILA є відкритим для видавців літератури наукового та професійного змісту. Вони повинні забезпечувати існування (присутність у електронному просторі) метаданих на кожний із заявлених об'єктів, на які одержано цифровий ідентифікатор DOI (тобто на виокремлений видавцем фрагмент контенту). CrossRef здійснює управління та веде регулярно оновлювану інформаційну базу даних, що складається з оригінальних опублікованих праць, їх метаданих і цифрових ідентифікаторів, що вказують на розташування певних статей у мережі Інтернет. До набору метаданих належить інформація, яка дозволяє описати та ідентифікувати статтю, – назва статті, прізвище та ініціали автора (авторів) тощо. Завдяки цифровим ідентифікаторам статті (видання, фрагменти видань) усіх учасників CrossRef є взаємопов'язаними, а це дозволяє активно максимізувати і зберігати переходи (лінки) між ними, робить більш ефективним механізм перехресних посилань, так званий крос-лінкінг. Це у кінцевому підсумку призводить до зростання кількості цитувань масиву загалом і кожної публікації зокрема.

З огляду на вищеозначене, стає зрозумілою необхідність і корисність одержання цифрових ідентифікаторів для якомога більшого

масиву наукових журналів України. Тому Науково-видавнича рада НАН України підтримала спільну ініціативу Видавничого дому «Академперіодика» НАН України і передплатного агентства «Укрінформнаука» щодо укладання угоди з асоціацією PILA і входження до CrossRef.

«Укрінформнаука» у 2014 році стала членом PILA і резидентом CrossRef З цього часу вона має усі необхідні повноваження для одержання та присвоєння цифрових ідентифікаторів DOI, що дає можливість для організації найбільш ефективної співпраці з академічними науковими журналами. Установа-видавець кожного з видань НАН України може одержувати DOI, уклавши відповідну угоду з агентством «Укрінформнаука». Видання, які беруть участь у Програмі підтримки наукових журналів НАН України, можуть одержати цифрові ідентифікатори на підставі відповідного рішення редакційної колегії, звернувшись до ВД «Академперіодика» НАН України. На виконання рішення Науково-видавничої ради НАН України надання цифрових ідентифікаторів DOI здійснюється у межах вищеназваної Програми підтримки.

На базі технологічних рішень у ВД «Академперіодика» НАН України до одержання цифрових ідентифікаторів зараз готуються вебресурси загальноакадемічних журналів «Вісник Національної академії наук України» та «Доповіді Національної академії наук України». Також ВД «Академперіодика» НАН України надає консультативну допомогу «Українському фізичному журналу» та його англомовній версії «Ukrainian Journal of Physics» і журналу «Semiconductor Physics, Quantum Electronics & Optoelectronics». Відзначимо, що на сьогодні лише один з журналів Національної академії наук України самостійно домігся одержання цифрових ідентифікаторів DOI – журнал «Biopolymers and Cell» [6, с. 45].

Актуальним на сьогодні видається залучення до DOI-спільноти правничих журналів і правових баз даних, адже стратегічним завданням української правової науки повинно бути якісне та якнайширше представлення результатів вітчизняних наукових досліджень у сучасній формі, доступній світовій науковій спільноті, та у сучасних загальновизнаних виданнях. При цьому має бути реалізовано механізм захисту авторських та суміжних прав українських науковців-правників. Створення належної законодавчої бази та формування відповідної підтримки з боку держави та окремих її відомств, зокрема НАпН України та її регіональних представництв, є необхідною умовою для найбільш ефективного впровадження цих заходів.

Бібліографічний список:

1. Бутнік-Сіверський О. Б. Економіка інтелектуальної власності / О. Б. Бутнік-Сіверський. – К. : ІІВП, 2004. – 296 с.
2. Бориснёв С. В. Социология коммуникации: учеб. пособ. для вузов / С. В. Бориснев. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 270 с.
3. Рекомендації щодо вдосконалення механізму регулювання цифрового використання об'єктів авторського права і суміжних прав через мережу Інтернет [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sips.gov.ua/ua/recomnet.html?s=print
4. Тихонкова И. А. DOI (Digital object Identifier) для научных журналов. Практические советы небольшим издательствам / И. А. Тихонкова// Наука України у світовому інформаційному просторі : [зб. ст.] / Нац. акад. наук України ; [редкол. : Я. С. Яцків та ін.]. – Київ : Академперіодика, 2014 – Вип. 10. С .29-40. – Режим доступу : http://www1.nas.gov.ua/publications/books/serii/academy/1102010/Documents/2013_8/68_NU-8-Tihonkova.pdf
5. Handle System® [Virtual Resource]. – Access Mode : URL : www.handle.net.
6. Радченко А. І. Упровадження системи цифрових ідентифікаторів DOI: поступ і досвід / А. І. Радченко Т. М. Яцьків // Наука України у світовому інформаційному просторі : [зб. ст.] / Нац. акад. наук України ; [редкол. : Я. С. Яцків та ін.]. – Київ : Академперіодика, 2014 – Вип. 10. – С. 41-46. – Режим доступу : http://www.nas.gov.ua/publications/books/series/9789660247048/Documents/2014_10/5_Radchenko.pdf

Указано на необходимость реформирования механизмов регулирования авторских и смежных прав в современной Украине в условиях быстрого развития цифровой среды. Указано, что передача информации в «киберпространстве» осуществляется в виде объектов, охраняемых правом интеллектуальной собственности. Особое внимание уделено анализу использования цифрового идентификатора DOI, как способа защиты авторских и смежных прав в Интернете. Отмечена необходимость в обеспечении включения в DOI-сообщество юридических журналов и правовых баз данных.

The necessity of reforming of mechanisms of regulation of copyright and related rights in modern Ukraine in the conditions of rapid development of digital environment was specified. It was stated that the transfer of information in «cyberspace» is committing in the form of objects, which are protected by the intellectual property law. Special attention was drawn to the analysis of using of digital identifier DOI, as a mean of protection of copyright and related rights on the Internet. The necessity to ensure the involvement of legal journals and legal databases to join DOI-Community was underlined.

Стаття надійшла до редколегії 10.03.2015

УДК 321.02

Співак М. В., Інститут держави і права ім. В. М. Корецького

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ УЧЕНИХ

У статті проаналізовані наукові джерела і досліджений стан формування та реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я у працях українських вчених. Наголошено на необхідності врахування і важливості кожного з окреслених напрямків у формуванні політики охорони здоров'я. Вказано на важливості перегляду і зміни не лише всієї системи охорони здоров'я у державі, а й філософії відношення людини до свого власного здоров'я. Зроблені висновки про існування невеликої кількості праць політологічного напрямку у сфері охорони здоров'я, що певним чином негативно впливає на запровадження нової політики охорони здоров'я населення.

У системі цінностей, якими дорожить будь-яка цивілізована нація, особливе місце посідає здоров'я. Збереження і зміцнення здоров'я населення України становлять одну з найважливіших функцій нашої держави. Саме широта і складність завдань з охорони здоров'я зумовлює необхідність виконувати ті чи інші функції державної політики з питань охорони здоров'я всіма без винятку органами державної влади України.

За останні роки в Україні розгорнулася плідна робота з дослідження процесу державної політики та вироблення практичних рекомендацій щодо процесу державної політики в галузі охорони здоров'я. Однак, наукові доробки, розроблені теоретичні положення логічно доведені до рівня конкретних пропозицій, придатних для впровадження Верховною Радою України та Кабінетом Міністрів України не знаходять свого законодавчого відображення.

Дослідників у цій галузі в Україні небагато, але чітко простежується тенденція підвищення інтересу до проблем політики в галузі охорони здоров'я таких учених, як В. М. Лехан, І. М. Солоненко, Я. Ф. Радиш, Л. І. Жаліло, С. Г. Стеценко, Н. О. Рингач, Т. М. Курило, В. Р. Григорович та інших.

Автор ставить за мету проаналізувати наукові джерела й дослідити стан формування та реалізації державної політики в галузі охорони здоров'я у праціях українських учених.

У навчальному посібнику з аналізу політики охорони здоров'я, автором якого є Т. В. Семигіна пропонується таке визначення:

© Співак М. В., 2015

«політика охорони здоров'я, це політика, яка ґрунтується на тому, що держава визнає право кожного на охорону здоров'я, забезпечує його захист, а також гарантує всім громадянам реалізацію їхніх прав у галузі охорони здоров'я» [1, с. 72]. Головним напрямком політики держави у сфері охорони здоров'я, на думку авторки, є створення як ідеології і стратегії збереження здоров'я, так і конкретних структур та інституцій для її реалізації, у тому числі законодавчої бази правового регулювання [1, с. 73].

У монографії «Політичні аспекти охорони здоров'я: на перетині глобального і локального», яка вийшла у науковий світ у 2013 році, Т. В. Семигіна приходить до висновку, що сучасна політика охорони здоров'я ґрунтується на тому, що уряди країн несуть відповідальність за стан здоров'я населення, а не лише за стан та фінансування системи надання медичної допомоги, яка працює в країні. Політика охорони здоров'я слугує одним із способів легітимації влади і оперує нормативними (ціннісними) уявленнями про здоров'я як бажаний рівень соціально-демографічних показників [2, с. 26].

С. Г. Прутько проведено комплексний політологічний аналіз структури й основних напрямів реалізації екологічної політики в Україні, де фрагментарно висвітлені питання охорони здоров'я [3]. М.В. Яковлєвим з'ясовано сутність проявів інституційного ізоморфізму на прикладах політичної культури та формування та реалізації політики охорони здоров'я в Україні [4]. Нажаль, аналіз літератури показує, що зважаючи на значну кількість публікацій щодо різних аспектів політики охорони здоров'я, в українській політологічній науці вкрай мало праць, присвячених аналізу проблемам охорони здоров'я.

Набагато більше, у цьому аспекті, збагатилася наука державного управління представниками якої є Т.М. Курило, В.Р. Григорович, О.П. Перетяка, В.Г. Шевцов, Т.В. Педченко, Н.В. Авраменко та інші.

Зокрема, на думку С.В. Петрової державна політика України у сфері охорони здоров'я – це комплекс прийнятих загальнодержавних рішень чи взятих зобов'язань щодо збереження і зміцнення фізичного і психічного здоров'я та соціального благополуччя населення держави як найважливішої складової її національного багатства шляхом реалізації сукупності політичних, організаційних, економічних, правових, соціальних, наукових, медичних заходів з метою збереження громадського здоров'я [5].

У своїх наукових пошуках Н.П. Кризина робить висновок, що основними напрямами, стратегічними цілями національної політики України в галузі охорони здоров'я мають бути: забезпечення збереження і зміцнення здоров'я населення; забезпечення державою

пріоритетного фінансування комплексних народногосподарських програм лікування, профілактики, реабілітації та інших заходів щодо охорони здоров'я; розробка концептуальних засад виходу з кризи та переходу до стійкого розвитку системи охорони здоров'я України; визначення глобальних державних та регіональних цілей, показників і критеріїв управління у зв'язку з переходом до стабільного розвитку галузі охорони здоров'я України; подальше вдосконалення державної медичної допомоги; пріоритетний розвиток ПМЛД, удосконалення мережі та структури закладів охорони здоров'я; поліпшення медико-демографічної ситуації: збільшення народжуваності, зменшення рівня смертності новонароджених та осіб працездатного віку, збільшення тривалості життя; поліпшення профілактичної роботи всіх ланок охорони здоров'я, удосконалення санітарно-епідемічної служби; підвищення рівня санітарної культури населення, формування здорового способу життя [6].

Дослідження Я.Ф. Радиш дає нам уявлення про системний концептуально-цілісний аналіз генезису державного управління охороною здоров'я України як соціального феномену. Дослідником розкрито суть понять «державна система охорони здоров'я», «міжвідомчі державно-управлінські відносини в галузі охорони здоров'я» та уточнено тлумачення дефініцій «державна політика України в галузі охорони здоров'я» та «єдиний медичний простір України». Удосконалено принципи та критерії об'єктивних і суб'єктивних чинників та способів добору управлінських кадрів для охорони здоров'я України, визначено алгоритм їх підготовки [7].

Н. О. Рингач проаналізовано громадське здоров'я як чинник національної безпеки України й обгрунтовано та розроблено теоретико-методологічні засади удосконалення державного управління у сфері охорони здоров'я як складової системи забезпечення національної безпеки. Охарактеризовано нормативно-правову базу у сфері національної безпеки в контексті визначення факторів впливу на формування здоров'я населення. Визначено місце та функції державного управління охорони здоров'я у системі забезпечення національної безпеки України. Автором обгрунтовано методологію визначення ефективності національної політики у сфері охорони громадського здоров'я та діяльності її галузі [8].

У наукових розробках Н.Д. Солоненка обгрунтовано теоретико-методологічні засади удосконалення механізмів державного керування перебудовою галузі охорони здоров'я за умов обмежених ресурсів в Україні та розроблено практичні рекомендації щодо їх упровадження як реальних об'єктів державного управління. Висвітлено

роль їх системної взаємодії у підвищенні ефективності діяльності галузі за умов постіндустріальної ринкової економіки. Науковцем запропоновано та теоретично обгрунтовано напрями вдосконалення окремого механізму державного керування та взаємодії механізмів з метою розробки довгострокової науково обгрунтованої стратегії перебудови системи охорони здоров'я в Україні на сучасному етапі суспільних відносин [9].

Серед фахівців економічного напрямку, вагомі наукові положення опрацьовані І. В. Жалінською, а саме, удосконалено трактування понять «громадське здоров'я» та «охорона здоров'я». Визначено ступінь роздробленості проблеми оцінювання громадського здоров'я й особливості сучасної політики у цій сфері [10].

Є.О. Малік у своїх дослідженнях висвітлює питання управління системою охорони здоров'я України на засадах загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування. Автор переконаний, що державна політика стосовно охорони здоров'я має бути соціальною та базуватися на оцінці ризиків здоров'я населення, що дозволяє визначити напрями державних гарантій. Обгрунтовано, автор приходить до висновків, про необхідність введення в Україні змішаної системи фінансування, що базується на загальнообов'язковому державному соціальному медичному страхуванні [11].

Н.І. Карпишиним досліджено теоретичні та практичні засади фінансового забезпечення охорони здоров'я в Україні, проаналізовано вітчизняний і зарубіжний досвід діяльності у даній сфері. Наведено характеристику й оцінку ефективності механізму фінансування державного сектора охорони здоров'я. Розкрито суть, розглянуто джерела та форми його фінансового забезпечення. Проаналізовано сучасний стан механізму фінансування вітизняної системи охорони здоров'я, виявлено актуальні проблеми, визначено основні тенденції розвитку й обгрунтовано шляхи покращання його функціонування [12].

Окремі елементи, що можуть вплинути на удосконалення політики охорони здоров'я висвітлені у працях С.М. Вдовенко, В.А. Парена, Л.І. Оппельд, Л.І. Безтелесної, І.А. Герасименко.

Юридична наука поповнилася працями Б.О. Логвиненко, Д.С. Шапошнікова, Л.М. Дешко, В.А. Чернат, В.В. Іванюшенко, М.Г. Заславської, В.В. Шаблистого, А.В. Байлова, О.П. Литвина, Г.В. Чеботарьова, П.Є Лівака.

Зокрема, В.Ю. Стеценко досліджено загальну теоретико-правову характеристику медичного страхування як об'єкта правових досліджень. Авторкою проаналізовано організаційно-правові засади забезпечення якості та безпеки медичної допомоги за умов запровадження в Україні обов'язкового медичного страхування [13].

І.В. Шатковською проаналізовано загальну правову природу лікарської таємниці у процесі дослідження її як елемента системи професійної таємниці, характерних особливостей інституту лікарської таємниці як об'єкта правового регулювання та вивчення сучасного стану нормативно-правового забезпечення даного інституту. Досліджено проблематику суб'єктів збереження лікарської таємниці [14].

В.В. Корнієць досліджено адміністративно-правові основи відповідальності за правопорушення у санітарно-епідемологічній сфері в контексті адміністративно-правової реформи в Україні. Авторкою проведено аналіз юридичних складів адміністративних правопорушень, предметом посягання яких є санітарно-екологічна безпека. Розкрито особливості впровадження у справах про порушення правил і норм санітарно-епідеміологічного законодавства. Запропоновано шляхи системного вдосконалення законодавства в сфері забезпечення санітарно-епідеміологічного благополуччя населення. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення діяльності посадових осіб санітарно-епідеміологічного благополуччя населення [15].

У монографії З.С. Гладуна наведено результати дослідження механізму адміністративно-правового регулювання відносин, прав і інтересів людини, формування і реалізації державної політики, повноважень Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у сфері охорони здоров'я населення. Розкрито проблемні питання поєднання державної, регіональної та місцевої політики в даній сфері, координації діяльності органів і закладів охорони здоров'я різних форм власності та різного підпорядкування. Визначено напрями гармонізації українського законодавства про охорону здоров'я з нормами міжнародного права [16].

Позиції І.Я. Сенюти ґрунтуються на аналізі прав людини на охорону здоров'я як основного інститут медичного права, особливостях законодавчого забезпечення даного виду права в Україні. Дослідницею розкрито значення права людини на охорону здоров'я в природно-правовому та юридичному аспектах. Розглянуто питання становлення і розвитку медичного права як комплексної галузі права. Визначено місце і роль права на охорону здоров'я у правовому статусі громадян в державі. Наведено рекомендації щодо вдосконалення законодавчого забезпечення охорони здоров'я, зокрема, надання медичної допомоги [17].

Одним з важливих елемент формування нової політики охорони здоров'я є напрямок виховання молодого покоління в дусі збереження власного здоров'я. В цьому ми вбачаємо нерозривний зв'язок, адже виховання здоров'язбереження, культура здоров'язбереження та поведінка здоров'язбереження утворюють певну систему, що повинна бути закладена в ідею нової політики охорони здоров'я. В цьому контексті

вагому роль відіграють праці В.Ю. Кузьменко в яких визначено та науково обгрунтовано педагогічні умови виховання здорового способу життя старших підлітків засобами фізичної культури. Розроблено й теоретично обгрунтовано зміст, форми і методи виховання в учнів здорового способу життя в процесі фізкультурно-оздоровчої роботи. Уточнено критерії, показники і рівні сформованості здорового способу життя старших підлітків, встановлено взаємозв'язок здорового способу життя і занять фізичною культурою [18].

Теоретичні обгрунтування соціально-педагогічних особливостей становлення особистості у підлітковому віці, соціально-педагогічні чинники формування здорового способу життя особистості, науково-теоретичні засади формування здорового способу життя, соціально-правові аспекти цього процесу знайшли своє відображення у працях О.В. Вакуленко [19].

Науково обгрунтовано зміст, форми, методи та організаційно-педагогічні умови виховання у молодших школярів почуття необхідності ведення здорового способу життя та модель інтегративного підходу до їх виховання, що оптимізує даний процес запропоновано у працях С.М. Кондратюк [20].

Здійснення освіти і самоосвіти здоров'язбереження є новим етапом розвитку сфери охорони здоров'я. Сучасні умови диктують необхідність переоцінки багатьох традиційних розумінь, зокрема до цього спонукають праці О.В. Омельченко, Н.В. Зимівець, А.І. Чаговець, Т.С. Єрмакова, О.Г. Гладощук, О.О. Свириденко та інших.

За межами нашого дослідження залишились науковці, які розкривають політику охорони здоров'я суто з філософського, історичного, валеологічного, медичного, психологічного підходів. Сподіваємося, що вони знайдуть своє відображеня у наступних публікаціях.

Враховуючи викладені положення, доцільно буде зробити наступні висновки: по-перше, визнати важливу роль кожного з напрямків у формуванні поліики охорони здоров'я. Наукові праці, рекомендації викладені в них, мають велику цінність для науки. По-друге, різноманітність викладених останнім часом у наукових публікаціях думок з проблем нової політики охорони здоров'я, свідчить про можливість, а той необхідність перегляду і зміни не лише всієї системи охорони здоров'я у державі, а й філософії відношення людини до свого власного здоров'я. По-третє, слід констатувати невелику кількість наукових робіт політологічного напрямку що стосуються окресленої тематики. Відтак перспективи подальших досліджень у зазначеному напрямі полягають у вивченні сучасних наукових дискурсів, впровадженні їх у сучасну політичну думку та закріпленні у національному законодавстві.

Бібліографічний список:

1. Аналіз політики охорони здоров'я: навч. посіб. / Тетяна Семигіна. – К. : ВПЦ НаУКМА, 2012. – 479 с.
2. Семигіна Т. Політичні аспекти охорони здоров'я: на перетині глобального і локального : монографія. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. – 400 с.
3. Прутько С.Г. Політико-правові засади екологічно безпечного розвитку України : автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / С.Г. Прутько ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. − К., 2007. − 19 с.
4. Яковлєв М. В. Явище інституційного ізоморфізму у процесах демократичної трансформації постсоціалістичних держав (теорія питання): автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / М. В. Яковлєв ; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І.Ф. Кураса. − К., 2010. − 16 с.
5. Петрова С.В. Державна політика України у сфері охорони здоров'я в контексті реформи медичного обслуговування. Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування 2014 № 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://el-zbirn-du.at.ua/2014_2/14.pdf
6. Кризина Н.П. Аналіз державної політики в галузі охорони здоров'я в працях українських учених. [Електронний ресурс]. – Режим доступу http://www.academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/08-KRIZINA.pdf
7. Радиш Я.Ф. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис та тенденції розвитку: Автореф. дис... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01 / Я.Ф. Радиш ; Укр. Акад. держ. упр. при Президентові України. − К., 2003. − 35 с.
8. Рингач Н.О. Державне управління охороною здоров'я як складовою системи забезпечення національної безпеки: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр.: 25.00.02 / Н.О. Рингач ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. − К., 2010. − 36 с.
9. Солоненко Н.Д. Державне управління перебудовою галузі охорони здоров'я в умовах обмежених ресурсів в Україні: Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Н.Д. Солоненко ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. − К., 2004. − 20 с.
10. Жалінська І. В. Громадське здоров'я: методологія оцінювання та обгрунтування політики: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07 / І. В. Жалінська ; НАН України ; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М.В. Птухи. − К., 2011. − 20 с.
11. Малік Є.О. Система фінансування охорони здоров'я: конкурентні та соціальні критерії розвитку: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / Є.О. Малік ; Держ. вищ. навч. заклад «Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана». − К., 2007. −18 с.

12. Карпишин Н.І. Фінансове забезпечення охорони здоров'я в реалізації державних функцій на ринку медичних послуг : автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Н.І. Карпишин ; Терноп. держ. екон. ун-т. − Т., 2006. − 21 с.
13. Стеценко В. Ю. Адміністративно-правове забезпечення запровадження в Україні обов'язкового медичного страхування : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / В. Ю. Стеценко ; Харк. нац. ун-т внутр. справ. − Х., 2010. − 40 с.
14. Шатковська І. В. Адміністративно-правове забезпечення лікарської таємниці в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / І. В. Шатковська ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. − К., 2010. −20 с.
15. Корнієць В. В. Адміністративно-правові основи відповідальності за правопорушення у санітарно-епідеміологічній сфері в контексті адміністративно-правової реформи в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / В. В. Корнієць ; Класич. приват. ун-т. − Запоріжжя, 2010. − 20 с.
16. Гладун З. С. Адміністративно-правове регулювання охорони здоров'я населення в Україні : моногр. / З. С. Гладун. − К. : Юрінком Інтер, 2007. − 720 с.
17. Сенюта І. Я. Право людини на охорону здоров'я та його законодавче забезпечення в Україні : моногр. / І. Я. Сенюта; Акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. − Л. : Вид-во «ПАІС», 2007. − 223 с. – (Пр. Львів. лаб. прав людини і громадянина. Сер. І. Дослідж. та реф.; Вип. 14).
18. Кузьменко В.Ю. Виховання в учнів 8 – 9 класів здорового способу життя : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / В.Ю. Кузьменко ; Ін-т пробл. виховання АПН України. − К., 2003. − 20 с.
19. Вакуленко О.В. Здоровий спосіб життя як соціально-педагогічна умова становлення особистості у підлітковому віці : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 / О.В. Вакуленко ; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. − К., 2001. − 20 с.
20. Кондратюк С.М. Інтегративний підхід до виховання у молодших школярів здорового способу життя : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.07 / С.М. Кондратюк ; Ін-т пробл. виховання АПН України. − К., 2003. − 20 с.

В статье анализируются научные источники и исследуется состояние формирования и реализации государственной политики в отрасли здравоохранения в работах украинских ученых. Отмечено на необходимости учитывания и важности каждого из очерченных направлений в формировании политики здравоохранения. Указывается на важности пересмотра и изменения не только всей системы здравоохранения в государстве, но и философии отношения человека к своему собственному здоровью. Сделанные выводы о существовании небольшого количества трудов политологического

направления в сфере здравоохранения, что определенным образом негативно влияет на введение новой политики здравоохранения.

In the article scientific sources are analysed and the state of forming and realization of public policy is investigated in industry of health protection in works of the Ukrainian scientists. It is marked on the necessity of taking into account and importance of each of the outlined directions in forming of politics of health protection. Specified on importance of revision and change of not only all system of health protection in the state but also philosophy of relation of man to the own health. Drawn conclusion about existence of small amount of labours of political science direction in the field of health protection, that definitely negatively influences on introduction of new politics of health protection.

Стаття надійшла до редколегії 08.04.2015

УДК 343.222.4:616-051

Галкін І. Г., Національний університет водного господарства та природокористування

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗА ВЧИНЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ

В статті проаналізовано кримінальну відповідальність медичних працівників за вчинення професійних злочинів відповідно до Кримінального кодексу України. Визначено поняття професійний злочин а також актуальність дослідження юридичної відповідальності медичних працівників.

Постановка проблеми у загальному вигляді. На жаль, на сьогоднішній день працівники медичних установ мають нечітке уявлення про правові засади відповідальності за вчинення ними професійних злочинів. Саме тому, кримінальна відповідальність медичних працівників за вчинення ними професійних злочинів потребує доступної методології і є актуальним науковим пошуком сьогодення.

Метою статті є визначення кримінальної відповідальності медичних працівників за вчинення ними професійних злочинів відповідно до чинного КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання юридичної відповідальності працівників медичних установ висвітлені в працях С.Г. Стеценка, В.В. Сташиса, Ю.В. Бауліна, М.В. Радченко, А.А. Тарасової та інших.

© Галкін І. Г., 2015

Виклад основних положень. Корумпованість сфери охорони здоров'я, значні показники порушень прав на належну медичну допомогу, сучасний міжнародний досвід, особливий правовий статус медичних працівників, особливий характер взаємовідносин лікаря та пацієнта – все це обумовлює організацію та створення дієвих гарантій забезпечення та реалізації прав на охорону здоров'я. Важливим в таких гарантіях є ефективний вплив на суб'єктів, що можуть бути потенційними правопорушниками в сфері охорони здоров'я. Вплив може здійснюватись як шляхом заохочення медичних працівників (майнового і немайнового характеру) так і встановлення жорсткої відповідальності за правопорушення, вчинені у зв'язку із виконанням ними своїх повноважень. Щодо заохочень, то вітчизняне трудове законодавство передбачає розвинену систему преміювань та додаткових доплат лікарям. Зокрема, це надбавки за почесні звання, надбавки за знання та використання в роботі іноземної мови, надбавки за високі досягнення у праці, виконання особливо важливої роботи, доплата за шкідливість і напруженість праці, премії, доплати за роботу в нічний час, доплати за вислугу років, доплати за категорії та інші. Неврегульованим на законодавчому рівні залишається питання встановлення ефективної системи дієвих та справедливих санкцій за порушення медичного законодавства.

Як свідчить практика, переважна більшість медичних працівників та навіть керівників закладів охорони здоров'я мають поверхове уявлення про юридичну відповідальність, яка встановлена чинним законодавством за правопорушення у сфері охорони здоров'я [1]. При цьому знання про підстави, види і наслідки юридичної відповідальності, з одного боку, дисциплінує медичних працівників, а з іншого – зменшує ймовірність безпідставного притягнення їх до відповідальності.

Зважаючи на збільшення кількості позовних заяв громадян щодо неналежного надання медичної допомоги, проблемам юридичної відповідальності медиків за професійні правопорушення треба приділяти значно більше уваги.

Тому дослідження юридичної (зокрема кримінальної) відповідальності медичних працівника за вчинення ними правопорушень та злочинів є актуальним науковим пошуком сьогодення. В теорії права існує загальновизнана думка, що юридична відповідальність – це процес застосування заходів примусу уповноваженими державними органами до особи, яка вчинила дії, що передбачені чинними нормативними актами як правопорушення, злочини чи проступки [6].

Так, у відповідності до статті 80 «Основ законодавства про охорону здоров'я» особи, винні у порушенні вимог медичного законодавства,

несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством України. Розвиток цих видів відповідальності, передусім зумовлений прийняттям Цивільного кодексу України, поступовим розвитком законодавства з охорони здоров'я та напрацювання судової практики в розгляді справ про притягнення медичних працівників до відповідальності [5].

Найжорсткішим видом відповідальності медичних працівників є кримінальна відповідальність. Кримінальна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що полягає у обов'язку особи, яка вчинила суспільно-небезпечне діяння (злочин) зазнати обмежень прав у формі кримінального покарання. Підставою притягнення медичного працівника до кримінальної відповідальності є вчинення ним злочину. Важливим та достатньо дискусійним на сьогоднішній день є питання «професійних медичних злочинів», адже саме за їх вчинення медичний працівник притягається до кримінальної відповідальності, як особливий суб'єкт злочину. Детальне визначення цієї категорії, на наш погляд, надає С.Г. Стеценко, який вказує, що під професійним злочином слід розуміти умисне або необережне діяння, вчинене медичним працівником при виконанні професійних обов'язків, заборонене кримінальним законом під загрозою покарання [6]. Вичерпний перелік таких злочинів міститься в Кримінальному кодексі України. З метою аналізу законодавчої регламентації кримінальної відповідальності медичних працівників за вчинення ними професійних злочинів ми спробуємо дослідити окремо кожен склад злочину, який на нашу думку є професійним в медичній сфері.

Характеризуючи професійні злочини не можна змовчати про ст. 119 КК України «Вбивство через необережність». Ця стаття встановлює загальну норму стосовно кримінальної відповідальності за неумисне заподіяння смерті іншій людині. Певним негативом є відсутність спеціальної норми за лікарську помилку (вчинену по необережності), яка призвела до летальних наслідків, адже природа медико-професійних злочинів носить особливий суспільно-небезпечний характер. На сьогоднішній день неумисне завдання медичним працівником смерті іншій людині кваліфікується за статтею 119 КК України «Вбивство через необережність». Відповідальність за таке діяння – обмеження або позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років [3].

Одним із професійних злочинів медичних працівників є неналежне виконання професійних обов'язків, що спричинило зараження особи вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби. За такі дії КК України встановлює відповідальність у вигляді обмеження або позбавлення волі на строк до трьох років. Якщо ж такі дії призвели до зараження такими хворобами двох чи більше осіб, то

особа-злочинець, яка їх вчинила підлягає позбавлення чи обмеження волі на строк від трьох до восьми років. Разом з тим до особи, яка вчинила такий злочин застосовується додаткове покарання – позбавлення права обіймати посади, пов'язані з медичною чи фармацевтичною діяльністю на строк до трьох років. Доцільність застосування такого додаткового покарання не викликає сумнівів, з огляду на характер злочинного діяння.

Кримінальним переслідуванням забезпечуються і окремі аспекти порушення лікарської таємниці медичними працівниками відносно своїх пацієнтів. У відповідності до статті 132 КК України розголошення службовою особою лікувального закладу, допоміжним працівником, який самочинно здобув інформацію, або медичним працівником відомостей про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) та його результатів, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків, тягне за собою кримінальну відповідальність [2]. Санкція такого суспільно-небезпечного діяння – альтернативна, а отже на розгляд суду до суб'єкта, який вчинив цей злочин може бути обрано один з таких видів покарань, а саме:

- штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- громадські роботи на строк до двохсот сорока годин;
- виправні роботами на строк до двох років;
- обмеження волі на строк до трьох років.

Також до осіб які вчинили цей злочин може застосовуватись додаткове покарання – позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Окремої уваги заслуговує і стаття 134 КК України «Незаконне проведення аборту». З огляду на те, що Постанова КМУ № 144 встановила, що у випадку хвороби вагітної жінки (з числа встановлених в додатку до постанови) за її заявою Міністерством охорони здоров'я Автономної Республіки Крим, управлінням охорони здоров'я обласної та Севастопольської міської державних адміністрацій і Головним управлінням охорони здоров'я Київської міської державної адміністрації створюється комісія. Така комісія приймає рішення щодо штучного переривання вагітності [7]. У випадку прийняття позитивного рішення про переривання вагітності, воно здійснюється в акредитованих закладах охорони здоров'я особою яка володіє необхідною спеціальною медичною освітою. Такий аборт визначається законним. Щодо неза-

конного аборту, то ст. 134 КК України передбачає 2 окремих склади злочинів, пов'язаних із незаконним проведенням аборту. По-перше проведення аборту особою, яка не має спеціальної медичної освіти карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадськими роботами від ста до двохсот сорока годин, виправними роботами від двох років, обмеженням волі на строк до двох років. По-друге, незаконне проведення аборту, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [2]. Другий склад злочину є матеріальним та передбачає настання негативних наслідків.

Задекларована в КК України і кримінальна відповідальність за незаконну лікувальну діяльність. Незаконна лікарська діяльність це заняття лікувальною діяльністю без спеціального дозволу, здійснювана особою, яка не має належної медичної освіти. Склад вказаного злочину матеріальний, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є спричинення такими діями тяжких наслідків для хворого. У відповідності до статті 138 КК такі дії караються караються виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до трьох років.

Особливої уваги заслуговує норма статті 139 КК України, адже вона встановлює відповідальність за ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами, надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого. Підлягає з'ясуванню категорія «поважні причини», адже у відповідності до вказаної статті за їх присутності діяння, що містить ознаки такого злочину не можуть визначатись як злочин. З цього приводу, на наш погляд є коректною думка В.В. Сташиса та Ю.В. Бауліна, вони відзначають, що поважними причинами, які не дали можливості надати допомогу можуть визнаватися: дія нездоланної сили, поломка автомобіля, на якому медичний працівник доїжджав до хворого, знесений повністю міст через річку, дія інших стихійних сил природи. Поважною причиною може також визнаватися хвороба самого медичного працівника, відсутність у нього медикаментів чи інструментів або практичного досвіду тощо. Питання про визначення причини поважною вирішує суд. В даному випадку медичний працівник не може посилатись на такі обставини як неробочий час, відпочинок, відпустка та інші. [4].

Ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років.

Разом з тим ненадання допомоги хворому медичним працівником без поважних причин можуть призвести до тяжких наслідків, в тому числі і до смерті. Законодавець вказану ситуацію виокремлює в окремий склад злочину, передбачаючи його в ч. 2 ст. 139 КК України визначаючи для нього більш жорстке покарання, а саме: обмеження волі на строк до чотирьох років або позбавлення волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Важливою складовою забезпечення прав і свобод пацієнтів в тій чи іншій країні є встановлення в кримінальному законодавстві відповідальності за невиконання професійних обов'язків медичним працівником. В КК України, цим діянням присвячена стаття 140, відповідно до неї невиконання чи неналежне виконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого, – карається позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк [4].

Невиконання професійних обов'язків може полягати в:

– відмові від госпіталізації хворого, який потребує невідкладної допомоги;
– відмові від проведення діагностики захворювання або проведення невідкладної операції чи іншого втручання;
– залишенні хворого без належного нагляду чи контролю;
– недбалому проведенні операції або інших процедур;
– неправильному дозуванні лікарських препаратів;
– порушенні певних правил при приготуванні ліків;
– порушенні строків і порядку проведення передбачених законодавством профілактичних медичних оглядів, щеплення тощо [3].

Частина друга статті 140 встановлює кримінальну відповідальність за неналежне виконання чи невиконання медичним або фармацевтичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки неповнолітньому (особі, якій не виповнилось 18 років). Такі діяння

караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Під правовою охороною знаходиться порядок залучення людей до проведення клінічних випробувань лікарських засобів. Такий порядок регламентований в Законі України «Про основи законодавства про охорону здоров'я» та Наказі Міністерства охорони здоров'я № 690 від 23.09.2009 року «Про порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань». У відповідності до ст. 141 КК України порушення прав пацієнта, пов'язане із проведенням клінічних випробувань лікарських засобів без письмової згоди пацієнта або його законного представника, або стосовно неповнолітнього чи недієздатного, якщо ці дії спричинили смерть пацієнта або інші тяжкі наслідки карається обмеженням або позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років;

Не залишилось і поза увагою законодавця і незаконне проведення дослідів над людиною. За статтею 142 КК України такі діяння тягнуть за собою кримінальну відповідальність, якщо це створювало небезпеку для життя чи здоров'я людини. Санкція названої статті альтернативна та передбачає штраф до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або обмеження волі на строк до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років [4].

Разом з тим, частина 2 статті 142 передбачає, що незаконне проведення дослідів, вчинені щодо неповнолітнього, двох або більше осіб, шляхом примушування або обману, а так само якщо вони спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого, – караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого [2].

Поступово отримує розвиненої форми і вітчизняне правове регулювання трансплантації органів або тканин людини. В статті 143 КК України встановлено, що порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Жорсткішою є відповідальність за вилучення у людини шляхом примушування або обману її органів або тканин з метою їх

трансплантації. Караються такі діяння – обмеженням або позбавленням волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Якщо ж дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені щодо особи, яка перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного, то вони караються обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

В частині 4 ст. 143 КК України встановлено кримінальну відповідальність за незаконну торгівлю органами або тканинами людини. Вказані дії караються обмеженням або позбавленням волі на строк до п'яти років. Разом з тим, ч. 5 ст. 143 КК України встановлює такі обтяжуючі обставини цього злочину:

– потерпіла особа, перебувала в безпорадному стані або в матеріальній чи іншій залежності від винного;
– злочин вчинений за попередньою змовою групою осіб;
– винна особа брала участь у транснаціональних організаціях, які займаються незаконною торгівлею органами або тканинами людини.

За наявності вказаних обтяжуючих обставин незаконна торгівля органами або тканинами людини карається позбавленням волі на строк від п'яти до семи років з позбавленням права обіймати певні посади і займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Кримінальний кодекс України визначає кримінальним злочином насильницьке донорство. Насильницьке донорство взалежності від обставин злочину може каратись обмеженням чи позбавленням волі на строк до п'яти років або позбавленням права обіймати посади в закладах охорони здоров'я, або займатись лікарською діяльністю на строк до трьох років або виправними роботами на строк до двох років або штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Позбавлення права обіймати посади в закладах охорони здоров'я, або займатись лікарською діяльністю на строк до трьох років в окремих випадках може застосовуватись як додаткове покарання [2].

Надто важливим є основи правового забезпечення лікарської таємниці. До такого забезпечення можна віднести і кримінально-правове, основу якого складає норма ст. 145 КК України «Незаконне розголошення лікарської таємниці». У відповідності до неї умисне розголошення лікарської таємниці особою, якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, якщо таке діяння

спричинило тяжкі наслідки, – карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот сорока годин, або позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років, або виправними роботами на строк до двох років. Розголошення лікарської таємниці виражається в незаконному повідомленні іншій особі (особам) цієї інформації. Вона може передаватися в розмові, в тому числі телефонній, в листі, доповідях, виступах, лекціях, по телебаченню, радіо або в періодичній пресі.

Висновки. Як свідчить зміст вітчизняного карного законодавства, кримінальна відповідальність медичних працівників за вчинення професійних злочинів віднайшла своє нормативне закріплення. Разом з тим, відповідно до Листа Міністерства юстиції України від 20.06.2011 «Відповідальність медичних працівників» на практиці існують проблеми недостатньої поінформованості про кримінальну відповідальність керівників закладів охорони здоров'я [1]. З огляду на таку ситуацію, на наш погляд, необхідно розробити дієву методологію інформування медичних працівників про діяння, які підпадають під кримінально-правову заборону а також покарання, які встановлені за них.

Бібліографічний список:

1. Відповідальність медичних працівників – Лист Департаменту конституційного, адміністративного та соціального законодавства управління соціального, трудового та гуманітарного законодавства від 20.06.2011. – [Електронний ресурс], режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0040323-11
2. Кримінальний кодекс України Закон від 05.04.2001 № 2341-III [Електронний ресурс], режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/234114?test=dCCMfOm7xBWMzBDEZi3aVvYnHI4uws80msh8Ie6
3. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / К82 Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К. : Концерн "Видавничий Дім "Ін Юре", 2003. – 1196 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Н34 За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка – 7-ме вид., переробл. та до-пов. – К. : Юридична думка, 2010 – 1288 с.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон від 19.11.1992 № 2801-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page3
6. Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я. Медичне право України : підручник / за заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка. – К. : Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 507 с.

7. Сучасне українське медичне право : монографія / [за заг. ред. С. Г. Стеценка]. – К. : Атіка, 2010. – 496 с.

В статье проанализирована уголовная ответственность медицинских работников за совершение профессиональных преступлений в соответствии с Уголовным кодексом Украины. Определено понятие профессиональное преступление а также актуальность исследования юридической ответственности медицинских работников.

In the article the criminal responsibility of health workers for committing professional crimes under the Criminal Code of Ukraine. The concept of professional crime and relevance of research legal responsibility of medical workers.

Стаття надійшла до редколегії 09.02.2015

УДК 343.2.7

Кантока М. Г., прокуратура Ленінського району м. Полтави

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РЕФОРМУВАННЯ ПРОКУРАТУРИ

У статті розглядаються основні підходи до формування інституту кримінальних проступків. Наголошується, що інститут кримінальних проступків може стати альтернативою нагляду за додержанням і застосуванням законів, задля ефективного реагування на факти порушення прав громадян та інтересів держави. Особливу увагу приділено наслідкам скасування загального нагляду у прокуратури. Як наслідок, органи прокуратури позбавляються повноважень щодо ефективного реагування на порушення в діяльність громадян, підприємств, установ та організацій поза сферою кримінального судочинства.

Актуальність теми дослідження. В умовах розвитку нашої держави в напрямку демократії та бажання пришвидшити процес Євроінтеграції, спроба гуманізації сфери кримінальної відповідальності об'єктивно обумовлюють створення та введення в дію нового для українського законодавства інституту, який передбачав б впровадження відповідальності за вчинення кримінальних проступків. З прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України проблема запровадження інституту кримінального проступку набуло неабиякої актуальності. Це дозволить сформувати цілісну концепцію

 © Кантока М. Г., 2015

кримінальних правопорушень. Створення інституту кримінальних проступків повинно стати потужним чинником в гуманізації кримінального права, оскільки кримінальними проступками стануть не тільки певні адміністративні проступки, а й теперішні найменш тяжкі злочини.

Повноваження прокуратури також приводяться до Європейських стандартів, у зв'язку із чим був скасований нагляд за додержанням і застосуванням законів. Дійсно, органи прокуратури припинили проводити перевірки та реагувати на факти порушення, які не є кримінально караними. Проте, відтепер прокуратура може проводити нагляд через кримінальні провадження, оскільки до реєстру досудових розслідувань заноситься факт, який правоохоронні органи вважають незаконним. Тому, інститут кримінальних проступків можна стати своєрідною заміною загального нагляду, для ефективного реагування на факти порушення прав громадян та інтересів держави, які не завдають великої суспільної шкоди як злочин.

Метою дослідження є розгляд формування інституту кримінальних проступків, що дозволяють одночасно розглядати його і як шлях до відновлення ефективного і законного шляху захисту прокуратурою прав, свобод громадян та інтересів держави і як елемент гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність.

Стан дослідження проблеми. Реформування законодавства про кримінальну відповідальність є необхідною умовою процесу інтеграції України у міжнародну правову спільноту. Вказане не могло не привернути увагу вчених до обговорення можливості запровадження нового для України, але не для багатьох інших держав, виду кримінальних правопорушень – кримінальних проступків. Ця проблематика є предметом наукових робіт В. Б. Авер'янова, О. А Банчука, В. І. Борисова, І. П. Голосніченка, М. М. Дмитрука, К. П. Задої, І. Б. Коліушка, В. М. Куца, А. А. Музики, Є. Л Стрельцова, П. Л. Фріса, М. І. Хавронюка та багатьох інших. У свою чергу, окремі народні депутати України, будучи суб'єктами законодавчої ініціативи, виклали своє розуміння інституту кримінальних проступків у відповідних законопроектах. Йдеться, насамперед, про проект Стретовича В.М., Головатого С. П., Притики Д. М., Шишкіної Е. В. № 10126 від 28 лютого 2012 року (проект відкликано), проекти Швеця В. Д. № 10146 від 3 березня 2012 року (проект відкликано), № 1202 від 8 січня 2013 року [6, с. 91]. Водночас, викладені в них положення не повною мірою кореспондують меті гуманізації законодавства про кримінальну відповідальність. З огляду на зазначене видається доцільним з'ясувати, яких наслідків слід очікувати від впровадження в українське законодавство кримінальних проступків.

Виклад основного матеріалу. 14 жовтня 2014 року Верховна Рада України ухвалила закон про прокуратуру (№ 3541). Розділом XII «Прикінцеві положення» Закону України «Про прокуратуру». Передбачається набрання ним чинності через шість місяців з дня його опублікування, крім пункту 5 розділу XII (крім підпунктів 3, 5, 8, 9, 12, 20, 42, 49, 63, 67), розділу XIII Закону, які набирають чинності з дня, наступного за днем його опублікування. Цим законом скасовано функції прокуратури з нагляду за додержанням і застосуванням законів (так званий «загальний нагляд») [10]. Згідно нового Закону прокуратура не займається перевірками організацій, дотримання бюджетного законодавства, земельного, екологічного, транспортного законодавства, розглядом скарг поза межами кримінального судочинства тощо [3].

Основна роль у виконанні таких завдань тепер відводиться профільним органам державної влади. Такі зміни дозволять уникнути дублювання повноважень прокуратури та інших органів, на які покладаються повноваження щодо нагляду (контролю) за додержанням законів, що дозволить, з одного боку, чітко зрозуміти, який орган несе відповідальність за стан справ у певній сфері суспільних відносин, а з іншого – зменшити кількість перевірок та інших заходів, які можуть впливати на діяльність фізичних та юридичних осіб, насамперед у сфері підприємницької діяльності [8, с.128].

Повноваження прокуратури у сфері суспільних відносин, не пов'язаних з кримінальним судочинством, тепер обмежуються виключно її можливістю здійснювати дії, пов'язані з виконанням конституційної функції представництва інтересів громадянина або держави в суді. Як наслідок, органи прокуратури позбавляються повноважень щодо безпосереднього втручання у діяльність громадян, приватних підприємств і організацій поза сферою кримінального судочинства, зокрема права безперешкодного відвідування приміщень приватних суб'єктів господарювання, вимоги і вилучення у зазначених осіб документів, виклику та отримання пояснень і т.п. [7].

По суті, нагляд за додержанням і застосуванням законів прокурором це досить ефективний інструмент впливу на порушників закону, тому досить передбачуваним є факт існування багатьох думок з того приводу, що цей інструмент суспільству не потрібен. Не є вагомим аргументом, що такої функції нема у європейської прокуратури. Орган з такою функцією повинен бути у суспільстві, бо логічно, що суди, куди перекочують з прокуратури всі звернення ще більше потонуть у паперах і не забезпечать достатнього захисту прав громадян. Принаймні доцільним було б залишити за прокуратурою функцію нагляду за дотриманням законів за органами державної влади, орга-

нами місцевого самоврядування та їх посадовими особами у сфері прав та інтересів держави, прав та інтересів місцевої громади, насамперед заподіяння чиновниками збитків державному та комунальному майну

Відповідно до нового закону «Про прокуратуру», даний орган зосереджує свої повноваження на кримінальному процесі. З огляду на те, якою є роль прокуратури в кримінальному судочинстві, вона має змінити філософію і підхід до права. Виконавець, що буде здійснювати нагляд за дотриманням законності на рівні досудового слідства, у законі не узгоджено з нормами Кримінального процесуального кодексу. А від цього залежить якість досудового розгляду, доля людини, яка перебуває під кримінальним переслідуванням.

Тому, як альтернатива нагляду за додержанням і застосуванням законів, за для ефективного реагування на факти порушення прав громадян та інтересів держави, які не завдають великої суспільної шкоди як злочин, необхідно впровадити кримінальні проступки. Тоді справді прокуратура зможе знову ефективно та законно захищати права і свободи громадян та інтереси держави.

Питання про запровадження інституту кримінального проступку в законодавство України неодноразово піднімалося в науковій літературі, ставало предметом широкого обговорення юридичної громадськості. На теперішній час воно стало особливо актуальним, оскільки новий Кримінальний процесуальний кодекс України, що набув чинності 19 листопада 2012 р., нормативно закріпив положення про кримінальний проступок [1]. При цьому постає питання щодо ознак, на які слід спиратися при визначенні поняття кримінального проступку, та обсягу діянь, які ним будуть охоплюватися. Основним критерієм, за яким доцільно відмежовувати проступок від злочину, є їх небезпека для суспільства [4]. Щодо обсягу діянь, то, на думку більшості фахівців, до числа кримінальних проступків слід відносити окремі діяння, які за чинним Кримінальним кодексом України належать до злочинів невеликої тяжкості [2], а також певні види адміністративних правопорушень, що вчиняються фізичним особами та мають судову юрисдикцію [11].

Підтримуючи ідею необхідності трансформації значної частини злочинів невеликої тяжкості у проступки як логічний прояв політики подальшої гуманізації юридичної відповідальності за делікти, що не містять загрози спричинення значної шкоди інтересам суспільства й держави, та віднесення до цієї групи також частини адміністративних правопорушень, слід зазначити, що визначення всіх деліктів, які пропонуються трансформувати в окремий інститут

права, терміно-поняттям «кримінальний проступок» не виглядає переконливим. По-перше, поява інституту кримінального проступку ставить принципове питання щодо його правової природи й визначення місця у системі законодавства. По-друге, виникає проблема декриміналізації і криміналізації. Трансформація злочинів невеликої тяжкості, передбачених 37 статтями та 149 частинами інших статей (орієнтовно), у кримінальні проступки не змінять юридичної природи цих правопорушень, оскільки засобом обмеження прав і свобод особи, яку буде визнано винною у їх вчиненні, залишається кримінальна відповідальність [12, с.12].

Юридична процедура визнання особи винною та призначення їй відповідного покарання здійснюватиметься в межах кримінально-правових відносин. Ще більш негативний соціально-політичний резонанс матиме переміщення значної частини адміністративних правопорушень, що вчиняються фізичними особами (наприклад, дрібне хуліганство, дрібне викрадення майна), до кримінальних проступків. Визнання таких правопорушень кримінально караними деліктами буде сприйматися як у повсякденній свідомості громадян, так і в професійній правосвідомості фахівців, як розширення сфери дії кримінального закону. При цьому різко збільшаться судово-статистичні показники кримінально караних діянь, кількість яких сягатиме мільйонних вимірів [5].

Перехід до кримінальних проступків, якщо вони, наприклад, будуть уведені на заміну злочинам невеликої тяжкості. бажано супроводити формуванням інституту антигромадського проступку. Як уявляється, можливість уведення в систему українського права такого інституту повинна ґрунтуватися на праві місцевого самоврядування, яким наділені громади у вирішенні питань регіонального значення в межах Конституції і законів України. Вочевидь, центром ураження від шкоди, що спричиняється дрібними правопорушеннями, є законні інтереси жителів громад. З урахуванням необхідності безпосереднього захисту цього сегмента суспільного життя України слід здійснити вибірку деліктів із числа злочинів невеликої тяжкості та адміністративних правопорушень. Окрім того, на порядок денний напрошуються питання щодо суб'єктів прийняття норм про відповідальність за антигромадські проступки й поділ таких норм за їх функціональним призначенням. Такими суб'єктами, поряд із Верховною Радою України, яка могла б обмежитися формуванням керівних засад відповідальності за антигромадські проступки (завдання, принципи, ознаки проступку, караність та умови звільнення від відповідальності й покарання тощо), повинні стати Верховна Рада АРК, обласні ради,

ради міст Києва та Севастополя, які представляють спільні інтереси відповідних територіальних громад України та своїми постановами могли б формулювати норми з визначенням в них певних, характерних для відповідних регіонів дрібних правопорушень [9, с. 5].

Викладене дає підстави дійти до таких висновків:

1. В процесі побудови демократичної держави з усіма інститутами гарантування прав і свобод громадян та створення відповідної законодавчої бази досягне рівня, коли функція нагляду за дотриманням законодавства в повному обсязі буде закріплена за судовою владою (яка здійснюватиме і контроль за додержанням законності в діяльності контролюючих органів у сфері виконавчої влади), тоді відпаде і сама необхідність прокурорського нагляду. Проте, на сьогоднішній день, таку функцію варто трансформувати у вигляді створення інституту кримінальних проступків, оскільки на сучасному етапі спостерігається неспроможність жодного органу державної влади виконати функцію загального нагляду, навіть суду. Запровадження кримінальних проступків дало б можливість прокурорам ефективно виконувати свої обов'язки, зосереджуючи свою увагу лише за серйозними правопорушеннями. Окрім того, на даний час досвід органів прокуратури ще збережений.

2. Метою запровадження інституту кримінальних проступків визнається гуманізація кримінальної відповідальності, то один з обраних для цього засобів (часткова криміналізація адміністративних правопорушень) є невдалим і явно не вирішує вказаного завдання. Якщо ж в Україні таким чином намагаються виконати міжнародні зобов'язання щодо реформування кримінального законодавства, то слід реально оцінювати, які це матиме наслідки для українського соціуму. Незаперечним свідченням гуманізованої спрямованості інституту кримінальних проступків є скорочення переліку діянь, які визнаються злочинними. Запровадження інституту кримінальних проступків дозволить виключити з Кримінального кодексу майже 40 статей та 160 їх частин. Однак у даному випадку не йде мова про декриміналізацію відповідних діянь, адже кримінальна відповідальність за їх вчинення не скасовується, а набуває дещо іншої форми – стягнення. Таку диференціацію кримінальної відповідальності, особливо зважаючи на менш суворий, ніж у покарань, характер кримінально-правових стягнень (згідно з Концепцією – короткострокове позбавлення волі, штраф у певному обмеженому розмірі, позбавлення спеціальних прав, залучення до обов'язкових робіт тощо), а також відсутність судимості за вчинення кримінального проступку, безумовно, слід розглядати як елемент гуманізації кримінального законодавства.

3. Наша держава повинна працювати в напрямку уніфікації державно-владних органів до європейських стандартів. Адже, в країнах західної Європи немає такого державного органу, який здійснює загальний нагляд. Тому, мабуть слід відмовитись від запроваджень перехідного періоду, а почати все ж таки здійснювати реформування прокуратури у напряму скорочення її функцій та звуження повноважень, як це пропонується Радою Європи.

Бібліографічний список:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 №2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua
3. Про прокуратуру, Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua.
4. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження інституту кримінальних проступків: проект Закону України № 3438 від 17 жовтня 2013 року [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4 _1?pf3511=48706.
5. Бахуринська О. О. Про дотримання принципу науковості при впровадженні інституту кримінальних проступків [Електронний ресурс] / О. О. Бахуринська // Стратегія і тактика правових реформ: виклики сучасності: матеріали наук.-практ. інтернет-конф., 5 березня 2013 року. – Режим доступу: http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=454%3A040313-14&catid=64%3A5-0313&Itemid=79&lang=ru.
6. Гладун О. З. Інститут кримінальних проступків: елемент гуманізації законодавства України про кримінальну відповідальність чи шлях до криміналізації суспільства? [Електронний ресурс] / О. З. Гладун // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2013. – № 6. – С.91-95.
7. Коментарі генерального директорату з прав людини і верховенства права (директорату з прав людини) Ради Європи щодо Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року // Підтримка реформи кримінальної юстиції в Україні // 05 грудня 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.coe.int/t/dgi/hr-natimplement/Source/echr/CoE%20review% 20of%20the%20Law%20of%20Ukraine%20on%20the%20PPS_Final%20Ukr%20%282%29.pdf

8. Кулинич Л. С. Напрямки оптимізації контрольно-наглядової діяльності органів прокуратури у сфері публічного управління / Л. С. Кулинич // 14 травня 2014 року Публічне адміністрування в сфері внутрішніх справ // Матеріали круглого столу. Збірник наукових праць / – 14 травня 2014р. – К., НАВС. – С. 128-130.
9. Курінний Л. Кримінальний проступок – нова правова реалія / Л. Курінний // Юрид. вісн. України. – 7-13 липня 2012 р. – С. 5.
10. Наглядова функція прокуратури та її закріплення у майбутньому законі України про прокуратуру: вступ з принципових питань. Огляд матеріалу [Електронний ресурс] // Юридичний вісник України – Юрінком Інтер, 25.10.2014 – Режим доступу : http://yurincom.com/ua/yuridichnyi_ visnyk_ukrainy/overview/?id=5725
11. Проблеми впровадження інституту кримінального проступку : матеріали Всеукр. інтернет-конференції, 15–20 червня 2012 р. [Електронний ресурс] / Всеукраїнська громадська організація» Асоціація кримінального права» ; Інститут вивчення проблем злочинності НАПрНУ. – Режим доступу : http://ivpz.org/golovna-konferents.
12. Тацій В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права / В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін // Право України. – 2010. – № 9. – С. 12.

В статье рассматриваются основные подходы к формированию института уголовных проступков. Отмечается, что институт уголовных проступков может стать альтернативой надзора за соблюдением и применением законов, для эффективного реагирования на факты нарушения прав граждан и интересов государства. Особое внимание уделено последствиям отмены общего надзора прокуратуры. Как следствие, органы прокуратуры лишаются полномочий по ефективному реагированию на нарушения в деятельности граждан, предприятий и организаций вне сферы уголовного судопроизводства.

In the article the main approaches to the formation of the institute of criminal offenses. It is noted that the institution of criminal offenses can be an alternative supervision over observance and application of laws for effective response to violations of citizens' rights and interests. As a result, prosecutors are deprived of the power to direct intervention in the public, private enterprises and organizations outside the sphere of criminal justice

Стаття надійшла до редколегії 23.02.2015

УДК 343.2.7

Голосов С. С., Ізмаїльська міжрайонна прокуратура

ПРОЦЕСУАЛЬНЕ КЕРІВНИЦТВО ПРОКУРОРОМ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті проведено дослідження питання нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням. Проаналізовано різні точки зору на дане явище. Визначено подальші напрямки дослідження та вдосконалення кримінального законодавства України в цій сфері.

Актуальність теми дослідження. Статтею 2 Кримінального процесуального кодексу України визначені завдання кримінального провадження, до яких віднесено захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду [1].

Однією із основних гарантій забезпечення ефективного виконання завдань кримінального провадження є належна організація прокурором нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, що зумовлює актуальність даної теми наукового дослідження, надає потужний поштовх для дослідів в цієї сфері.

Метою статті є розкриття теоретичних та практичних аспектів процесуального керівництва прокурором за наглядом додержанням законів під час досудового розслідування, виявлення проблемних аспектів та пошук шляхів їх вирішення.

Стан дослідження проблеми. З моменту прийняття Кримінального процесуального кодексу України, тематика процесуального керівництва привернула увагу багатьох вчених та, за відносно невеликий проміжок часу, отримала своє відображення як у працях молодих дослідників так і досвідчених науковців: Бабкової В., Гошовського М., Гришина Ю., Грошевого Ю., Мірковець Д., Пашковського В., Пилипенко Д., Півненко В., Попович О., Руденко М., Тищенко С., Тюрін Г., Юрчишина В. та багатьох інших.

Виклад основного матеріалу. Об'ємне реформування законодавства, закріпило низку новельних положень, які до цього часу не практикувались в Україні. Одним із таких, по праву, варто вважати

 © Голосов С. С., 2015

відображене в частині 2 ст. 36 КПК твердження про те, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів під час проведення досудового розслідування у формі процесуального керівництва [1].

В процесі розтлумачення змісту ч. 2 ст. 36 КПК «для себе», варто звернутися до статті 3 КПК, де в п. 5 ч. 1 закріплено: досудове розслідування – стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності [1]. Проте, поняття процесуального керівництва у цій статті не розкривається.

Доктрина кримінального процесу, в свою чергу, містить різні погляди на сутність та значення процесуального керівництва. Так, Гришин Ю.А. вважає, що процесуальне керівництво несумісне з прокурорським наглядом ні за призначенням, ні за змістом, ні за порядком реалізації [2, с. 104]. Мірковець Д.М. вважає, що в ролі процесуальних керівників можуть виступати лише керівники органів досудового розслідування, яким більш притаманний цей вид процесуальної діяльності. Він пропонує термін «відомчий контроль» замінити терміном «процесуальне керівництво» для характеристики діяльності цих владних суб'єктів досудового розслідування [3, с. 155]. Тобто можна виділити точку зору, відповідно до якої процесуальне керівництво має розглядатися як функція лише керівника органу досудового розслідування. У роботі С. Тищенко визначає процесуальне керівництво як один із засобів взаємодії прокурора з дізнавачем та слідчим [4, с. 50]. На сторінках монографії В. Юрчишина прослідковується точка зору , відповідно до якої автор обґрунтовує наявність у прокурора самостійної функції у досудовому розслідуванні, що іменується процесуальним керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення [5, с. 178-179]. Зустрічається позиція, автори якої взагалі не знаходять ніякої різниці між прокурорським наглядом і прокурорським керівництвом під час проведення досудового розслідування кримінального правопорушення, вважаючи ці два поняття тотожними [6, с. 71-73].

Під впливом нового КПК, стаття 30 Закону України «Про прокуратуру» зазнала певних змін та у останній редакції закріпила, що прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування (дізнання та досудового слідства) у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням Повноваження

прокурора при здійсненні нагляду за додержанням законів органами, що здійснюють досудове розслідування, визначаються кримінальним процесуальним законодавством [7]:

1) починати досудове розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;

2) мати повний доступ до матеріалів, документів та інших відомостей, що стосуються досудового розслідування;

3) доручати органу досудового розслідування проведення досудового розслідування;

4) доручати слідчому, органу досудового розслідування проведення у встановлений прокурором строк слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій або давати вказівки щодо їх проведення чи брати участь у них, а в необхідних випадках – особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом;

5) доручати проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам;

6) призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом;

7) скасовувати незаконні та необґрунтовані постанови слідчих;

8) ініціювати перед керівником органу досудового розслідування питання про відсторонення слідчого від проведення досудового розслідування та призначення іншого слідчого за наявності підстав, передбачених КПК, для його відводу, або у випадку неефективного досудового розслідування;

9) приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК, у тому числі щодо закриття кримінального провадження та продовження строків досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК;

10) погоджувати або відмовляти у погодженні клопотань слідчого до слідчого судді про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, інших процесуальних дій у випадках, передбачених КПК, чи самостійно подавати слідчому судді такі клопотання;

11) повідомляти особі про підозру;

12) пред'являти цивільний позов в інтересах держави та громадян, які через фізичний стан чи матеріальне становище, недосягнення повноліття, похилий вік, недієздатність або обмежену дієздатність неспроможні самостійно захистити свої права, у порядку, передбаченому КПК та законом;

13) затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акта, клопотань про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання;

14) звертатися до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності;

15) підтримувати державне обвинувачення в суді, відмовлятися від підтримання державного обвинувачення, змінювати його або висувати додаткове обвинувачення у порядку, встановленому КПК;

16) погоджувати запит органу досудового розслідування про міжнародну правову допомогу, передання кримінального провадження або самостійно звертатися з таким клопотанням в порядку, встановленому КПК;

17) доручати органу досудового розслідування виконання запиту (доручення) компетентного органу іноземної держави про міжнародну правову допомогу або перейняття кримінального провадження, перевіряти повноту і законність проведення процесуальних дій, а також повноту, всебічність та об'єктивність розслідування у перейнятому кримінальному провадженні;

18) перевіряти перед направленням прокуророві вищого рівня документи органу досудового розслідування про видачу особи (екстрадицію), повертати їх відповідному органу з письмовими вказівками, якщо такі документи необґрунтовані або не відповідають вимогам міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, чи законам України;

19) доручати органам досудового розслідування проведення розшуку і затримання осіб, які вчинили кримінальне правопорушення за межами України, виконання окремих процесуальних дій з метою видачі особи (екстрадиції) за запитом компетентного органу іноземної держави;

20) оскаржувати судові рішення в порядку, встановленому КПК;

21) здійснювати інші повноваження, передбачені КПК [1].

Виходячи із загальновизнаного факту про те, що кримінальна процесуальна форма – це визначений законом порядок кримінальною провадження в цілому, порядок виконання окремих процесуальних дій та порядок прийняття процесуальних рішень, враховуючи зазначені повноваження, можна стверджувати, що всі вони чітко регламентовані КПК та утворюють самостійну форму кримінального

процесу – процесуальне керівництво за додержанням законів під час досудового розслідування. Наприклад, повідомлення про підозру відбувається в порядку глави 22 КПК, де чітко закріплені вимоги, які висуваються до оформлення такого процесуального рішення, порядок здійснення його вручення тощо [1].

З метою забезпечення ефективного нагляду за додержанням законів під час проведення досудового розслідування, в тому числі у формі процесуального керівництва ним, підтримання державного обвинувачення, оскарження судових рішень і здійснення інших передбачених законом повноважень з цих питань, видано наказ Генерального прокурора України № 4 від 19 грудня 2012 року «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному провадженні», відповідно до якого, прокурори, що беруть участь у кримінальному провадженні визначаються процесуальними керівниками [8]. Це дає змогу зробити висновок про те, що процесуальне керівництво міцно вкорінюється в кримінально-процесуальну діяльність України та містить усі ознаки, які притаманні формі кримінального судочинства, відповідно до якої прокурор діє в межах повноважень чітко регламентованих КПК України.

Здійснення нагляду за додержанням законів у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням полягає у тому, що прокурор, на відміну від суто наглядових повноважень, здійснює також діяльність, пов'язану із визначенням кола доказів та способів їх отримання у конкретному кримінальному провадженні, проведенням із зазначеною метою певних слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також забезпеченням при цьому законності дій слідчого.

Дуже влучним є зауваження В.Юрчишина, який вважає, що процесуальне керівництво пов'язане з організацією досудового розслідування справи з використанням не внутрішніх організаційно-управлінських повноважень, а правових кримінально-процесуальних повноважень владнорозпорядчого характеру, закріплених у ст. 36 КПК України. Це – різні види керівництва, як за спрямованістю, так і за змістом. Якщо перший з них направлений на забезпечення високої організації праці, то другий – на методику, техніку і тактику розслідування кримінальної справи [9, с. 27].

Не можна залишити поза увагою той факт, що на обґрунтування процесуального керівництва як спеціальної функції кримінального судочинства, наводяться доволі серйозні аргументи.

Згрупувавши сукупність знань про кримінально-процесуальні функції, досліджуючи їх окремі аспекти, І.В. Гловюк зазначає, що

для визначення сутності даного явища базовими є чотири концепції розуміння цієї категорії:

1) перша концепція ґрунтується на тому, що кримінально-процесуальна функція являє собою напрям, вид кримінально-процесуальної діяльності суб'єкта. При цьому у деяких дослідженнях для визначення терміну «кримінально-процесуальна функція» використовується сполучення «основні напрямки кримінально-процесуальної діяльності», а у інших – «окремі напрямки» або «окремі компоненти» кримінально-процесуальної діяльності.

2) друга концепція пов'язує кримінально-процесуальні функції із видами, напрямками діяльності суб'єктів кримінального процесу, обумовлені їх роллю, призначенням або метою участі у справі. Різниця у цих концепціях у тому, що друга концепція безпосередньо пов'язує кримінально-процесуальну функцію із її носієм, і тому об'єднувати ці концепції не зовсім обґрунтовано.

3) третя концепція пов'язує кримінально-процесуальні функції із вираженими у відповідних напрямах кримінально-процесуальної діяльності спеціальним призначенням та роллю суб'єкта. У даний час ця концепція дещо трансформувалася у тлумачення кримінально-процесуальної функції як місце та роль учасника кримінального процесу у досягненні мети та вирішенні завдань конкретного етапу кримінального процесу та, відповідно, кримінального процесу у цілому.

4) четверта концепція розглядає кримінально-процесуальну функцію як покладений на суб'єкта загальний обов'язок або надане суб'єкту загальне право, спрямованих на виконання завдань та досягнення цілей (призначення) кримінального процесу або як сукупність прав та обов'язків, яка дозволяє суб'єкту кримінально-процесуальної діяльності захищати свої права або законні інтереси або здійснювати професійні повноваженнях [10, с. 254-255].

На нашу думку, крім ознак кримінально-процесуальної форми, даній категорії притаманні також і ознаки кримінально-процесуальної функції. Оскільки процесуальне керівництво – особливий вид діяльності, який реалізується окремим самостійним суб'єктом – прокурором, який діє у межах наданих йому законом повноважень та покладених на нього обов'язків.

Викладене дає підстави дійти таких висновків: процесуальне керівництво наглядом за додержанням застосування законів під час досудового розслідування у вітчизняному законодавстві унікальне явище, яке поєднує у собі особливу кримінально-процесуальну форму та окрему функцію судочинства.

Під час здійснення процесуального керівництва, прокурор реалізує ряд прав та виконує свої обов'язки безпосередньо під час проведення процесуальних дій (слідчих або негласних (слідчих) дій). Він уповноважений давати рекомендації чи вказівки дізнавачу або слідчому, звертати увагу на недоліки допущені під час їх роботи, проводити самостійно конкретні процесуальні дії та обов'язково виступає контролюючою ланкою прийнятих рішень органів досудового розслідування. Проте у своїй діяльності він забов'язаний не допустити заміщення посад вказаних осіб.

Бібліографічний список:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17
2. Гришин Ю.А. О статусе прокурора на стадии досудебного расследования в реформируемом уголовном процессе / Ю. А. Гришин // Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства й удосконалення діяльності судових і правоохоронних органів: матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – С. 98-107.
3. Мірковець Д.М. Інститут керівництва досудовим слідством за проектом КПК України / Д.М. Мірковець // Проблеми реформування кримінально-процесуального та кримінального законодавства України: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – Х. : ХНУВС, 2011. – С. 152-156.
4. Тищенко С. Суб'єкти взаємодії сторони обвинувачення під час досудового розслідування / С. Тищенко // Вісник прокуратури. – 2013. – № 1. – С. 49-54.
5. Юрчишин В.М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці: монографія / Юрчишин В.М. – Чернівці: Вид. дім «Родовід», 2012. – 289 с.
6. Бабкова В. Проблеми здійснення прокурором наглядових повноважень у формі процесуального керівництва під час проведення досудового розслідування / В. Бабкова // Вісник Нац. акад. прокуратури України. – 2012. – № 3. – С. 71-73.
7. Закон України «Про прокуратуру» від 05.11.1991року № 1789-XII [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1789-12
8. Наказ Генерального прокурора України «Про організацію діяльності прокурорів у кримінальному проваджені» від 19 грудня 2012 року № 4. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102
9. Юрчишин В.М. Прокурор як керівник досудового розслідування / В.М. Юрчишин // Адвокат. – № 7 (142). – 2012. – С. 26-30.

10. Гловюк І.В. Деякі аспекти дослідження поняття «кримінально-процесуальна функція» // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2011. – Спецвипуск № 5. – С. 251-258.

В статье проведено исследование вопроса надзора за соблюдением законов при проведении досудебного расследования в форме процессуального руководства досудебным расследованием. Проанализированы различные точки зрения на это явление. Определены дальнейшие направления исследования и совершенствования уголовного законодательства Украины в этой сфере.

The paper studied the issue of supervision over the observance of laws during the pre-trial investigation in the form of pre-trial investigation procedure manual. We analyzed different points of view on this phenomenon. The further directions of research and improvement of the criminal legislation of Ukraine in this sphere.

Стаття надійшла до редколегії 18.03.2015

УДК 340.116

Хряпченко В. П., НУ «ОЮА»

ВІД КРИТЕРІЇВ ПОДІЛУ СИСТЕМИ ПРАВА НА ГАЛУЗІ ДО КОМПЛЕКСНИХ ГАЛУЗЕЙ ПРАВА

Стаття присвячена генезису поглядів щодо критеріїв поділу системи права на галузі, аналізу сучасних розробок підстав галузеутворення та подальшого зростання кількості галузей в системі українського права з метою формування методологічного інструментарію для дослідження поняття, сутності та ознак комплексних галузей права.

Глибокі системні зміни, які простежуються в сучасному стані розвитку українського суспільства, охоплюють усі сфери соціального життя, у тому числі правового життя. Під впливом цих процесів не лише здійснюється трансформація існуючих правових явищ чи поява нових, але й виникає нагальна потреба у їх дослідженні, переосмисленні понять, категорій та конструкцій [1; 1].

В умовах сучасного суспільства традиційні уявлення про сутність, ознаки та функції системи права, її структурні елементи (галузі, підгалузі, інститути та норми права) уже не враховують тенденції розвитку українського права в епоху постмодерну. У доктрині вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції особливо чітко це простежується

© Хряпченко В. П., 2015

при аналізі наукових напрацювань щодо комплексних галузей українського права, які характеризуються розмаїттям підходів до розуміння цієї правової категорії.

У системі українського права саме галузь права відіграє визначальну роль. З огляду на це правовій категорії «галузь права» завжди приділялася увага зі сторони багатьох українських та зарубіжних дослідників права: С. С. Алексєєв, О. М. Бандурка, С. М. Братусь, В. В. Головченко, О. С. Йоффе, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. В. Копєйчиков, В. М. Кудрявцев, В. В. Лазарєв, М. М. Марченко, М. І. Матузов, О. Г. Мурашин, В. С. Нерсесянц, Ю. М. Оборотов, Н. М. Оніщенко, П. М. Рабінович, Л. Б. Тіунова, М. Д. Шаргородський, Ю. С. Шемшученко, Ц. А. Ямпольська та інші.

Якщо заглянути в історію дискусії про систему права, то вона відбувалася, зокрема, на сторінках журналу «Советское государство и право» в 30-х, 50-х та 80-х рр. XX ст., коли були виділені ключові напрямки та тенденції розвитку системи права, визначені основні теоретичні положення подальших досліджень в цій області [2, с. 60]. В останні десятиліття багато авторів також присвячували свої дослідження питанням сучасної системи права, визначенню критеріїв розмежування нових галузей права. Наприклад, у Російській Федерації в період з 2001 по 2010 рр. з різних напрямків цієї тематики було захищено близько 20 дисертаційних досліджень [3, с. 86]. В Україні лише на кафедрі теорії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» останніми роками успішно підготовлено та захищено ряд дисертаційних досліджень, які стосуються доктринального визначення поняття галузей права, розкриття їх змісту, структури та місця у системі українського права: ювенальне право – Н. М. Крестовська, 2008 р. [4], військове право – П. П. Богуцький, 2009 р. [5], міграційне право – А. І. Супруновський, 2011 р. [6].

Однак, до теперішнього часу у вітчизняній юридичній науці відсутня узгоджена концепція щодо критеріїв розподілу системи права на галузі. В свою чергу, це призводить не лише до різного розуміння сутності комплексної галузі права як різновиду галузі права, але й продовжує наукову дискусію щодо самої теоретичної можливості існування комплексних галузей в системі права. Наприклад, Т.Є. Мураховська у своєму дисертаційному дослідженні робить спробу довести, що комплексних галузей у системі права існувати не може, а ті галузі, які сьогодні часто називають комплексними, нічим принципово не відрізняються від основних [7, с. 12]. Саме тому в наукових колах продовжує тривати пошук об'єктивних критеріїв розмежування системи сучасного права на окремі галузі, у тому числі й на комплексні.

Метою статті є розгляд проблеми поділу системи права на галузі та формулювання критеріїв виділення комплексних галузей українського права.

Галузевий поділ права спочатку був направлений на послідовну та змістовну класифікацію законодавства, навчального та наукового матеріалу, тобто воно створювалося з прикладних позицій [3, с. 86]. В історичному ж аспекті питання про критерії розподілу права на галузі постало лише після 1917 р., тобто після розпаду Російської імперії [8, с. 19]. В дореволюційній Росії правова наука не знала ні галузей права, ні інститутів права, та розподіляла право на дві частини: приватне та публічне [9, с. 184]. По даній проблемі полемізували всі видатні вчені того часу: К. Д. Кавелін, С. А. Умов, Д. І. Мейєр, П. П. Цітович, С. А. Муромцев, Ю. С. Гамбаров, П. І. Новгородцев, Є. Б. Пашуканіс, М. Л. Дювернуа, М. М. Коркунов, Л. Й. Петражицький, Г. Ф. Шершеневич та інші [9, с. 184; 10, с. 64]. Незважаючи на наявність широкого діапазону поглядів на шляхи вирішення цієї проблеми, основні висновки, зроблені дореволюційною наукою, можна визначити в наступних тезах: 1) важливо поєднувати при побудові системи права матеріальний та формальний аспекти; 2) неможливо чітко поділити існуючі норми на галузі приватного та публічного права [2, с. 59]. В той же час, сам термін «галузь права» існував та застосовувався при класифікації законів за їх змістом, а тому таке застосування носило формальний характер та було в значній степені умовним [10, с. 63].

В подальшому дослідження велися в іншому напрямку, оскільки юридична наука в багато чому опиралася на марксистські ідеї, а з ліквідацією інституту приватної власності поділ системи права на приватне та публічне став втрачати свій попередній зміст [2, с. 59]. У 30-х рр. XX ст. на перше місце в юридичній науці висунулися питання обґрунтування місця в системі права кожної окремої галузі права та її відмежування від інших галузей права [9, с. 184; 10, с. 64]. Вченими здійснювалися спроби ділити право на окремі його елементи та пошуку критеріїв, за допомогою яких можна було би відмежувати одну галузь від іншої, які у подальшому набули свого вигляду в трьох основних підходах: моністичному (предметному), дуалістичному (традиційному) та плюралістичному.

В основі моністичного (предметного) підходу до розподілу системи права на галузі права лежить такий критерій як «предмет правового регулювання», тобто – конкретні суспільні відносини. Цей єдиний критерій поділу права на галузі був вироблений у першій науковій дискусії з цієї проблематики у 1938-1940 рр. такими видатними радянськими вченими як М. М. Агарков, М. О. Аржанов, С. М. Братусь,

Д.М. Генкін та іншими [2, с. 60]. Деякі дослідники вказували на недостатність такого предметного підходу та пропонували (С. М. Братусь) як критерій використовувати також метод правового регулювання, проте дана точка зору в період першої дискусії не зустріла підтримки серед вчених [8, с. 20].

У дуалістичному підході до виділення галузей в системі права покладено уже два окремих критерії – предмет та метод правового регулювання, використання яких було визнано під час другої дискусії з проблем системи права у 1956-1958 рр., участь у якій брали М. Г. Алєксандров, О. С. Йоффе, І. В. Павлов, М. Д. Шаргородський, Ц. А. Ямпольська, Б.В. Шейндлін та інші [2, с. 60-61; 9, с. 185]. В ході цієї дискусії було зроблено висновок, що в процесі дослідження системи права слід враховувати не лише предмет, але й метод правового регулювання, оскільки за предметом регулювання можна обґрунтувати будь-яку кількість галузей права. Саме з 60-х рр. XX ст. почався бум «відкриття» нових галузей права (при чому не завжди аргументовано обґрунтовувалася їх наявність) [10, с. 65]. І саме в цей період часу вперше починають говорити про існування «комплексних галузей права», які за словами С. С. Алексєєва можуть бути названими «надгалузями» чи «супергалузями» (наприклад, природоресурне право) [11, с. 84-85].

Предмет та метод правового регулювання як критерії поділу права на галузі «пережили» третю дискусію щодо системи права (1982 р.), учасники якої були прихильниками зміни підходу до розуміння системи права. Одні з них (В. В. Лаптєв, В. Д. Соловьов, В. П. Шахматов) вважали за необхідне відмовитися від методу правового регулювання як критерію поділу права на галузі, інші (Т. Є. Абова, В. М. Кудрявцев) пропонували відмовитися не лише від методу, але й від предмету правового регулювання та шукати нові ознаки [2, с. 61; 8, с. 20; 12, с. 33]. Третя група вчених (Р. З. Лівшіц, Ц. А. Ямпольска) пропонували взагалі відмовитися від поняття «галузь права» та перейти до поняття «галузь законодавства» [8, с. 20; 12, с. 33]. Тим не менше, більшість учасників дискусії вважали правильним існуючий підхід до вивчення системи права через предмет і метод правового регулювання, але разом з тим включали додаткові критерії (галузеві принципи, цілі, правовий режим та ряд інших факторів) [2, с. 61].

В подальшому предмет та метод правового регулювання як критерії галузевого поділу права залишалися єдиними основними критеріями. Галузь права традиційно інтерпретується як найбільш велика, відособлена сукупність юридичних норм, які регулюються якісно однорідні групи суспільних відносин, що має власний предмет і метод правового регулювання [13, с. 57].

Дуалістичний підхід до поділу системи права на складові частини став традиційним, хоча пошук оптимальних критерії розмежування галузей права не припинився. В останні роки виявися комплекс невирішених питань про розширення системи права, про визнання відокремлених інститутів галузями права, про існування комплексних галузей права тощо [8, с. 20; 12, с. 33].

Новою хвилею дискусії про систему права стала дискусія, яка відбулася 14 листопада 2001 р. на базі Московської державної юридичної академії імені О. Є. Кутафіна. Учасники цього наукового заходу відзначили відсутність єдиного підходу до критеріїв поділу права на галузі та звернули увагу на те, що у теперішній доктрині права поняття «галузі права» виявилося розмитим та обезціненим [3; с. 81]. Основний доповідач В. П. Мозолін запропонував відмовитися від нього та вважати, що є конституційне право, шість галузей права (цивільне, трудове, адміністративне, податкове, кримінальне, процесуальне) та багато численні правові утворення, які функціонують в окремих сферах життєдіяльності суспільства та держави. Однак, чітких меж та критеріїв розрізнення між галузями права та правовими утвореннями цьому автору сформувати так і не вдалося [2, с. 61]. Як наголошує Є. В. Кузьміна, усталені погляди не дозволяють відмовитися від використання звичного для юриста терміну «галузь права», а тому потрібні додаткові аргументи та пропозиції для більш чіткого обґрунтування поділу конкретних галузей права з урахуванням досвіду попередніх дискусій. Саме з огляду на це більшість залишилися на позиції двоелементного складу критеріїв – предмета та методу правового регулювання [2, с. 62].

Відзначимо, що плюралістичний підхід до галузевого поділу системи права є найбільш сучасним, має різні варіації та ґрунтується на необхідності пошуку, крім традиційних, ще й додаткових критеріїв виділення самостійних галузей права.

Наприклад, А. А. Шаповалов вважає, що поруч з основними критеріями (предметом та методом правового регулювання) до особливостей галузі права можна віднести: 1) галузевий правовий режим; 2) замкнутість правового регулювання; 3) однорідність суспільних відносин; 4) галузевий понятійний апарат; 5) власний спосіб правового регулювання; 6) має свої об’єкти та суб’єкти правовідносин, яким характерні суб’єктивні права та юридичні обов’язки [10, с. 66-67].

Розглядаючи галузеву конструкцію системи права, Д. М. Азмі дотримується багатофакторного підходу до виділу галузей права, а тому вирішення питання про обгрунтованість виділення тієї чи іншої галузі права повинно здійснюватися на підставі наступних критеріїв: 1) зміст

дії права (предмет правового регулювання, матеріальний показник); 2) превалюючих принципів права; 3) метод правового регулювання (формальна, юридична підстава); 4) функції правового впливу; 5) конвенційного відношення до того чи іншого правового масиву (ланку) як галузі права [3, с. 87].

Л. Б. Тіунова запропонувала як критерії поділу системи права на галузі використовувати три групи факторів: об'єктивну диференціацію суспільних відносин, їх державно-правову оцінку, ступінь розвитку відповідної області правових норм (консолідацію норм та систематизацію законодавства). В. М. Сирих виділяє такий критерій розподілу галузей права як юридичний режим, що регламентує правовий статус суб'єктів права, установлює законні способи реалізації права та виконання юридичних обов'язків, державно-правові заходи, направлені на неухильну реалізацію правових норм у конкретних правовідносинах [12, с. 33-34].

Більшість українських вчених використовують традиційні критерії галузеутворення – предмет та метод правового регулювання, незважаючи на явну недостатність такого підходу до тих галузей, які мають комплексний характер. Саме тому в останні роки надзвичайно активно висловлюється ідея, що єдність предмету та методу характеризує не всі галузі права, оскільки появляються нові галузі права, які в ці критерії не вписуються (наприклад, космічне, транспортне, енергетичне, комп'ютерне, медичне право). Розвиваючи думку Ю. М. Оборотова щодо інфляції права, яка виражається у невідповідності кількості правових нормативів соціальним потребам людини та суспільства, невідповідності положень та нормативів діючого законодавства нормам Конституції України, можна припустити, що подальша диференціація права та утворення «штучних» галузей є ще одним проявом інфляції в правовій сфері [15, с. 95].

В останні роки нову галузь нерідко вбачають в будь-якій сукупності спеціалізованих норм або в тому чи іншому виді державної діяльності [10, с. 65]. Деякі російські правознавці в системі права Російської Федерації вбачають десять галузей права – вісім матеріальних (конституційне, адміністративне, цивільне, сімейне, трудове, фінансове, кримінальне, земельне) і дві процесуальні галузі (цивільно-процесуальне та кримінально-процесуальне) [16, с. 137]. А. І. Бобилєв стверджує, що російська система права нараховує остаточно сформованих галузей близько тридцяти; на думку М. Ю. Осіпова існує двадцять шість галузей права; А. М. Головістікова [10, с. 65-66].

Що стосується України, то в книзі «Введение в Украинское право», підготовленої авторським колективом Національного університету

«Одеська юридична академія», в якій розглядаються також особливості системи українського права, розкривається специфіка двадцяти двох галузей права, а саме: конституційного права як фундаментальної галузі українського права, чотирьох основних галузей права (цивільне, адміністративне, кримінальне, трудове) та п'яти процесуальних (конституційний, цивільний, господарський, кримінальний та адміністративний процеси), шість профільних галузей права (господарське, фінансове, екологічне, земельне, аграрне, природоресурне) та шість нових напрямків правового регулювання в Україні (банківське право, військове право, право інтелектуальної власності, ювенальне право, гендерне право, інтеграційне право) [17].

Н. М. Крестовська для розмежування галузей в системі права України (в даному випадку, для виділення ювенального права в окрему галузь національного права) пропонує комплексний критерій: існуючі суспільні потреби у галузевому правовому регулюванні; сферу та предмет правового регулювання; цінності, що визнаються та охороняються галуззю; мету та функції правового регулювання; співвідношення прийомів правового регулювання (дозволів, зобов'язань, заборон, пільг, заохочень, рекомендацій), специфіку юридичної відповідальності; наявність нормативного матеріалу, який потребує систематизації [4, с. 13].

На думку П. П. Богуцького, формуючою основою галузі права є правовий режим, який розглядається як загальний та спеціальний, галузевий (внутрішньогалузевий). Саме правовий режим дозволяє виділити у системі права групи галузей, які утворюють їх види та підсистеми, а тому є доктринальною категорією, яка визначає інституціонально-функціональну природу правової матерії, змістовно включає предмет, метод та мету правового регулювання, виконуючи визначальну роль у побудові системи права, у правовстановленні та правореалізації, характеризуючи право як нормативно-інституційований соціальний регулятор [5, с. 17]. Питання про виділення в системі права України військового права як комплексної галузі до теперішнього часу є дискусійним, однак таке виділення об'єктивно необхідне, оскільки воно обумовлене наявністю правового режиму, який органічно поєднує специфічні предмет, метод і мету правового регулювання [18, с. 453-454].

Предмету, методу правового регулювання та галузевому режиму як основним критеріям виділення галузі права приділено окремий підрозділ у дисертаційному дослідженні Т. Є. Мураховської [7, с. 10-11].

Можна вважати перспективною розробку плюралістичного підходу до поділу системи права на галузі, який включає цілий комплекс

різноманітних критеріїв (предмет, метод, правовий режим і т.д.); його цілком обґрунтовано можна використовувати для відокремлення комплексних галузей права. Застосування плюралістичного підходу дозволяє виділяти сьогодні саме комплексні галузі українського права, щодо яких у вітчизняній науковій літературі існує три точки зору: одні автори – визнають комплексні галузі права, інші – рішуче заперечують їх існування, а треті – допускають наявність лише комплексних інститутів. Наприклад, М. Саннікова вважає за можливе вживання терміна «комплексна галузь права» лише у розумінні її як певного перехідного стану відповідних інститутів або підгалузей на шляху їх формування як галузі права [19, с. 63].

Однак, правове життя сучасної України підтверджує необхідність виділення в системі права комплексних галузей, оскільки сучасна практика переконливо свідчить про те, що крім галузей права, які упорядковують однорідні суспільні відносини, реально існує регламентація комплексних, різнорідних соціальних відносин в відповідних життєво-важливих сферах, що потребують правового регулювання. Саме правове регулювання різноманітних відносин: освітніх, господарських, екологічних, житлових, банківських, інвестиційних, митних, морських, повітряних, космічних та інших і спричинило формування комплексних галузей українського права.

Традиційно вважають, що комплексні галузі права, на відміну від базових (фундаментальної та основних) та профільних (похідних, конкретизуючих) – це сукупність правових норм, які регулюють відносини в якій-небудь певній сфері діяльності та відносяться до різних галузей права [20, с. 561]. Як відзначає О. Ф. Скакун, галузі називаються комплексними тому, що складаються з норм права (їх диспозицій), узятих з основних галузей, і користуються методами, які належать цим галузям; формування комплексних галузей права йде від соціальної засади – предмета (тут предмет регулювання юридично різнорідний, але єдиний у соціальному відношенні, являє собою соціальну цілісність) [21, с. 364]; комплексні галузі права містять норми права, що регулюють сфери державного й господарського життя, виникають на основі подальшого розвитку комплексних інститутів права, що утворюються на стику суміжних галузей права і користуються режимами, які належать цим галузям (господарське, аграрне, екологічне, житлове, морське, транспортне право); режим комплексної галузі права може складатися: а) з режимів декількох основних інститутів чи підгалузей права, що функціонують «на рівних» (інтегральний режим); б) з режимів кількох інститутів, де один з них є основним (спеціальний режим) [22, с. 297].

На думку представників Одеської школи права, ознаки комплексності в правовому регулюванні мають ті галузі права, які органічно поєднують в собі публічні та приватні інститути; комплексність також характеризує матеріально-правові галузі права, які всередині своєї структури містять процесуально-процедурні інститути; до комплексних галузей права відносяться також ті галузі права, які об'єднують інститути, що мають спочатку різні предмети правового регулювання, однак – спільну мету та методи правового регулювання, а тому – однорідні функціональні характеристики. Отже, комплексні галузі права – це системні нормативні комплекси в структурі права, які визначаються спільними метою та методами правового регулювання різних за своє соціальною природою суспільних відносин, що виникають та існують в певній сфері суспільства [23, с. 134].

Таким чином, історичний екскурс в наукові дискусії щодо системи права та її поділу на галузі, аналіз сучасних вітчизняних та наукових розробок підстав галузеутворення та подальше зростання кількості самостійних галузей в системі українського права дозволяє зробити висновок про те, що поняття та ознаки комплексних галузей права, їх особливості та місце в категоріальному апараті загальнотеоретичної юриспруденції залишаються і надалі дискусійними серед спільноти правознавців. Усунути наявні прогалини в розумінні сутності та змісту комплексних галузей українського права допомогло б існування у вітчизняній юридичній науці узгодженого підходу до виокремлення критеріїв утворення нових галузей права. Найбільш близьким до вирішення проблеми є використання плюралістичного підходу в поділі системи права на галузі за допомогою цілого комплексу критеріїв (предмет, метод, правовий режим і т.д.).

Бібліографічний список

1. Заморська Л. І. Правова нормативність в умовах становлення та розвитку українського права : загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Л. І. Заморська. – Одеса, 2014. – 44 с.
2. Кузьмина Е. В. Еще раз к вопросу о понимании системы права / Е. В. Кузьмина // Правовая политика и правовая жизнь. – 2011. – № 1. – С. 59-63.
3. Азми Д. М. Значение отраслевого деления права. Критерии выделения и иерархия отраслей права / Д. М. Азми // Государство и право : Журн. Рос. акад. наук. – 2011. – № 2. – С. 86-90.
4. Крестовська Н. М. Ювенальне право України : генезис та сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юридичних

наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Н. М. Крестовська. – Одеса, 2008. – 40 с.
5. Богуцький П. П. Військове право у системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / П. П. Богуцький ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – 23 с.
6. Супруновський А. І. Міграційне право в системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / А. І. Супруновський. – Одеса, 2011. – 19 с.
7. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридичних наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права ; історія політичних і правових учень» / Т. Є. Мураховська. – Х., 2011. – 19 с.
8. Свирин Ю. А. О критериях деления права на отрасли / Ю. А. Свирин // Современное право. – 2010. – № 10. – С. 19-21.
9. Шаповалов А. А. Юридическая природа отрасли российского права / А. А. Шаповалов // Правовая культура : Научный журнал. – 2010. – № 2. – С. 184-189.
10. Шаповалов А. А. Теоретические проблемы выделения отраслей российского права / А. А. Шаповалов // Правовая политика и правовая жизнь. – 2011. – № 1. – С. 63-67.
11. Каракаш І. Природноресурсове право як комплексна галузь права в українській правовій системі / І. Каракаш // Юридичний вісник. – 2014. – № 5. – С. 84-90.
12. Свирин Ю. А. Теоретические проблемы отраслевого деления системы российского права / Ю. А. Свирин // История государства и права. – 2011. – № 9. – С. 32-34.
13. Заморська Л. І. До питання про нормативний зміст галузі права : теоретичний підхід / Л. І. Заморська // Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. Є. Казанського : матеріали Другої міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 22-23 жовтня 2011 р.) ; відп. за вип. к. ю. н., доц. М. І. Пашковський ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – О. : Фенікс, 2011. – С. 57-59.
14. Азми Д. М. Факторы и вариации структуризации права / Д. М. Азми // Современное право. – 2010. – № 9. – С. 9-12.
15. Оборотов Ю. Н. Инфляция власти и права как індикатор слабого государство / Ю. Н. Оборотов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2010. – Т. 9. – С. 89-97.
16. Клименко А. В. Теория государства и права : учеб. пособие / А. В. Клименко, В. В. Румынина. – 2-е изд. – М., 2004. – 320 с.

17. Введение в украинское право / под общ. ред. С. В. Кивалова, Ю. Н. Оборотова. – 2–е изд., перераб. и доп. – Одесса : Юридична література, 2009. – 768 с.
18. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко, А. Ф. Крижанівський, А. П. Овчиннікова та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. – О. : Фенікс, 2012. – 492 с.
19. Саннікова М. Комплексні галузі права : до постановки питання / М. Саннікова // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. / редкол: В. Я. Тацій та ін. – Х. : Право, 2014. – № 4 (79). – С. 59-64.
20. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
21. Скакун О.Ф. Теорія права і держави (Енциклопедичний курс) : підручник. – Харків : Еспада, 2006. – 776 с.
22. Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
23. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 436 с.

Статья посвящена генезису взглядов в отношении критериев разделения системы права на отрасли, анализу современных разработок оснований образования новых отраслей и дальнейшего роста их количества в системе украинского права в целях формирования методологического инструментария для исследования понятия, сущности и признаков комплексных отраслей права.

The article is devoted to the genesis of views on the criteria for dividing the legal system into the branches, to the analysis of current developments of the bases of branch-making and further growth of the number of branches in the system of Ukrainian law in order to create methodological tools for the study of the concept, nature and characteristics of complex branches of law.

Стаття надійшла до редколегії 31.03.2015

НАШІ АВТОРИ

Асланов Стелас Антипович – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Бааджи Наталія Пилипівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права інтелектуальної власності та корпоративного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Баканова Анастасія Олександрівна – аспірант кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Білоусов Олександр Сергійович – кандидат політичних наук, доцент кафедри правознавства Одеського національного політехнічного університету, докторант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Бокач Вікторія Михайлівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Галкін Ігор Григорович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри спеціальних юридичних дисциплін Національного університету водного господарства і природокористування.

Голосов Сергій Сергійович – прокурор Ізмаїльської міжрайонної прокуратури.

Дашевська Ольга Володимирівна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, начальник наукового відділу Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля.

Єхнич Анжеліка Вікторівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Захарчук Олена Зіновіївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Львівського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

Кан Ден Сік – кандидат політичних наук, доцент кафедри східної філології Київського національного лінгвістичного університету, член Консультативної Ради з мирного та демократичного об'єднання Кореї.

Кантока Микола Геннадійович – прокурор прокуратури Ленінського району міста Полтави.

Качура Олександр Анатолійович – аспірант кафедри господарського та адміністративного права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».

Колесник Юлія Михайлівна – аспірант кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Кравченко Володимир Юрійович – аспірант кафедри політології Дніпропетровського національного університету імені О. Гончара; викладач кафедри гуманітарних наук Державного закладу «Дніпропетровська медична академія».

Краснопольська Тетяна Миколаївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальних теорій Національного університету «Одеська юридична академія».

Лешанич Мирослав Михайлович – викладач кафедри міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Мазанов Вадим Вікторович – старший викладач кафедри права Одеського інституту Міжрегіональної академії управління персоналом.

Мордовець Марія Василівна – аспірант кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Осипова Світлана Анатоліївна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політології та політичного управління Придністровського державного університету ім. Т. Г. Шевченко.

Палінчак Микола Михайлович – доктор політичних наук, професор, декан факультету міжнародних відносин ДВНЗ «Ужгородський національний університет».

Решина Микита Геннадійович – аспірант кафедри соціології Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Рибалка Сергій Вікторович – кандидат політичних наук, Голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності.

Русова Ольга Сергіївна – аспірант кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Семченко Ольга Владиславівна – кандидат політичних наук, Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова.

Сіра Ольга В'ячеславівна – аспірант кафедри міжнародних відносин Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова.

Скриль Сергій Анатолійович – кандидат юридичних наук, завідувач кафедри загальноюридичних дисциплін Херсонського економічно-правового інституту.

Сокур Олексій Володимирович – аспірант кафедри історії та світової політики Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

Солових Євгенія Миколаївна – викладач кафедри інформатики і соціально-гуманітарних дисциплін ПАТ «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна академія управління персоналом», м. Харків.

Співак Марина Вікторівна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, докторант Інституту держави і права ім. В. М. Корецького Національної академії наук України.

Травлос Тетяна Сергіївна – аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університете імені К. Д. Ушинського»

Трач Алла Сергіївна – аспірант кафедри соціальних теорій Інституту інноваційної та післядипломної освіти Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова.

Форманюк Вікторія Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри європейського права та порівняльного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Хряпченко Валентина Павлівна – аспірант кафедри теорії держави та права Національного університету «Одеська юридична академія».

Шевченко Світлана Альбертівна – аспірант кафедри політичних наук і права Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського».

Шерман Олена Михайлівна – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри соціальних та гуманітарних дисциплін Львівського державного університету безпеки життєдіяльності.

Шишко Олеся Олександрівна – магістрант Болонського університету.

Ясиновський Іван Григорович – суддя Полтавського окружного адміністративного суду.

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА, МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН, БЕЗПЕКИ ТА ГЛОБАЛІСТИКИ

Дашевська О. В.
Інформаційний вплив на геополітичне самовизначення країни.....3

Кан Д. С.
Проблема денуклеарізації Корейського півострова 11

Шишко О. О.
BLACKSEAFOR: спроба кооперації в галузі регіональної безпеки.....23

Сіра О. В.
Теоретичний вимір поглядів на міжнародні відносини в АТР: основні напрями та практика їх застосування 31

Русова О. С.
Роль країн Веймарського трикутника у врегулюванні конфліктів на пострадянському просторі: російський чинник 41

Сокур О. В.
Європейська інтеграція: теоретичні засади та еволюція поглядів 50

Форманюк В. В.
Становлення і еволюція соціальної політики ЄС.....59

Кравченко В. Ю.
Глобалізація і сучасне політичне насилля.....70

Решина М. Г.
Міжнародний конфлікт в соціальному та геополітичному вимірах ...81

Баканова А. О.
Особливості міжнародного становища Молдови на сучасному етапі 89

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

Шерман О. М.
Головний убір в системі візуальних параметрів іміджу політичного лідера.....98

Рибалка С. В.
Особливості дослідження структури влади в міських спільнотах в Україні.....106

Асланов С. А.
Етнополітична стабільність у етнополітичній системі.....116

Осипова С. А.
Процес державотворення: підходи до визначення природи, поняття та структура.....123

Білоусов О. С.
Особливості прояву протестної активності громадян в сучасній Україні.....132

Мордовець М. В.
Активізм: умови виникнення суспільних рухів 139

Травлос Т. С.
Основні політологічні теорії дослідження феномену «революція».....146

Трач А. С.
Політичний режим пострадянської України: між поліцентризмом та моноцентризмом.....154

Єхнич А. В.
Інфокомунікаційні технології як чинник впливу на електоральний простір 162

Бокач В. М.
Політична реклама та політичний паблік рилейшнз в контексті гармонізації політичних відносин. 166

Семченко О. В.
Механізми інформаційного забезпечення органів виконавчої влади....172

Скриль С. А.
Функціонування державних інститутів в Україні у контексті європейських цінностей 180

Солових Є. М.
Зовнішнє середовище як одна зі складових формування іміджу органу місцевого самоврядування 187

Мазанов В. В.
Сучасний розвиток партійної системи Німеччини 197

Палінчак М. М., Лешанич М. М.
Мережа релігійних організацій в Україні: стан та перспективи розвитку 205

Краснопольська Т. М.
Механізм взаємодії церкви та держави в Україні: характеристика основних елементів.....215

Шевченко С. А.
Клерикалізація суспільно-політичної сфери в Україні 224

Колесник Ю. М.
Сучасні теоретичні підходи до аналізу політичного транзиту 233

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПУБЛІЧНОГО ТА ПРИВАТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Качура О. А.
Суб'єктний склад органів, які здійснюють процедури адміністративної реєстрації в Україні.....240

Захарчук О. З.
Запобігання корупції в органах місцевого самоврядування 253

Ясиновський І. Г.
Проблеми впровадження та проведення медіації в Україні 260

Бааджи Н. П.
Цифровий ідентифікатор DOI як дієвий спосіб захисту авторського права і суміжних прав у цифровому середовищі.....267

Співак М. В.
Наукові підходи до державної політики у сфері охорони здоров'я в працях українських учених.....275

Галкін І. Г.
Кримінальна відповідальність медичних працівників за вчинення професійних злочинів.....283

Кантока М. Г.
Запровадження інституту кримінального проступку в контексті сучасного реформування прокуратури 292

Голосов С. С.
Процесуальне керівництво прокурором на стадії досудового розслідування 300

Хряпченко В. П.
Від критеріїв поділу системи права на галузі до комплексних галузей права 307

НАШІ АВТОРИ.....318

Запрошуємо до співпраці
у збірнику «Актуальні проблеми політики» науковців, викладачів, аспірантів, фахівців-практиків

Змістовні вимоги до рукописів:

згідно з постановою Президії ВАК України №7-05/1 від 15.01.2003 (Бюлетень ВАК України № 1, 2003 р.) редколегія може приймати до розгляду лише роботи, які мають такі обов'язкові елементи:

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями,

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор,

– виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття,

– формулювання цілей статті (постановка завдання),

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів,

– висновки з даного дослідження,

– перспективи подальших наукових розвідок у даному напрямку.

До редакції подаються:

1) роздрукований текст рукопису з індексом УДК та анотаціями, підписаний автором;

2) електронний текст рукопису у форматі MS Word (DOC) або Reach Text Format (RTF), а також файли з ілюстраціями (за їх наявності) на CD-R диску. Файли рукопису можна надіслати також на електронну пошту: app7@ukr.net;

3) довідка про автора (співавторів) – надається із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю та обов'язково українською мовою), вченого ступеня, вченого звання, основного місця роботи, посади, домашнього та службового телефонів, e-mail;

4) рекомендація роботи до публікації, що може бути оформлена у вигляді виписки із протоколу засідання відділу (сектору, кафедри) або рецензії фахівця з науковим ступенем. Підписи мають бути завірені за місцем роботи рецензентів.

Технічні вимоги до оформлення рукописів:

Авторські рукописи мають відповідати державним стандартам оформлення наукових робіт і таким редакційним вимогам:

Обсяг роботи не повинен перевищувати: для статті 0,5 – 0,7 друк. арк. (20 – 28 тис. знаків або приблизно 10 – 12 сторінок, набраних у текстовому

процесорі MS Word шрифтом Times New Roman 14 пт з інтервалом 1,5); наукових повідомлень і рецензій – до 0,25 друк. арк. (10 тис. знаків або до 5 сторінок, набраних з аналогічними умовами).

Вкрай бажаним є представлення рукописів українською мовою.

На початку рукопису обов'язково зазначається індекс УДК. Далі вміщуються прізвище та ініціали автора та скорочена назва організації, що є основним місцем роботи автора. У наступному рядку вказується назва рукопису.

Після назви статті обов'язково вміщуються анотації українською, російською та англійською мовами. Кожна анотація має містити: прізвище та ініціали автора, назву статті, стислий виклад змісту статті. Обсяг кожної анотації не повинен перевищувати 800 знаків включаючи пробіли.

Посилання на джерела подаються у вигляді списку наприкінці статті з наскрізною порядковою нумерацією [1, 2, 3...]. Знак посилання в тексті робиться цифрами у квадратних дужках (не слід використовувати автоматичні кінцеві чи звичайні виноски).

Бібліографічні описи джерел та літератури мають бути оформлені згідно Державному стандарту – ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання».

Авторські примітки відмічаються в тексті символом * (*, **, *** тощо), а текст приміток розміщується наприкінці тексту роботи.

Ілюстрації до статей (графіки та малюнки) подаються у форматі TIFF або JPEG (кожен рисунок в окремому файлі). При підготовці ілюстрацій слід мати на увазі, що у збірнику не використовується кольоровий друк.

Рукописи, що надійшли до редакції і не відповідають цим технічним вимогам, редакція не реєструє й не розглядає з метою публікації.

Авторські рукописи не рецензуються та не повертаються авторам.

Тел. для довідок: (048) 719-88-07
Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к. 404.
Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;
відп. секр.: (048) 719-88-07
E-mail: app7@ukr.net

Примірники збірника можна придбати в редакції.

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОЛІТИКИ

Збірник наукових праць

Випуск 55

Адреса редакції: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, к.404.
Тел.: заст. гол. ред.: (048) 719-87-60;
відп. секр.: (048) 719-88-07
E-mail: app7@ukr.net

Видавці збірника:

Національний університет «Одеська юридична академія»
65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23
Тел.: (048) 719-87-60
Факс: (048) 719-87-60
E-mail: aul513@ukr.net

Південноукраїнський центр гендерних проблем
65026, м. Одеса, вул. Грецька, 20
Тел.: (048)722-40-57
Факс: (048)733-40-57
E-mail: odgender@ukr.net

Коректор *Г. М. Кондратьєва*
Технічний редактор *М. А. Польовий*

Підписано до друку 14.04.2015. Формат 60х84/16. Тираж 300 прим.
Ум. друк. арк. 19,92. Зам. № CG-55

Віддруковано з готового оригінал-макету у видавництві «Фенікс»
(свідоцтво ДК №1044 від 17.09.2002)
65009, м.Одеса, вул. Зоопаркова, 25, тел.7777591
Для листів: 65059, м. Одеса, а/с 424

УДК 32(082)